

**Вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»**

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
УНІВЕРСИТЕТУ «КРОК»**

Фахове видання

Випуск №1 (61)

Київ – 2021

ISSN (Print) 2307-6968
ISSN (Online) 2663-2209
DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61

ББК 65я5
В-90

*Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України №886 від 02.07.2020 р.
збірник наукових праць "Вчені записки Університету "КРОК" включено до
Переліку наукових фахових видань України, категорія "Б"*

Міжнародні бази та каталоги, які індексують видання:

- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- SIS (Scientific Indexing Services);
- ISI (International Scientific Indexing);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Ulrichsweb Global Serials Directory;
- PKP Index;
- Eurasian Scientific Journal Index;
- OUCI (Open Ukrainian Citation Index);
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

**Вчені записки Університету «КРОК» : зб. наук. праць. Київ :
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2021. Вип. №1 (61). 258 с.**

У шістдесят першому випуску зібрані статті науковців ВНЗ «Університету економіки та права «КРОК», інших закладів вищої освіти, науково-дослідних установ України, підготовлені за результатами їх наукової роботи. Розраховано на викладачів закладів вищої освіти, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у сфері економічної теорії, міжнародних економічних відносин, фінансів, банківської справи та страхування, обліку, аудиту та оподаткування, публічного управління та адміністрування, менеджменту та маркетингу, підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності, інноваційної діяльності та психології.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
(протокол №5 від 25 лютого 2021 року)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17174-5944ПР від 18.11.2010 р.*

Головний редактор:

Мізус І.П.

доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової роботи,
професор кафедри управління фінансово-економічної
безпеки, ВНЗ «Університет економіки та права
«КРОК», Київ, Україна

Відповідальний секретар:

Коваль Я.С.

кандидат наук з державного управління, доцент
кафедри управління фінансово-економічної
безпеки, ВНЗ «Університет економіки та права
«КРОК», Київ, Україна

Редакційна колегія:

Липтєв С.М.

кандидат економічних наук, професор, ректор, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Алькема В.Г.

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управлінських технологій, ВНЗ «Університет економіки та права
«КРОК», Київ, Україна

Акімов О.О.

доктор наук з державного управління, доцент, заслужений економіст України, начальник відділу правового забезпечення,
Національна служба посередництва і примирення, Київ, Україна

Акімова Л.М.

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри фінансів та економічної безпеки, Національний
університет водного господарства та природокористування, Рівне, Україна

Андрієнко В.М.

доктор економічних наук, професор, директор Державного підприємства зовнішньоекономічної діяльності
"УКРІНТЕРЕНЕРГО", Київ, Україна

Брадул О.М.

доктор економічних наук, професор, декан факультету економіки та управління бізнесом, професор кафедри обліку,
оподаткування, публічного управління та адміністрування «Криворізький національний університет», Кривий Ріг, Україна

Бурлакова І.А.

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології та соціальної роботи, Східноукраїнський
національний університет імені Володимира Даля, Северодонецьк, Україна

Брюховецька О.В.

доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології та особистісного розвитку,
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», Київ, Україна

Грушко В.І.

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри національної економіки та фінансів,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Денисенко М.П.

доктор економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-економіки та туризму, Київський національний університет
технологій та дизайну, Київ, Україна

Гураль-Полрола Джоланта

доктор габілітований, професор надзвичайний, ректор, Старопольська Вища Школа, Кельце, Польща

Едгар Сіка

доктор економічних наук, професор кафедри економіки, декан економічного факультету,
Університет Фоджа, Італія

Захаров О.І.

кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри управління фінансово-економічною безпекою, ВНЗ «Університет
економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Кавун С.В.

доктор економічних наук, професор, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом», Київ, Україна

Копитко М.І.

доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Львівський державний університет внутрішніх справ,
Львів, Україна

Ляшенко О.М.

доктор економічних наук, професор, професор кафедри управлінських технологій, директор Інституту менеджменту та освіти дорослих, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Мельничук Д.П.

доктор економічних наук, професор кафедри економічної безпеки, публічного управління та адміністрування, Державний університет «Житомирська політехніка», Житомир, Україна

Малкова Т.М.

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Наконечна Н.В.

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Паращенко Л.І.

доктор наук з державного управління, кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри управлінських технологій, Відмінник освіти України, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Петрова І.Л.

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу та поведінкової економіки, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Петрунько О.В.

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Радіонова І.Ф.

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Радчук Г.К.

доктор психологічних наук, завідувач кафедри психології розвитку та консультування, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна

Рокоча В.В.

доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних економічних відносин, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Сингаївська І.В.

кандидат психологічних наук, доцент, директор інституту психології, ВНЗ «Університет економіки та права», Київ, Україна

Терехов В.І.

доктор економічних наук, професор, професор кафедри управлінських технологій, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, Україна

Токар В.В.

доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, Україна

Чирва О.Г.

доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, Україна

Шевяков О.В.

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та педагогіки, Дніпропетроський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, Україна

Шепелюк В.А.

кандидат економічних наук, доцент, ст. викладач кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет
Кривий Ріг, Україна

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

- Качала Т.М., Василюк С.В., Шафієва Л.Г., Степанець І.В.* Структура та технології організаційно-економічного механізму впровадження регіональної політики сталого розвитку 10
- Мороз Є.О.* Соціальні витрати економічної трансформації постсоціалістичних країн 22

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

- Агакішіїєв З.* Реакція економічної політики на ситуацію з пандемією та оцінка політики економічного регулювання в Азербайджані 29
- Марчук І.П.* Індекс ефективності логістики (LPI) та його зв'язок з основними економічними показниками й індексами 47
- Трофименко О.О.* Українсько-турецький досвід впровадження механізмів міжнародного співробітництва в сфері енергетичних інновацій 58

РОЗДІЛ 3. ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

- Таха М.Д.* Роль процесів колективного моделювання ризиків та відповідних додатків в управлінні міжнародними страховими компаніями 67

РОЗДІЛ 4. ОБЛІК, АУДИТ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

- Копитко М.І., Вінічук М.В.* Використання офшорних зон як спосіб ухилення від оподаткування 79

РОЗДІЛ 5. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

- Аулін О.А.* Сек'юритизація ісламу у формуванні державної безпекової політики колишніх Радянських Республік Центральної Азії: історичний аспект 89
- Михайлов В.М., Андрієнко М.В., Гаман П.І.* Світові тенденції модернізації державного управління: досвід для України 95

РОЗДІЛ 6. МЕНЕДЖМЕНТ ТА МАРКЕТИНГ

- Андрєєва В.А., Бондаренко Г.Г.* Управління ріелторським бізнесом в Україні 102

Балабанюк Ж.М. Трудові моделі ХХІ століття: як зміниться парадигма трудових відносин у вік цифрових технологій	107
Віткін Л.М., Сингаївська О.О. Особливості побудови багатофакторної моделі управління діяльністю випробувальної лабораторії легкої промисловості	120
Єрешко Ю.О. Аберації парадигми сталого розвитку	131
Наумова О.О. Стратегії управління персоналом підприємства	137
Писар Н.Б., Савраненко А.В., Дрокіна Н.І. Елементи фірмового стилю у системі маркетингових комунікацій	142
Сафар Х.М., Белова О.І. Переваги принципу прийняття рішень, заснованих на фактах в процесі впровадження TQM в Лівійській металургійній компанії LISCO	147
Уварова Г.Ш., Мелько Л.Ф. Нішевий туризм як чинник активізації регіонального туризму в Україні	154
Холявка В.З., Лешко Х.С. Аналіз нефінансових звітів корпоративної соціальної відповідальності у сфері туризму	163
Шопша М.М. Концепція управління розвитком інтелектуальних ресурсів економіки України	169

РОЗДІЛ 7. ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Мельников О.В., Петруха С.В., Петруха Н.М. Економічне відновлення сільських територій: співвідношення фундаментального та прикладного аспектів наукового дослідження	176
Ткач Д.К. Напрями реформування ринку електроенергії	194

РОЗДІЛ 8. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сумбаєва Л.П. Аналіз тенденцій розвитку закладів фахової передвищої освіти та їх економічної безпеки	201
Тимошенко А.В. Протидія контрабандним діям в Україні: перспективи мінімізації	209

РОЗДІЛ 9. ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Алькама В.Г., Кириченко О.С. Впровадження публічно-приватного партнерства в інвестиційному забезпеченні інноваційного розвитку промисловості	219
Савельєв Є.В. Управління неформальною освітою як інструмент розвитку додаткових можливостей молоді	228
Філатов С.А., Філатова В.С. Логістичний підхід до впровадження інновацій з урахуванням рівнів готовності технологій	233

РОЗДІЛ 10. ПСИХОЛОГІЯ

<i>Ковалькова Т.О.</i> Розвиток емоційної та вольової регуляції студентів	242
<i>Сингаївська І.В., Лукаш Ю.С.</i> Психологічна допомога при вирішенні подружніх конфліктів	251

CONTENT

CHAPTER 1. ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

- Kachala T., Vasyliuk S. Shafiieva L. Stepanets I.* Structure and technologies of the organizational and economic mechanism of implementation of regional policy of sustainable development 10
- Moroz Y.* Social costs of economic transformation of post-socialist countries 22

CHAPTER 2. INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

- Aghakishiyev Z.* Economic policy response to the pandemic situation and assessment of economic regulation policy in Azerbaijan 29
- Marchuk I.* Logistics performance index (LPI) and its relationship with main economic indicators and indexes 47
- Trofymenko O.* Ukrainian-Turkish experience in implementing mechanisms of international cooperation in the field of energy innovation 58

CHAPTER 3. FINANCE, BANKING AND INSURANCE

- Taha M.* The role of collective risk modeling processes and related applications in managing international insurance companies 67

CHAPTER 4. ACCOUNTING, AUDIT AND TAXATION

- Kopytko M., Vinichuk M.* Use of offshore zones as a way of avoidance from taxation 79

CHAPTER 5. PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

- Aulin O.* Securitization of islam in the formation of the state security policy of the former soviet republics of central asia: historical aspect 89
- Mykhailov V., Andriienko M., Haman P.* Global trends of public governance modernization: experience for Ukraine 95

CHAPTER 6. MANAGEMENT AND MARKETING

- Andrieieva V., Bondarenko G.* Real estate business management in Ukraine 102
- Balabaniuk Zh.* XXI century labour models: how the paradigm of labor relations will change in the age of digital technologies 107
- Vitkin L., Sinhaiska O.* Peculiarities of construction of multifactor model of management of test laboratory of light industry 120
- Yereshko J.* Aberrations of the sustainable development paradigm 131
- Naumova O.* Strategies human resource management 137

<i>Pysar N., Savranenko A., Drokina N.</i> Elements of corporate style in the system of marketing communications	142
<i>Safar H., Bielova O.</i> Advantages of fact-based decision-making principle on TQM implementation at Libyan Iron& Steel company LISCO	147
<i>Uvarova G., Melko L.</i> Niche tourism as a factor of activation of regional tourism in Ukraine	154
<i>Kholyavka V., Leshko K.</i> Analysis of non-financial reports of corporate social responsibility in the field of tourism	163
<i>Shopsha M.</i> Concept of management of development of intellectual resources of economy of Ukraine	169

CHAPTER 7. ENTREPRENEUSHIP, TRADE AND STOCK EXCHANGES

<i>Melnikov A., Petrukha S., Petrukha N.</i> Economic rural recovery: ratio of fundamental and applied aspects of scientific research	176
<i>Tkach D.</i> Directions of electricity market reformation	194

CHAPTER 8. ECONOMIC SECURITY OF THE STATE AND ECONOMIC ENTITIES

<i>Sumbayeva L.</i> Analysys of trends in the development of institutions professional pre-tertiaty education	201
<i>Tymoshenko A.</i> Combating smuggling phenomena in Ukraine: prospects of minimization	209

CHAPTER 9. INNOVATIVE ACTIVITIES

<i>Alkema V., Kirichenko O.</i> Implementation of public-private partnerships in investment support of innovative industry development	219
<i>Saveliev Y.</i> Non-formal education as a tool for the development of additional opportunities for youth	228
<i>Filatov S., Filatova V.</i> Logistical approach to the innovative applications with respect to technology readiness level	233

CHAPTER 10. PSYCHOLOGY

<i>Kovalkova T.</i> Development of students' emotional and voluntary regulation	242
<i>Synhaivska I., Lukash Y.</i> Psychological assistance in resolving marital conflicts	251

Розділ 1. Економічна теорія та історія економічної думки

УДК 332.132

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-10-21

СТРУКТУРА ТА ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Качала Т.М.¹, Василюк С.В.², Шафієва Л.Г.³, Степанець І.В.⁴

¹ д.е.н., професор, професор кафедри публічного управління та економіки, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Київ, Україна, e-mail : old.vice2017@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6885-792X>

² к.х.н., с.н.с., доцент кафедри технології біологічно активних сполук, фармації та біотехнології Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна, e-mail : i4280777@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2946-0513>

³ здобувач, ПрАТ «Вищий навчальний заклад « Міжрегіональна академія управління персоналом», м. Київ, e-mail: leila_shaphieva@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6284-3607>

⁴ здобувач, ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом», м. Київ, e-mail: strokan-1305@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8614-2186>

STRUCTURE AND TECHNOLOGIES OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF IMPLEMENTATION OF REGIONAL POLICY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Kachala Tamara¹, Vasilyuk Sofia², Shafieva Leyla³, Stepanets Ivan⁴

¹ Doctor of sciences (Economics), professor, professor of public administration and economics, Taurian national university named after V.I. Vernadsky, Kyiv, Ukraine, e-mail : old.vice2017@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6885-792X>

² PhD (Chemical), senior researcher, associate professor of technology of biologically active compounds, pharmacy and biotechnology, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine, e-mail : i4280777@gmail.com,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2946-0513>

³ postgraduate student, Private higher educational institution "Higher educational institution"-Interregional academy of personnel management ", Kyiv, Ukraine, e-mail: leila_shaphieva@mail.ru,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6284-3607>

⁴ postgraduate student, Private higher educational institution "Higher educational institution"-Interregional academy of personnel management ", Kyiv, Ukraine, e-mail: strokan-1305@ukr.net,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8614-2186>

Анотація. Стаття присвячена визначенню структури та технологій організаційно-економічного механізму впровадження регіональної політики сталого розвитку. Метою статті є визначення структури та технологій організаційно-економічного механізму впровадження регіональної політики сталого розвитку. Обґрунтовано, що регіональну економічну політику слід формувати за допомогою загальнонаукових (проблемний підхід, системний підхід) і спеціальних методів, з врахуванням класифікації та типології регіонів. Доведено, що для провадження ефективної антикризової політики, важливо провести аналіз розвитку економіки регіонів розглядаючи показник економічного потенціалу регіону в ролі основного індикатора стану регіонального розвитку. Визначено, що економічний потенціал можна розглядати як матеріальну основу системи організації національного, регіонального та виробничого господарства, при цьому рівень економічного потенціалу є мірою розвитку продуктивних сил та конкурентоспроможності певної територіальної складовою - ресурсами, а її якісною - станом матеріально-технічної бази господарських систем. Обґрунтовано, що за рахунок використання важелів підтримки динамічної рівноваги регіональної системи, мотивації суб'єктів господарювання до ефективнішого відтворення та до підвищення

конкурентоспроможності втілюється цілеспрямований процес нарощування потенціалу регіональної системи, що веде до підвищення рівня життя населення. Визначено, що з точки зору регіону розробка стратегії його стійкого розвитку має передбачати виокремлення серед своїх ключових компонентів чинника сталого розвитку реального сектора економіки регіону. Доведено, що у довгостроковій перспективі факторами, що безпосередньо впливають на міру стійкості регіону є фактори управління і менеджмент та участь в господарських зв'язках, при цьому враховуючи важливі чинники з прямим ендogenous впливом: виробничо-технологічні та інфраструктурні. Визначено пріоритетні заходи які сприятимуть збалансованості бюджетної системи і можуть бути реалізовані на регіональному рівні.

Ключові слова: регіональна економіка, регіональна політика, регіон, організаційно-економічний механізм, сталий розвиток, розвиток продуктивних сил.

Формули: 0; рис.: 3; табл.: 1, бібл.: 20

Annotation. The article is devoted to the definition of the structure and technologies of the organizational and economic mechanism of implementation of the regional policy of sustainable development. The purpose of the article is to determine the structure and technology of organizational and economic mechanism for implementing regional policy of sustainable development. It is substantiated that regional economic policy should be formed with the help of general scientific (problem approach, system approach) and special methods, taking into account the classification and typology of regions. It is proved that for the implementation of an effective anti-crisis policy, it is important to analyze the economy of the regions by considering the indicator of economic potential of the region as the main indicator of the state of regional development. It is determined that the economic potential can be considered as the material basis of the system of organization of national, regional and industrial economy, while the level of economic potential is a measure of the development of productive forces and competitiveness of a territorial production system. It is proposed to characterize the category of economic potential not only by the quantitative component - resources, but also by the qualitative - the state of the material and technical base of economic systems. It is substantiated that due to the use of levers to support the dynamic balance of the regional system, motivation of economic entities to more efficient reproduction and to increase competitiveness embodies a purposeful process of building the capacity of the regional system, leading to higher living standards. It is determined that from the point of view of the region, the development of a strategy for its sustainable development should provide for the identification among its key components of the factor of sustainable development of the real sector of the region's economy. It is proved that in the long run the factors that directly affect the degree of stability of the region are management and governance and participation in economic relations, taking into account important factors with direct endogenous impact: production, technology and infrastructure. Measures have been identified that will contribute to the balance of the budget system and can be implemented at the regional level.

Key words: regional economy, regional policy, region, organizational and economic mechanism, sustainable development, development of productive forces.

Formulas:0; fig.: 3;tabl.: 1;bibl.:20

Постановка проблеми. Однією з проблем сучасного розвитку економіки України є забезпечення цілеспрямованого розвитку її регіональної структури. Україна, маючи в своєму розпорядженні велику територією, відрізняється різноманітністю природного і економічного простору. Найважливішими чинниками, які зумовлюють природні відмінності між окремими регіонами країни, є їх територія, населення, в тому числі забезпеченість трудовими ресурсами, кліматичні умови, наявність водних і лісових ресурсів, сільськогосподарських угідь, корисних копалин тощо. В таких розгалужених вихідних умовах господарювання вкрай актуальним є правильне визначення структури та технологій організаційно-економічного механізму впровадження регіональної політики сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вже багато часу поспіль питанням сталого розвитку регіонів України та удосконаленням регіональної політики займаються науковці, виробники-практики та й державні діячі. Проте, всеодно залишаються моменти, які досліджені не в повній мірі. Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут регіональних досліджень та й інші наукові установи приділяють цьому питанню велику увагу. В свій час ними був запроваджений постійний моніторинг розвитку регіонів України. Окремі питання становлення та реалізації регіональної політики сталого розвитку досліджено в працях Б. Данилишина, Л. Чернюк, М. Гончаренко, О. Лучин та багато інших. Проте низка питань, пов'язаних з визначенням структури та технологій організаційно-економічного механізму

впровадження регіональної політики сталого розвитку, реалізацією потенціалу регіонального розвитку, модернізацією інструментарію регіональної політики потребують удосконалення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення структури та технологій організаційно-економічного механізму впровадження регіональної політики сталого розвитку.

Викладення основного матеріалу дослідження. Регіональна економічна

політика формується за допомогою загальнонаукових (проблемний підхід, системний підхід) і спеціальних методів, з врахуванням класифікації та типології регіонів. Для провадження ефективної антикризової політики, важливо провести аналіз економіки регіонів розглядаючи показник економічного потенціалу регіону в ролі основного індикатора стану регіонального розвитку. При цьому наявні регіони диференціюють на чотири групи (рис. 1).

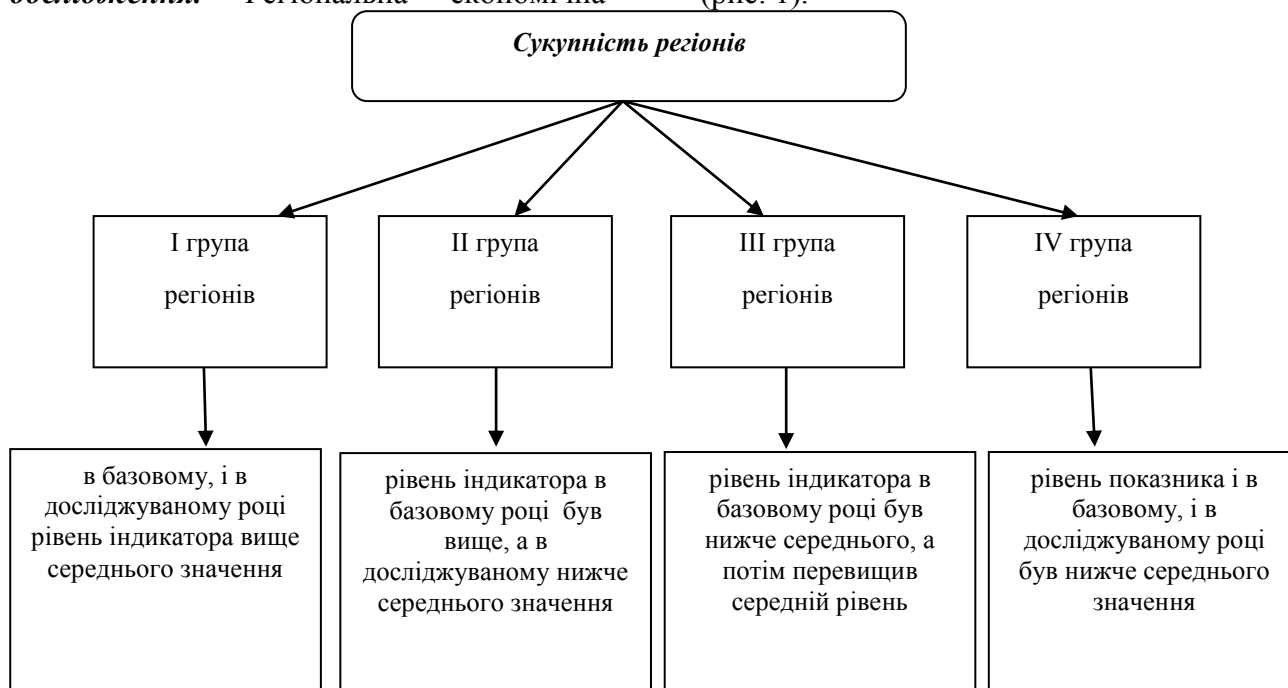

Рис 1. Диференціація регіонів в дослідженнях з оцінки потенціалу регіонів

У країнах з розвинутою економікою «депресивними» регіонами вважають регіони, для яких рівень індикаторів нижчий від середніх значень по країні не менше ніж на 25%. Як індикатори слугують валовий регіональний продукт (ВРП) на одну людину, регіональний індекс розвитку людського потенціалу, рівень доходів, рівень безробіття і т.д. Щодо методів комплексного оцінювання розвитку регіонів, то найдоцільніше застосовувати метод багатовимірного порівняльного аналізу, який оперує комплексом вихідних індикаторів, як матрицями вихідних даних.

Економічний потенціал (ЕП) входить до опорних категорій економічної теорії, за допомогою якого оцінюється поточний

стан та перспективи розвитку господарських систем як мікро- (підприємство), так і мезо- чи макрорівнів (регіон, національне господарство, відповідно). Можливість досягнення господарською системою вищого рівня економічного потенціалу слугує важливою результуючою характеристикою її розвитку, яка відображає не лише обсяги випуску, якість і конкурентоспроможність продукції, а й якість і перспективи функціонування самої господарської системи. Економічний потенціал можна розглядати як матеріальну основу системи організації національного, регіонального та виробничого господарства. Рівень економічного потенціалу є мірою розвитку продуктивних сил та

конкурентоспроможності певної територіальної виробничої системи.

Водночас конкурентоспроможна економічна система характеризується високим економічним потенціалом, що обумовлює наявність у неї конкурентних переваг на світовому ринку та сприяє ефективності господарювання в цілому.

Беручи до уваги викладене вище, варто окреслити сутність «економічного потенціалу регіону» як важливої категорії економіки. Як опорне визначення для висвітлення цього питання можна привести формулювання подане у Великому економічному словнику згідно якого економічний потенціал - це «сукупна спроможність економіки країни, її галузей, підприємств, господарств тощо, здійснювати виробничо-економічну діяльність, випускати продукцію, товари, послуги, задовольняти потреби населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва та споживання»[1, с. 205]

Економічний потенціал, будучи комплексною категорією з соціально-економічним, еколого-економічним та економіко-історичним характером, відображає сукупні можливості у виробничій діяльності всіх продуктивних сил суспільства.

Розглядаючи поняття економічного потенціалу крізь призму історії спостерігаємо, що на різних етапах функціонування продуктивних сил зазначеній категорії притаманні відмінні набори складових (види потенціалів). Однак, серед них завжди були наявні потенціали природних та людських ресурсів і потенціал виробничих потужностей галузей суспільного виробництва.

Загалом, на початкових етапах (радянський період) досліджуване поняття трактувалося з використанням ресурсного підходу, що був орієнтований на здатність економічної системи виробляти якомога більше продукції (максимізація випуску) з максимальним освоєнням всіх наявних ресурсів в процесі виробництва. Зокрема Р. Белоусов наводить наступне визначення економічного потенціалу: «економічний

потенціал – це здатність господарської системи освоювати, переробляти національне багатство для задоволення суспільних потреб» [2].

В подальшому визначаючи економічний потенціал разом з оцінкою природних ресурсів почали досліджувати трудові. Так П. Ігнатовський економічний потенціал трактує як, «сучасну систему машин та інших знарядь праці, увесь науковий та виробничий арсенал, розвідані запаси сировини та енергії, трудові ресурси та виробничий досвід» [3]

Як наступний етап трансформації поняття «економічний потенціал» можна розглядати доєднання соціально-економічної складової. Наприклад, у роботі І. Ступницького досліджувану категорію описано як «економічну силу чи здатність суспільства виробляти різні види матеріальних благ та надаваних послуг, яка характеризується такою сукупністю економічних засобів, джерел та запасів чи економічних можливостей, які є у суспільстві та які можуть бути використані для реалізації конкретних соціально-економічних та інших цілей та завдань» [4]. З врахуванням запропонованої трансформації рівень економічного потенціалу обумовлюється можливістю реалізації конкретних цілей розвитку регіону.

Рівень суспільного розвитку обумовлює кількість складових, що які додаються до визначення економічного потенціалу. Зокрема, в процесі розвитку науково-технічного прогресу в категорію «економічний потенціал» вводять низку нових складових – різного роду потенціали (наприклад інноваційний, науково-технічний, інтелектуальний, духовний тощо).

М. Баканов вважає, що економічний потенціал країни відображає здатність національної економіки задовольняти економічні потреби суспільства (продукування матеріальних благ, надання послуг і т.п.) з використанням всіх наявних в країні ресурсів (виробничих, трудових, матеріальних, інформаційних природних,

фінансових, науково-технічних, та ін.) [5, с. 138-154].

На основі цього набір складових ЕП включає трудовресурсний, фінансовий, виробничий, науковий та інші види потенціалів, які утворюють систему взаємозалежних компонентів з рухливою структурою [6, с.27 -36].

Результативність використання економічного потенціалу в країні взаємопов'язана з наявним у ній господарським механізмом. Недосконалість останнього бузумовно негативно відобразиться на ефективності використання складових економічного потенціалу [7].

Економічна свобода на якій ґрунтується ринкова економіка є потужним стимулом для запровадження нових стратегій розвитку, новітніх практик підприємництва, продукування нової продукції, послуг тощо, що позитивно впливає на економічний потенціал в цілому [8, с. 150-185].

Зв'язок "економічного потенціалу" з розвитком сучасної системи продуктивних сил та з відносинами економічної власності представлено у праці Р. Матковського [9, с. 10-18]. Автор вважає, що ЕП має стимулювати розвиток ефективних та прогресивних форм власності.

Г. Уліганинець описує економічний потенціал як складну систему, що зароджується на рівні домогосподарств, дрібних підприємств та розвиваючись формує економічні потенціали галузі, регіону чи країни. Для належного управління такою складною системою її варто диференціювати на окремі підсистеми (ресурсний потенціал, природний та інноваційний потенціал) [10].

Роль спеціалізації господарств регіону при визначенні економічного потенціалу описує В. Семенов в [11, с. 210-237].

В свою чергу Д. Чернюк розглядає економічний потенціал як систему виробничих відносин між працівниками, колективами, управлінськими структурами [12, с. 317-332].

Інші науковці характеризують економічний потенціал регіону як певні економічні можливості. Ці можливості залежать від ряду факторів: рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, ефективності господарського механізму, наявності трудових і виробничих ресурсів, однак сутності зазначених можливостей автор не розкриває.

Економічний потенціал суспільства оперуючи такими складовими як кваліфікаційний потенціал (економічні здібності (професійні знання, уміння і навички) працівників раціонально використовувати ресурси створюючи максимальний об'єм матеріальних благ, послуг); психофізіологічний потенціал (працездатність (здебільшого, фізична)); освітній потенціал (інтелектуальні здібності); комунікативний потенціал (здібність до співпраці, роботи у колективі) є сукупністю ресурсів (трудова, матеріальна, природна), що придатні чи використовуються у суспільному виробництві [13].

Трактування терміну «потенціал» по відношенню до суспільства та його можливостей в будь-якій сфері подає А. Мешков [14]. Потенціал економіки регіону він визначає сукупністю усіх ресурсів і засобів регіону, перспективних до використання у відтворювальному процесі для забезпечення розвитку території. Крім того автор стверджує: «Оцінка потенціалу економіки регіону - це, перш за все, оцінка якості життя населення на території регіону, привабливості території для мешканців, підприємців, інвесторів, туристів» [14].

Фактично, економічний потенціал регіону є сукупністю ресурсів регіону (фактичних і прихованих), що використовуються у вирішенні соціально-економічних завдань для забезпечення сталого розвитку, розширення ресурсної бази і покращення добробуту населення регіону.

Таке твердження має дещо обмежений характер, оскільки, приділяючи всю увагу лише одній складовій даного поняття - поліпшенню добробуту населення,

недооцінюються інші показники, серед яких: якість організаційно-технологічних заходів виробництва, ресурсне забезпечення, конкурентоспроможність продукції.

Крім того категорію економічного потенціалу в тій чи іншій мірі виражають з використанням «обмеженого» (через невідповідність потреби та запасу) елементу економіки – ресурсів.

На сьогодні, високий рівень продуктивних сил в розвинених країнах дозволяє продукувати доволі великі обсяги продукції. Пороте, виробництво лімітується ресурсними обмеженнями, недостатніми темпами зростання доходів населення, оскільки їх динаміка обумовлюється відмінними від динаміки обсягу суспільного продукту факторами (наприклад, функцією макроекономічної ефективності).

Зазначені перепони можна усунути характеризуючи категорію економічного потенціалу не лише кількісною складовою - ресурсами, а й якісною, наприклад, станом матеріально-технічної бази господарських систем. Введення якісних складових не має обмежень. У зв'язку з цим не варто зводити визначення потенціалу до узагальненої характеристики, оскільки це не відобразить його змісту.

Деякі науковці в зміст економічного потенціалу вводять компоненту підприємницького потенціалу, що відображає рівень організації та управління. [15]. При цьому вони наголошують на значній важливості матеріальних факторів функціонування, стверджуючи, що при незадовільному стані матеріально-технічної бази чи за відсутності матеріальної складової, яка, як правило, набуває грошової оцінки (вартість ресурсів, основних фондів і т.д.) рівень організації, управлінські здібності (підприємницький потенціал) не відіграють вирішальної ролі, втрачаючи сенс.

О. Балацький та В. Кислий характеризуючи поняття економічного потенціалу розрізняють поняття ресурси та

потенціал, показуючи, залежність ефективності використання економічного потенціалу регіону як від відповідних ресурсів, так і від їх раціонального використання в господарському обігу [16, с. 53-59].

Здебільшого досліджуючи економічний потенціал регіону увагу зосереджують на чотирьох складових: населення, земля, фінанси та управління економічним потенціалом території.

Населення є суб'єктом матеріального виробництва і споживання з набором характеристик, які відображаються в групі виробничих потенціалів (демографічного, трудового, споживчого, освітнього, наукового та культурного).

Дослідження складової «земля» передбачає аналіз природного середовища і природних ресурсів. При цьому оцінюються всі види природних сировинних запасів, кліматичні та екологічні умови і на основі цього виокремлюються природно-сировинний, природно-кліматичний та екологічний потенціали регіону.

Складова фінанси у формі капіталу представлена матеріально-технічною базою виробничої та невиробничої сфер, товарною продукцією, галузевою і територіальною структурою виробництва (промислового і сільськогосподарського). Її аналіз виокремлює науково-технічний, фінансовий і зовнішньоекономічний потенціали.

Управління економічним потенціалом регіону (організаційно-управлінський блок) – складова, що описує наявну систему методів і засобів управління соціально-економічними процесами в межах регіону, рівень ринкових відносин, ринкову інфраструктуру, ефективність економічної і соціальної політики регіону, становлення місцевого самоврядування та взаємовідносини населення і влади. [17].

Розвиток з врахуванням регіонального аспекту, полягає у збільшенні економічних можливостей певної території, яке гармонійно поєднане з задоволенням соціально-економічних потреб її населення. Рівень регіонального розвитку

регіону можна оцінити за мірою реалізації потенційних можливостей регіону.

Стійкість регіональної економічної системи обумовлюється низкою різноманітних факторів, недооцінювання яких може сприяти посиленню як економічних і соціальних диспропорцій, збільшенню безробіття, прискоренню спаду виробництва, росту інфляції та стрімкого зниження рівня життя населення.

Стійкість, чи не найважливіша характеристика економічної системи. Щодо самого поняття «стійкість», то як і вітчизняні так і зарубіжні дослідники в своїх роботах тлумачать його по-різному. Наприклад, Л. Терехов в дослідженнях економічних систем стверджував, що: «стійкість - це здатність системи функціонувати в станах, близьких до рівноважних, в умовах постійних зовнішніх і внутрішніх збурюючих впливів» [18]. Л. Ляпунов стійкість розглядає як здатність системи повертатися до рівноваги при дії на неї збурюючих впливів зовнішнього середовища [19].

Регіональна економіка це складна багаторівнева система. Належне управління такою системою забезпечує структурну цілісність регіональної економічної системи, що обумовлює ефективний перебіг відтворювального

процесу та є передумовою стійкого розвитку регіону.

«Сталий економічний розвиток» як категорія економіки є сукупністю взаємопов'язаних процесів (соціальних, економічних, політичних), що ведуть до збільшення потенціалу регіону забезпечуючи задоволення потреб населення. Тобто, за рахунок використання важелів підтримки динамічної рівноваги регіональної системи, мотивації суб'єктів господарювання до ефективнішого відтворення та до підвищення конкурентоспроможності втілюється цілеспрямований процес нарощування потенціалу регіональної системи, що веде до підвищення рівня життя населення.

З точки зору регіону розробка стратегії його стійкого розвитку має передбачати виокремлення серед своїх ключових компонентів чинника сталого розвитку реального сектора економіки регіону, оскільки рівень розвитку його інфраструктури може слугувати саме тією умовою, що спонукатиме зовнішніх інвесторів схилити свій вибір на користь даної території.

Передумови досягнення та підтримки сталого розвитку регіону обумовлені факторами регіонального характеру можна подати наступним чином (рис 2):

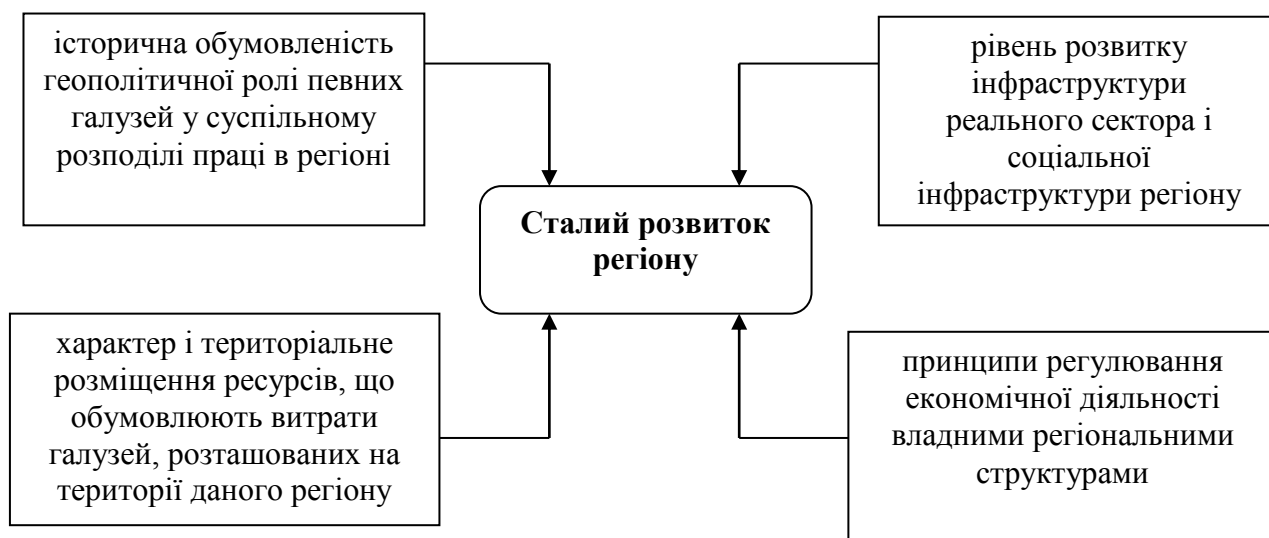

Рис. 2. Передумови досягнення та підтримки сталого розвитку регіону

У довгостроковій перспективі факторами, що безпосередньо впливають на міру стійкості регіону є управління і менеджмент та участь в господарських зв'язках. Крім того важливими є чинники з прямим ендogenous впливом: виробничо-технологічні та інфраструктурні.

При дослідженні впливу інфраструктури реального сектора регіону на стійкість його економіки варто зауважити, що пришвидшення відтворення є значною мірою залежним від збалансованості інфраструктурної діяльності в регіоні. За умов вищого показника збалансованості інфраструктурної діяльності, спостерігається скорочення тривалості відтворювального циклу в регіоні. Відбувається пришвидшення випуску товарів і послуг регіону (швидший перебіг різних фаз відтворення) та оборотності коштів.

Розвиток інфраструктури позитивно відображається на зниженні втрат продукції, зростанні (внаслідок звільнення виробників від не властивих їм функцій) кооперування і спеціалізації та ефективності виробництва.

Таким чином, стійкий розвиток регіону передбачає використання якісної злагодженої системи моніторингу розвитку його території. При цьому дуже важливим є підбір оптимальних інструментів моніторингу, що ґрунтується на оцінці потенціалу регіону, лівову частку якої складає оцінка інфраструктури реального сектора досліджуваного регіону.

Говорячи про сталий розвиток регіону не можливо оминати питання захисту підприємств від кризових ситуацій та запобігання їх банкрутства. Ці питання на мезорівні є фундаментальною проблемою при реалізації регіональної антикризової політики. Антикризове регулювання передбачає використання бази надійних даних, розроблення специфічних методик досліджень та проведення досліджень висококваліфікованими фахівцями. Як результат розробляються і здійснюються заходи, що ведуть до стабілізації стану економіки.

Роль держави при антикризовому регулюванні полягає у проведенні економічної політики в бюджетно-податковому (фіскальному), грошово-кредитному (монетарному), промисловому, науково-технічному, інвестиційному, амортизаційному, соціальному та зовнішньоекономічному напрямках.

Систематизований і структурований аналіз антикризової політики щодо господарських суб'єктів представлено на рис 3.

Як представлено на рис. 3 антикризова політика може бути структурована на державну антикризову політику та антикризову політику на рівні окремого підприємства з характерними для них завданнями та заходами. Кожному рівню політики притаманні й свої недоліки та помилки при їх практичній реалізації. Найпоширеніші з них подано в таблиці 1.

Наглядніше реалізацію державної антикризової політики можна вивчати розглянувши заходи, здійснені урядом України для запобігання наслідкам фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.

Насамперед варто зазначити, що за часів згаданої кризи урядом України, спираючись на недостатні фінансові можливості держави, так і не було розроблено чіткої антикризової програми. Проте, ґрунтуючись на тактиці точкового реагування на кризові явища, все ж приймалися певні рішення та реалізовувалось ряд антикризових заходів, які дещо допомогли пом'якшити кризові прояви..

Наприклад, було розроблено та направлено до Верховної ради близько 160 законопроектів, що мають антикризовий характер. Для стабілізації фінансового ринку в період кризи урядом було залучено 16.5 млрд. дол. США кредиту від Міжнародного валютного фонду. [20]

Аналіз реалізованих антикризових заходів показав, що більшість з них були спрямовані на розширення доступу реального сектора до фінансових ресурсів.

Далі увага була зосереджена на заходах, що передбачали зниження навантаження на бізнес, дещо менше було заходів соціальної політики, пов'язаних із підтримкою підприємців-початківців та

стимулюванням внутрішнього попиту. Найменша частка заходів припадала на заходи, які передбачали підтримку малих і середніх підприємств.

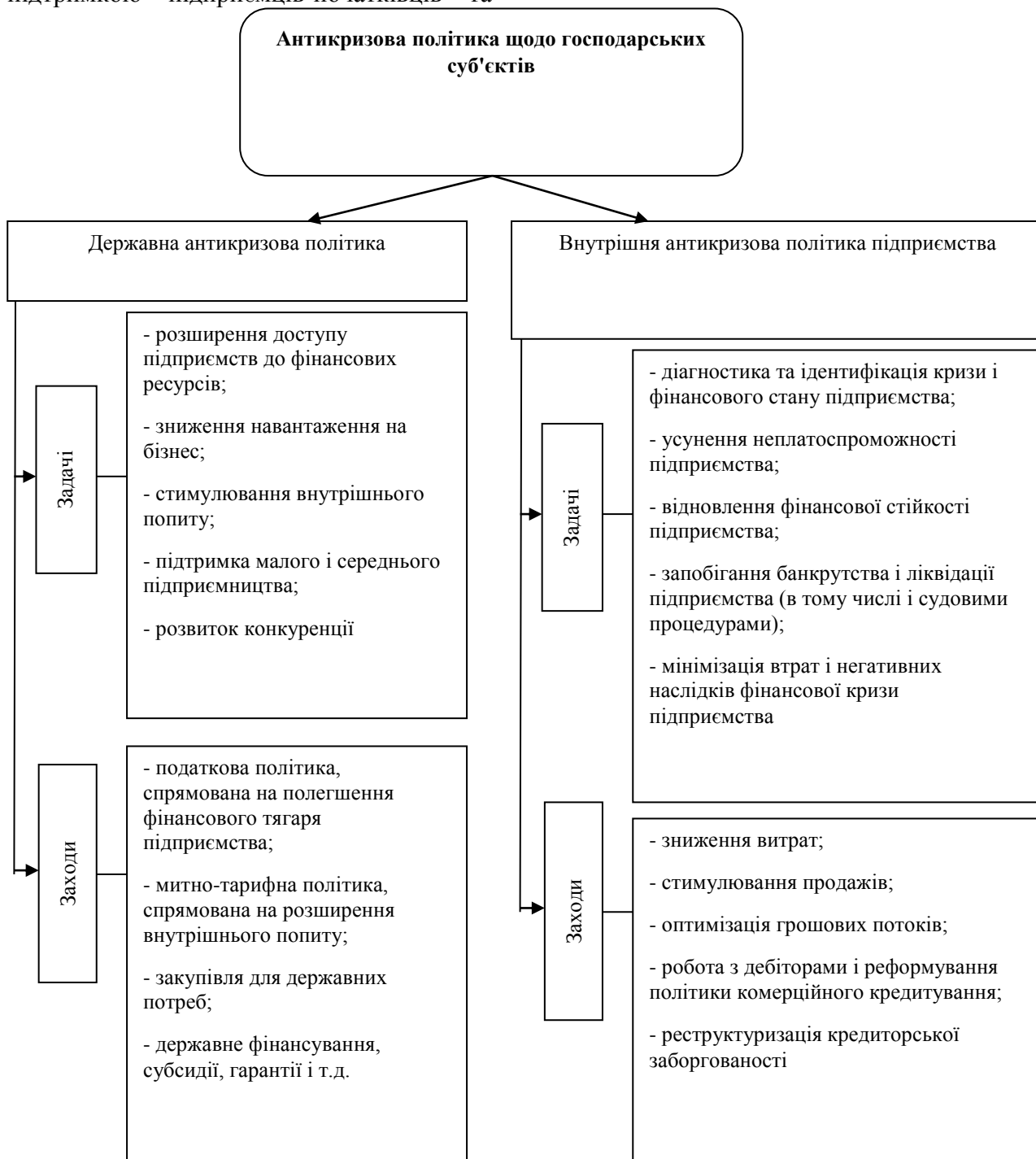

Рис. 3. Структурований аналіз антикризової політики щодо господарських суб'єктів

Крім того, як показала практика, усі реалізовані заходи більшою мірою були обумовлені проблемами надвеликого і великого бізнесу і на їх підтримку відводилось близько 60% від загального

обсягу додаткових ресурсів. Заходів щодо підтримки малого підприємництва запроваджувалось теж доволі багато (приблизно третя частина від загальної кількості), однак частка ресурсів

скерованих на їх реалізацію не перевищує 5%. Звісно, були розроблені й заходи, що передбачали підтримку бізнесу незалежно

від його масштабів, однак їх було небагато (близько 15%).

Таблиця 1

Недоліки та найпоширеніші помилки антикризової політики

На державному рівні	На рівні окремого підприємства
Низький рівень заходів щодо стимулювання експорту	Звільнення талановитих працівників
Низький рівень заходів з розвитку конкурентного середовища	Скорочення витрат на вдосконалення технології та розробку нових продуктів
Недостатність заходів щодо стимулювання інноваційної активності і розвитку компанії	Недооцінка ризиків
Недостатність заходів щодо підвищення ефективності діяльності суб'єктів монополій і великих держкомпаній	Компанії перестають користуватися послугами консультантів
Відсутні заходи щодо залучення іноземних інвесторів	Компанії забувають про глобалізацію
Відсутні заходи щодо формування особливих економічних зон	Інновації більше не лежать в основі стратегії компанії

Таку нерівномірність підтримки з боку держави, ймовірно, можна пояснити тим, що надвеликий чи великий бізнес пов'язаний із галузями для яких характерною є висока концентрація виробництва. Крім того, можливості для лобювання своїх інтересів у великого бізнесу є значно більші.

Водночас, в деяких випадках (здебільшого для секторів економіки з жорсткою «вертикальною» організацією) при підтримці великих компаній певна вигода «спускається» вниз коопераційними ланцюжками до малого бізнесу.

Варто зауважити, що за умов кризи середній і малий бізнес знаходиться в дещо сприятливішому становищі, у порівнянні з великими підприємствами. Наприклад, малий бізнес, що орієнтувався на великих замовників (металургія, банки, автопром), які під час кризи опинилися в скрутному становищі, слідом за своїми замовниками теж опинився у скруті. Проте його частка в загальній кількості є невисока, оскільки малий бізнес, в основному, орієнтований на продаж товарів або надання послуг повсякденного попиту. З огляду на це малий бізнес в період кризи не так сильно постраждав, а у деяких випадках і навпаки, навіть зумів

отримати вигоду з ажіотажного попиту на продукти першої необхідності.

Щодо антикризових заходів регіонального рівня, то, як правило, передбачається реалізація єдиної системи, що включає як заходи, що співфінансуються з державного бюджету, так і заходи, які реалізуються самостійно органами місцевого самоврядування.

Висновки. Система антикризових заходів, що приймаються на рівні регіонів має забезпечувати збалансованість регіональних і місцевих бюджетів щодо безумовного виконання зобов'язань перед громадянами (виплати працівникам бюджетної сфери, оплати першочергових витрат) та сприяти зайнятості населення, збереженню та створенню робочих місць.

Збалансованості бюджетної системи можна досягти залучаючи до місцевих бюджетів підтримку з державного бюджету, так і реалізацією відповідальної політики на регіональному рівні. Серед заходів які сприятимуть збалансованості бюджетної системи і можуть бути реалізовані на регіональному рівні є реструктуризація бюджетної системи, оптимізація бюджетних витрат, перегляд параметрів бюджету (відмова від «необов'язкових» чи зайвих капітальних вкладень), уникнення зростання

кредиторської заборгованості за першочерговими зобов'язаннями, відмова місцевих бюджетів від поповнення дохідної бази центрального бюджету обумовлена зниженням дохідної бази.

Література:

1. Великий економічний словник / Укл. А.Н. Азріліян. Київ: Інститут нової економіки, 1999. 1248 с.
2. Белоусов Р. А. Рост экономического потенциала. Москва: Экономика. 1971. С. 32.
3. Игнатовский П. Экономический потенциал и условия действительности хозяйственного механизма. *Плановое хозяйство*. 1980. №2. С. 71-98.
4. Ступницкий И. Регулирование экономики в переходной период. *Экономист*. 1993. №11. С.10-20.
5. Баканов М. І. Теорія економічного аналізу: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 495 с.
6. Тищенко А. Н. Оцінка ефективності використання економічного потенціалу: монографія. Київ: ВНТУ, 2004. 350 с.
7. Басюк О. В. Сутнісна характеристика категорії «економічний потенціал регіону». *Вісник соціально-економічних досліджень*, 2009, № 36. С. 244-249.
8. Климова Є. В. Становлення сучасної економічної теорії: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2001. 340 с.
9. Матковський Р. Б. Економічний потенціал та шляхи його ефективного використання: автореф. дис... канд. економ. наук. Київ, 2003. 32 с.
10. Уліганинець Г.П. До питання про сутність терміну «економічний потенціал». URL: http://www.rusnauka.com/14.NTP_2007/Economics/21654.
11. Семенов В. Ф. Регіональна економіка: навч. посіб. Київ: МП Леся, 2008. 596 с.
12. Чернюк Л. Г. РПС України: монографія. Київ: ЦУЛ, 2002. 470 с.
13. Василенко Г. В., Бусыгин А. Е. *Вестник Московського університета*. 1977. № 6. С. 17-19.
14. Мешков А. В. Удосконалення інструментів оцінки інвестиційної привабливості підприємства у відповідності до сучасних проблем ринку і змін чинного законодавства. *Проблеми економіки*. 2014. № 4. С. 298-304.
15. Ковалева Г. Л. Оценка потенциала конкурентоспособности как инструмент управления социально- экономическим развитием муниципальных образований. *Экономика региона*, 2006. № 4(8). С. 159.
16. Балацький О. Ф., Кіслий В. Н. Науково-теоретичні основи категорії «Економічний потенціал регіону». *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. Вип. 27. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. 148 с.

17. Жулавский А. Ю. Принципы оценки экономического потенциала территории. *Вестник сумду*. 1999. №3 (140). С. 4.

18. Терехов Л. Л. Социально-экономическое прогнозирование: учеб, пособие. Ростов-на-Дону: РГПУ, 1995. С.27.

19. Ляпунов Л. М. Общая задача об устойчивости движения. Москва: Гостсхиздат. 1950. С. 126.

20. Данилишин Б. Світова фінансова криза — тест для України. *Дзеркало тижня*. 2008. № 38.

References:

1. Velykyy ekonomichnyy slovnyk [Large economic dictionary] / Ukl. A.N. Azriliyan. Kyiv: Instytut novoyi ekonomiky, 1999. 1248 p.
2. Belousov, R. A. (1971), *Rost ékonomycheskoho potentsyala* [Growth of economic potential], *Ékonomyka*, Moscow, Russia, 32 p.
3. Yhnatovskyy, P. (1980), "Economic potential and conditions of effectiveness of the economic mechanism", *Planovoe khozyaystvo*, №2, pp. 71-98.
4. Stupnytskyy, Y. (1993), Regulation of the economy in transition, *Ékonomyst*, №11, pp. 10-20.
5. Bakanov, M. I. (2004), *Teoriya ekonomichnoho analizu* [Theory of economic analysis], *Tsentr navchal'noyi literatury*, Kyiv, Ukraine, 495 p.
6. Tyshchenko, A. N. (2004), *Otsinka efektyvnosti vykorystannya ekonomichnoho potentsialu:mnohrafiya* [Assessing the effectiveness of the use of economic potential: a polygraph], VNTU, Kyiv, Ukraine, 350 p.
7. Basyuk, O. V. (2009), "Essential characteristics of the category "economic potential of the region", *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, №36., pp. 244-249.
8. Klymova, Ye. V. (2001), *Stanovlennya suchasnoyi ekonomichnoyi teorii* [Formation of modern economic theory], TSUL, Kyiv, Ukraine, 340 p.
9. Matkovskyy, R. B. (2003), "Economic potential and ways of its effective use" Abstract of PhD. dissertation, Economics, 32 p.
10. Ulihanynets, H. P. (2007), "On the question of the essence of the term "economic potential", retrieved from : http://www.rusnauka.com/14.NTP_2007/Economics/21654.
11. Semenov, V. F. (2008), *Rehionalna ekonomka* [Regional housekeeper: Textbook], МР Lesya, Kyiv, Ukraine, 596 p.
12. Chernyuk, L. H. (2002), *RPS Ukrayiny* [Place of business of Ukraine], TSUL, Kyiv, Ukraine, 470 p.
13. Vasylenko, H. V. and Busyhyn, A. E. (1977), *Vestnyk Moskovskoho unyversyteta*, № 6, pp. 17-19.
14. Myeshkov, A. V. (2014), "Improvement of tools for assessing the investment attractiveness of the enterprise in accordance with modern market problems and changes in current legislation", *Problemy ekonomiky*, № 4, pp. 298-304.
15. Kovaleva, H. L. (2006), "Assessment of the potential of competitiveness as a tool for managing the

socio-economic development of municipalities”, *Ékonomyka rehyona*, № 4(8), pp. 159.

16. Balatskyy, O. F. and Kislyy, V. N. (2009), “Scientific and theoretical foundations of the category “Economic potential of the region”, *Rynkova ekonomika: suchasna teoriya i praktyka upravlinnya*, vol. 27, 148 p.

17. Zhulavskyy, A. Yu. (1999), “Principles of assessment of economic potential of the territory”, *Vestnyk sumdu*, №3 (140), p. 4.

18. Terekhov, L. L. (1995), *Sotsyalno-ékonomycheskoe prohnozyrovanye* [Socio-economic forecasting], Yéd-vo RHPU, Rostov-na-Donu, Russia, 27 p.

19. Lyapunov, L. M. (1950), *Obshchaya zadacha ob ustoychivosti dvyzheniya* [The general problem of stability of movement], Host-skhyzdat, Moscow, Russia, 126 p.

20. Danylyshyn, B. (2008), “[The global financial crisis - a test for Ukraine”, *Dzerkalo tyzhnya*, № 38.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2021 р.

УДК 330.341.4

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-22-28

СОЦІАЛЬНІ ВИТРАТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Мороз Є.О.

аспірант, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ, Україна,
e-mail: yen4377273@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4558-8034>

SOCIAL COSTS OF ECONOMIC TRANSFORMATION OF POST- SOCIALIST COUNTRIES

Moroz Yevhen

postgraduate studen, Vadym Hetman Kyiv national economic University, Kyiv, Ukraine,
e-mail: yen4377273@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4558-8034>

Анотація. Українська економіка поки що не характеризується таким рівнем розвитку, що відповідав би умовам країн, які входять до Європейського Союзу. Рівень життя населення в Україні й досі залишається на низькому рівні, а темпи економічного зростання поки що виглядають незначним, порівнянно з показниками, що були для неї характерні ще до кризи 2008-2009 рр. Однією з фундаментальних причин такого становища української економіки, окрім війни на сході України, є неефективна державна політика, в основі якої лежать трансформаційні процеси. Акцентовано увагу на соціальних витратах у процесі економічної трансформації постсоціалістичних країн. Зазначено, що розгляду цього питання мусить приділятися увага науковців, а також владних структур. Досліджено зміст економічної трансформації постсоціалістичних країн, зокрема України. Проведено дослідження із використанням методики порівняння особливостей розвитку постсоціалістичних країн. Розглянуто зміст категорій «соціальні витрати» та «трансформація», а також природу соціальних витрат в умовах трансформаційних процесів, що відбувалися у постсоціалістичних країнах. Результати дослідження показали відставання України від більшості постсоціалістичних країн. Наголошено, що аналіз соціальних витрат в умовах економічної трансформації має істотне значення та вирішальну роль в Україні. Метою статті є аналіз соціальних витрат економічної трансформації постсоціалістичних країн. На основі індикаторів економічного зростання та нерівності розглянуті відмінності між Україною та іншими постсоціалістичними країнами. На відміну від інших країн, Україна знаходиться серед найбільш відсталих постсоціалістичних країн, що характеризується низькими рівнями доходів, а також соціально-економічною напругою. Детально розглянуто природу постсоціалістичної трансформації і соціальних витрат. Зроблено висновки щодо поточного становища соціально-економічної системи України в контексті постсоціалістичної трансформації та рівня соціальних витрат.

Ключові слова: економічна трансформація, соціальні витрати, макроекономічна політика, економічний розвиток, нерівність.

Формули: ; рис.: 2; табл.: 1, бібл.: 6

Annotation. The Ukrainian economy is not yet characterized by a level of development that would meet the conditions of the countries that are members of the European Union. The standard of living of the population in Ukraine still remains low, and the rate of economic growth still looks insignificant, compared to the indicators that were characteristic of it before the crisis of 2008-2009. One of the fundamental reasons for this state of the Ukrainian economy, apart from the war in eastern Ukraine, is inefficient state policy, which is based on transformation processes. Attention is paid to social costs in the process of economic transformation of post-socialist countries. It is noted that consideration of this issue should be paid attention to scientists, as well as government agencies. The content of economic transformation of post-socialist countries, in particular Ukraine, is studied. A study was conducted using the method of comparison peculiarities of the development of post-socialist countries. The content of the categories "social costs" and "transformation", as well as the emergence of social costs that took place in post-socialist countries are considered. Results of the study showed that Ukraine lags behind most post-socialist countries, which is accompanied by high social costs for the population. It is emphasized that the analysis of social costs in the context of economic transformation is essential and crucial in Ukraine. Based on indicators of economic growth and inequality, the differences between Ukraine and other post-socialist countries are considered. The aim of the article is to analyze the social costs of economic transformation of post-socialist countries. Unlike other countries, Ukraine is among the most backward post-socialist countries, characterized by low income levels and socio-economic tensions. The nature of post-

socialist transformation and social costs is considered in detail. Conclusions are made on the current situation of socio-economic system in Ukraine in the context of post-socialist transformation and the level of social spending.

Key words: *economic transformation, social cost, macroeconomic policy, economic development, inequality.*
Formulas:; fig.: 2; tabl.: 1; bibl.: 6

Постановка проблеми. Підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом в середині 2014 року стало першим, проте дуже важливим кроком до інтеграції України до європейського економічного простору. З того часу відбулася низка реформ, спрямованих на те, щоб в майбутньому отримати право на вступ до Європейського Союзу та бути його повноправним членом.

Разом із тим, українська економіка поки що не характеризується таким рівнем розвитку, що відповідав би умовам країн, які входять до Європейського Союзу. Рівень життя населення в Україні й досі залишається на низькому рівні, а темпи економічного зростання поки що виглядають незначним, порівнянно з показниками, що були для неї характерні ще до кризи 2008-2009 рр.

Однією з фундаментальних причин такого становища української економіки, окрім війни на сході України, є неефективна державна політика, в основі якої лежать трансформаційні процеси. Прояв цих процесів розпочався із проголошенням незалежності України та зламом старої системи. Ті соціальні витрати, яких зазнало українське суспільство, виявилися настільки обтяжливими, що і на сьогоднішній день Україна досі не може ототожнювати себе з ринковими економіками. Адже трансформаційний процес відбувався не тільки в Україні, а був характерний всім постсоціалістичним країнам Східної Європи (Польщі, Угорщині, Чехії, країн Балтії) та інших. Більшість із цих країн не тільки змогла реформувати власну економіку, але з часом компенсувати суспільству ті соціальні витрати, які воно понесло у перехідний період трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Закономірності трансформаційного процесу в постсоціалістичних країнах, ефективність

проведених реформ та програм розвитку, була досліджена за цей час низкою видатних економістів світу та України зокрема. Проблеми трансформації економічних систем та соціальних втрат, що були перекладені на суспільство, досліджували іноземні вчені, такі як Я. Корнаї, Т. Пікетті, О. Бузгалін, а також вітчизняні економісти - В. Геєць, Ю. Зайцев, М. Галабурда та багато інших.

Формулювання цілей статті. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження: опис, пояснення, визначення та формулювання закономірностей економічної трансформації, пошук методів впливу на трансформаційний процес, за умов існування соціальних витрат. Окрім цього, слід виокремити наступні напрями роботи: аналіз параметрів трансформаційного процесу в Україні, порівняння його результатів з врахуванням особливостей розвитку інших постсоціалістичних систем, оцінка ефективності процесу трансформації в Україні, а також визначення подальшого вектору руху української економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Процес економічної трансформації тісно пов'язаний з соціальними витратами, які перекладаються на населення внаслідок змін та перетворень, що відбуваються в економічній системі. Згідно із визначенням, запропонованим у "Економічній енциклопедії", економічна трансформація - процес перетворення однієї економічної системи в іншу, що супроводжується відмиранням одних елементів, ознак та властивостей з одночасною появою інших [1, с. 687].

В основі трансформаційного процесу лежать зміни в макроекономічній та інституціональній структурах суспільства. Зокрема, якщо аналізувати особливості прояву трансформаційного процесу в постсоціалістичних країнах, можна

побачити, як на зміну командо-адміністративній економіці та плануванню приходять інститути децентралізованого ринкового господарства.

Трансформаційний процес так чи інакше пов'язаний з витратами, які несе суспільство в активну фазу змін, незважаючи на те, що його метою є перетворення самої моделі економічної системи. Відомий угорський економіст Янош Корнаї, розглядаючи особливості перетворень в постсоціалістичних країнах, дійшов до висновку, що вони відбуваються поступово, одна за одною. Структурні зрушення, завдяки яким і виникає злам старої системи, стосуються політико-правової, економічної та соціальної сфер [2, с. 389].

Так, зміни в політичній структурі та ідеології визначатимуть перетворення в контексті розподілу прав власності, а також механізму координації. Це в подальшому спричинить локальні трансформації в структурі економіки, зокрема зміну попиту та пропозиції в пропорційному співвідношенні. Вищезазначені зміни чинять істотний вплив на суспільство, яке не тільки є важливим структурним елементом економічної системи, але і його головним орієнтиром. Виходячи із того, що перетворення відбуваються не в одній, а одразу в декількох сферах, можна зробити висновок про існування витрат, які перекладаються на суспільство в цей період — політичних, економічних, а також соціальних.

Поняття соціальних витрат було сформоване ще представниками неокласичної школи. За своїм змістом соціальні витрати — сума приватних витрат, що утворюються в результаті певної угоди та суспільних витрат споживачів, які їх зазнають через дії інших економічних агентів. В економічній аналітиці цей інструмент є важливим, оскільки завдяки йому здійснюється оцінка витрат та вигід проекту або програми, що були впроваджені. В умовах співробітництва України з Європейським Союзом, цей механізм оцінювання є дуже

важливим, враховуючи різний рівень розвитку країн.

Аналіз соціальних витрат сприяє формуванню висновків щодо ефективності виконання функцій, покладених на державний сектор, а також ступеню взаємодії України з іншими постсоціалістичними країнами, що може сприяти подальшій інтеграції в ЄС.

Трансформація економіки постсоціалістичних країн відбувалася, виходячи із двох концепцій, які, попри однакову мету — побудову ринкової економіки, характеризувалася діаметрально протилежними підходами: градуалізму та “шокової терапії”.

Суть концепції градуалізму полягала в тому, що держава поступово, еволюційним шляхом, віддаляється від участі в економічних процесах, лише частково поступаючись ринку. А ось концепція шокової терапії передбачала реалізацію комплексу радикальних реформ у багатьох сферах та галузях економіки, які супроводжувалися лібералізацією цін, скороченням державних витрат, зміною форм власності.

В той же час, обидві концепції були спрямовані на те, щоб мінімізувати соціальні витрати, які були перекладені на суспільство у зв'язку із зростанням рівня інфляції, зменшенням темпів зростання виробництва, коливанням курсу валют, високим рівнем безробіття.

Відомий американський економіст Саймон Кузнец запропонував модель, яка б пояснювала особливості розвитку країн, що знаходяться на початковій стадії до впровадження змін. Ця модель, відома як крива Кузнеца, пояснює, яким чином відбувається розвиток країн, що знаходяться на початку трансформаційного процесу, виходячи з двох елементів: доходу на душу населення, а також існування нерівності у суспільстві. Аналізуючи закономірності в країнах, що стояли на початковому етапі свого економічного розвитку, Кузнец дійшов до висновку, що на початковому етапі розвитку їм були притаманні синхронні тенденції до зростання доходів

та нерівності. Проте з часом подальше зростання рівня доходів призводило до того, що нерівність починала зменшуватися у зв'язку з більш

ефективною системою перерозподілу. Аналогічні тенденції спостерігалися і для більшості постсоціалістичних країн (рис.1).

Рис. 1. Крива С. Кузнеця в трансформаційних економіках

Джерело: [3]

Звісно, що характер протікання трансформаційного процесу обумовив виникнення істотної різниці між економічним розвитком України та іншими постсоціалістичними країнами. На жаль, українська економіка на сьогоднішній день характеризується не тільки незавершеністю процесу економічної трансформації, а й відносно низькими показниками економічного зростання. Український вчений М. Галабурда зазначає, що Україна тривалий час знаходиться на межі каскаду біфуркацій у зв'язку із неефективною державною політикою.

Одним із характерних проявів неефективної державної політики є стан на фінансовому ринку та його вплив на суспільство. Як зазначає М. Галабурда, “структура розподілу внутрішньоборгового тягаря, непідйомний зовнішній борг, який було нагромаджено в процесі втрати виробничого потенціалу усувають будь-яку можливість самостійного вирішення соціальних проблем” [4].

Саме тому вищезазначена крива Кузнеця є нерелевантною відносно реалій України та більшості інших пострадянських країн, хоча є репрезентативною, коли мова йде про інші постсоціалістичні системи (балтійські

країни, країни Вишеградської групи та інші).

Для того, щоб розглянути різницю між Україною та іншими постсоціалістичними країнами, скористаємося моделлю, запропонованою Кузнецем. Для цього оберемо два макроекономічні індикатори, що мають пряме відношення до соціальних витрат. Це індекс Джині, який показує нерівномірність розподілу доходів в країні, а також ВВП на душу населення з врахуванням паритету купівельної спроможності.

В якості вибірки оберемо постсоціалістичні країни та об'єднаємо найбільш схожі за своїм соціально-економічним положенням, виходячи з вищезазначених індикаторів. За основу візьмемо принцип групування постсоціалістичних країн, використаний у статті «Динаміка соціального добробуту в постсоціалістичних країнах: розкриття секретів успіху» українськими економістами С. Слухаєм та Т. Борщенко [5].

Отримані дані, систематизовані та виведені у таблиці 1.

Перенесемо табличні дані на графік, використавши макроекономічні індикатори в ролі осей, та побудуємо рисунок.

Таблиця 1

Індекс Джині та ВВП на душу населення постсоціалістичних країн за 2017 р.

Країна	ВВП на душу населення з врахуванням ПКС (дол.)	Індекс Джині (%)
Азербайджан	17955	31,8
Албанія	13330	29
Білорусь	20176	26,7
Болгарія	23207	37,4
Боснія і Герцеговина	13513	33,1
В'єтнам	7482	35,3
Вірменія	10274	32,4
Грузія	11600	36,5
Естонія	33553	32,9
Казахстан	27495	26,5
Киргизстан	3812	26,8
Китай	18120	38,6
Лаос	7956	37,9
Латвія	29488	35,1
Литва	34829	37,7
Македонія	15523	35,6
Молдова	7104	26,3
Монголія	13904	32,3
Польща	31647	32,1
Росія	29032	37,7
Румунія	26176	27,5
Сербія	16090	29,1
Словакія	35099	26,1
Словенія	36826	25,7
Таджикістан	3354	34
Туркменістан	19526	43,2
Угорщина	31561	30,9
Узбекістан	7338	36,7
Україна	9182	25,5
Хорватія	26216	32,2
Чехія	37423	25,9
Чорногорія	18862	31,9

Джерело: систематизовано на основі даних Світового банку [6]

Виходячи з розташування точок на рисунку, можна згрупувати постсоціалістичні країни в декілька окремих груп:

- перша група: Казахстан, Румунія, Словакія, Словенія, Польща, Угорщина, Чехія, Хорватія;

- друга група: Естонія, Латвія, Литва, Росія;

- третя група: Азербайджан, Білорусь, Сербія, Чорногорія;

- четверта група: Болгарія, Китай, Македонія, Туркменістан;

- п'ята група: Албанія, Вірменія, Молдова, Монголія, Україна;

- шоста група: Боснія і Герцеговина, В'єтнам, Грузія, Лаос, Узбекістан

- сьома група: Киргизстан, Таджикистан.

На основі групування країн, можна зробити декілька висновків щодо результатів постсоціалістичної трансформації в контексті соціальних витрат, які були перекладені на населення:

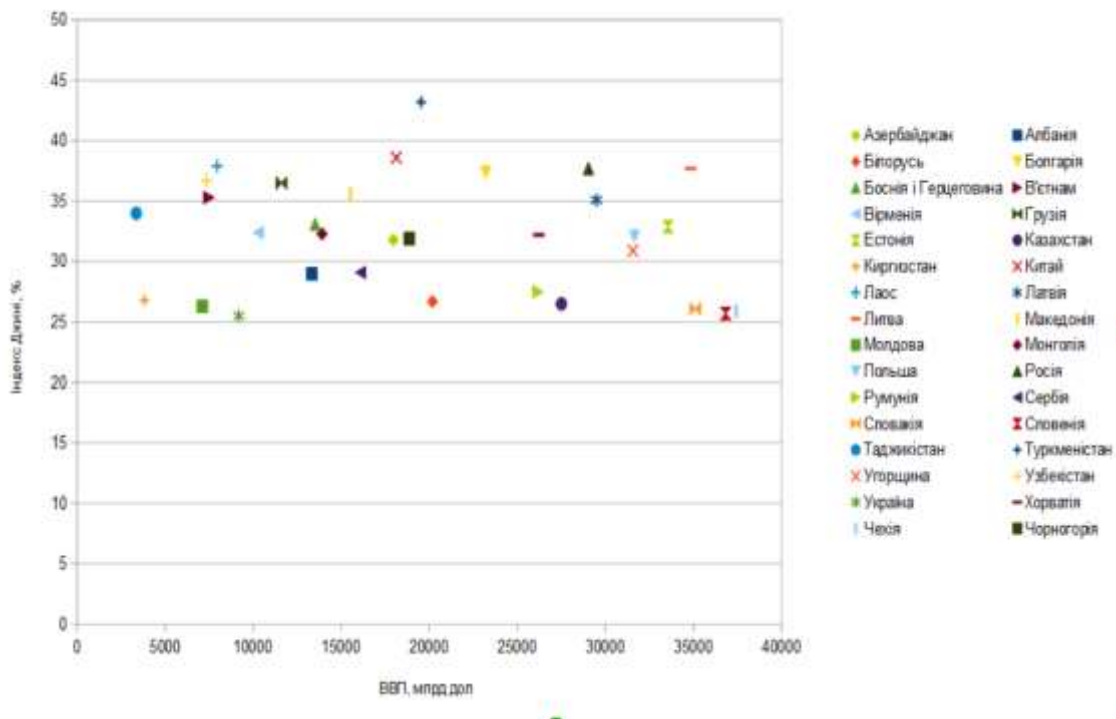

Рис. 2. Індекс Джині та ВВП на душу населення постсоціалістичних країн за 2017 р.

Джерело: сформовано автором на основі табл. 1

Формування двох окремих територіальних кластерів, виходячи з обраної моделі шокової терапії: центральноєвропейського (Румунія, Словачія, Словенія, Польща, Угорщина, Чехія, Хорватія) та балтійського (Естонія, Латвія і Литва), що відрізняються між собою ступенем нерівномірності у розподілі доходів. Частина центральноєвропейських країн (Сербія, Чорногорія) або не досягли високого рівня економічного зростання, або ж (Болгарія, Македонія, Боснія і Герцеговина) характеризуються значною нерівністю у розподілі доходів, порівнянно з лідерами.

Невисоке розташування Китаю пов'язано, передусім, з чисельністю населення країни. Одна з основних програм стратегії розвитку Китаю пов'язана з вирішенням проблеми бідності, тому логічно, що і нерівномірність у розподілі доходів є відносно високою, ніж у інших країнах.

Пострадянські країни розвиваються зовсім по-різному, незважаючи на те, що мають спільні корені. Енергетична

залежність Росії та Туркменістану призвела не тільки до порівняно високого положення серед інших постсоціалістичних країн, але й характеризує їх як країни з нерівномірним розподілом доходів. Водночас, обрані стратегії економічного зростання Білорусю та Азербайджаном, попри свої відмінності, більш соціально орієнтовані.

Україна на сьогоднішній день знаходиться серед найбільш відсталих постсоціалістичних країн. При чому, незважаючи на відносно низький показник нерівномірності у розподілі доходів, в суспільстві відчувається соціально-економічна напруга, викликана впливом фінансово-промислових груп на політичну сферу.

Очевидно, що в майбутньому українське суспільство зіштовхнеться з новими викликами, що зумовлять необхідність встановлення державою нових пріоритетів в макроекономічній політиці. Це, в свою чергу, свідчить про перманентний характер трансформаційного процесу. Соціальні

витрати, які будуть перекладені на суспільство через 10-20 років, значною мірою залежатимуть від ефективності реформ, які вже зараз впроваджуються. Поки що ж процес економічної трансформації уповільнюється у зв'язку з відсутністю мотивації до праці, зокрема творчої, а також інноваційної, підприємницької діяльності, розробки та втілення у життя нових програм та проектів. Адже лише за рахунок підйому власної економіки, її розвитку можлива подальша співпраця з європейськими країнами у сферах торгівлі, експорту товарів, послуг, технологій, знань, що і визначатиме подальшу стратегію розвитку України.

Висновки. Трансформація — один із фундаментальних і основоположних процесів в економіці, що тісно пов'язаний і чинить істотний вплив на політико-правову, соціальну, культурну та інші сфери людської діяльності. Природа процесу трансформації має характер структурних зрушень, коли зв'язки, що утворені між елементами в економічній системі, починають руйнуватися, на базі чого утворюються нові.

Соціальні витрати, які перекладаються на суспільство, в постсоціалістичних країнах передусім пов'язані з особливостями розвитку та характером реформ, що мав місце на початковому етапі перетворень. Ці зміни обумовлені політичними рішеннями, економічними результатами та значною мірою вплинули на соціально-економічний розвиток країни, внаслідок чого для більшості із них зміни призвели до зростання соціальних витрат.

На прикладі центральноєвропейських, а також країн Балтії можна побачити, що економічна трансформація має позитивний характер в контексті подальшого розвитку. Україна, знаходячись на сьогоднішній день у ролі наздоганяючої, мусить не тільки врахувати помилки минулого та більш успішний досвід європейських країн, але й бути здатною знаходити ефективні рішення на ті виклики, які виникають на

сьогоднішній день. Адже процес трансформації є постійним, а тому, рано чи пізно Україна ввійде в якісно нову фазу змін, важливими елементами якої є соціалізація особистості, інновації, ефективна роль держави в економіці, в якій вже живуть західні суспільства.

Література:

1. Гаврилишин Б. Д., Мочерний С. В. Економічна енциклопедія : у трьох томах. Київ: Акад. нар. госп-ва. 2002. 952 с.
2. Корнай Я. Социалистическая система. Политическая экономия коммунизма. *Журнал Вопросы экономики*. 2000. 672 с.
3. Kuznets S. Economic growth and income inequality. *American Economic Review*. 1955. P. 2-28.
4. Галабурда М. К. Постсоціалістична трансформація. *Методологічні уроки для економічної науки*: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу. 2016. С. 74-76.
5. Slukhai S., Borshchenko T. Social welfare dynamics in post-socialist countries: unveiling the secrets of success. *Institute of public finance*. 2019. №2. 167-194.
6. World Bank, 2020. URL: <https://data.worldbank.org>.

References:

1. Havrylyshin, B. and Mocherniy, S. (2002) *Ekonomichna entsiklopediya* [Economic encyclopedia], Akad. Nar. Hosp-Va, Kyiv, Ukraine, 952 p.
2. Kornai, J. (2000), "The socialist system. Political economy of communism", *Zhurnal Voprosi Ekonomiki*, 672 p.
3. Kuznets, S. (1955), Economic growth and income inequality. *American Economic Review*. 1955. P. 2-28.
4. Galaburda, M. (2016), "Post-socialist transformation", *Metodolohichni uroky dlia ekonomichnoi nauky* [Methodological lessons for economics], zbirnyk materialiv Vseukrainskoho kruhloho stolu [collection of materials of the All-Ukrainian round table], pp. 74-76.
5. Slukhai, S. and Borshchenko, T. (2019), Social welfare dynamics in post-socialist countries: unveiling the secrets of success. *Institute of public finance*, №2, pp. 167-194.
6. World Bank (2020), retrieved from : <https://data.worldbank.org>.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2021 р.

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 323.159

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-29-46

РЕАКЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА СИТУАЦІЮ З ПАНДЕМІЄЮ ТА ОЦІНКА ПОЛІТИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В АЗЕРБАЙДЖАНІ

Агакішієв З.

*Азербайджанський державний економічний університет (UNEC), Баку, Азербайджан,
e-mail: Zaurr1978@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1216-9789>*

ECONOMIC POLICY RESPONSE TO THE PANDEMIC SITUATION AND ASSESSMENT OF ECONOMIC REGULATION POLICY IN AZERBAIJAN

Aghakishiyev Zaur

*Azerbaijan State Economic University (UNEC), Baku, Azerbaijan, e-mail: Zaurr1978@mail.ru,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1216-9789>*

Анотація. Глобальна пандемія протягом цього періоду поширювала нові підходи та реалії, які не могли розрахувати надійні агенції кредитного рейтингу, що спеціалізуються на розрахунках ризиків, та організації, що спеціалізуються на економічному прогнозуванні. Азербайджанська Республіка, як країна, інтегрована у світовий світ, впоралася з попередженням гострих негативних наслідків пандемії коронавірусу (COVID-19), прийнявши своєчасне законодавче законодавство для зменшення негативних наслідків різких коливань в торгівлі енергією для сформованої економіки країни, макроекономічна сталість і стабільність, зайнятість та розвиток підприємництва. Ми є свідками глобальної кризи охорони здоров'я, на відміну від будь-якої кризи минулого століття, яка поширюється на людські страждання та впливає на повсякденне життя людей. Ми можемо відверто сказати, що це набагато більше, ніж помітна криза здоров'я. Це економічна, людська та тривала соціальна криза. Зазвичай пом'якшення умов фінансування стимулює попит, заохочуючи фірми позичати та інвестувати, а домогосподарства приносити майбутні доходи та споживати більше. У неспокійні часи втручання в грошово-кредитну політику також усуває надмірне ціноутворення ризику з ринку. Метою статті є дослідження реакції економічної політики на ситуацію з пандемією та оцінка політики економічного регулювання в азербайджані. Дослідження полягає у визначенні того, наскільки монетарне середовище сприяє прийняттю оптимальної стратегії, поряд з ефективністю заходів, що вживаються в країні. На першому етапі документ торкається загальних напрямків економічного регулювання в розвинених країнах та країнах CIS, одночасно особливо аналізує напрямки процесів регулювання в Азербайджані. В на другому етапі ми проаналізуємо встановлення оптимальних стратегій управління для системи грошово-кредитної політики на основі економетричного моделювання для повного розуміння обсягу регулювання. На основі фактичних показників грошово-економічних показників модель оцінить, чи буде успішною роль стійких рішень у регулюванні.

Ключові слова: глобальна рецесія, фінансова криза, макроекономічна стабільність, оцінка ризиків, грошово-кредитна політика, фіскальна політика, забезпечення ліквідності, оптимальна стратегія, залежності, інтервал надійності, економетричне моделювання, мультирегресійна модель.

Формули: 15; рис.: 5; табл.: 1, бібл.: 44

Annotation. The global pandemic throughout this period disseminated new approaches and realities that could not be reckoned by trustworthy credit rating agencies specializing in risk computation and organizations specializing in economic anticipating. Azerbaijan Republic as a country integrated into the global world, has coped to prevent the acute negative consequences of the Coronavirus (COVID-19) pandemic by accepting timely legislative enactment to lessen the negative outcomes of sharp fluctuations in energy trades, on the country's formed economy, macroeconomic permanency and stability, employment and developing entrepreneurship. We are witness of a globally extended health crisis unlike any crisis in the last century, spreading over human suffering, and affecting people's daily lives. We can frankly say this is much more than a noted health crisis. It is economic, human and extended social crisis. Normally, an easing of financing conditions boosts demand by encouraging firms to borrow and invest, and households to bring

forward future income and consume more. In turbulent times, monetary policy interventions also eliminate excess risk pricing from the market. The aim of the article is to study the reaction of economic policy to the situation with the pandemic and to assess the policy of economic regulation in Azerbaijan. The point of our research is to determine the extent to which the monetary environment is conducive to the adoption of an optimal strategy, along with the effectiveness of the measures taken in the country. In first phase, paper touches general directions of economic regulation in developed and CIS countries, at the same time particularly analyzes the directions of regulation processes in Azerbaijan. In the second phase, we will analyze the establishment of optimal management strategies for the monetary policy system on the basis of econometric modeling in order to fully understand the extent of regulation. Based on the actual indicators of monetary economic indicators, the model will assess whether the role of sustainable decisions in regulation will be successful.

Key words: *global recession, financial crisis, macroeconomic stability, risk assessment, monetary policy, fiscal policy, liquidity provision, optimal strategy, dependencies, reliability interval, econometric modelling, multi-regression model.*

Formulas: 15; fig.: 5; tabl.: 1; bibl.: 44

Introduction. The global pandemic throughout this period disseminated new approaches and realities that could not be reckoned by trustworthy credit rating agencies specializing in risk computation and organizations specializing in economic anticipating. Azerbaijan Republic as a country integrated into the global world, has coped to prevent the acute negative consequences of the Coronavirus (COVID-19) pandemic by accepting timely legislative enactment to lessen the negative outcomes of sharp fluctuations in energy trades, on the country's formed economy, macroeconomic permanency and stability, employment and developing entrepreneurship.

Literature review. Ensuring macroeconomic balance and sustainable development has been studied by such foreign scientists as S. Bailey, O. Blanchard, S. De Stefanis, G. Daley, R. Jones, J. Sachs, A. Harberger. In the works of Ukrainian scientists B. Burkinsky, V. Voloshin, P. Haidutsky, A. Galchinsky, B. Danylyshyn, N. Demchyshak, I. Kyrylenko, M. Krupka, O. Kovaliuk, I. Mikhasyuk, L. Melnyk, S. Panchyshyn, V. Priymak, I. Revak, Fr. Stefanyshyn, Y. Tunitsa, M. Khvesyka, L. Shvaika, S. Schultz and others.

Aims. The aim of the article is to study the reaction of economic policy to the situation with the pandemic and to assess the policy of economic regulation in Azerbaijan.

Results. In purpose to ensure the execution of Order No. 1950 dated March 19, 2020 President of Azerbaijan in partnership with Cabinet of Ministers "Action Plan" was arranged. The Action Plan involves arrangements to preserve the employment and

earnings of the community, as well as to ensure state support to entrepreneurs in diverse areas, including the arrangement of credit liabilities. Our republic plans to combat the pressure of the pandemic on economy in two stages. In the first phase, the crisis will be suppressed from deepening and stability will be preserved. In the second phase, the proceedings of economic evolution was expected to commence. Apparently, for economic restoration inexpensive finance, a light tax burden, transition to demand-creating markets is seen obviously.

It should be noted that State Oil Fund's 37.8% bonds and money market instrument's in that period replacement being not more than 1 year, unconditionally contributes to meet up with urgent liquidity requirements of economy in a short period of time. The planned intention of our state to combat the crisis at the expense of internal resources without recurrencing to external borrowing and devaluation, undoubtedly will have incomparable a positive effect on the process of economic restoration in post-pandemic period.

The mentioned above decree established working groups enveloping four main areas to exclude the possible impact of the global pandemic on economic stability, decrease the negative impact on employment and entrepreneurship in the country, preserve the social security and welfare of the citizens and ensure intended sustainable progressive economic development. A wide-ranging economic incentives program can be assorted as follows:

- allocating support to stricken economic activities and statutory entities operating in

related areas and individuals performing entrepreneurial activities without constituting a legal entity,

- community protection and comprehensive state support of employees operating in affected areas of economic activity;

- strengthening the social protection of the poor crowd of people;

- assist for the finance and banking sector, backing for the stability of the manat exchange rate and inflation targeting;

- accomplishment of additional measures to retain macroeconomic prosperity and stability.

World economies currently undergo an extraordinary and austere shock, as conducted public health measures to contain the spread of the coronavirus have suspended many economic activities across the worldwide globe economy. In accordance with preliminary glimpse estimates, in the first quarter of this year, the euro area economy dropped by 3.8 percent quarter on quarter: this ticks the first quarterly reversal in growth in the past seven years.

The modern circumstances is also marked by considerable uncertainty regarding the outlook for inflation. Oil prices, which plunged following the COVID-19 outburst, have strongly pushed aside headline inflation. The response of underlying inflation to the recession is projected to hold out comparatively muted in the short term. Nevertheless, in the near future, descending price pressures will be triggered by weaker economic and business activity and lower accumulated demand. The comprehensive net impact on medium-term inflation dynamics will depend on the balance between rising slack and lower cumulative demand on the one side and the possible long-term unfavorable pressure of the virus shock on cumulative supply extent on the other side.

Government and strategy

Before the COVID-19 outburst, the degree of international reserves and debt ratios were as widely sufficient and sustainable throughout the Central Asian area. The acute declines in commodity prices and transfers, additionally the expense of the fiscal

assistance packages launches by governments have expanded debt ratios, whereas expectancy of further impediment risks have put pressure on local currencies and sovereign scopes. The latest assessments insinuate an increase in debt-to-GDP ratios in 2020 by 3 percentage points in Kazakhstan (to 23.1% of GDP), 8pp in Uzbekistan (to 36.9%), 7pp in Tajikistan (to 51.8%) and 15pp in Kyrgyzstan (to 69.2%). Furthermore, as these statistics are based on hypothesis of recovery in 2021, they may rise further if other downside risks materialise. With higher debt service and refinancing costs, the impact of increased debt will likely be felt for several years, shrinking fiscal space at a time when governments look for ways to support economic recovery. It is noteworthy that the ratio of Azerbaijan's external debt to GDP at the end of 2019 is 17%. Azerbaijan has financial reserves enough to reduce debts (9,091 mln usd, 2019 december). Thus, joint resources of the Central Bank and SOFAR are approx. \$51 billion, from mathematical and formal point of view Azerbaijan has the ability to pay off debt overnight. In the latest reports of Azerbaijan, Current Account recorded a surplus of 646.3 USD mln in March 2020. Foreign Direct Investment (FDI) increased by 188.4 USD mln in Mar 2020. Azerbaijan's Direct Investment Abroad expanded by 336.6 USD mln in Mar 2020. Its Foreign Portfolio Investment fell by 50.2 USD mln in March 2020.

In addition, global financial circumstances have tightened obviously, with large portfolio outflows, a severe recession in equity markets, in particular for energy sectors, and a rise in global risk sentiment, which has led to an increase in 10-year government bond yields and sovereign spreads. This tightening could prove to be a serious challenge to the region's economic stability, notably for countries with high levels of dollarized debt financed foremost by export earnings. Nearly all of Tajikistan and Uzbekistan's debt, for instance, is dollarized (100% and 97% respectively), leaving them unsafe to exchange-rate depreciation, the more so that Tajikistan has remarkably degrade gold and international reserves than Uzbekistan.

Kazakhstan is some measure less exposed since only 35% of the country's debt is in USD and EUR. Finally, if portfolio outflows continue, there is a risk that the region could perish from a major downturn in investment.

Azerbaijan's GDP grew 2.3% in 2019 and is expected to drop to -2.2% in 2020 due to the outburst of the COVID-19 and growth to 0.7% in 2021, according to the updated IMF predictions from 14th April 2020. The region

has gained benefit from high oil prices and enlarged gas production, though its non-oil and gas sectors have also shown enhancement. Alternative strengths include a powerful sovereign fund, gas wealth in the Caspian Sea, an increase in exports to Turkey and Europe, serving as a geographic binding between China and Europe and a confident general business environment.

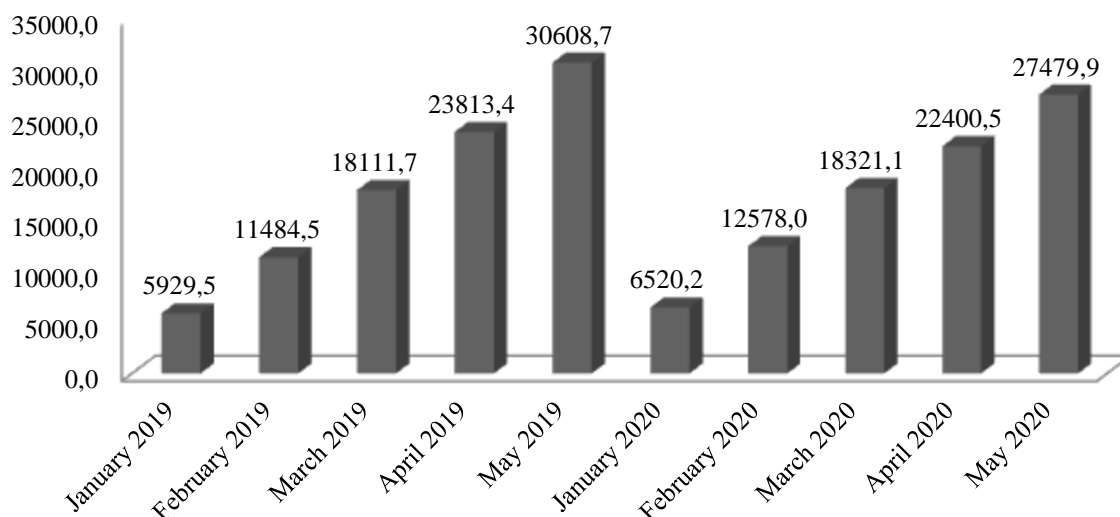

Figure 1. GDP indicators of Azerbaijan Republic, mln. Manat

Proper measures were initially focused in 9 programs, which included 20 areas of activity in 4 key sectors. Thus, the range of the program involves 44,000 businesses with 304,000 employees, and it is planned that the funds will be spent basically on salaries. One of the most significant features of the compatible anti-crisis programs is the financing program embracing 290,000 micro and individual manufacturer. Moreover, tax concession in various sectors will be granted, which will have a assertive effect on the mitigation of negative effects, especially on diminishing the financial burden on large taxpayers, and will give a new "natural breath" to the business sector.

It's noteworthy the performance taken by the European Central Bank to assist liquidity and financing conditions to households, businesses and banks, which will help to protect the smooth supply of credit to the economy. On 18 March, the ECB settled to initiate a EUR 750 billion Pandemic

Emergency Purchase Programme (PEPP), to extend the diapason of suitable assets under the corporate sector purchase programme (CSPP) and to facilitate regulation on collateral standards. These arrangements are aimed at providing that all sectors of the economy can derive benefit from protective financing conditions that permit them to swallow the Covid-19 impact.

It's noteworthy to note that the Fed on April 9 rolled out a wide, \$2.3 trillion effort to support local governments and small and mid-sized businesses, proposing four-year financial resources to companies of up to 10,000 employees and directly purchasing the bonds of states.

At the same time, Azerbaijan's anti-crisis package covers a wide range, ie takes into account almost all affected economic sectors, includes the principles of inclusion and sociality, the overall size of the aid package and its share in GDP, etc. differs significantly from similar programs in terms of features.

Extensive measures have been taken in connection with the pandemic in Azerbaijan in a short period of time, covering all spheres of life. It should be noted that the state implements the plan of effective measures to combat the pandemic only at the expense of its own resources, provides state support to all sectors of the economy.

The implementation of a new support program to protect against the consequences

of the pandemic, the allocation of 600 million manat for employment and social welfare covering 2.5 million citizens was a continuation of the steps taken to strengthen the social protection of citizens. Thanks to sustainable economy, our country is taking measures to cope with the material damage to the population in these difficult times, especially at a time of declining oil revenues.

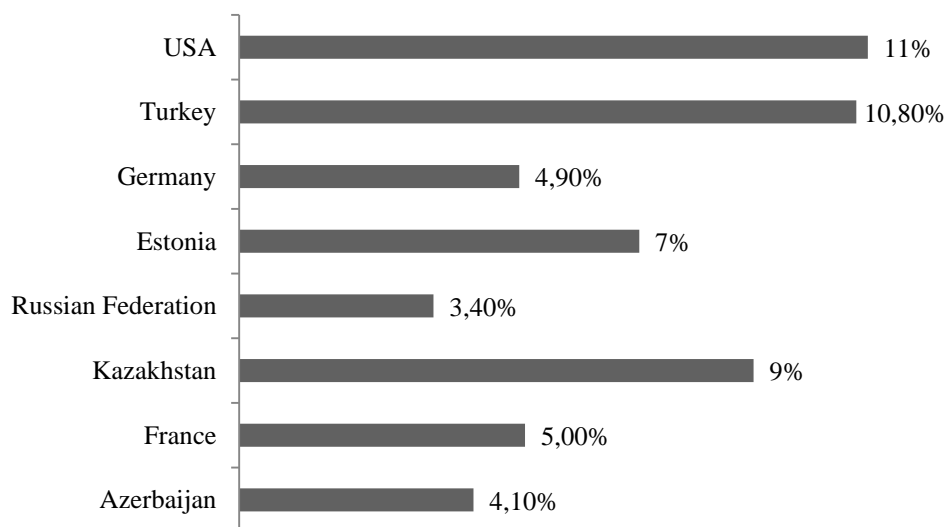

Figure 2. GDP share of countries, Stimulus package of to respond to the economic distress due to the COVID-19 pandemic

Moreover, more than 600,000 people who lost their jobs due to the pandemic have received financial assistance. In addition in the first quarter of 2020, 2.3 million citizens received 1.5 billion manat social benefits. During this period, the insurance part of all types of labor pensions was indexed by 16.6 percent.

Millions of people around the world are coping with job loss caused by the coronavirus disease COVID-19 pandemic.

Analyzing the global situation, we can say that global outlook is not so positive - the UN's International Labour Organization predicts 1.6 billion informal busy ones in economy could suffer "voluminous damage" to their subsistence. With this progress on the second quarter of 2020, COVID-19 may cost the equivalent of 305 million full-time jobs.

According to the latest figures from the International Labor Organization (ILO), more than one in six working-age people have

stopped working since the outbreak of the pandemic, while the working hours of those who continue to work have dropped by 23 percent. At the initial stage, the most negative impacted generally about 12 areas as tourism, hospitality, catering, entertainment, transport, trade, etc have been identified. In addition to the above-mentioned taxpayers who are engaged in catering and passenger transportation activities and which are payers of the simplified tax, besides property and land tax exemptions, they will be provided with a 50 percent discount on the simplified tax amount.

Besides this, private business establishments, including individuals concerned in entrepreneurship will be procured with the chance to restructure loans (of admissible quality, and with interests subsidized by the state) issued to them till March 1, 2020, without aggravating their quality.

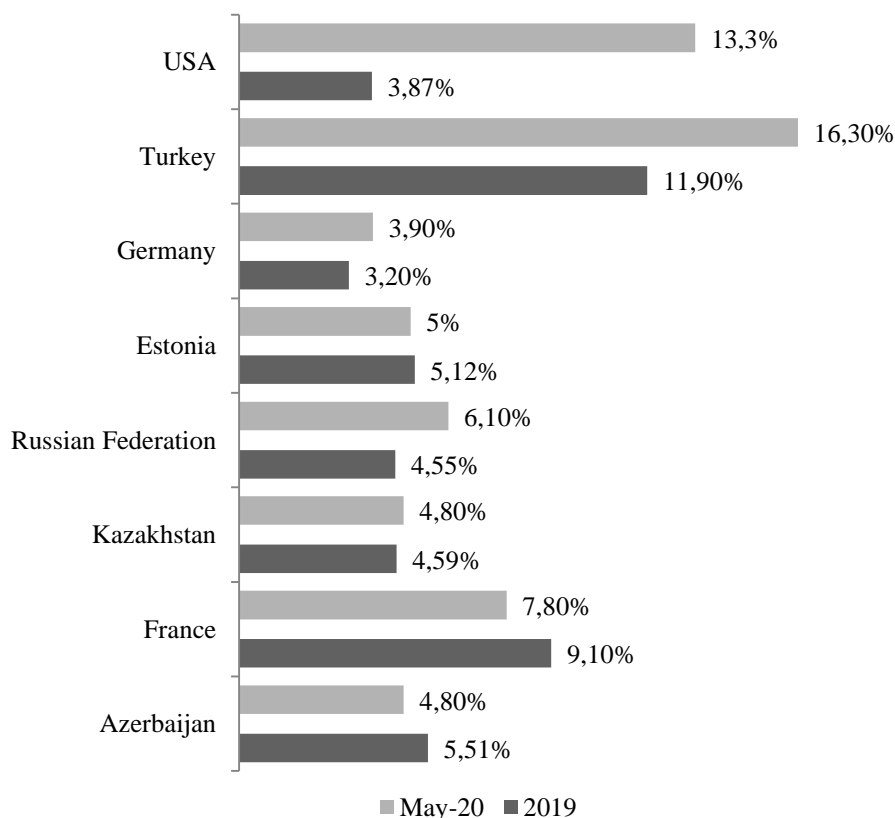

Figure 3. Unemployment rate of countries in 2019 and 2020 may

Moreover, it's envisioned to create opportunity for restructuring business and mortgage loans provided with the mechanisms of state funds and having satisfactory quality as of March 1, 2020.

Accelerating inflation is not an immediate threat, as the euro area will experience in 2020 its deepest recession ever recorded. Initially, the pandemic took the form of a supply shock, but second-round effects have now generated a massive aggregate demand shock. The overall impact on prices will depend on which of these two shocks dominates, but at this stage, it seems that deflationary forces are likely to dominate and bring headline inflation into negative territory in the near future.

Broad money supply (M3) in Azerbaijan decreased by 7.4% to 26 630 .2 mln manat as of end period. In comparison with January 2020 it is 6.7% low indication. No considerable change was observed in the level of dollarization of bank deposits. Foreign currency denominated savings and deposits account for 38.5% of M3 money aggregate by

the end of period. Foreign currency denominated savings and deposits account for 56.5% of total savings and deposits. Annual inflation rate has decreased since the last meeting dedicated to the monetary policy. According to official statistics 0.5% deflation was recorded in May, annual inflation was 2.9%. Over recent 12 months, inflation has been 5.7% on food products, 1.4% on non-food products and 0.4% on services. Shrunk aggregate demand, driven by decrease in consumption and investment expenses on the backdrop of pandemic triggered uncertainties, acts as the main disinflationary factor. Seasonal cheapening of agricultural products and ongoing drop in global food prices (10.5% over 5 months of 2020) also weigh on drop in food inflation. Findings of real sector monitoring indicate that inflation expectations decreased over the recent month. According to the findings of the May survey, inflation expectations decreased on the non-oil industry, construction, trade and services vs the previous month. The main external environment related risk is another slump in

oil prices, likely to be triggered by the second wave of the COVID-19 contagion, worsened economic-trade ties between the USA and China and socio-political tensions in particular countries. Under the condition of new economic normalities re-balancing of the national economy has been kicked-off.

Rebalancing should allow to smooth pass-through of changes in the external environment to the internal environment, and maintaining the balance between supporting economic activity and employment and financial stability.

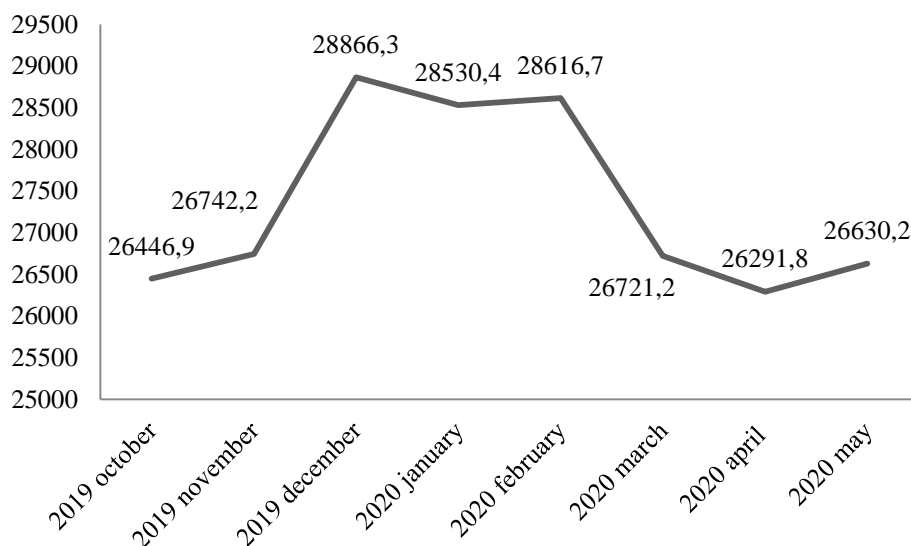

Figure 4. Broad money index (M3) of Azerbaijan Republic, mln. Manat

Optimal management strategy based on econometric modelling

Economic regulation is a set of elements of complex, dynamic and mainly stochastic nature, which are directly and inversely related to each other, considered as a single whole, can be studied as an economic-cybernetic system with these characteristics and its quantitative characteristics can be evaluated mathematically. In other words, it is necessary to clarify whether there are connections and dependencies between the indicators of the monetary policy system, the nature of the observed relationship, the choice of its theoretical expression. Answering these questions will allow us to determine the reliability intervals of the resulting regularities and to assess the suitability of their mathematical apparatus for the formation and forecasting of optimal strategies.

Studies show that the monetary policy system has all the characteristics of economic-cybernetic systems of special complexity. Examples of these characteristics are complexity, completeness, probability,

emergence, and etc. Therefore, the most effective way to analyze the state of the monetary policy system, which is perceived as an economic-cybernetic system, and to build strategies for its optimal management is mathematically modelling as a complex socio-economic system. These mathematical modeling methods include both linear and nonlinear optimization methods for the study of operations, as well as the method of econometric modeling, which is a method of mathematical and statistical research of dependencies. It should be noted that among the methods of econometric modeling, the method of correlation-regression analysis is very attractive in terms of its visibility and the adequacy results according to real economic conditions.

The following stages of econometric modeling can be distinguished in terms of improving the management of monetary policy:

1. Problems of establishing optimal management strategies for monetary policy and choosing the type of econometric model;

2. Obtaining data through the implementation of the established econometric model and analysis of their quality;

3. Model identification;

4. Model verification;

5. Economic interpretation of the model;

It should be noted that the first stage, reflected in this classification, is often called the specification stage and its purpose is to correctly select the composition of the factors that have a stronger impact on the results of the monetary policy system under study. The essence of the second and third stages is to evaluate the quantitative characteristics of the developed econometric model. This process is commonly referred to some literature as parameterization of the econometric model. In the verification process, which is considered the fourth stage, the quality of the concrete econometric model obtained at the end of the parameterization stage is checked and its adequacy to real economic processes, or rather its suitability for forecasting is assessed.

In the final stage of modeling, the economic meaning of the model, which has passed the verification stage and is considered adequate to the real economic conditions used to build optimal management strategies.

Official statistics are used as the main database for econometric studies of the monetary policy system. A number of observations are made in the information support of the study. During these observations, statistical data are collected on selected indicators of the studied socio-economic system. Note that this process can be carried out either in space or in time. One of the important points to consider in this process is to correctly determine whether the database obtained is stationary or non-stationary. Thus, if the purchased time series are non-stationary and have a trend and seasonal component, then such series must be adjusted and brought to a stationary state. This can be achieved by removing the trend and season component from the time series. It should be noted that many modern statistical software packages designed for computer

support automate the conversion of non-stationary time series into stationary series.

In Econometric modeling it's used a linear double regression model of correlation-regression analysis in the form $y = \alpha + \beta x + \varepsilon$, as well as a linear multi-regression model in the form $y = \alpha + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \dots + \beta_n x_n + \varepsilon$.

In the linear double regression model, x plays the role of an explanatory variable of the studied economic system, y has the status of the explained variable and $(a + bx)$ acts as the sum of the non-random limit ε random limit, and a and b are the coefficients of the regression equation.

Although various algorithms are used to estimate the coefficients of the regression equation, all of them use the evaluation e_i residues, which reflect the deviation of the sample observations from the regression line $\hat{y} = a + bx + e$. The random variable e , which represents the difference between the actual value of \hat{y} and the calculated value of y_i of the outcome indicator of the economic system, actually represents the calculated part of the y_i dependent variable corresponding to x_i and certain coefficients a and b of the regression equation.

If the variation of the result indicator of the socio-economic system is formed under the combined influence of not one, but several influential indicators, then the double-regression analysis, which is generalized for this case, uses the generalized multi-regression analysis. As mentioned above, the multi-regression model is the object of study of this analysis is in the form:

$$y = a + b_1 x_1 + b_2 x_2 + \dots + b_n x_n + e \quad (1)$$

As in the case of double regression models of regression analysis, in multi-regression models to determine the values of the coefficients a and b_i ($i = 1, 2, \dots, n$) of the regression equation, the least squares method is used to minimize the sum of the squares of the deviations of the actual values of the dependent variable y from its forecast values:

$$\sum (y_{fakt} - y_{hes})^2 \rightarrow \min \quad (2)$$

If (1) $n = 2$ in the multi-regression equation, then as a result of the application of the least squares method, the evaluation of the

coefficients a, b1 and b2 of this regression equation leads to the solution of the following system called the system of normal equations:

$$\begin{aligned} \sum y &= na + b_1 \sum x_1 + b_2 \sum x_2 \\ \sum yx_1 &= a \sum x_1 + b_1 \sum x_1^2 + b_2 \sum x_1x_2 \quad (3) \\ \sum yx_2 &= a \sum x_2 + b_1 \sum x_1x_2 + b_2 \sum x_2^2 \end{aligned}$$

Hence, the following values are obtained for the coefficients of a linear multi-regression model with two explanatory variables (2):

$$a = \bar{y} - \bar{b}_1\bar{x}_1 - \bar{b}_2\bar{x}_2$$

$$b_1 = \frac{Cov(x_1; y)Var(x_2) - Cov(x_2; y)Cov(x_1; x_2)}{Var(x_1)Var(x_2) - (Cov(x_1; x_2))^2}$$

(4)

$$b_2 = \frac{Cov(x_2; y)Var(x_1) - Cov(x_1; y)Cov(x_1; x_2)}{Var(x_1)Var(x_2) - (Cov(x_1; x_2))^2}$$

It should be noted that as the number of explanatory variables involved in the multi-regression model increases, the formulas for determining the coefficients of this equation become significantly more complex.

Table 1

Economic indicators of analytical framework used in modelling

Year	Refinancing interest rate	Aggregate money, M2, mln manat	Aggregate money, M3, mln manat	Credit allocation in real sector, mln manat	The official average exchange rate of AZN against USD currency
2005	9%	796.7	1841.8	1441	0.9459
2006	9.50%	2135.5	3435	2362.7	0.8927
2007	13%	4401.6	5897.3	4681.8	0.8579
2008	8%	6081.24	8494.5	7191.3	0.8216
2009	2%	6169.41	8469.4	8407.5	0.8038
2010	3%	8297.57	10527.6	9163.4	0.8026
2011	5.30%	10997.43	13903.5	9850.3	0.7897
2012	5%	13806.58	16775.3	12243.7	0.7856
2013	4.75%	16434.8	19289.4	15422.9	0.7844
2014	3.5%	17435.8	21566.4	18542.6	0.7844
2015	3%	8678.3	21286.9	21730.4	1.0261
2016	15%	11546.3	20889.6	16444.6	1.5959
2017	15%	12466.4	22772.1	11757.8	1.7212
2018	9.75%	14643.6	24060.4	13020.3	1.70
2019	7.50%	18238.6	28866.3	15298.2	1.70

Source: Central Bank of Azerbaijan

As a subject of our econometric research, let us choose a quantitative assessment of the dependence of the monetary policy system on the real sector credit indicators. Let's make the following identification on the indicators forming this system:

- Dependent variable (result indicator)
y-real sector credit investments (million manat)

- Free variables (influencing factors):
x1 - M2 monetary aggregate (million manat)
x2 - M3 monetary aggregate (million manat)
x3 - discount rate
x4 - official average exchange rate of manat against foreign currency (USD)

Thus, the linear multi-regression model we will build on the monetary policy system has the following expression:

$$y = a + b_1x_1 + b_2x_2 + b_3x_3 + b_4x_4 \quad (5)$$

Let's evaluate the coefficients of the regression equation (5) using the Eviews software package. The results of the econometric modeling are presented in the following fig. 5.

Dependent Variable: Y
 Method: Least Squares
 Date: 12/22/20 Time: 18:30
 Sample: 2005 2019
 Included observations: 15

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	9689.934	1613.982	6.003745	0.0001
X1	-0.942356	0.245719	-3.835091	0.0033
X2	1.542977	0.213477	7.227850	0.0000
X3	112.5374	170.1436	0.661426	0.5233
X4	-12434.31	2891.322	-4.300562	0.0016
R-squared	0.942883	Mean dependent var	11170.57	
Adjusted R-squared	0.920036	S.D. dependent var	5838.897	
S.E. of regression	1651.118	Akaike info criterion	17.91749	
Sum squared resid	27261913	Schwarz criterion	18.15351	
Log likelihood	-129.3812	Hannan-Quinn criter.	17.91498	
F-statistic	41.26968	Durbin-Watson stat	2.297820	
Prob(F-statistic)	0.000003			

According to the statistics of our econometric research, the multi-regression model of the dependence of the monetary policy of the Republic of Azerbaijan on the real sector credit investments in the economic-cybernetic system from monetary aggregates M2 and M3, the interest rate and the conversion rate of the manat is as follows:

$$Y = 9689.934 - 0.942x_1 + 1.543x_2 + 112.537x_3 - 12434.31x_4 \quad (6)$$

P (0.00) (0.00) (0.00) (0.52) (0.00)

Thus, according to the (6) econometric model, the amount of monetary aggregate M2 and the conversion rate of manat have a decreasing effect on lending to the real sector, while the amount of monetary aggregate M3 and the discount rate have an increasing effect. More precisely, one unit increase in the

amount of monetary aggregate M2 reduces the amount of credit investments in the real sector by 0.942 units and one unit increase in the exchange rate reduces credit investments by 12434.31 units.

Accordingly, one unit increase in the amount of monetary aggregate M3 increases the amount of credit investments in the real sector by 1,543 units and one unit increase in the discount rate increases the amount of credit investments by 112,537 units. It should be noted that as the econometric model (6) has not been verified, we will make this management decision as a preliminary decision.

Now let's move on to evaluating the quality of the econometric model (6). For this purpose, various coefficients, including t-statistics, determination and correlation coefficients, Fisher and Darbin-Watson statistics, etc. can be used. Among these

evaluation criteria the determination factor R^2 causes more interest.

The determination coefficient R^2 represents the proportion of variance of the dependent variable y explained by the regression equation. In other words, the effect of the factor x on the value of the resultant y is quantitative, the mathematical expression of the coefficient of determination R^2 is as follows:

$$R^2 = \frac{Var(\hat{y})}{Var(y)} = 1 - \frac{Var(e)}{Var(y)} \quad (7)$$

Or

$$R^2 = \frac{S_y^2 - S_{yx}^2}{S_y^2} = 1 - \frac{S_{yx}^2}{S_y^2} \quad (8)$$

The value of the coefficient of determination varies in the range $0 \leq R^2 \leq 1$. Rather, the maximum value of these coefficients is equal to $R^2 = 1$. The coefficient reaches its maximum value when the regression line is fully consistent with all observations. If there is no linear relationship between the explanatory regressor x and the resultant regressor y in the set, then the value of the coefficient of determination R^2 is very close to 0. Thus, the determination coefficient R^2 is an important diagnostic statistic that allows us to comment on the accuracy and quality of the approximation of the established econometric model.

The F-statistic or Fisher statistic is used to estimate the statistical significance of the R^2 determination coefficient of m factor linear regression model. The mathematical description of these statistics is as follows:

$$F = \frac{R^2/m}{(1 - R^2)/(n - m - 1)} \sim F(m, n - 1) \quad (9)$$

To evaluate the quality of the constructed econometric model, the value of the Fisher criterion is compared with the critical point $F_{krit} = F(\alpha; m; n - m - 1)$. Here F_{krit} is the value of the critical point of the Fisher distribution in the values of the level of significance and the degrees of freedom $v_1 = m, v_2 = n - m - 1$. If the hypothesis H_0 is accepted, then it means that the

coefficients of the exogenous variables x_1, x_2 and x_m are totally statistically insignificant, ie

$$\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_m = 0$$

In this case, the established econometric model cannot be considered adequate to the real economic conditions and its further analysis and application is not expedient. Otherwise, ie when the H_1 hypothesis is true, the constructed model is statistically adequate and its overall quality can be directly characterized by the value of the determination coefficient R^2 .

Using the determination of the coefficient of determination, the statistics can be expressed in another way in order to test the hypothesis of equality of explained and unexplained variances. Then we get:

$$F = \frac{R^2/m}{(1 - R^2)/(n - m - 1)} = \frac{ESS/m}{RSS/(n - m - 1)} \quad (10)$$

For multi-regression models, the determination coefficient is a non-decreasing function of the number of exogenous regressors (free variables) present in the model. More precisely, if the number of exogenous parameters in the econometric model increases, ie if an additional explanatory variable is involved in the study, then the value of the determination coefficient will not decrease. Thus, in addition, the explanatory regressor involved in the study not only reduces, but also increases the information explaining the behavior of the dependent variable.

As can be seen from the statistics of the shock regression model we constructed for the monetary policy system (1), the value of the determination coefficient for this model is $R^2 = 0,94$ or 94%. Thus, 94% of the amount of credit investments in the real sector of the monetary policy economic-cybernetic system is formed under the influence of the explanatory regressors we have chosen. This means that the quality of the econometric model (6) is quite high. Given that v_1 and $v_2 = 15$ for this model, $F_{krit}(0,05; 4; 15) = 3,48$. $F_{müs} = 41,27 > F_{krit} = 3,48$ is obtained. Therefore, we can conclude that the quality of model (6) is confirmed by the Fisher coefficient. On the other hand, the

coefficient of the exogenous parameter x_3 of the model (6) (coefficient of the variable x_3 reflecting the accounting interest rate) is not statistically significant (since $P(3) = 0.52 \neq 0$). Therefore, in order to improve the quality of model (6), the variable x_3 (accounting interest rate) should be excluded from the study.

Thus, we can assume that only x_1 (monetary aggregate M2), x_2 (monetary aggregate M3) and x_4 (official average

exchange rate of manat against foreign currency) affect the endogenous parameter y , which reflects credit investments in the real sector, which we perceive as a dependent variable of the monetary policy system.

$$y = a + b_1x_1 + b_2x_2 + b_4x_4 + e \quad (11)$$

(11) the statistics for evaluating the econometric model using the Eviews software package are as follows:

Dependent Variable: Y
 Method: Least Squares
 Date: 12/23/20 Time: 18:59
 Sample: 2005 2019
 Included observations: 15

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	9598.838	1566.438	6.127814	0.0001
X1	-0.909340	0.234363	-3.880044	0.0026
X2	1.481296	0.187057	7.918973	0.0000
X4	-10987.75	1842.210	-5.964441	0.0001
R-squared	0.940384	Mean dependent var	11170.57	
Adjusted R-squared	0.924125	S.D. dependent var	5838.897	
S.E. of regression	1608.347	Akaike info criterion	17.82698	
Sum squared resid	28454579	Schwarz criterion	18.01579	
Log likelihood	-129.7023	Hannan-Quinn criter.	17.82497	
F-statistic	57.83812	Durbin-Watson stat	2.183850	
Prob(F-statistic)	0.000001			

According to the studied statistics (11), the mathematical expression of the econometric model is as follows:

$$Y = 9598.838 - 0.909x_1 + 1.481x_2 - 10987.75x_4 \quad (12)$$

$$P(0.00) \quad (0.00) \quad (0.00) \quad (0.00)$$

According to model (12), the monetary aggregate M2 and the exchange rate have a reducing effect on lending to the real sector, while the monetary aggregate M3 has an increasing effect. More precisely, with a one-

unit increase in the monetary aggregate M3, the amount of credit investments increases by 1,484 units.

The value of the determination coefficient for model (12) is $R^2 = 0,94$ or 94%.

Therefore, model (12) is quite high quality. Given that $v_1 = 3$ and $v_2 = 15$ for this model,

$$F_{\text{krit}}(0,05; 3;15) = 3,19. \\ F_{\text{müs}}=57,84 > F_{\text{krit}}=3,39$$

and the hypothesis that the quality of model (12) is high is also confirmed by Fisher's criterion. The estimates $P(1) = P(2) = P(4) = 0.00$ are statistically significant for the coefficients of the explanatory regressors involved in the model.

According to the theoretical foundations of econometrics, 7 special conditions must be met in order to have the optimal characteristics of the values of the parameters of the regression model by the method of least

squares. The econometric model constructed according to these conditions, called Gauss-Markov conditions, must be linear in its parameters, there must be no systematic fields for all autonomous observations, and the conditions for independent deviations e_i and e_j must be satisfied $cov(\varepsilon_i, \varepsilon_j) = 0$, ε_j - random deviations, x_j should not depend on exogenous parameters (ie $cov(\varepsilon_j, x_j) = 0$), $x_j (j = \overline{1, m})$, there should be no serious linear relationship between exogenous variables and finally, ε_j - random deviations must have a normal distribution. Noteworthy, only if these conditions are fully met, then the values of the parameters of the linear regression model is accepted as effective values.

One of the important conditions for constructing a qualitative regression model by the least squares method is that the values of the random deviations ε_j do not depend on the values of $\varepsilon_i (i \neq j)$ obtained for other observations. Compliance with this condition prevents the correlation between any deviations (including neighboring deviations).

If no correlation is observed on the basis of time (time series) or spatial (intersecting series) indicators, then this condition is called autocorrelation or sequential correlation. I would note that this is more common when regression models are based on time series. Autocorrelation is unlikely to occur when using cross-sectional data to verify possible errors in the specification.

In the process of econometric modeling, different approaches are used to detect first-order autocorrelation. The most commonly used mechanism is the Darbin-Watson criterion. This criterion is sometimes called DW statistics.

The mathematical expression for the DW criterion is as follows:

$$DW = \frac{\sum(e_t - e_{t-1})^2}{\sum e_t^2} \quad (13)$$

The following relationship is observed between the DW criterion and the autocorrelation coefficient of the 1st order balances:

$$DW \approx 2(1 - \text{corr}(e_t; e_{t-1})) \quad (14)$$

The following hypotheses are used to test the absence of autocorrelation of random deviations of models using DW statistics:

H0: -autocorrelation of residues is not available

H1: - autocorrelation of residues is available

If we take into account the value of the correlation coefficient, then we can determine that the value of the Darbin-Watson criterion varies within the range $0 \leq DW \leq 4$. Then:

if $\text{corr}(e_t; e_{t-1}) = 0$, or $DW = 2$, then autocorrelation does not exist

if $\text{corr}(e_t; e_{t-1}) > 0$, or $DW < 2$, then there is a positive autocorrelation

if $\text{corr}(e_t; e_{t-1}) < -1$, or $DW > 4$, then there is a negative autocorrelation

DW statistics are characterized by the presence of uncertainty zones, or rather "dead" zones. These zones separate the acceptance area of the H_0 hypothesis from the critical areas. If the value of DW statistics falls into the "dead zone", then it is impossible to make a decision based on this criterion and other methods should be used to detect autocorrelation.

Autocorrelation of the remains of the econometric model based on the Darbin-Watson criterion is carried out by the following algorithm:

- After determining the value of DW statistics, the d_L (low) and d_U (upper) boundaries of the intervals of the "dead zone" are determined from the table of critical points according to the number of observations n , the number of independent variables m and the level of significance α .

Let's check the existence of autocorrelation of residues for the econometric model we have established (12). For this model, $n = 15$, $m = 3$, $\alpha = 0.05$. Then we determine the limits $d_L = 0.391$ and $d_U = 1.464$ for the boundaries of the "dead zone" from the table of critical points of DW statistics. Since $(4 - 1.464) = 2.536$ and $DW = 2.18$, we can conclude that there is no autocorrelation in model (12) because the value of $DW = 2.18$ of the Darbin-Watson criterion is within the range $2 < DW = 2.18 < 2.536$.

Now let us check the existence of autocorrelation of the econometric model expressed by the contact equation (12) by the

correlogram method. The results of this testing are shown below.

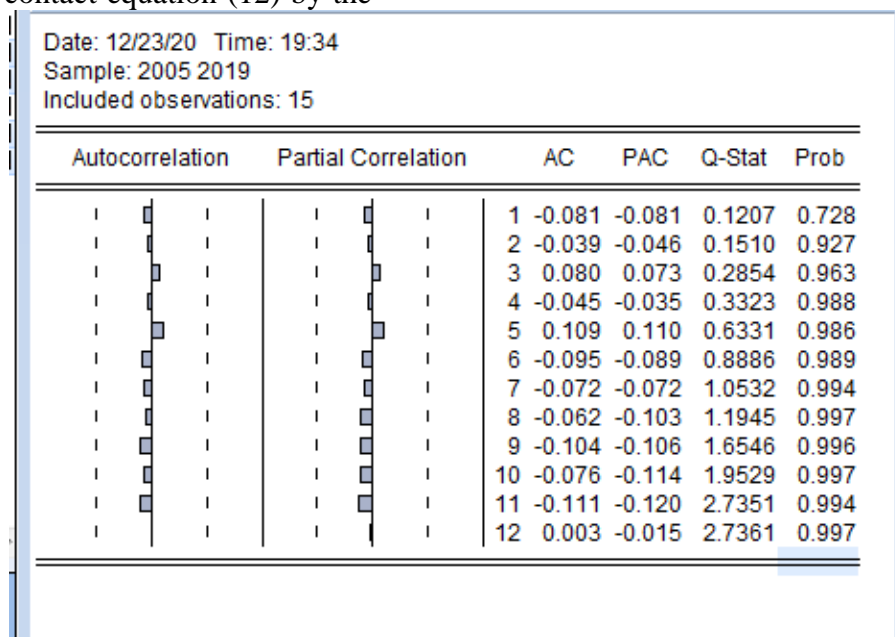

Figure 5. Correlogram of autocorrelation testing in model (12)

The analysis of the correlogram shown in Figure 06 shows that there is no first-order autocorrelation in the regression model (12) developed for the monetary policy system.

One of the main directions of quality control of econometric models built in the process of regression analysis is its testing for homoskedasticity. Homoskedasticity means the equality of the variances of the random remains of the regression model. Violation of this condition is called heteroskedasticity. One of the mechanisms used to test the regression model for homoskedasticity is the Vayt test.

To test the fulfillment of the hypothesis that there is no heteroskedasticity in the econometric model with the Vayt test, auxiliary regression regressing on all possible cross-sections of the regressors of the squares of the residuals is used as test statistics. For example, if the linear regression model $y_t = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2 + e_t$ is evaluated, then the test statistics

$$e_t^2 = a_0 + a_1x_t + a_2z_t + a_3x_t^2 + a_4z_t^2 + u_t \quad (15)$$

will be based on auxiliary regression.

According to Vayt's test statistics, if $N \cdot R^2 < \chi^2$ then the model is homoskedastic, otherwise heteroskedasticity exists. (Here N is the number of observations in the set, R^2 is the determination coefficient of the test regression).

If the number of parameters in the regression model is large enough, then the Vayt test can be applied without cross strokes. This version of the application is called the "no cross" version of the White test. If the number of observations is not large, F_{stat} can be used instead of χ^2 for evaluation.

In this case, the test of the H_0 hypothesis on the existence of homoskedasticity in the model is in fact brought to the test of the hypothesis on the statistical significance of the coefficient of determination of the auxiliary model.

As the regression model (12), which reflects the quantitative characteristics of dependencies in the monetary policy system $m < 4$, the homoskedasticity of this model should be checked with the cross-model version of the Vayt test. The statistics of this testing are shown in the table below.

It is clear from this table that the Vayt test statistics for model (12) gave $P(F_{stat}) = 0.4970 > 0.05 = \alpha$. This means that the H_0

hypothesis about the existence of homoskedasticity in the (12) econometric model must be accepted.

Now let's apply the Jaka-Berra test to evaluate the law of distribution of the

residuals of the econometric model (12). The statics of the test were as follows

Heteroskedasticity Test: White

F-statistic	0.846110	Prob. F(3,11)	0.4970
Obs*R-squared	2.812382	Prob. Chi-Square(3)	0.4215
Scaled explained SS	2.999013	Prob. Chi-Square(3)	0.3918

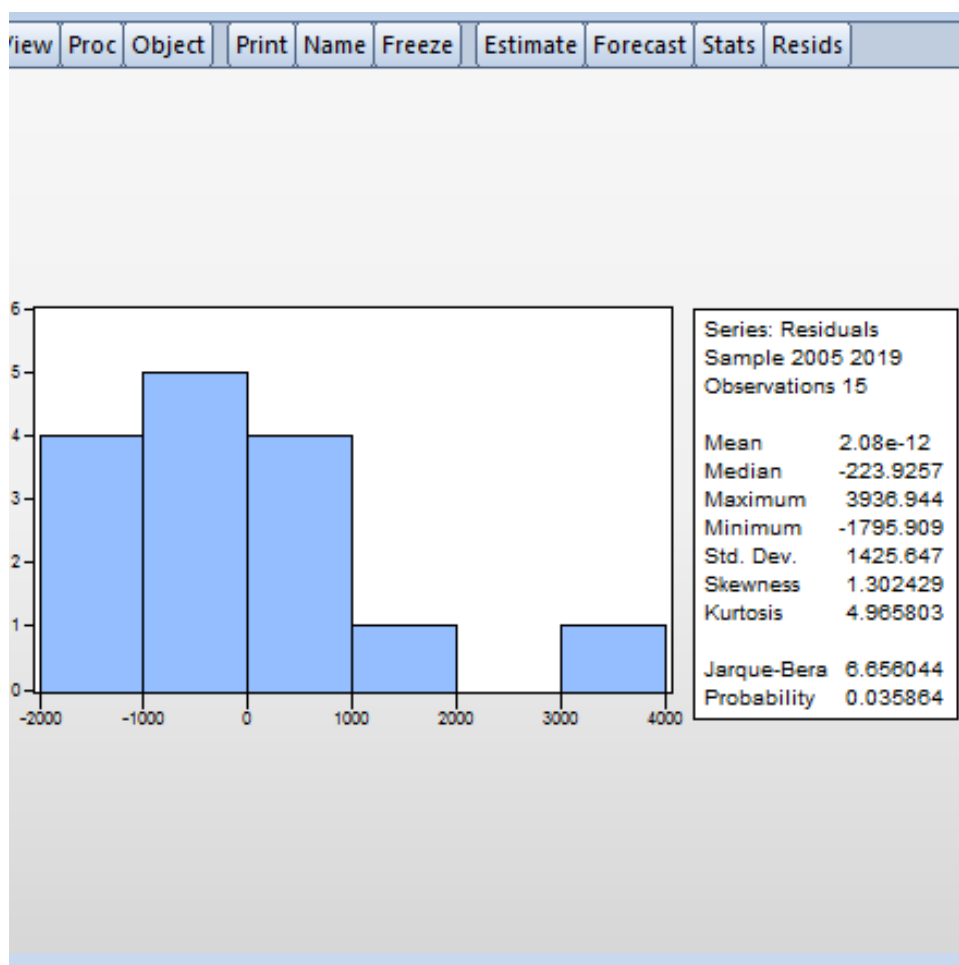
Test Equation:
 Dependent Variable: RESID^2
 Method: Least Squares
 Date: 12/23/20 Time: 20:06
 Sample: 2005 2019
 Included observations: 15

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-539134.8	2044419.	-0.263711	0.7969
X1^2	0.005899	0.022695	0.259936	0.7997
X2^2	-0.003682	0.013747	-0.267867	0.7938
X4^2	2149591.	2088083.	1.029457	0.3254
R-squared	0.187492	Mean dependent var		1896972.
Adjusted R-squared	-0.034101	S.D. dependent var		3910282.
S.E. of regression	3976395.	Akaike info criterion		33.45283
Sum squared resid	1.74E+14	Schwarz criterion		33.64164
Log likelihood	-246.8962	Hannan-Quinn criter.		33.45082
F-statistic	0.846110	Durbin-Watson stat		2.190057
Prob(F-statistic)	0.496958			

Analysis of the statistics of the Jaka-Berra test we used in the table above shows that the remainder of the model obeys the law of normal distribution. Thus, for the remainder of the model (mean = $2.08e-112 \approx 0$) and P (Jarque-Bera) = $6.656 > \alpha = 0.05$.

So the linear multi-regression model (12), which reflects the dependence of the monetary policy system on the amount of credit investments in the real sector of the monetary aggregates M2 and M3 and the

official average exchange rate of the manat against foreign currencies, is correctly specified. All the characteristics of this model fully meet the 7 known conditions of the Gauss-Markov theorem. So the (12) econometric model is adequate to the real economic situation and can be used as an effective mechanism for making and forecasting optimal management decisions on the monetary policy system.

Conclusion. We must be so careful on market signals across asset classifications, downturn and rehabilitation ornamentalations, as well as the bygone of epidemics and surprises, to derive conceptions into the path ahead. Importunate and courageous policy measures are required, not only to restrain the pandemic and save lives, but also to guard the most ill-protected in our societies from economic devastation and to maintain economic expansion and financial steadiness. International institutions must call for further rounds of —unconventional monetary policies coordinated with fiscal stimulus in developing countries, as discussed above, allowing them the policy space to decide how to do this. Foreign direct investment (FDI) has become a significant factor in bringing fund, as well as jobs, technology and administration skills to many developing countries. Several developing communities have seen primary benefits from these financing and investments in terms of

economic growth and uprising standards of living.

It should be noted that the arrangements are also aligned at taking measures to introduce a new model of economic growth in the post-pandemic period. Economic areas as construction, transport, trade, petrochemical industry, mining, digital economy, logistics, telecommunications, agriculture and processing industry and internal tourism will be the main preferences of the country's economic and business policy in this period. In order to reduce the social insurance burden, it is proposed to change the rates of mandatory social insurance contributions for persons deriving income from non-employment activities.

The purchasing power of the country's currency and the level of the broad money supply support the country's financial stability to ensure sustainable development.

The stability of the country's currency against the foreign currency which the main operations are carried out has led to the

conclusion that it will ensure price stability during the pandemic, keep current interest rates low, and support economic activity and lending.

It's becoming increasingly vital for economy to incorporate scenario-based planning into their regulation processes. Leveraging scenario-based planning can help to plan strategically wide variety of economic areas.

A robust scenario-based planning effort using econometric analysis can enhance sustainable developing and able to adapt contemplated ever-changing global processes.

References:

1. Agenor, P.-R. and P.J. Montiel (2008), *Development Macroeconomics*, third edition (Princeton, NJ: Princeton University Press).
2. Anderson, T and C Hsiao (1981), "Estimation of dynamic models with error components", *Journal of the American Statistical Association*, no 76, pp 598–606.
3. Attanasio Orazio P. and Guglielmo Weber (1992), "On the aggregation of Euler equation for consumption in simple OLG models", University College, Department of Economics, London, Discussion Paper in Economics.
4. Budd, J. W., and Spencer, D. A. (2015) Worker Well-Being and the Importance of Work: Bridging the Gap, *European Journal of Industrial Relations*, №21(2), pp. 181–196.
5. Barro, R (1979), "On the determination of the public debt", *Journal of Political Economy*, no 87, pp. 940–71.
6. Bekaert, G. Harvey, C. and Lundblad, C. (2001), "Emerging equity markets and economic development", *Journal of Development Economics*, №66, pp 465-504.
7. Beavis, Brian and Ian Dobbs (1990), *Optimisation and Stability Theory for Economic Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
8. Bikker, J. A., P. J. A. van Els and M. E. Hemerijch (1993), "Rational expectations variables in macro-economic models: empirical evidence for Netherlands and other countries", *Economic Modelling*.
9. Bodkin, R. G. Klein, L. R. and Marwah, M. (1990), *A History of Macroeconometric Model Building*, Aldershot: Edward Elgar.
10. Borodych, S. A. (2006), *Econometrics*, Minsk, Belarus.
11. Balash, V. A. and Kharlamov, A. V. (2008), *Econometrics*, Saratov, Russia.
12. Vasenkova, E. M. Abakumova, Yu. H. and Bokova, S. Iu. (2015), *Workshop on econometrics*, Minsk, Belarus.
13. Carroll, Christopher D. (1992), "The buffer-stock theory of saving: some macro-economic evidence", *Brookings Papers on Economic Activity*.
14. Clark, A. (2015), "What makes a good job? Job quality and job satisfaction", *IZA World of Labor*, 215 p. DOI: 10.15185/iz awol.215.
15. Cumbers, A. (2020), *The Case for Economic Democracy*, Polity Press.
16. Damador N. (2012), *Gujerati «Temel ekonometri»*. Istanbul.
17. Elyseeva, Y. Y. (2003), *Econometrics, Finance and statistics*.
18. Eichenbaum, M. (1995), "Some comments on the role of econometrics in economic theory", *The Economic Journal*.
19. *Econometrics and economic - mathematical methods and models* (2018), Minsk, Belarus.
20. FitzRoy, F. and Jin, J. (2020), *Reforming Tax and Welfare, Social Justice and Recovery after the Pandemic*, *IZA Policy Paper*, №157, May, retrieved from : <https://www.iza.org/publications/pp>.
21. Fisher, P. G. (1992), *Rational Expectations in Macroeconomic Models*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
22. Green, F. (2006), *Demanding Work: The Paradox of Job Quality in the Affluent Economy*, Princeton University Press.
23. Groot, L. and D. van der Linde (2017), *The Labor-Managed Firm: Permanent or Start-Up Subsidies?*, *Journal of Economic Issues*, 51:4, 1074-1093, DOI: 10.1080/00213624.2017.1391592.
24. Gherity, James A. (1990), "The international flow of mathematical economics: from Lloyd to Thompson", *The Manchester School*.
25. Hsieh, N. (2008), *Justice in Production: A survey Article*, *The Journal of Political Philosophy*, Volume 16, Number 1.
26. Hacızalov, Y. İ. and Sadiqov, Ş. M. (2015), *İqtisadi sistemlərin riyazi modelləşdirilməsi*. Bakı.
27. Huang, Y. et al. (2020), "Saving China from the coronavirus and economic meltdown: Experiences and lessons", in Baldwin, R. and B. Weder di Mauro (eds.), *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Takes*, CEPR Press, London.
28. Hendry, D. F. (1995), "Econometrics and business cycle empirics", *The Economic Journal*.
29. IMF (2019), *List of Low Income Countries Debt Sustainability Analyses for Eligible under the Poverty Reduction and Growth Trust As of November 30*.
30. Ireland, P. N. (1995), "Endogenous financial innovation and the demand for money", *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 27, No. 1.
31. Kallis, G. Kalush, M.'Flynn O., H., Rossiter, J., and Ashford, N. (2013), "Friday Off: Reducing Working Hours in Europe", *Sustainability*, №5, pp. 1545-67.
32. Kamien, M. I. and Schwartz, N. L. (Eds). (1991), *Dynamic Optimization The Calculus of Variations and Optimal Control in Economics and Management*, 2nd edition, Amsterdam: North-Holland.
33. Christopher Dougherty (2009), *A Vision in Econometrics*, Moscow, Russia.
34. Kouvavas, O. et al. (2020), "Consumption patterns and inflation measurement issues during the

COVID-19 pandemic”, *Economic Bulletin*, Issue 7, ECB, November.

35. Mahnus, Ya. R. Katishev, P. K. and Peresetskyi, A. A. (2004), *Econometrics*, Russia, Moscow.

36. McGaughey, E. (2020), How do we stop an unemployment pandemic? *The Guardian*, 19 May 21
Michie, J., Blasi, J.R. and Borzaga, C. (Eds), *The Oxford Handbook of Mutual, Co-operative, and Co-owned Business*, Oxford University Press, Oxford.

37. Meltzer, A. H. (1995), “Monetary, credit (and other) transmission processes: a monetarist perspective”, *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9, No. 4.

38. Morgan, M. (1990), *The History of Econometric Ideas*, Cambridge: Cambridge University Press.

39. Meltzer, A. H. (1995), “Monetary, credit (and other) transmission processes: a monetarist perspective”, *Journal of Economic*.

40. Pesaran, M. H. (1990), “Linear rational expectations models under asymmetric and

heterogeneous information”, paper presented to the workshop.

41. Phillips, P. C. B. and B. Hansen (1990), “Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes”, *Review of Economic Studies*.

42. Rojas, M. (ed.), (2019), *The Economics of Happiness*, Springer.

43. Reynard, S. (2004), “Financial market participation and the apparent instability of money demand”, *Journal of Monetary Economics*, Vol. 51.

44. Woodford, M. (2003), *Interest and prices: foundations of a theory of monetary policy*, Princeton University Press.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2021 р.

УДК 656.073.7

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-47-57

ІНДЕКС ЕФЕКТИВНОСТІ ЛОГІСТИКИ (LPI) ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК З ОСНОВНИМИ ЕКОНОМІЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ Й ІНДЕКСАМИ

Марчук І.П.

аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: MachukIP@krok.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3076-7224>

LOGISTICS PERFORMANCE INDEX (LPI) AND ITS RELATIONSHIP WITH MAIN ECONOMIC INDICATORS AND INDEXES

Marchuk Igor

postgraduate student, «KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail: MachukIP@krok.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3076-7224>

Анотація. Автори звіту «Connecting to compete 2018. Trade logistics in the global economy» доводять, що покращення на 1 бал рейтингу LPI у країні збільшує торгівлю на 16 відсотків, не враховуючи ціновий фактор; скорочення розриву за LPI на 20 відсотків між країною та країною-лідером призводить до збільшення реального ВВП на 0,1 відсотка (сценарій наздоганяння). Метою даної статті є довести, що логістика є значущою компонентною економічних зрушень в економіці, й через її вимір індексом LPI показати тісний зв'язок ефективності логістики з основними економічними показниками (валовий внутрішній продукт, експорт, імпорт, прямі іноземні інвестиції) та економічними індексами (глобальної конкурентоспроможності, ведення бізнесу, глобальним інноваційним індексом, ринкового потенціалу), які надають нашим міжнародним партнерам оцінку можливості ведення бізнесу в країні, залучення її до міжнародної торгівлі й участі у глобальних ланцюгах постачання. Автором показано, що логістика відіграє суттєву роль у забезпеченні економічного добробуту, відкритості економіки, залученні іноземних інвесторів та сприяє участі економіки країни у глобальних ланцюгах постачань і навіть може виступати каталізатором економічних зрушень. Застосування статистичного методу дозволило співвіднести місця, які займають країни рейтингу LPI, з місцями, які займають ці країни в рейтингах за основними економічними показниками та індексами (разом 10 рейтингів), проаналізувати взаємозв'язок даних рейтингів і вплив оцінки за виміром LPI на оцінку позиції в кожному із зазначених показників. Об'єктом аналізу виступили дані 26 країн рейтингу LPI (7 країн з топ-10 LPI економік світу; 10 країн найефективніших економік за LPI із середнім рівнем доходу; 9 країн з топ найефективніших економік за LPI з рівнем доходу нижче середнього). Доведено: 1) сильний зв'язок ефективності логістики за виміром LPI з основними економічними показниками – як експорт товарів та послуг і прямі іноземні інвестиції, помітний зв'язок з імпортом та валовим внутрішнім продуктом; 2) тісний зв'язок ефективності логістики за виміром LPI з економічними індексами глобальної конкурентоспроможності, рейтингом країн для ведення бізнесу, глобальним інноваційним індексом, легкості ведення бізнесу й ринкового потенціалу; підтверджено, що при покращенні позиції країни в рейтингу LPI помітно буде змінюватися оцінка конкурентоспроможності країни, її інноваційний індекс та можливості для ведення бізнесу.

Ключові слова: індекс ефективності логістики, валовий внутрішній продукт, прямі іноземні інвестиції, експорт, імпорт, індекс глобальної конкурентоспроможності, глобальний інноваційний індекс, індекс ведення бізнесу, індекс ринкового потенціалу, рейтинг найкращих країн для бізнесу.

Формули: 0; рис.: 4; табл.: 2, бібл.: 16

Annotation. The authors of the report "Connecting to compete 2018. Trade logistics in the global economy" argue that an improvement of 1 point in the LPI rating in the country increases trade by 16 percent, regardless of the price factor; reducing the LPI gap by 20 percent between the country and the leading country leads to an increase in real GDP by 0.1 percent (catch-up scenario). The aim of this article is to prove that logistics is a significant component of economic changes in the economy, and through its measurement the LPI index to show the close relationship of logistics efficiency with key economic indicators (gross domestic product, exports, imports, foreign direct investment) and economic indices (global competitiveness, doing business, global innovation index, market potential), which provide our international partners with an assessment of the possibility of doing business in the country, its involvement in international trade and participation in global supply chains. The author shows that logistics plays a significant role in ensuring economic prosperity, openness of the economy, attracting foreign investors and facilitates the participation of the economy cranes in global supply chains and can even act as a catalyst for economic change. The application of

the statistical method allowed to correlate the places occupied by LPI countries with the places occupied by these countries in the ratings of major economic indicators and indices (10 ratings in total), to analyze the relationship between these ratings and the impact of LPI on the assessment of position in each of these indicators. The object of the analysis were data from 26 LPI countries (7 countries - the top 10 LPI economies in the world; 10 countries - the most efficient middle-income economies; 9 countries - the most efficient low-income economies). Proved: 1) a strong link between the efficiency of logistics as measured by LPI with the main economic indicators - as exports of goods and services and foreign direct investment, through which logistics affects imports and gross domestic product; 2) close connection of efficiency of logistics according to LPI measurement with economic indices of global competitiveness, a rating of the best countries for business, the global innovation index, ease of doing business and market potential; It has been confirmed that improving the country's position in the LPI ranking will significantly change the country's competitiveness assessment, its innovation index and business opportunities.

Key words: LPI, GDP, FDI, Exports, Imports, GCI, GII, DB, MPI, Best Countries for Business.
Formulas: 0; fig.: 1; tabl.: 3; bibl.: 10

Постановка проблеми. Індекс ефективності логістики Світового банку (LPI) – це інтерактивний інструмент порівняльного аналізу, що допомагає країнам визначити виклики та можливості, з якими вони стикаються у торговій логістиці, й те, що вони можуть зробити для поліпшення своїх показників [1; 2]. На основі всесвітнього опитування світових експедиторів та експрес-перевізників LPI формує профілі й надає представлення про зручність логістики у понад 150 країнах, підкреслюючи значення ефективності логістики в контексті все більш складних ланцюгів постачань для широкого використання урядами, міжнародними організаціями, приватними фірмами та науковцями в напрямі поліпшення логістики як основи світової економіки. І це дуже важлива і концептуально значуща теза, бо логістика охоплює чотири з п'яти основних видів діяльності ланцюга створення вартості Майкла Портера на рівні окремої компанії та є критично важливою в моделі переходу до глобальної інтегрованої економіки послуг із високою доданою вартістю.

Автори звіту «Connecting to compete 2018. Trade logistics in the global economy» доводять, що покращення на 1 бал рейтингу LPI у країні збільшує торгівлю на 16 відсотків, не враховуючи ціновий фактор; скорочення розриву за LPI на 20 відсотків між країною й країною-лідером призводить до збільшення реального ВВП на 0,1 відсотка (сценарій наздоганання) [3, с. 11]. У подальшому показник LPI важливо використовувати для дослідження зв'язку і впливу на такі критично важливі макроекономічні показники, як ВВП, ВВП

на душу населення, показники міжнародної торгівлі та інвестицій в економіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати LPI є загальним світовим орієнтиром для логістичної галузі та для логістичних користувачів, використовуються в багатьох звітах сприяння міжнародній торгівлі, документах, підготовлених багатосторонніми організаціями або консультантами. У відкритому доступі наявні праці представників іноземних і вітчизняної наукових спільнот, присвячені дослідженню сутності, місця та ролі логістичної компоненти в економіці й міжнародній торгівлі.

Так, автори статті [4] Ümit ÇELEBI, Mustafa Emre CIVELEK, Murat ÇEMBERCI (2015) доводять посередницький вплив LPI на GDP через FDI; у статті [5] авторів Keng LinSoh, Wai PengWong, Chor FoonTang (2021) розглянуто роль інститутів у взаємозв'язку логістичних показників і прямих іноземних інвестицій в Азії; а в [6] авторів Areej Aftab Siddiqui, San Vita (2019) досліджується вплив логістичних показників на торгівлю між країнами Камбоджа, Бангладеш та Індія; у статті [7] авторів Syed Abdul Rehman Khan, Dong Qianli, Wei SongBo, Khalid Zaman, Yu Zhang (2017) розкривається, як показники ефективності логістики впливають на дохід на душу населення і галузевий ріст.

Огляд представлених у мережі робіт вітчизняних науковців наводить на висновок, що тема ефективності логістики в Україні є недостатньо дослідженою, описується методологія визначення LPI, LPI як показник конкурентоспроможності

та потенціалу країни тощо. Не досліджується вплив логістичної складової за виміром LPI на валовий внутрішній, валовий національний продукт країни, відкритість економіки до торгівлі, на покращення конкурентоспроможності країни, привабливість для зовнішніх іноземних інвестицій, участь країни у глобальних ланцюгах створення вартості, ринковий потенціал, можливості ведення бізнесу тощо.

Постановка завдання. Метою даної статті є довести, що логістика є значущою компонентною економічних зрушень в економіці, й через її вимір індексом LPI показати тісний зв'язок ефективності логістики з основними економічними показниками (валовий внутрішній продукт, експорт, імпорт, прямі іноземні інвестиції) та економічними індексами (глобальної конкурентоспроможності, ведення бізнесу, глобальним інноваційним індексом, ринкового потенціалу), які надають нашим міжнародним партнерам оцінку можливості ведення бізнесу в країні, залучення її до міжнародної торгівлі й участі у глобальних ланцюгах постачання.

Викладення основного матеріалу дослідження. Перелік індексів, пов'язаних з бізнесом та міжнародною торгівлею, за якими порівнюються країни, достатньо широкий (45 рейтингів за інформацією <https://globaledge.msu.edu/globalresources/resourcesbytag/rankings>). Для порівняння з LPI відібрано п'ять з них, що за своїм змістом відповідають меті дослідження:

Global Competitiveness Index (GCI) 2019 Rank by the World Economic Forum [8] – індекс глобальної конкурентоспроможності GCI Всесвітнього економічного форуму визначає та вимірює основні фактори, що сприяють високим темпам економічного зростання в середньостроковій перспективі (часовий горизонт близько 5 років). Ці фактори визначаються кількісно, а потім об'єднуються в Індекс конкурентоспроможності. У GCI країни оцінюються за 12 сферами (pillars), усього 103 індикатори, 141 країна. У тому числі

представлена і логістична компонента: група 2 – Інфраструктура включає 8 індикаторів транспортної інфраструктури, група 7 – Товарний ринок включає індикатор ефективності очищення на кордоні. Джерелом для оцінки є індикатор ефективності митного та прикордонного контролю LPI Світового банку. Отже, це доводить прямий вплив LPI на GCI: чим вищий індекс ефективності логістики, тим вищий індекс конкурентоспроможності країни.

Doing business (DB) 2020 Rank by the World bank [9] – індекс ведення бізнесу вимірює легкість його ведення у країні на основі десяти факторів, що відображають, наскільки сприятливим є відповідне регуляторне середовище. DB демонструє або зближення між економіками, або розрив, охоплює 190 країн, економіки котрих оцінюються за 10 сферами (41 показник), одна з яких є логістичною – міжнародна торгівля (Trading across borders). Міжнародна торгівля DB вимірює час і витрати, пов'язані з логістичним процесом експорту та імпорту товарів; відстежує і реєструє реформи в галузі торгівлі, такі як, наприклад, покращення торгової інфраструктури або серйозні зміни в регуляторних процедурах; містить три набори процедур – оформлення документів (documentary compliance), митний та прикордонний контроль (border compliance), внутрішній транспорт (domestic transport).

Global Innovation Index (GII) 2020 Rank by by Cornell University, INSEAD, and the World Intellectual Property Organization (WIPO) [10] – глобальний інноваційний індекс класифікує країни за їхніми інноваційними можливостями і результатами цих інновацій. GIІ видається спільно Університетом Корнелла, INSEAD та Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (BOIB), складається з трьох індексів: загального GIІ, субіндексу введення інновацій і субіндексу результатів інновацій. Одним з п'яти стовпів субіндексу інноваційного внеску, які охоплюють елементи національної економіки, що сприяють

інноваційній діяльності, є Інфраструктура. Цей розділ включає 4 показники, які описують стан інформаційних та комунікаційних технологій, 3 – загальної інфраструктури, 3 – екологічної стійкості. До загальної інфраструктури включені: вихід електроенергії, валовий приріст капіталу (валові внутрішні інвестиції) й ефективність логістики за виміром LPI Світового банку. Отже, LPI має прямий вплив на GII: чим вищий індекс ефективності логістики, тим вищий інноваційний індекс країни.

Market Potential Index (MPI) 2020 Rank by Michigan State University [11] – індекс ринкового потенціалу (MPI), щорічне дослідження Центру міжнародного бізнесу штату Мічиган, оцінює 87 країн за допомогою восьми зважених «вимірів» (розмір ринку, інтенсивність ринку, темпи зростання ринку, потужність споживання ринку, комерційна інфраструктура, ринкова сприйнятливість, економічна свобода та національний ризик) з оцінкою кожного за шкалою від 1 до 100. Цей індекс допомагає компаніям порівнювати нові експортні ринки. Один з восьми вимірів MPI – Комерційна інфраструктура формується на семи показниках, у тому числі – індексі ефективності логістики LPI Світового банку. Отже, LPI має прямий вплив на MPI: чим вищий індекс ефективності логістики, тим вищий індекс ринкового потенціалу країни.

Best Countries for Business by Forbes [12] – щорічний рейтинг найкращих країн для ведення бізнесу, вивчає понад 139 країн за різними факторами, включаючи зростання валового внутрішнього продукту (ВВП), ВВП на душу населення та сальдо торгового балансу у відсотках до ВВП. Для розробки рейтингу Forbes розглядає 11 аспектів для кожної країни, у тому числі: права власності, інновації, податки, технології, корупцію, свободу торгівлі, регуляторні процедури, захист інвесторів і результати діяльності на фондовому ринку.

З обраних п'яти рейтингів LPI представлений у трьох (табл. 1), а тому має прямий вплив на вимір GCI, GII та MPI. З

двома іншими – DB та Best Countries for Business не пов'язаний, тому можна вважати їх незалежними показниками.

У рамках мети дослідження важливо оцінити зв'язок LPI з обраними індексами, тому представленість LPI у GCI, GII та MPI доводить концептуальну обґрунтованість розуміння значущості логістичної компоненти у складі чинників даних індексів і пов'язаність з емпіричними спостереженнями даних, що лежать в основі змінних. Визначення позиції країни за цими індексами та їх порівняння є недостатніми. Цікаво оцінити зв'язок усіх зазначених індексів і який вплив LPI має на кожен з них.

Світовий банк проводить порівняння індексу ефективності логістики LPI у групах країн за рівнем доходів [3, с. 10-11]. Зазначається, що країни з високим рівнем доходу займають і найвищі позиції в рейтингу LPI, а ефективність логістики виступає детермінантною участі країни у світовій торгівлі та глобальних ланцюгах постачань [3, с. 7-8].

Тому й оцінку пропонуємо проводити, оперуючи місцями країн у рейтингах LPI, GCI, DB, GII, MPI та Best Countries for Business, з метою довести наявність певної кореляції між позиціями країн у рейтингах. Інакше інтерес до результатів наявних вимірів і ранжування, з одного боку, може знижуватися, з іншого – будуть з'являтися сумніви щодо доцільності вимірів ефективності логістики, їх пов'язаності та впливу на основні економічні індикатори.

З метою об'єктивності оцінювання в дослідження включено порівняння позицій країн за рейтингом LPI з рейтингами за показниками ВВП (GDP), прямих іноземних інвестицій (FDI), експорту та імпорту товарів і послуг (Exports, Imports):

GDP 2019 (current US\$) Rank by the World Bank [13], в якому представлена 181 країна світу. ВВП виступає основним макроекономічним індикатором, що слугує для виміру економічного стану країни, показником її економічного зростання. Майже за кожним із зазначених рейтингів демонструється й порівнюється розподіл країн за рівнем доходу.

FDI 2019 (billion USD) Rank by the World bank [14], в якому представлена 185 країн світу. Країнами, яким вдалося досягти високих темпів зростання доходу, як правило, є такі, що змогли залучити значну кількість прямих іноземних

інвестицій (FDI). Логістика вважається одним з чинників впливу на вибір місця розташування FDI компаній для їх інвестицій та виробничих і розподільчих операцій.

Таблиця 1

Представленість LPI в обраних міжнародних індексах, пов'язаних з бізнесом та міжнародною торгівлею

Індикатори	GCI by the World Economic Forum	DB by the World bank	GII by the Cornell University, INSEAD, and the World Intellectual Property Organization	MPI by Michigan State University	Best Countries for Business by Forbes
LPI by the World bank	+	-	+	+	-

Джерело: складено автором на основі [3, 8-12]

Exports of goods and services 2019 (billion USD) Rank by the World bank [15], в якому представлена 185 країн світу, та Imports of goods and services 2019 (billion USD) Rank by the World bank [16], в якому представлено 153 країни світу. Вартість експорту разом із вартістю імпорту формують зовнішньоторговельний оборот. Економіки зі значною питомою вагою зовнішньоторговельного обороту відносять до відкритих економік.

Застосування статистичного методу дозволяє співвіднести місця, що займають країни рейтингу LPI, з місцями, які займають ці країни в рейтингах за обраними показниками GDP, FDI, Exports of goods and services, Imports of goods and services та індексами GCI, DB, GII, MPI, Best Countries for Business (разом – це 10 рейтингів), проаналізувати взаємозв'язок даних рейтингів і вплив оцінки за виміром LPI на оцінку позиції в кожному із зазначених показників.

Об'єктом аналізу обрано 30 країн рейтингу LPI (топ-10 LPI економік світу; 10 країн – найефективніші економіки із середнім рівнем доходу; 10 країн – найефективніші економіки з рівнем доходу нижче середнього) [3]. Україна в даному переліку займає шосте місце в топ-10 LPI економік з рівнем доходу нижче

середнього. Попередній аналіз даних виявив, що три країни мають від'ємні показники прямих іноземних інвестицій, одна країна не зазначена в трьох з 10 рейтингах, тож для уникнення викривлення результатів аналізу ці країни було виключено. Розрахунок коефіцієнтів кореляції щодо 26 країн представлено в таблиці 2.

Як показує кореляційна матриця, оцінка за виміром LPI позитивно пов'язана з усіма з обраних індикаторів. Більше того, всі десять рейтингів пов'язані між собою позитивно. Зв'язок між ознаками може бути або слабкий, або сильний (тісний). При значенні коефіцієнта кореляції від 0,5 до 0,69 зв'язок вважається помітним, від 0,7 до 0,9 – сильним, від 0,9 до 1,0 зв'язок дуже сильний та тісний, що вказує про збіг рейтингів.

Отже, на основі таблиці можна зробити висновки, що:

- рейтинг ефективності логістики LPI тісно пов'язаний та найбільш корелює з рейтингом глобальної конкурентоспроможності GCI (коефіцієнт кореляції 0,91). Це може пояснюватися місцем логістичної компоненти у визначенні конкурентоспроможності країни, її впливом на інші індикатори GCI;

- близькі рейтинги, а зв'язок можна вважати сильним між рейтингами LPI та найкращих країн для ведення бізнесу (0,87), глобальний інноваційний індекс GII (0,86), простоти ведення бізнесу (0,74), за обсягом прямих іноземних інвестицій FDI (0,72), ринкового потенціалу (0,71), експорту (0,71);

- найменш усього рейтинг LPI переключається з рейтингами за обсягом імпорту (0,67) та валового внутрішнього продукту GDP (0,65), зв'язок помірний;

- доцільно зазначити сильний зв'язок між рейтингами країн за FDI та GDP, за експортом та GDP (0,86, відповідно). Тож можна припустити, що LPI може мати більший вплив на GDP через FDI й експорт. Це доводить нам і дослідження групи турецьких учених, що LPI впливає на GDP країни через потік прямих іноземних інвестицій FDI [13].

Щільність зв'язку між LPI та основними економічними показниками, між LPI та економічними індексами демонструють наочно рис. 1-2.

Таблиця 2

Попарні коефіцієнти кореляції рейтингів, розраховані за місцями 26 країн рейтингу LPI (7 країн з топ-10 LPI економік світу; 10 країн найефективніших економік за LPI із середнім рівнем доходу; 9 країн з топ найефективніших економік за LPI з рівнем доходу нижче середнього)

Індикатори	LPI	GDP	Exports	Imports	FDI	GCI	DB	GII	MPI	Best Countries for Business
LPI	1									
GDP	0,65	1								
Exports	0,71	0,86	1							
Imports	0,67	0,86	0,99	1						
FDI	0,72	0,86	0,90	0,90	1					
GCI	0,91	0,60	0,69	0,65	0,65	1				
DB	0,74	0,52	0,52	0,49	0,52	0,83	1			
GII	0,86	0,55	0,67	0,63	0,61	0,89	0,84	1		
MPI	0,71	0,54	0,75	0,76	0,70	0,74	0,56	0,67	1	
Best Countries for Business	0,87	0,57	0,57	0,53	0,59	0,95	0,88	0,89	0,61	1

Доповнимо аналіз, застосувавши поле кореляції для кожної залежної змінної (GDP, FDI, Exports of goods and services, Imports of goods and services, GCI, DB, GII, MPI, Best Countries for Business). Тобто теоретично умовно вважаємо, що ефективність логістики, представлення країни у рейтингу LPI мають вплив на оцінку країни за кожним з цих індикаторів. Отримані в результаті аналізу моделі є

статистично значущими і представлені на рис. 3-4.

Модель вважається успішною, якщо R^2 перевищує 0,8, а сама модель має економічне обґрунтування. У нашому випадку не всі моделі ідеальні, але все ж таки R^2 вищий за 0,5, тому їх можна використовувати.

За графіками лінійної регресії можна зробити ряд висновків.

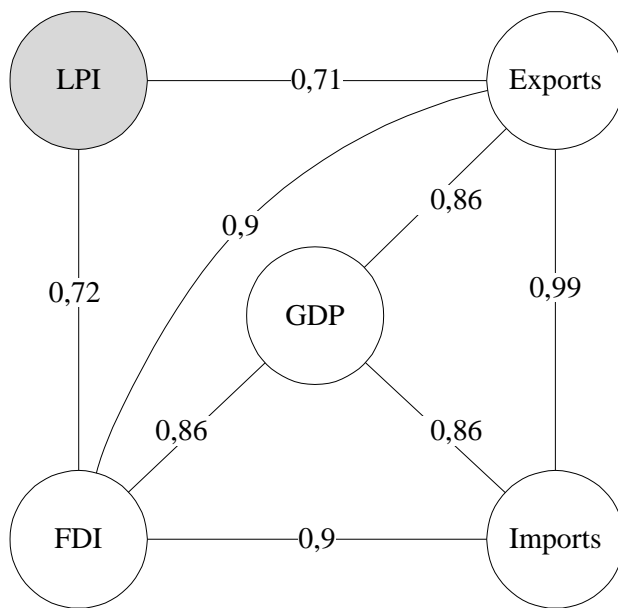

Рис. 1. Щільність зв'язку між LPI та основними економічними показниками

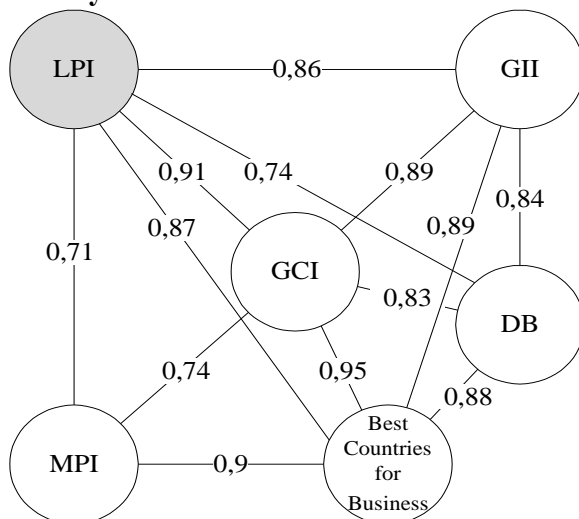

Рис. 2. Щільність зв'язку між LPI та економічними індексами

Підтверджено помітний прямий вплив рейтингу LPI на рейтинги GCI, кращих країн для бізнесу, GI. Так, моделі залежності вказують, що збільшення позиції країни в рейтингу LPI на 1 одиницю в середньому призводить до покращення її позиції в рейтингах:

- глобальної конкурентоспроможності GCI – на 1,17 одиниць (83% варіації рейтингу GCI пояснюється варіацією рейтингу LPI). Тобто логістична компонента у вимірі глобальної конкурентоспроможності має істотний вплив: чим вищою є оцінка LPI, тим вищим є рейтинг країни у GCI. Зміцнення конкурентоспроможності країни залежить від стану транспортної

інфраструктури та ефективності процедур митного і прикордонного контролю. Присутність індикаторів транспортної інфраструктури та ефективності офіційних процедур митного і прикордонного контролю в обох індексах – LPI та GCI підтверджує вагомість цих логістичних чинників, які можуть виступати обмеженнями або драйверами сприяння участі країни, а відповідно, і національних компаній, у глобальних ланцюгах створення вартості;

- кращих країн для бізнесу – на 1,21 одиниці (76% варіації рейтингу кращих країн для бізнесу пояснюється варіацією рейтингу LPI). Отже, вплив ефективності логістики на одну з компонентів ведення

бізнесу за виміром Forbes, як-то свобода торгівлі чи регуляторні процедури, є суттєвим;

глобального інноваційного індексу GII – на 1,08 одиниць (74% варіації рейтингу GII пояснюється варіацією рейтингу LPI). Отже, розвиток логістичної компоненти, а

саме використання технологічних інновацій у розвитку інфраструктурних проєктів, включаючи аеропорти, порти, будівництво доріг, істотно сприяють інноваційним можливостям та покращенню результатів здійснення інновацій.

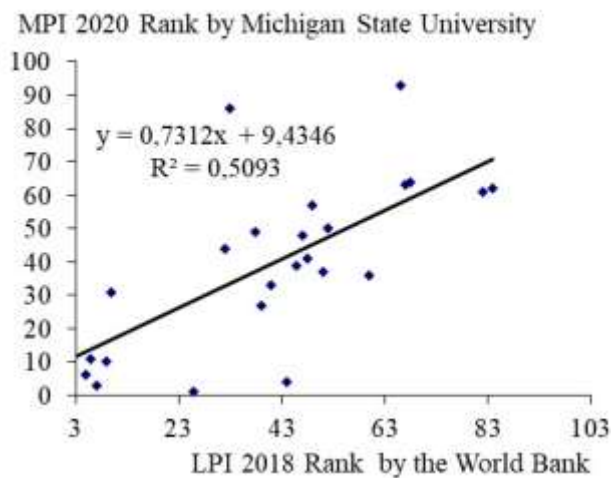
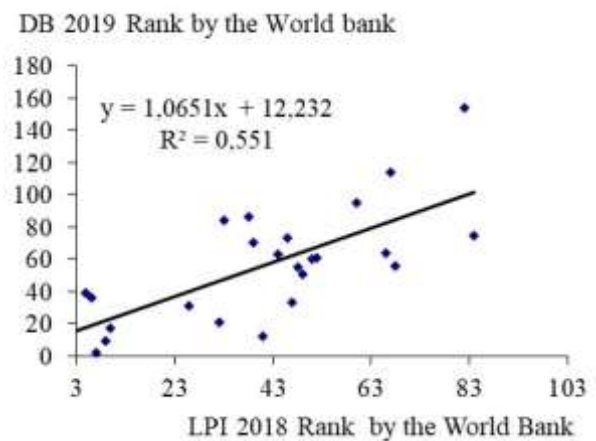
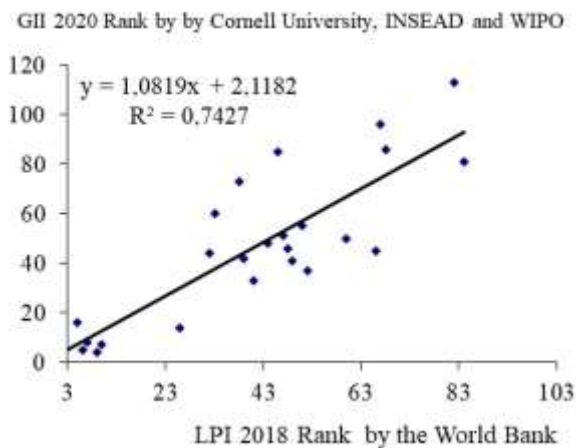
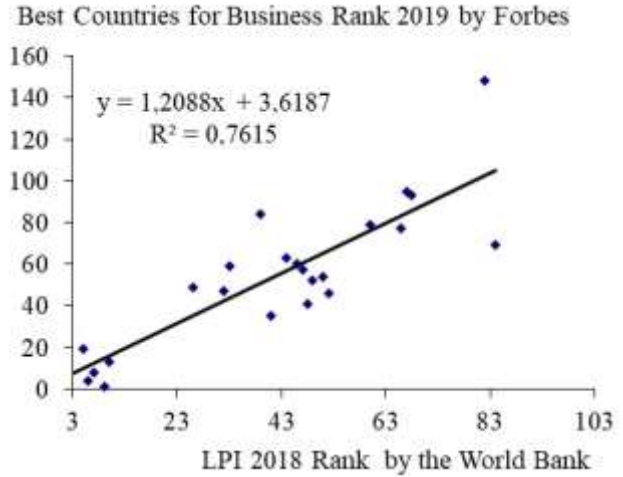
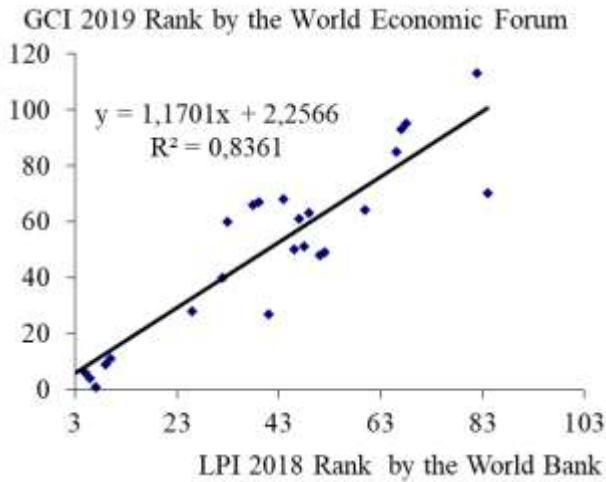

Рис. 3. Графіки лінійної регресії між рейтингами за LPI та економічними індексами

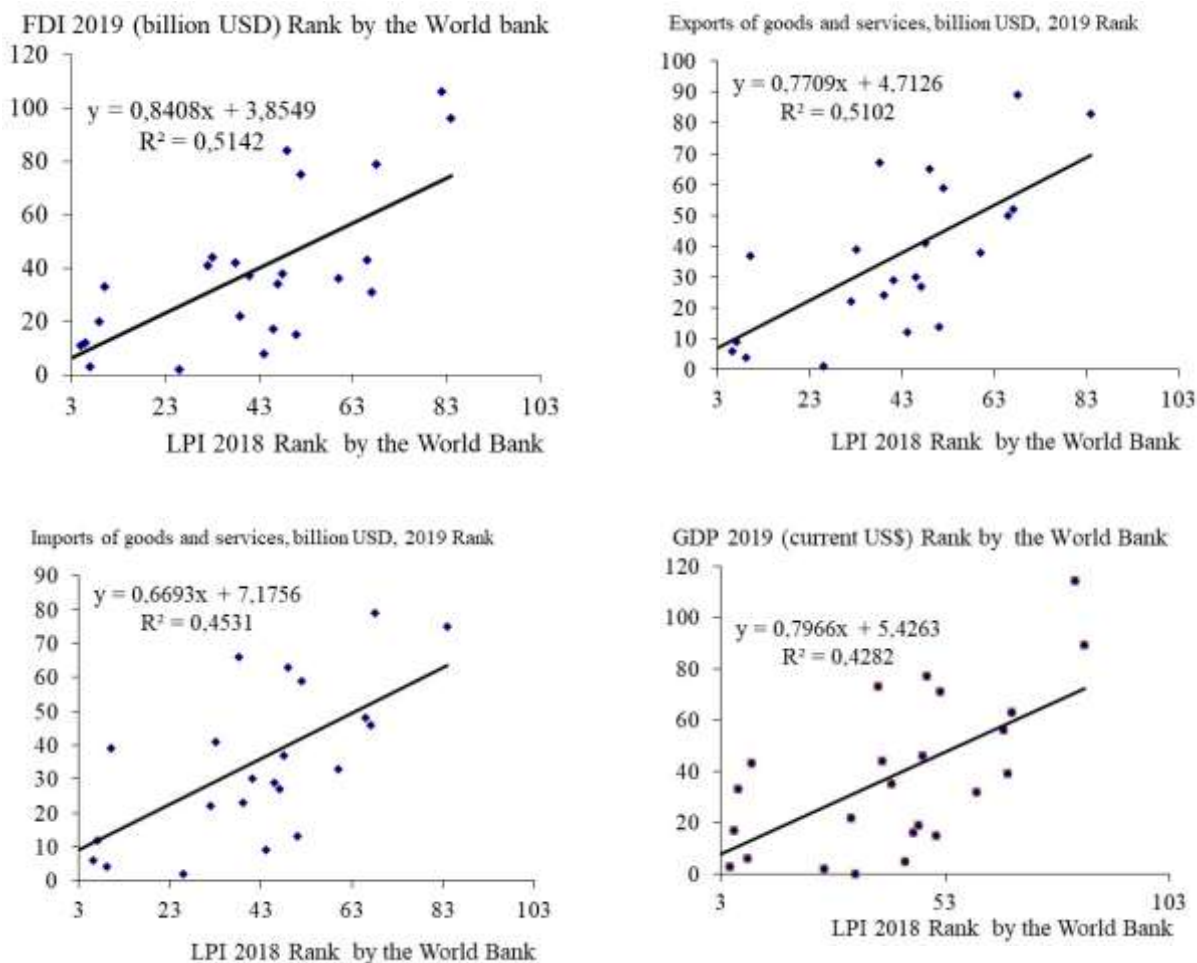

Рис. 4. Графіки лінійної регресії між рейтингами за LPI та основними економічними показниками

З меншою вірогідністю, але має вплив місце країни в рейтингу LPI на місце в рейтингах DB (55% варіації рейтингу DB пояснюється варіацією рейтингу LPI), за обсягом FDI (51% варіації рейтингу FDI пояснюється варіацією рейтингу LPI) та MPI (51% варіації рейтингу MPI пояснюється варіацією рейтингу LPI), за обсягом експорту товарів і послуг MPI (51% варіації рейтингу за експортом пояснюється варіацією рейтингу LPI).

Доведено, що вплив LPI на імпорт товарів та послуг і GDP є помірним, R^2 дорівнює 0,45 та 0,43, відповідно. Тобто 45% і 43% варіації рейтингу за імпортом та GDP, відповідно, пояснюється варіацією рейтингу LPI. Такого результату цілком достатньо, щоб довести, що поліпшення LPI у країні призводить до збільшення імпорту й GDP.

Висновки. Отже, автором показано, що логістика відіграє суттєву роль у забезпеченні економічного добробуту, відкритості економіки, залучення іноземних інвесторів та сприяє участі економіки країни у глобальних ланцюгах постачань і навіть може виступати катализатором економічних зрушень. Проведене дослідження довело:

1) сильний зв'язок ефективності логістики за виміром LPI з основними економічними показниками – як експорт товарів та послуг і прямі іноземні інвестиції, помітний зв'язок з імпортом та валовим внутрішнім продуктом;

2) тісний зв'язок ефективності логістики за виміром LPI з економічними індексами глобальної конкурентоспроможності, рейтингом кращих країн для ведення бізнесу, глобальним інноваційним індексом, легкості ведення бізнесу й

ринкового потенціалу; підтверджено, що при покращенні позиції країни в рейтингу LPI помітно буде змінюватися оцінка конкурентоспроможності країни, її інноваційний індекс та можливості для ведення бізнесу.

Література:

1. International LPI 2018. URL : <https://lpi.worldbank.org/international>.
2. Марчук І. Оцінка ефективності логістики України міжнародними партнерами. *Збірник наукових праць ЛОГОΣ*. С. 92-97. URL : <https://doi.org/10.36074/15.05.2020.v1.35>.
3. Connecting to Compete 2018. Trade Logistics in the Global Economy. The Logistics Performance Index and Its Indicators. URL : <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29971/LPI2018.pdf>
4. Çelebi Ü., Civelek M. E., Çemberci M. The mediator effect of foreign direct investments on the relation between logistics performance and economic growth. *Journal of Global Strategic Management*. 2015. Vol. 17. URL : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3338308.
5. Soh K. L., Wong W. P., Tang C. F. The role of institutions at the nexus of logistic performance and foreign direct investment in Asia. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*. 2021. URL : <https://doi.org/10.1016/j.ajsl.2021.02.001>.
6. Khan S. A. R., Qianli D., SongBo W., Zaman K., Zhang Y. Environmental logistics performance indicators affecting per capita income and sectoral growth: evidence from a panel of selected global ranked logistics countries. *Environmental Science and Pollution Research*. Vol. 24. pp. 1518–1531. URL : <https://doi.org/10.1007/s11356-016-7916-2>
7. Siddiqui A. A. Impact of Logistics Performance on Trade with Specific Reference to Garment Sector in Cambodia, Bangladesh and India. *Global Business Review*. January 2019. URL : <https://doi.org/10.1177/0972150918811700>.
8. The Global Competitiveness Report 2019. URL : <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2019>
9. Doing Business 2020. URL : <https://www.doingbusiness.org/>
10. The Global Innovation Index (GII) 2020. URL : <https://www.globalinnovationindex.org/home>
11. Market Potential Index (MPI) – 2020. URL : <https://globaledge.msu.edu/mpi>
12. Best Countries for Business by Forbes. URL : <https://www.forbes.com/best-countries-for-business/list/>
13. GDP, current U.S. dollars – Country rankings. URL : https://www.theglobaleconomy.com/rankings/GDP_current_USD/

14. Foreign Direct Investment, billion dollars – Country rankings. URL : https://www.theglobaleconomy.com/rankings/fdi_dollars
15. Exports, billion dollars – Country rankings. URL : https://www.theglobaleconomy.com/rankings/exports_dollars/
16. Imports, in dollars – Country rankings. URL : https://www.theglobaleconomy.com/rankings/imports_dollars/

References:

1. International LPI (2018), retrieved from: <https://lpi.worldbank.org/international>
2. Marchuk, I. (2020), «Evaluation of the efficiency of Ukraine's logistics by international partners», *Digest of scientific works ЛОГОΣ*, pp. 92-97, retrieved from: <https://doi.org/10.36074/15.05.2020.v1.35>
3. Connecting to Compete 2018. Trade Logistics in the Global Economy. The Logistics Performance Index and Its Indicators, retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29971/LPI2018.pdf>.
4. Çelebi Ü., Civelek M. E., Çemberci M. (2015), «The mediator effect of foreign direct investments on the relation between logistics performance and economic growth», *Journal of Global Strategic Management*, Vol. 17, retrieved from: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3338308
5. Soh, K. L. Wong, W. P. and Tang, C. F. (2021), “The role of institutions at the nexus of logistic performance and foreign direct investment in Asia”, *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, available at : <https://doi.org/10.1016/j.ajsl.2021.02.001>
6. Khan, S. A. R., Qianli, D. SongBo, W. Zaman K. and Zhang, Y. (2017), “Environmental logistics performance indicators affecting per capita income and sectoral growth: evidence from a panel of selected global ranked logistics countries”, *Environmental Science and Pollution Research*, Vol. 24, pp. 1518–1531, retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s11356-016-7916-2>.
7. Siddiqui, A. A. (2019), “Impact of Logistics Performance on Trade with Specific Reference to Garment Sector in Cambodia, Bangladesh and India”, *Global Business Review*, January 2019, retrieved from: <https://doi.org/10.1177/0972150918811700>.
8. The Global Competitiveness Report (2019), retrieved from: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2019>.
9. Doing Business (2020), retrieved from: <https://www.doingbusiness.org/>
10. The Global Innovation Index (GII) (2020), retrieved from: <https://www.globalinnovationindex.org/home>
11. Market Potential Index (MPI) (2020), retrieved from: <https://globaledge.msu.edu/mpi>.

12. Best Countries for Business by Forbes, retrieved from: <https://www.forbes.com/best-countries-for-business/list/>

13. GDP, current U.S. dollars – Country rankings, retrieved from: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/GDP_current_USD/

14. Foreign Direct Investment, billion dollars – Country rankings, retrieved from: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/fdi_dollars

15. Exports, billion dollars – Country rankings, retrieved from: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/exports_dollars/

16. Imports, in dollars – Country rankings, retrieved from: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/imports_dollars/

Стаття надійшла до редакції 07.02.2021 р.

УДК 339.9

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-58-66

УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В СФЕРІ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ІННОВАЦІЙ

Трофименко О.О.

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки та підприємництва, Міжнародний університет фінансів, доцент
кафедри теоретичної та прикладної економіки, КПІ ім. Ігоря Сікорського, м. Київ, Україна,
e-mail: o.o.trofymenko@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2339-0377>

UKRAINIAN-TURKISH EXPERIENCE IN IMPLEMENTING MECHANISMS OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF ENERGY INNOVATION

Trofymenko Olena

Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship, International University of Finance,
Associate professor of the Department of Theoretical and Applied Economics, National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv, Ukraine, e-mail: o.o.trofymenko@gmail.com,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2339-0377>

Анотація. У статті досліджені особливості здійснення торгівельно-економічних відносин між Україною та Туреччиною, визначені перспективні напрями подальшої співпраці в енергетичній сфері, зокрема, в сфері відновлюваної енергетики. Проаналізовані передумови для розвитку проектів в сфері відновлюваної енергетики в Україні та її інвестиційна привабливість, визначені проблеми та перспективи регулювання економічних відносин в енергетичній сфері. Предметом дослідження є українсько-турецькі економічні відносини, зокрема, в сфері відновлюваної енергетики. Метою статті є дослідження існуючих механізмів співпраці та формування рекомендації щодо управління розвитком міжнародного співробітництва України та Туреччини для впровадження енергетичних інновацій. Для досягнення мети були поставлені такі завдання: дослідження співробітництва в різних сферах; визначення першочергових пріоритетів співпраці між двома країнами; визначення основних факторів впливу на економічні відносини між країнами та можливостей їх регулювання. Використовуються загальнонаукові методи, основні з яких: системний аналіз - для визначення складових системи зовнішньоекономічних відносин України та Туреччини; системний аналіз для виявлення елементів, формують засади для розвитку кооперації в сфері енергетичних інновацій. На підставі проведеного аналізу визначені основні фактори розвитку економічних відносин України та Туреччини, сформовано напрями розвитку співробітництва в сфері відновлюваної енергетики, зокрема, розвиток ринку електромобілей, та перспективи з точки зору підвищення інвестиційної привабливості «зелених» проектів в Україні для турецьких інвесторів, зокрема, запровадження «зелених» аукціонів. Розкривається роль відновлюваної енергетики як напрямку впровадження енергетичних інновацій для поглиблення співробітництва двох країн; досліджуються основні показники експорту та імпорту, важливих економічних показників, показників відновлюваної енергетики; визначені перспективи подальшого торгівельно-економічного співробітництва та основні механізми управління розвитком міжнародного співробітництва для впровадження енергетичних інновацій.

Ключові слова: енергетичні інновації; відновлювана енергетика; міжнародне співробітництво.

Формули: 0; рис.: 3; табл.: 0, бібл.: 15

Annotation. The article explores the peculiarities of trade and economic relations between Ukraine and Turkey, identifies promising directions for further cooperation in the energy sector, in particular, in the field of renewable energy. Prerequisites for development of renewable energy projects in Ukraine and its investment attractiveness are analysed, problems and prospects of regulation of economic relations in the energy industry are determined. The subject of the study is Ukrainian-Turkish economic relations, in particular, in the field of renewable energy. The purpose of the article is to study the existing mechanisms of cooperation and form a recommendation to manage the development of international cooperation between Ukraine and Turkey for the implementation of energy innovations.. To achieve this goal, the following tasks were set: research on cooperation in various fields; the identification of priorities for cooperation between the two countries; the determination of the main factors influencing economic relations between the countries and the possibilities of regulating them. General scientific methods are used, the main ones are system analysis - to determine the components of the system of foreign economic relations of Ukraine and

Turkey; system analysis to identify elements that form the basis for the development of cooperation in the field of energy innovation. The following results are obtained: on the basis of the conducted analysis, the main factors of development of economic relations of Ukraine and Turkey were determined, directions of cooperation development in the field of renewable energy, in particular development of the electric vehicle market, and prospects in terms of increasing the investment attractiveness of “green” projects in Ukraine for Turkish investors, in particular the introduction of “green” auctions, were formulated. Conclusions: The role of renewable energy as a direction of energy innovation to deepen cooperation between the two countries is revealed; the main indicators of export and import, important economic indicators, indicators of renewable energy are investigated; Prospects for further trade and economic cooperation and the main mechanisms for managing the development of international cooperation for the introduction of energy innovations are identified

Key words: energy innovation; renewable energy; international cooperation.

Formulas: 0; fig.: 3; tabl.: 0; bibl.: 15

Постановка проблеми. Сьогодні триває процес напрацювання основних положень угоди про вільну торгівлю між Україною та Туреччиною. Згідно положеннями діючої Експортної стратегії України (“дорожньої карти” стратегічного розвитку торгівлі) на 2017—2021 роки однією з основних країн для експорту продукції відповідно до основної товарної структури України та її потенціалу, є саме Туреччина [1].

З врахуванням цього до 2021 року заплановані заходи та стратегічні програми щодо розвитку подальшого співробітництва. У Звіті про виконання Плану завдань і заходів з реалізації Експортної стратегії України за 2018 рік [2] зазначено про проведення освітньої події Export Talks стосовно підвищення експортного потенціалу для ринку Туреччини та різних заходів для посилення співпраці.

Однією з основних перспективних сфер для налагодження та посилення співпраці є сфера енергетики. Обидві країни мають спільні інтереси в цій сфері: необхідність диверсифікації джерел енергозабезпечення; безпека постачання енергоресурсів; більш активне використання свого транзитного потенціалу, розвідка і видобуток своїх власних ресурсів тощо.

Вздовж території обох країн проходять важливі для транспортування енергоресурсів до Європи Центральний та Південний газові коридори. Крім того, під час останніх зустрічей керівництво країн домовилось про співпрацю в сфері будівництва підземних газосховищ, атомної енергетики, альтернативних джерел енергії та енергоощадних

технологій. Всі ці сфери або відносяться до інноваційних або застосовують енергетичні інновації для розвитку.

Серед сімнадцяти глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року, саме Ціль 7 «Доступна та чиста енергія» відповідає напрямам впровадження енергетичних інновацій для сталого розвитку та до завдань для її досягнення відноситься розвиток відновлюваних джерел енергії.

Так, серед завдань на глобальному рівні до 2030 року визначені такі: збільшити частку енергії з відновлюваних джерел у світовому енергетичному балансі, активізувати міжнародне співробітництво з метою полегшення доступу до досліджень і технологій у галузі екологічно чистої енергетики, включаючи відновлювану енергетику.

Це є важливою передумовою для розвитку відносин Туреччини та Україні в сфері відновлюваної енергетики. Згідно з Енергетичним профілем Туреччини підвищення співвідношення місцевої та відновлюваної енергії є однією з основних цілей енергетичної стратегії Туреччини [3].

Так само, розвиток відновлюваної енергетики є одним з пріоритетних завдань відповідно до прийнятої Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» в Україні [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню напрямів та факторів розвитку зовнішньоекономічної діяльності, кооперації та розвитку економічних відносин присвячені праці багатьох вчених: Gaber [5], Turgut Kerem TUNCEL Ayşegül AYDINGÜN [6], Voitko та Grinko [7] та ін.

Проте залишаються відкритими питання визначення напрямів щодо розвитку економічних відносин в енергетичній сфері між цими країнами та механізми подальшої взаємодії.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити існуючі механізми співпраці та сформулювати рекомендації щодо управління розвитком міжнародного співробітництва України та Туреччини в сфері впровадження енергетичних інновацій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Туреччина є одним з важливих стратегічних партнерів України. На сайті Посольства України в Турецькій Республіці [8] визначено понад 142 чинних документа договірно-правової бази. До базових політичних документів можна віднести: Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Турецькою Республікою (04.05.1992 р.), Спільна декларація про створення Стратегічної ради високого рівня між Україною та Турецькою Республікою (25.01.2011 р.). В межах діючого економічного співробітництва діють такі угоди як: Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Турецької Республіки про технічне і фінансове співробітництво, Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво в сфері науки і технологій, Угода про співробітництво у сфері розвитку між Урядом України та Урядом Турецької Республіки та інші. Все це визначає сприятливі засади для співробітництва у різних сферах економічної діяльності.

Оскільки в межах даного дослідження нас цікавить саме аналіз співробітництва в напрямі впровадження енергетичних інновацій, то можна виділити саме сферу відновлюваної енергетики. Напрями міжнародного співробітництва України та Туреччини в сфері відновлюваної енергетики були визначені ще в 2016 р. в межах зустрічі українсько-турецьких представників в Держенергоефективності [9].

В першу чергу, це двостороння співпраця щодо обміну досвідом з розвитку відновлюваної енергетики та стимулювання реалізації проектів з відновлюваної та альтернативної енергетики за участю турецьких інвестицій.

Варто зазначити, що Туреччина входить в десятку світових лідерів щодо введення потужностей з відновлюваної енергетики. До турецьких компаній-лідерів в сфері відновлюваної та альтернативної енергетики відносяться такі як: «ELIN Renewable Energy Systems» (<http://elinenerji.com.tr/en.aspx>), «EkoSolar» (<http://www.ekosolar.com>), «Gürış Enerji» (<http://www.guris.com.tr>), «Zorlu Enerji» (<http://www.zorluenerji.com.tr>), «Akşa Energy» (<http://www.aksaenerji.com.tr>). Турецька компанія EMSOLT активно реалізує проекти в Україні. Так, в м. Житомир встановлена та функціонує сонячна електростанція Luginy потужністю 14 МВт [10].

Серед інших проектів щодо будівництва сонячних станій даної компанії такі як: «Михайлівка» потужністю 11 МВт (Хмельницька область), «Дніпро 1» потужністю 4,3 МВт, «Dnipro II» потужністю 8,4 МВт, Dnipro III потужністю 24 МВт, Dnipro IV потужністю 8.4 МВт, Dnipro V потужністю 8.4 МВт – м. Дніпро; Ignatpil I потужністю 9 МВт, Ignatpil II потужністю 6 МВт, Korosten потужністю 75 МВт, Malyn I потужністю 9.5 МВт, Malyn II потужністю 6 МВт, Bilokogovicy потужністю 10 МВт, Агіа потужністю 35 МВт – м. Житомир.

В 2019 р. загальна потужність усіх джерел відновлюваної енергії Туреччини перевищувала цей показник в Україні майже в 6 разів. За 9 років Туреччина наростила потужності відновлюваної енергетики на 171%., в той час, як в Україні приросту склав трохи більше 60%.

В межах дослідження не брали до уваги показники гідроенергетики і розглянули тільки сонячну та вітрову енергію. Зазначимо, що фактичні потужності вітрової енергетики в Туреччині в 2018 р.

становлять 7005 МВт, що в 11 разів більше ніж в Україні – 621 МВт.

Менший розрив між показниками встановлених потужностей сонячної енергетики – 5064 МВт в Туреччині та 2003 МВт в Україні – 2,5 рази.

Співставили темпи приростів цих потужностей в Україні та Туреччині (рис. 1), що дало змогу порівняти, на скільки відсотків зростає нарощення потужностей в Україні та Туреччині в ланцюговому ряді динаміки.

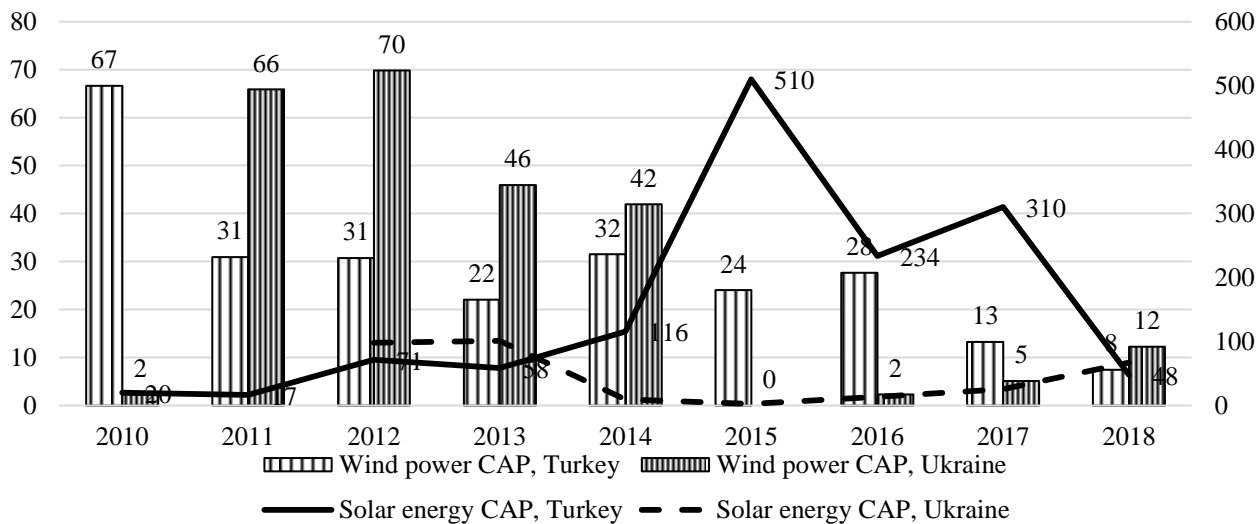

Рис. 1. Темп приросту потужностей вітрової та сонячної енергетики Туреччини та України, %

Джерело: [12]

Так, найбільший темп приросту вітрової енергетики у Туреччині був у 2010 р. і з 2016 по 2018 рр. спостерігався спад впровадження нових потужностей. В той же час, в Україні були порівняно швидші темпи приросту потужностей з максимальним значенням у 2012 році – 70%, потім з 2012 по 2015 був спад до нульового значення. З 2016 по 2018 рр. відбувалося зростання повільними темпами.

Щодо потужностей сонячної енергетики, то в Туреччині найбільший темп припадав на 2015 р. – 510 %, і далі спостерігаються різні темпи приросту. З 2016 по 2018 рр. найбільше значення було у 2017 р. – 310 % і потім спад у 2018 р. – до 48%. В той же час, в Україні найбільший темп зростання бував у 2013 р. – 101 %, потім спад з 2014 по 2018 рр. до 9% у 2014 р. Далі з 2014 по 2018 рр. спостерігалось поступове зростання повільними темпами.

Оскільки показники розвитку відновлюваної енергетики входять до Глобальної цілі сталого розвитку 7 «Доступна та чиста енергія», порівняли рівень досягнення цієї цілі в різних країнах. Для цього використали результати звітів незалежних експертів зі сталого розвитку «Sustainable Development Report». Для рейтингування обрали провідні країни, країни-сусіди України, зокрема, Туреччину. На рис. 2, показано зміну позицій досліджуваних країн з 2019 по 2020 рік у досягненні Цілі 7 в результаті заходів із впровадження енергетичних інновацій, розвитку відновлюваної енергетики.

Відповідно до даних, Франція залишається лідером серед визначених країн, Україна отримала ті самі бали. Туреччина покращила свої позиції на 3,71 бали, Латвія на 2,12 балів, що свідчить про впровадження нових технологій в енергетиці для забезпечення її сталого розвитку у 2020 році. Натомість у Білорусі

та Литві бали знизилися. Тому, при досягненні цієї мети необхідно враховувати досвід країн, чії показники зросли, і досвід країн-лідерів.

Отже, одним з напрямів співпраці України з Туреччиною для досягнення

вищих показників за ЦСР 7 та побудови відповідних механізмів взаємодії можуть бути спільні проекти у сфері відновлюваної енергетики.

2019		Рейтинг країн		Рейтинг країн	2020	
96,96	Франція	1	→	1	Франція	96,76
95,28	Канада	2	→	2	Канада	95,17
94,60	Португалія	3	→	3	Португалія	94,77
93,63	Великобританія	4	→	4	Великобританія	93,63
93,53	Італія	5	→	5	Італія	93,53
93,43	Німеччина	6	→	6	Німеччина	93,43
91,90	Україна	7	↘	7	Латвія	93,28
91,61	Угорщина	8	↗	8	Туреччина	92,37
91,16	Латвія	9	↗	9	Україна	91,90
90,22	Естонія	10	↘	10	Угорщина	91,71
90,10	Білорусь	11	↘	11	Естонія	90,22
89,72	Польща	12	↘	12	Білорусь	89,98
88,66	Туреччина	13	↘	13	Польща	89,24
83,47	Литва	14	→	14	Литва	80,17

Рис. 2. Зміна позицій досліджуваних країн з 2019 по 2020 рр. у досягненні Цілі сталого розвитку 7 «Доступна та чиста енергія» за рейтингом «Sustainable Development Report»
 Джерело: складено автором

Для співставлення з іншими країнами доцільно проаналізувати дані рис. 3, де представлено встановлені потужності об'єктів відновлюваної енергетики обраних країн в 2019 р. Видно, що по даному показнику також на першому місці Німеччина, а на другому – Канада. Зазначимо, що позиції даних країн в розрізі показників потужності відновлюваної енергії не зовсім дублюють

позиції цих же країн за рейтингом досягнення цілей сталого розвитку.

Одним з важливих факторів, який на нашу думку сприяє розвитку відновлюваної енергетики – є зростання кількості електромобілів. Адже для зарядження електродвигунів доцільно використовувати енергію вітра та сонця, ефективність цього було досліджено та доведено в наших минулих дослідження [13].

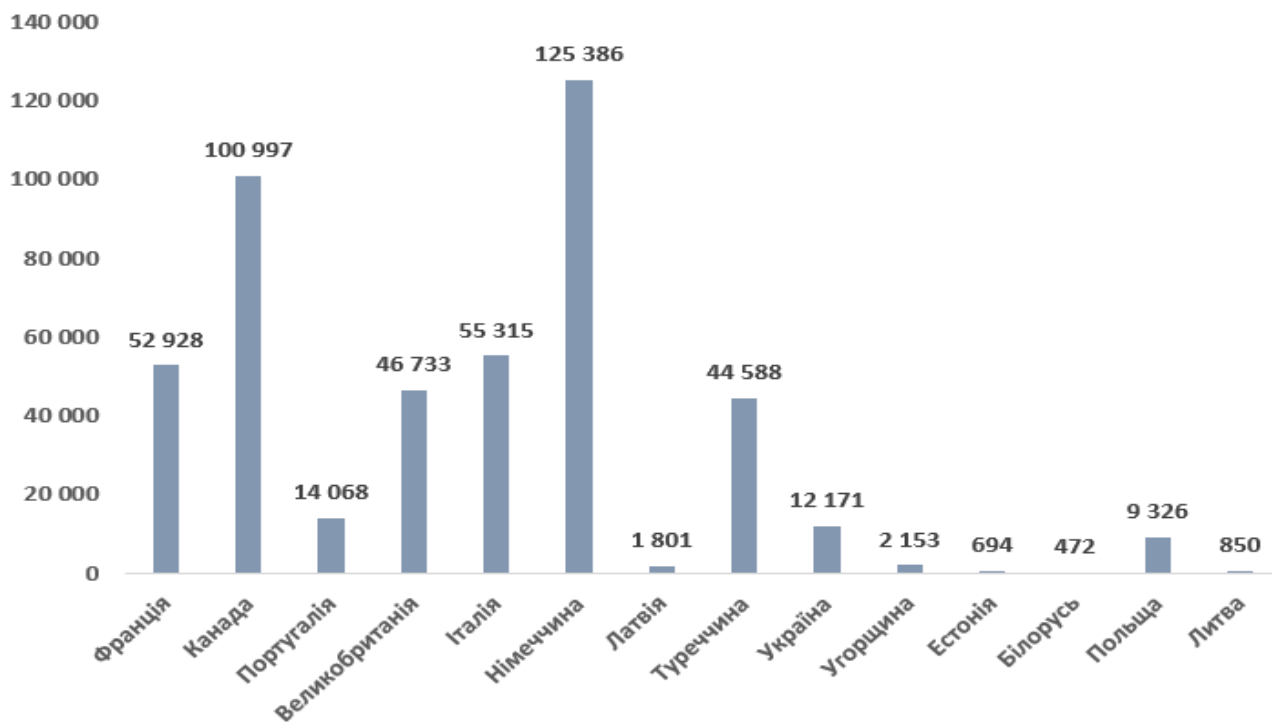

Рис. 3. Встановлені потужності об'єктів відновлюваної енергетики окремих країн в 2019 р. (МВт)

В 2019 р. в Туреччині презентували перший електромобіль власного виробництва. Турецька спільна автомобільна компанія Group Inc., заснована під егідою Міністерства промисловості та технологій, розробляє перший автомобіль турецького виробництва у запланованій серії з п'яти моделей [14].

Все це свідчить про підвищений попит на електромобілі в середині країни. В той же час, важливо забезпечити належну інфраструктуру для такого виду транспорту, яка включатиме зарядні станції на основі ВДЕ.

За лютий 2020 р. українці придбали і поставили на облік 663 електромобілі [15]. У 2019 році в Україні було зареєстровано 7700 електромобілів, в 2018 р. – 5539 електромобілів В четвертому кварталі 2019 р. реєстрацій електромобілей було на 5% менше ніж у попередньому кварталі.

Також зазначимо, що такі українські компанії як GreenWay Otomobil Hizmetleri і GreenWay Enerji базуються в Туреччині та займаються електромобільним транспортом - продаж електромобілів та

розвиток відповідної інфраструктури в Туреччині.

Сьогодні розвивається співпраця Туреччини та України в напрямі розвитку цього ринку. Так, турецький мобільний оператор TurkCell Group планує вкласти інвестиції в створення українського електромобіля, про що було зазначено на Turkcell Technology Summit 2019 в Стамбулі.

TurkCell Group інвестує в розробку першого українського електрокара. Це відбудеться не раніше 2022 року. У фінансуванні виробництва беруть участь п'ять компаній: чотири турецькі і одна українська. Закладена сума на випуск турецького електрокара становить \$3 млрд. [17].

Серед інших факторів, які треба враховувати сьогодні як стимул для розвитку співробітництва між Турецькою Республікою та Україною можна зазначити політичну нестабільність та воєнні конфлікти. Ці чинники потребують кооперації для боротьби з метою їх припинення та в напрямі забезпечення сталого розвитку країн.

Крім цього, важливо співпрацювати у напрямі доопрацювання механізмів співпраці, підписання угоди про зону вільної торгівлі, визначення правових засад взаємодії для інвесторів, виробників та споживачів.

Відзначимо, що з початку 2020 року в Україні почали діяти нові правила гри для учасників ринку ВДЕ, регламентовані Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії» від 25 квітня 2019 року, № 2712-VIII, Законом України «Про альтернативні джерела енергії» в редакції від 09 серпня 2019 року, № 555-IV, Постанови НКРЕП «Про затвердження нормативно-правових актів, що регулюють діяльність гарантованого покупця та купівлі електричної енергії за «зеленим» тарифом» від 26.04.2019 року, № 641, якою затверджено «Порядок купівлі електроенергії за «зеленим тарифом» та новий Типовий договір купівлі-продажу електричної енергії за «зеленим» тарифом. Дані зміни спрямовані на перетворення існуючої системи державної підтримки відновлюваних джерел електроенергії (ВДЕ), яка базується на «зеленому» тарифі на нову модель у формі аукціонів з розподілу квоти підтримки для нових виробників альтернативної енергії.

Головною перевагою системи аукціонів перед «зеленим» тарифом є створення умов для конкуренції між учасниками ринку ВДЕ, що має забезпечити баланс інтересів на ринку, а також більш тривалий термін гарантованого викупу електроенергії державою у виробників за аукціонною ціною, яка визначається до початку будівництва електростанції. Це в сукупності сприятиме інтересам турецьких інвесторів.

Висновки. Слід відзначити, що вже тривала співпраця цих країн створила підґрунтя для розвитку існуючих сфер, які проаналізовані вище. Основні засади забезпечення розвитку економічних відносин у сфері відновлюваної енергетики між Україною та Турецькою

Республікою в основному вже узгоджені на міждержавному рівні та законодавчо затверджені.

Визначені сприятливі фактори для розвитку співробітництва загалом та у сфері відновлюваної енергетики надають змогу й надалі розвивати цю сферу з взаємною вигодою. З врахуванням зростаючого попиту на електромобілі та «чисту» енергію визначено інфраструктуру для електромобільного транспорту як можливу сферу розвитку співробітництва в контексті забезпечення роботи зарядних станцій за рахунок енергії вітру та сонця. Співставлено темпи приросту потужностей вітрової та сонячної енергетики в Туреччині та Україні.

Так, фактичні потужності вітрової енергетики в Туреччині в 2018 р. становлять 7005 MW, що в 11 разів більше ніж в Україні – 621 MW. Менший розрив між показниками встановлених потужностей сонячної енергетики – 5064 MW в Туреччині та 2003 MW в Україні – 2,5 рази. Це свідчить про те, що Україна має враховувати досвід Туреччини у розвитку відновлюваної енергетики. Наведені приклади успішної взаємодії України та Туреччини в сфері енергетики, в тому числі, будівництво сонячних електростанцій в Україні турецькою компанією EMSOLT.

Проведений аналіз підтверджує можливість та необхідність розвитку співпраці в сфері розвитку відновлюваної енергетики. Для турецьких інвесторів сьогодні має бути позитивним нові системи аукціонів перед «зеленим» тарифом є створення умов для конкуренції між учасниками ринку ВДЕ, що має забезпечити баланс інтересів на ринку. Дані механізми управління розвитком міжнародного співробітництва в сфері відновлюваної енергетики сприятимуть розвитку енергетичних інновацій.

Література:

1. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

2. Report on the Implementation of the Plan of Tasks and Measures for the Implementation of Ukraine's Export Strategy, Report on the Implementation of the Plan of Tasks and Measures for the Implementation of Ukraine's Export Strategy. 2019. URL : <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c8bf8792-9a30-4bcf-b294-4c74f59f571a&title=ZvitProVikonanniaPlanuZavdanI ZakhodivZRealizatsiiEksportnoiStrategiiUkraini>.

3. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-п. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>.

4. Gaber, Y. Ukraine and Turkey in a new security environment: bringing credibility to strategic partnership . Ukraine Analytica, 2016. №2 (4). С. 23–24.

5. Tunce, T. K., & Aydingün, A. Turkish-Ukrainian Relations throughout History: Continuities and Strategic Requirements. 25 Years of Turkey-Ukraine Diplomatic Relations: Regional Developments and Prospects for Enhanced Cooperation. 2018. №22. С. 13–34.

6. Voitko, S., & Grinko, I. Comparative analysis of countries in the peer-group based on economic potential and components of sustainable development. CES Working Papers, 2017. №9 (3). С. 359-376.

7. Embassy of Ukraine in the Republic of Turkish. Partnership. Retrieved March 3, 2020, URL : <https://turkey.mfa.gov.ua/en>.

8. Ukraine and Turkey see prospects for mutually beneficial cooperation in renewable energy. (2017, December 20). Retrieved February 25, 2020, URL : <http://sae.gov.ua/uk/news/2127>.

9. EMSOLT Investments. URL : <http://www.emsolt.com/EMEA/en/renewables/>.

10. Renewable energy statistics 2019. URL : <https://www.irena.org/publications/2019/Jul/Renewable-energy-statistics-2019>.

11. Voitko, S., Trofymenko, O., & Moghaddami, S. Analysis of the factors that ensure the possibility of developing economic relations in the field of renewable energy between Ukraine and Turkey. *Journal of Economy Culture and Society*, 2021. №63. С. 1-23. DOI: <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0035>.

12. Budko, V., Kudria, S., Voitko, S., & Trofymenko, O. Economic aspects of realization of autonomous charger stations of electric vehicles on the basis of wind turbine. *Renewable Energy*, 1, 2019, pp. 45–50. DOI: [https://doi.org/10.36296/1819-8058.2019.1\(56\).45-50](https://doi.org/10.36296/1819-8058.2019.1(56).45-50)

13. TOGG to present Turkey's first domestically made electric vehicle. 2019, December 27. URL: <https://balkangreenenergynews.com/togg-presents-turkeys-first-domestically-made-electric-vehicle/>

14. Association of Automobile Manufacturers of Ukraine. URL : <http://ukrautoprom.com.ua/>.

15. Automobile Employers Federation. URL : <https://fra.org.ua/>.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), “On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027”, retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

2. Report on the Implementation of the Plan of Tasks and Measures for the Implementation of Ukraine's Export Strategy, Report on the Implementation of the Plan of Tasks and Measures for the Implementation of Ukraine's Export Strategy (2019), retrieved from : <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c8bf8792-9a30-4bcf-b294-4c74f59f571a&title=ZvitProVikonanniaPlanuZavdanI ZakhodivZRealizatsiiEksportnoiStrategiiUkraini>.

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), “Energy strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Security, energy efficiency, competitiveness", retrieved from : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>.

4. Gaber, Y. (2016), Ukraine and Turkey in a new security environment: bringing credibility to strategic partnership . Ukraine Analytica, №2 (4), pp. 23–24.

5. Tunce, T. K., & Aydingün, A. (2018), Turkish-Ukrainian Relations throughout History: Continuities and Strategic Requirements. 25 Years of Turkey-Ukraine Diplomatic Relations: Regional Developments and Prospects for Enhanced Cooperation, №22, pp. 13–34.

6. Voitko, S., & Grinko, I. (2017), Comparative analysis of countries in the peer-group based on economic potential and components of sustainable development. CES Working Papers, №9 (3), pp. 359-376.

7. Embassy of Ukraine in the Republic of Turkish. Partnership. Retrieved March 3, 2020, URL : <https://turkey.mfa.gov.ua/en>.

8. Ukraine and Turkey see prospects for mutually beneficial cooperation in renewable energy. (2017, December 20). Retrieved February 25, 2020, URL : <http://sae.gov.ua/uk/news/2127>.

9. EMSOLT Investments. retrieved from : <http://www.emsolt.com/EMEA/en/renewables/>.

10. Renewable energy statistics 2019, retrieved from: <https://www.irena.org/publications/2019/Jul/Renewable-energy-statistics-2019>.

11. Voitko, S., Trofymenko, O., & Moghaddami, S. (2021), Analysis of the factors that ensure the possibility of developing economic relations in the field of renewable energy between Ukraine and Turkey. *Journal of Economy Culture and Society*, №63, pp. 1-23. DOI: <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0035>.

12. Budko, V., Kudria, S., Voitko, S., & Trofymenko, O. (2019). Economic aspects of

realization of autonomous charger stations of electric vehicles on the basis of wind turbine. Renewable Energy, 1, 45–50. DOI: [https://doi.org/10.36296/1819-8058.2019.1\(56\).45-50](https://doi.org/10.36296/1819-8058.2019.1(56).45-50).

13. TOGG to present Turkey's first domestically made electric vehicle (2019), December 27. retrieved from: <https://balkangreenenergynews.com/togg-presents-turkeys-first-domestically-made-electric-vehicle/>.

14. Association of Automobile Manufacturers of Ukraine. URL : <http://ukrautoprom.com.ua/>.

15. Automobile Employers Federation. retrieved from: <https://fra.org.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2021 р.

РОЗДІЛ 3. ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

УДК 368:336

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-67-78

РОЛЬ ПРОЦЕСІВ КОЛЕКТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ РИЗИКІВ ТА ВІДПОВІДНИХ ДОДАТКІВ В УПРАВЛІННІ МІЖНАРОДНИМИ СТРАХОВИМИ КОМПАНІЯМИ

Taha Mohamed Daab

*здобувач, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: tahadaab@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6761-964X>*

THE ROLE OF COLLECTIVE RISK MODELING PROCESSES AND RELATED APPLICATIONS IN MANAGING INTERNATIONAL INSURANCE COMPANIES

Taha Mohamed Daab

*postgraduate student, «KROK» University, Kyiv, Ukraine,
e-mail: tahadaab@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6761-964X>*

Анотація. Є багато книг, досліджень та дослідницьких робіт, які показують деякі основні висновки з математики страхування, не пов'язаного із життям, завдяки використанню теоретичних страхових операцій. Діяльність страхової компанії була описана як випадковий і безперервний процес часу. Це дає більш складний погляд на математику страхування і дозволяє застосувати останні результати теорії стохастичних процесів. Переважаюча думка щодо страхової математики (принаймні серед математиків) полягає в тому, що це досить суха і нудна справа, оскільки інтерпретується лише на мить і не має цікавих структур. Ніхто не повинен сприймати цю точку зору як номінальну, і цікаво працювати з математичними структурами для страхування, не пов'язаного із життям. Метою статті є аналіз ролі процесів колективного моделювання ризиків та відповідних додатків в управлінні міжнародними страховими компаніями. Тож поточний сценарій також може бути цікавим для тих, хто не обов'язково хоче провести решту свого життя у страховій компанії. Ці процеси лежать у цій роботі, щоб представити багато інших галузей прикладної теорії ймовірностей, таких як теорія регенерації, вирівнювання, стохастичні мережі, теорія точкових процесів, програма, така як Пуассон, сполука Пуассона та регенеративні процеси. Там, де відповідний стохастичний процес називають броунівським рухом, який займається моделюванням вимог, що надходять до страхового бізнесу, і радимо, скільки страхової премії слід сплатити, щоб уникнути банкрутства (знищення) страхової компанії, ми маємо на увазі набір контрактів або полісів для подібних ризиків, таких як автострахування. Деякі автомобілі, викрадення житла чи страхування від збитків води в односімейних будинках.

Ключові слова: страхування, теорія ризику, процес Пуассона, процес номера претензії, однорідний процес Пуассона, модель Крамера-Лундберга, однорідні, неоднорідні, процеси Маркова, час прибуття.

Формули: 76; рис.: 1; табл.: 0; бібл.: 5

Annotation. There are many books, studies, and research papers that show some basic findings in the mathematics of non-life insurance through the use of theoretical insurance operations. The insurance company business has been described as a random and continuous process of time. This gives a more complex view of insurance mathematics and allows one to apply recent results from the theory of stochastic processes. The prevailing opinion about insurance mathematics (at least among mathematicians) is that it is a rather dry and tedious matter because one interprets only momentarily and does not have any interesting structures. Nobody should take this view at face value and it is fun to work with mathematical structures for non-life insurance. So the current script can also be interesting for those who don't necessarily want to spend the rest of their lives with an insurance company. The aim of the article is to analyze the role of collective risk modeling processes and related applications in the management of international insurance companies. These processes lie in this paper to introduce many other fields of applied probability theory, such as regenerative theory, alignment, stochastic networks, point process theory, an application such as Poisson, Poisson's

compound, and regenerative processes. Where the appropriate stochastic process has been called the Brownian movement, which deals with the modeling of claims that reach the insurance business, which advice on how much insurance premium should be paid to avoid bankruptcy (destruction) of the insurance company by this we mean a set of contracts or policies for similar risks such as auto insurance Certain cars, home theft or water damage insurance in single-family homes.

Key words: *insurance, risk theory, the Poisson process, claim number process, the homogeneous Poisson process, the Kramer-Lundberg model, homogeneous, Inhomogeneous, Markov processes, arrival times.*

Formulas: 76; fig.: 1; tabl.:0; bibl.: 5

Introduction. Due to the numerous research and theories in actuarial mathematics having a very good background in measurement theory, probability theory, and stochastic processes, it is natural to present and clarify about non-life insurance based on knowledge of these theories. In particular, the stochastic process theory and applied probability theory (of which insurance mathematics is a part) have made significant progress over the past 50 years, and in this article, I highlight presenting some of the fundamental findings in the mathematics of non-life insurance using theoretical processes. It includes the basic model of group risk theory, combining claims volumes and claims arrival times. The claim number process, i.e. the process of calculating claims arrival times, was one of the main things I focused on. Three main operations of claim number are presented: Poisson process, regeneration process, mixed Poisson process, generalized Poisson process or regeneration theory, where these topics are related to reaching an understanding of the essay topic, and the total claim amount operations and validity of the basic structure, where a random walk is one of the simplest processes. Randomization and in many cases it allows an explicit calculation of the distributions and their properties. And I'll just explain some basic tools like the major revamp on an informal level. Point process theory will be used indirectly in many places, in particular, in the section on the Poisson process, and the idea of stochastic scaling will be mentioned.

Literature review. There is a lot of research and studies presented on this topic, for example, Ole Hesse lager's 1998 notes and exercises for the Basic Course on Non-Life Insurance at the Actuarial Mathematics Laboratory in Copenhagen, and A very interesting person in economic theory and financial mathematics the Russian

mathematician Leonid Kantorovich, was specialist in functional analysis In 1938, and was also the book Side Risk by the writer Happy Harry. Applied Stochastic Process Theory.

But through this paper, I will use a risk analysis and inference with the applications used through it to find the best results in the field of insurance, special actuarial analysis, and mathematical series study.

Aims. The main objective of this paper is to clarify standard stochastic models for non-life insurance mathematics, to address risks, to clarify the relationship between mathematical chains and actuarial mathematics for non-life insurance, probability theory, random processes, applied stochastic processes, methods of their application, and how to prove theories related to them, and how to use it in international insurance companies.

We provide an overview of the definition of risk theory, the Poisson process which is the most common claim number process, the homogeneous Poisson process, the Kramer-Lundberg model where the most common Poisson process corresponds, the Kramer-Lundberg model, the Poisson homogeneous process in insurance mathematics, Markov processes, and the relationship between The Poisson process density function and Markov density, the relationships between the homogeneous and heterogeneous Poisson process, the homogeneous Poisson process as a regeneration process as arrival times, the distribution of arrival times, its applications and their results.

Results. In my research was used risk analysis and its applications to find the results of actuarial mathematical chains, using the Poisson process to find the relationship between the chains processes, and used in the study of random walking, insurance, and meta-analysis, and to find the relationship

between homogeneous and heterogeneous chains and their applications.

The Basic Model

Risk theory is a synonym for non-life insurance mathematics, which deals with the modeling of claims that arrive in an insurance business, and which advises on how much premium has to be charged to avoid bankruptcy (ruin) of the insurance company.

One of Lundberg’s main contributions is the introduction of a simple model that is capable of describing the basic dynamics of a homogeneous insurance portfolio.

By this, we mean a portfolio of contracts or policies for similar risks such as car insurance for a particular kind of car, insurance against theft in households, or insurance against water damage of one-family homes [Thomas,2006].

There are three assumptions in the model:

Claims happen at the times T_i satisfying ($0 \leq T_1 \leq T_2 \leq \dots$) We call them to claim arrivals or claim times or claim arrival times or, simply, arrivals.

The i th claim arriving at a time (T_i) causes the claim size or claim severity (X_i). The sequence (X_i) constitutes an i.i.d sequence of non-negative random variables.

The claim size process (X_i) and the claim arrival process (T_i) are mutually independent.

The i.i.d property of the claim sizes, X_i , reflects the fact that there is a homogeneous probabilistic structure in the portfolio. The assumption that claim sizes and claim times be independent is very natural from an intuitive point of view. But the independence of claim sizes and claim arrivals also makes the life of the mathematician much easier, i.e., this assumption is made for mathematical convenience and tractability of the model.

Now we can define the claim number process

$$N(t) = \#\{i \geq 1 : T_i \leq t\}, t \geq 0, \quad (1)$$

i.e., $N = (N(t))_{t \geq 0}$ is a counting process on $[0, \infty)$: $N(t)$ is the number of the claims which occurred by time t .

The object of main interest from the point of view of an insurance company is the total claim amount process or aggregate claim amount process:

$$S(t) = \sum_{i=1}^{N(t)} X_i = \sum_{i=1}^{\infty} X_i I_{[0,t]}(T_i), t \geq 0 \quad (2)$$

The process $S = (S(t))_{t \geq 0}$ is a random partial sum process which refers to the fact that the deterministic index n of the partial sums $S_n = X_1 + \dots + X_n$ is replaced by the random variables $N(t)$:

$$S(t) = X_1 + \dots + X_{N(t)} = S_{N(t)}, t \geq 0 \quad (3)$$

It is also often called a compound (sum) process. We will observe that the total claim amount process S shares various properties with the partial sum process.

For example, asymptotic properties such as the central limit theorem and the strong law of large numbers are analogous for the two processes. [Thomas, 2006], [Yuliya, 2016].

The Poisson Process :

we consider the most common claim number process: the Poisson process. It has very desirable theoretical properties. For example, one can derive its finite-dimensional distributions explicitly. The Poisson process has a long tradition in applied probability and stochastic process theory. In his 1903 thesis, Fillip Lundberg already exploited it as a model for the claim number process N . Later on in the 1930s, Harald Cramer, the famous Swedish statistician, and probability, extensively developed collective risk theory by using the total claim amount process S with arrivals T_i which is generated by a Poisson process. For historical reasons, but also since it has very attractive Mathematical properties, the Poisson process plays a central role in insurance mathematics [Thomas, 2006]

Below we will give a definition of the Poisson process, and for this purpose we now introduce some notation. For any real-valued function f on $[0, \infty)$ we write :

$$f(s, t] = f(t) - f(s), 0 \leq s < t < \infty. \quad (4)$$

Recall that an integer-valued random variable M is said to have a Poisson distribution with parameter $\lambda > 0$ ($M \sim \text{Pois}(\lambda)$) if it has distribution :

$$P(M = K) = e^{-\lambda} \frac{\lambda^k}{k!},$$

$$k = 0, 1, 2, \dots \dots \quad (5)$$

We say that the random variable $M = 0$ a.s. has a $\text{Pois}(0)$ distribution. Now we are ready to define the Poisson process.

A stochastic process $N = (N(t))_{t \geq 0}$ is said to be a Poisson process if the following conditions hold:

1 * The process starts at zero: $N(0) = 0$ a.s.

2 * The process has independent increments: for any $t_i, i = 0, \dots, n$, and $n \geq 1$

such that $0 = t_0 < t_1 < \dots < t_n$, the increments $N(t_{i-1}, t_i], i = 1, \dots, n$, are mutually independent.

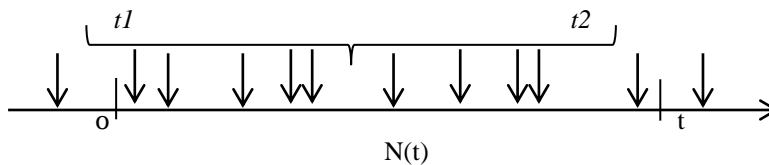

Figure 1. The Poisson process has a long tradition in applied probability and stochastic process theory

The definition of the Poisson process essentially says that, to determine the distribution of the Poisson process N , it suffices to know its mean value function. The mean value function μ can be considered as an inner clock or operational time of the counting process N . Depending on the magnitude of $\mu(s, t]$ in the interval $(s, t], s < t$, it determines how large the random increment $N(s, t]$ is. [Thomas, 2006], [Yuliya, 2016]

Since $N(0) = 0$ a.s. and $\mu(0) = 0$,

$$N(t) = N(t) - N(0) = N(0, t] \sim \text{Pois}(\mu(0, t]) = \text{Pois}(\mu(t)). \quad (7)$$

We know that the distribution of a stochastic process is determined by its finite-dimensional distributions. The finite-dimensional distributions of a Poisson process have a rather simple structure: for $0 = t_0 < t_1 < \dots < t_n < \infty$,

3 * There exists a non-decreasing right-continuous function $\mu : [0, \infty) \rightarrow [0, \infty)$

with $\mu(0) = 0$ such that the increments $N(s, t]$ for $0 \leq s < t < \infty$ have a Poisson distribution $\text{Pois}(\mu(s, t])$. We call μ the mean value function of N .

4 * the sample paths $(N(t, \omega))_{t \geq 0}$ of the process N are right-continuous

for $t \geq 0$ and have limits from the left for $t > 0$. We say that N has sample paths. [Thomas, 2006]

We know that a Poisson random variable M has the rare property that i.e., it is determined only by its mean value (variance) if the distribution is specified as Poisson.

$$\lambda = EM = \text{var}(M), \quad (8)$$

$$(N(t_1), N(t_2), \dots, N(t_n)) = N(t_1), N(t_1) + N(t_1, t_2], N(t_1) + N(t_1, t_2] + N(t_2, t_3], \dots, + \sum_{i=0}^n N(t_i - 1, t_i] \quad (8)$$

the random variables on the right-hand side is Poisson distributed. The independent increment property makes it easy to work with the finite-dimensional distributions of N : for any integers $k_i \geq 0, i = 1, \dots, n$,

$$P(N(t_1) = k_1, N(t_2) = k_1 + k_2, \dots, N(t_n) = k_1 + \dots + k_n) \quad (9)$$

$$= P(N(t_1) = k_1, N(t_1, t_2] = k_2, \dots, N(t_{n-1}, t_n] = k_n) \quad (10)$$

$$= e^{-\mu(t_1)} \frac{(\mu(t_1))^{k_1}}{k_1!} e^{-\mu(t_1, t_2]} \frac{(\mu(t_1, t_2])^{k_2}}{k_2!} \dots e^{-\mu(t_{n-1}, t_n]} \frac{(\mu(t_{n-1}, t_n])^{k_n}}{k_n!} \quad (11)$$

$$= e^{-\mu(t_n)} \frac{(\mu(t_1))^{k_1}}{k_1!} e^{-\mu(t_1, t_2]} \frac{(\mu(t_1, t_2])^{k_2}}{k_2!} \dots \frac{(\mu(t_{n-1}, t_n])^{k_n}}{k_n!} \quad (12)$$

The Homogeneous Poisson Process, the Cramer-Lundberg Model

The most popular Poisson process corresponds to the case of a linear mean value function μ :

$$\mu(t) = \lambda t, t \geq 0, \quad (13)$$

for some $\lambda > 0$. A process with such a mean value function is said to be homogeneous,

Inhomogeneous otherwise. The quantity λ is the intensity or rate of the homogeneous Poisson process. If $\lambda = 1$, N is called the standard homogeneous Poisson process.

More generally, we say that N has an intensity function or rate function λ if μ is continuous, i.e., for any $s < t$ the increment $\mu(s, t]$ has representation

$$\mu(s, t] = \int_s^t \lambda(y) dy, \quad s < t, \quad (14)$$

for some nonnegative measurable function λ . A particular consequence is that μ is a continuous function.

We mentioned that μ can be interpreted as operational time or the inner clock of the Poisson process. If N is homogeneous, time evolves linearly

$$\mu(s, t] = \mu(s + h, t + h] \text{ for any } h > 0 \text{ and } 0 \leq s < t < \infty. \quad (15)$$

A homogeneous Poisson process with intensity λ has :

1- has sample paths, 2- starts at zero, 3- has independent and stationary increments, 4- $N(t)$ is $Pois(\lambda t)$ distributed for every $t > 0$.

Stationarity of the increments refers to the fact that for any $0 \leq s < t$ and $h > 0$,

$$N(s, t] \triangleq N(s + h, t + h] \sim Pois(\lambda(t - s)), \quad (16)$$

The Poisson parameter of an increment only depends on the length of the interval, A process on $[0, \infty)$ called a Levy process. The homogeneous Poisson process is one of the prime examples of Levy processes. [Thomas, 2006], [Yuliya, 2016], [Yuliya & Georgiy 2017],

The Cramer-Lundberg model :

The homogeneous Poisson process plays a major role in insurance mathematics. If we specify the claim number process as a homogeneous Poisson process, the resulting model which combines claim sizes and claim arrivals are called the *Cramer-Lundberg model* :

* Claims happen at the arrival times $0 \leq T1 \leq T2 \leq \dots$ of a homogeneous Poisson process $N(t) = \#\{i \geq 1 : Ti \leq t\}, t \geq 0$.

* The i th claim arriving at time Ti causes the claim size Xi . The sequence (Xi) constitutes an i.i.d sequence of non-negative random variables.

* The sequences (Ti) and (Xi) are independent. In particular, N and (Xi) are independent.

The total claim amount process S in the Cramer-Lundberg model is also called a compound Poisson process. [Thomas, 2006],[Yuliya, 2016], [Yuliya & Georgiy 2017]

The Markov Property

Poisson processes constitute one particular class of Markov processes on $[0, \infty)$ with state space $N0 = \{0, 1, \dots\}$. This is a simple consequence of the independent increment property. It is left as an exercise to verify the Markov property, i.e., for any

$0 = t0 < t1 < \dots < tn$, and non-decreasing natural numbers $ki \geq 0, i = 1, \dots, n, n \geq 2$, (17)

$$P(N(tn) = kn | N(t1) = k1, \dots, N(tn-1) = kn-1) \quad (18)$$

$$= P(N(tn) = kn | N(tn-1) = kn-1).$$

Marko process theory does not play a prominent role in modern life insurance mathematics, where Markov models are fundamental.

However, the intensity function of a Poisson process N has a nice interpretation as the intensity function of the Markov process N . Before we make this statement precise, recall that the quantities

$$P_{k,k+h}(s, t) = P(N(t) = k + h \mid N(s) = k) = P(N(t) - N(s) = h), \quad (19)$$

$$0 \leq s < t, \quad k, h \in \mathbb{N}_0,$$

are called the transition probabilities of the Markov process N with state-space \mathbb{N}_0 . Since a.e. path $(N(t, \omega))_{t \geq 0}$ increases, only needs to consider transitions of the Markov process N from k to $k+h$ for $h \geq 0$. The transition probabilities are closely related to the intensities which are given as the limits. [Thomas, 2006], [Yuliya, 2016], [Yuliya & Georgiy 2017].

$$\lambda_{k,k+h}(t) = \lim_{s \rightarrow 0} \frac{p_{k,k+h}(t, t+s)}{s} \quad (20)$$

Relation of the intensity function of the Poisson process and its Markov intensities:

Consider a Poisson process $N = (N(t))_{t \geq 0}$ which has a continuous intensity function λ on $[0, \infty)$. Then, for $k \geq 0$,

$$\lambda_{k,k+h}(t) = \begin{cases} \lambda(t) & \text{if } h = 1 \\ 0 & \text{if } h > 1 \end{cases}$$

the intensity function $\lambda(t)$ of the Poisson process N is nothing but the intensity of the Markov process N for the transition from state k to state $k + 1$. The intensity function of a Markov process is a quantitative measure of the likelihood that the Markov process N jumps in a small time interval. a Poisson process with continuous intensity function λ has jump sizes larger than 1. Indeed, consider the probability that N has a jump greater than 1 in the interval $(t, t + s]$ for some $t \geq 0, s > 0$:

$$P(N(t, t + s] \geq 2) = 1 - P(N(t, t + s] = 0) - P(N(t, t + s] = 1) \quad (21)$$

$$= 1 - e^{-\mu(t,t+s)} - \mu(t, t + s) e^{-\mu(t,t+s)}. \quad (22)$$

Since λ is continuous,

$$\mu(t, t+s) = \int_t^{t+s} \lambda(y) dy = s\lambda(t) (1 + o(1)) \rightarrow 0, \text{ as } s \downarrow 0 \quad (23)$$

Moreover, a Taylor expansion yields for $x \rightarrow 0$ that $e^x = 1 + x + o(x)$.

Thus, we may conclude, as $s \downarrow 0$,

$$P(N(t, t + s] \geq 2) = o(\mu(t, t + s)) = o(s) \quad (24)$$

It is easily seen that

$$P(N(t, t + s] = 1) = \lambda(t) s (1 + o(1)) \quad (25)$$

Poisson process N with continuous intensity function λ is very unlikely to have jump sizes larger than 1. [Thomas, 2006], [Yuliya, 2016], [Yuliya & Georgiy 2017], [Philip, 2004].

Relations Between the Homogeneous and the Inhomogeneous Poisson Process :

The homogeneous and the inhomogeneous Poisson processes are very closely related: in a deterministic time change transforms a homogeneous Poisson process into an inhomogeneous Poisson process, and vice versa.

Let N be a Poisson process on $[0, \infty)$ with mean value function μ . We start with a standard homogeneous Poisson process \check{N} and define

$$\check{N}(t) = N(\mu(t)), \quad t \geq 0 \quad (26)$$

It is not difficult to see that \check{N} is again a Poisson process on $[0, \infty)$. (Verify

this! Notice that the cadlag property of μ is used to ensure the cadlag property of the sample paths $\check{N}(t, \omega)$.) Since

$$\check{N}(t) = E \check{N}(t) = E \check{N}(\mu(t)) = \mu(t), \quad t \geq 0, \quad (27)$$

and since the distribution of the Poisson process \check{N} is determined by its mean value function $\hat{\mu}$, it follows that $N \triangleq \check{N}$, where \triangleq , refers to equality of the finite-dimensional distributions of the two processes. Hence the processes \check{N} and N are not distinguishable from a probabilistic point of view, in the sense of Kolmogorov's consistency theorem. Moreover, the sample paths of \check{N} are cadlag as required in the definition of the Poisson process.

Now assume that N has a continuous and increasing mean value function μ . This

property is satisfied if N has an a.e. positive intensity function λ .

Then the inverse μ^{-1} of μ exists. $\check{N}(t) = N(\mu^{-1}(t))$ is a standard homogeneous Poisson process on $[0, \infty)$ if $\lim_{t \rightarrow \infty} \mu(t) = \infty$. [Thomas, 2006],[Yuliya, 2016].

The Poisson process under change of time :

Let μ be the mean value function of a Poisson process N and \check{N} be a standard homogeneous Poisson process. Then the following statements hold:

The process $(\check{N}(\mu(t)))_{t \geq 0}$ is Poisson with mean value function μ .

If μ is continuous, increasing and $\lim_{t \rightarrow \infty} \mu(t) = \infty$ then $(N(\mu^{-1}(t)))_{t \geq 0}$

is a standard homogeneous Poisson process.

This result, which immediately follows from the definition of a Poisson process, allows one in most cases of practical interest to switch from an inhomogeneous Poisson process to a homogeneous one by a simple time change. In particular, it suggests a straightforward way of simulating sample paths of an inhomogeneous Poisson process N from the paths of a homogeneous Poisson process.

In an insurance context, one will usually be faced with inhomogeneous claim arrival processes. The above theory allows one to make an “operational time change” to a homogeneous model for which the theory is more accessible. [Yuliya, 2016], [Yuliya & Georgiy, 2017], [Thomas, 2006],

The Homogeneous Poisson Process as a Renewal Process :

In this we study the sequence of the arrival times $0 \leq T_1 \leq T_2 \leq \dots$ of a homogeneous Poisson process with intensity $\lambda > 0$. It is our aim to find a constructive way for determining the sequence of arrivals, which in turn can be used as an alternative definition of the homogeneous Poisson process. This characterization is useful for studying the path properties of the Poisson processor for simulating sample paths.

We will show that any homogeneous Poisson process with intensity $\lambda > 0$ has representation

$$N(t) = \#\{i \geq 1 : T_i \leq t\}, t \geq 0,$$

where

$$T_n = W_1 + \dots + W_n, n \geq 1 \tag{28}$$

and (W_i) is an i.i.d exponential $Exp(\lambda)$ sequence. In what follows, it will be convenient to write $T_0 = 0$. Since the random walk (T_n) with non-negative step sizes W_n is also referred to as renewal sequence, a process N with representation for a general i.i.d sequence (W_i) is called a renewal (counting) process.

The process N given with an i.i.d exponential $Exp(\lambda)$ sequence (W_i) constitutes a homogeneous Poisson process with intensity $\lambda > 0$.

2- Let N be a homogeneous Poisson process with intensity λ and arrival times

$0 \leq T_1 \leq T_2 \leq \dots$. Then N has representation and (T_i) has representation for an i.i.d exponential $Exp(\lambda)$ sequence (W_i) ,

We start with a renewal sequence (T_n) and set $T_0 = 0$, for convenience Recall the defining properties of a Poisson process from Definition The property $N(0) = 0$ a.s. follows since $W_1 > 0$ a.s. By construction, a path $(N(t, \omega))_{t \geq 0}$ assumes the value i in $[T_i, T_{i+1})$ and jumps at T_{i+1} to level $i + 1$.

Next, we verify that $N(t)$ is $Pois(\lambda t)$ distributed. The crucial relationship is given by

$$\{N(t) = n\} = \{T_n \leq t < T_{n+1}\}, n \geq 0 \tag{29}$$

Since $T_n = W_1 + \dots + W_n$ is the sum of n i.i.d $Exp(\lambda)$ random variables it is a well-known property that T_n has a gamma $\Gamma(n, \lambda)$ distribution for $n \geq 1$:

$$P(T_n \leq x) = 1 - e^{-\lambda x} \sum_{k=0}^{n-1} \frac{(\lambda x)^k}{k!}, x \geq 0 \tag{30}$$

Hence

$$P(N(t) = n) = P(T_n \leq t) - P(T_{n+1} \leq t) = e^{-\lambda t} \frac{(\lambda t)^n}{n!} \tag{31}$$

This proves the Poisson property of $N(t)$. Now we switch to the independent stationary increment property. We use a direct “brute force” method to prove this property.

Since the case of arbitrarily many increments becomes more involved, we focus on the case of two increments to illustrate the method. The general case is analogous but requires some bookkeeping. We focus on the adjacent increments

$$N(t) = N(0, t] \text{ and } N(t, t + h] \text{ for } t, h > 0. \quad (32)$$

We have to show that for any $k, l \in \mathbb{N}_0$

$$q_{k,k+l}(t, t + h) = P(N(t) = k, N(t, t + h] = l) \quad (33)$$

$$= P(N(t) = k) P(N(t, t + h] = l) \quad (34)$$

$$= P(N(t) = k) P(N(h) = l) \quad (35)$$

$$= e^{-\lambda(t+h)} \frac{(\lambda t)^k (\lambda h)^l}{k! l!} \quad (36)$$

We start with the case $l = 0, k \geq 1$; the case $l = k = 0$ being trivial. We make use of the relation

$$\{N(t) = k, N(t, t + h] = l\} = \{N(t) = k, N(t + h) = k + l\}. \quad (37)$$

$$q_{k,k+l}(t, t + h) = P(T_k \leq t < T_{k+1}, T_k \leq t + h < T_{k+1}) \quad (38)$$

$$= P(T_k \leq t, t + h < T_{k+1}) \quad (39)$$

Now we can use the facts that T_k is $\Gamma(k, \lambda)$ distributed with density λk

$x^{k-1} e^{-\lambda x} / (k-1)!$ And T_{k+1} is $\text{Exp}(\lambda)$ distributed with density $\lambda e^{-\lambda x}$

$$q_{k,k+l}(t, t + h) = \int_0^t e^{-\lambda z} \frac{\lambda(\lambda z)^{k-1}}{(k-1)!} \int_{t+h-z}^\infty \lambda e^{-\lambda x} dx dz$$

$$= \int_0^t e^{-\lambda z} \frac{\lambda(\lambda z)^{k-1}}{(k-1)!} e^{-\lambda(t+h-z)} dz \quad (41)$$

$$= e^{-\lambda(t+h)} \frac{(\lambda t)^k}{k!}$$

For $l \geq 1$ we use another conditioning argument and : $q_{k,k+l}(t, t + h)$

$$= P(T_k \leq t < T_{k+1}, T_{k+1} \leq t + h < T_{k+1+l}) \quad (43)$$

$$= E[I_{\{T_k \leq t < T_{k+1} \leq t+h\}}] \quad (44)$$

$$P(T_{k+1} - T_k \leq t + h - T_k < T_{k+1+l} - T_{k+1} | T_k, T_{k+1}) \quad (45)$$

Let \tilde{N} be an independent copy of N , i.e., $\tilde{N} \triangleq N$. Appealing to the independence of T_{k+1} and $(T_{k+1} - T_k, T_{k+1+l} - T_{k+1})$, we see that

$$q_{k,k+l}(t, t + h) \quad (46)$$

$$= E[I_{\{T_k \leq t < T_{k+1} \leq t+h\}} P(\tilde{N}(t+h - T_{k+1}) = l-1 | T_{k+1})] \quad (47)$$

$$= \int_0^t e^{-\lambda z} \frac{\lambda(\lambda z)^{k-1}}{(k-1)!} \int_{t-z}^{t+h-z} \lambda e^{-\lambda x} P(\tilde{N}(t+h - z - x) = l-1) dx dz \quad (48)$$

$$= \int_0^t e^{-\lambda z} \frac{\lambda(\lambda z)^{k-1}}{(k-1)!} \int_{t-z}^{t+h-z} \lambda e^{-\lambda x} e^{-\lambda(t+h-z-x)} \frac{(\lambda(t+h-z-x))^{l-1}}{(l-1)!} dx dz \quad (49)$$

$$= \int_0^t e^{-\lambda(t+h)} \int_0^t \frac{\lambda(\lambda z)^{k-1}}{(k-1)!} dz \int_0^h \frac{\lambda(\lambda x)^{l-1}}{(l-1)!} dx$$

$$= e^{-\lambda(t+h)} \frac{(\lambda t)^k (\lambda h)^l}{k! l!}$$

it also follows that $P(N(t) = k, N(t, t + h] = l) = P(N(t) = k) P(N(h) = l)$. If I have enough patience for finitely many increments of N , [Yuliya, 2016],[Yuliya & Georgiy 2017], [Thomas, 2006],

Consider a homogeneous Poisson process with arrival times $0 \leq T_1 \leq T_2 \leq \dots$ and intensity $\lambda > 0$. We need to show that there exist i.i.d exponential $\text{Exp}(\lambda)$ random variables W_i such that $T_n = W_1 + \dots + W_n$, i.e., we need to show that, for any $0 \leq x_1 \leq x_2 \leq \dots \leq x_n, n \geq 1$, (42)

$$P(T_1 \leq x_1 \dots T_n \leq x_n) \quad (52)$$

$$= P(W_1 \leq x_1 \dots W_1 + \dots + W_n \leq x_n) \quad (53)$$

$$\int_{w_n=0}^{x_n-w_1-\dots-w_{n-1}} \lambda e^{-\lambda w_n} \dots \int_{w_2=0}^{x_2-w_1} \lambda e^{-\lambda w_2} \dots \int_{w_1=0}^{x_1} \lambda e^{-\lambda w_1} \dots \quad (54)$$

The verification of this relation is left as an exercise. Hint: It is useful to exploit the relationship

$$\{T_1 \leq x_1, \dots, T_n \leq x_n\} = \{N(x_1) \geq 1, N(x_n) \geq n\} \quad (55)$$

for $0 \leq x_1 \leq \dots \leq x_n, n \geq 1$.

An important consequence of Theorem is that the inter-arrival times

$$W_i = T_i - T_{i-1}, i \geq 1 \quad (56)$$

of a homogeneous Poisson process with intensity λ are i.i.d $Exp(\lambda)$. In particular, $T_i < T_{i+1}$ a.s. for $i \geq 1$, i.e., with probability 1 a homogeneous Poisson process does not have jump sizes larger than 1.

Since by the strong law of large numbers $T_n/n \xrightarrow{a.s.} EW_1 = \lambda^{-1} > 0$, we may also conclude that T_n grows roughly like n/λ , and therefore there are no limit points in the sequence (T_n) at any finite instant of time. This means that the values $N(t)$ of a homogeneous Poisson process are finite on any finite time interval $[0, t]$. The Poisson process has many amazing properties. One of them is the following phenomenon which runs in the literature under the name inspection paradox. [Thomas,2006],

The inspection paradox:

Assume that you study claims which arrive in the portfolio according to a homogeneous Poisson process N with intensity λ . We have learned that the inter-arrival times $W_n = T_n - T_{n-1}, n \geq 1$, with $T_0 = 0$, constitute an i.i.d $Exp(\lambda)$ sequence. Observe the portfolio at a fixed instant of time t . The last claim arrived at time $TN(t)$ and the next claim will arrive at time $TN(t)+1$. Three questions arise quite naturally:

(1) What is the distribution of $B(t) = t - TN(t)$, i.e., the length of the period

$(TN(t), t]$ since the last claim occurred?

(2) What is the distribution of $F(t) = TN(t)+1 - t$, i.e., the length of the period $(t, TN(t)+1]$ until the next claim arrives?

(3) What can be said about the joint distribution of $B(t)$ and $F(t)$?

The quantity $B(t)$ is often referred to as *backward recurrence time* or *age*, whereas $F(t)$ is called *forward recurrence time*, *excess life*, or *residual life*. Intuitively, since t lies somewhere between two claim arrivals and since the inter-arrival times are i.i.d $Exp(\lambda)$ we would perhaps expect that $P(B(t) \leq x_1) < 1 - e^{-\lambda x_1}, x_1 < t$, and $P(F(t) \leq x_2) < 1 - e^{-\lambda x_2}, x_2 > 0$.

However these conjectures are not confirmed by calculation of the joint distribution function of $B(t)$ and $F(t)$ for $x_1, x_2 \geq 0$:

$$G_{B(t),F(t)}(x_1, x_2) = P(B(t) \leq x_1, F(t) \leq x_2) \quad (57)$$

Since $B(t) \leq t$ a.s. we consider the cases $x_1 < t$ and $x_1 \geq t$ separately. We observe for $x_1 < t$ and $x_2 > 0$,

$$\{B(t) \leq x_1\} = \{t - x_1 \leq TN(t) \leq t\} = \{N(t - x_1, t] \geq 1\} \quad (58)$$

$$\{F(t) \leq x_2\} = \{t < TN(t)+1 \leq t + x_2\} = \{N(t, t + x_2] \geq 1\} \quad (59)$$

Hence, by the independent stationary increments of N

$$G_{B(t),F(t)}(x_1, x_2) = P(N(t - x_1, t] \geq 1, N(t, t + x_2] \geq 1) \quad (60)$$

$$= P(N(t - x_1, t] \geq 1) P(N(t, t + x_2] \geq 1) \quad (61)$$

$$= (1 - e^{-\lambda x_1}) \cdot (1 - e^{-\lambda x_2}) \quad (62)$$

An analogous calculation for $x_1 \geq t, x_2 \geq 0$

$$G_{B(t),F(t)}(x_1, x_2) = [(1 - e^{-\lambda x_1}) I_{[0,t)}(x_1) + I_{[0,\infty)}(x_1)] (1 - e^{-\lambda x_2})$$

Hence $B(t)$ and $F(t)$ are independent, $F(t)$ is $Exp(\lambda)$ distributed, and $B(t)$ has a truncated exponential distribution with a jump at t :

$$P(B(t) \leq x|t) = 1 - e^{-\lambda x} , \quad x|t < t , \quad \text{and} \\ P(B(t) = t) = e^{-\lambda t} . \quad (63)$$

This means in particular that the forward recurrence time $F(t)$ has the same $Exp(\lambda)$ distribution as the inter-arrival times' W_i of the Poisson process N .

This property is closely related to the *forgetfulness property* of the exponential distribution:

$$P(W_1 > x+y | W_1 > x) = P(W_1 > y) , \quad x, y \geq 0 ,$$

(Verify the correctness of this relation.) and is also reflected in the independent increment property of the Poisson property. It is interesting to observe that

$$\lim_{t \rightarrow \infty} P(B(t) \leq x|t) = 1 - e^{-\lambda x} , \quad x|t > 0 \quad (64)$$

Thus, in an "asymptotic" sense, both $B(t)$ and $F(t)$ become independent and are exponentially distributed with parameter λ . [Thomas, 2006], [Yuliya, 2016]

The Distribution of the Inter-Arrival Times:

By Proposition, an inhomogeneous Poisson process N with mean value function μ can be interpreted as a time changed standard homogeneous \tilde{N} :

$$(N(t))_{t \geq 0} \triangleq (\tilde{N}(\mu(t)))_{t \geq 0} \quad (65)$$

In particular, let (\hat{T}_i) be the arrival sequence of \tilde{N} and μ be increasing and continuous. Then the inverse μ^{-1} exists and

$$N(\hat{t})_{-}(t) = \#\{ i \geq 1 : \hat{T}_i \leq \mu(t) \} = \#\{ i \geq 1 : \mu^{-1}(\hat{T}_i) \leq t \} , \quad t \geq 0 , \quad (66)$$

is a representation of N in the sense of identity of the finite-dimensional distributions, i.e., $N \triangleq \tilde{N}$. Therefore and by Theorem the arrival times of an inhomogeneous Poisson process with mean value function μ have representation:

$$T_n = \mu^{-1}(\hat{T}_n) , \quad \hat{T}_n = \hat{W}_1 + \dots + \hat{W}_n , \\ n \geq 1 , \quad \hat{W}_i \text{ i.i.d } Exp(1) . \quad (67)$$

The joint distribution of arrival/inter-arrival times :

Assume N is a Poisson process on $[0, \infty)$ with a continuous a.e. positive intensity function λ . Then the following statements hold.

The vector of the arrival times (T_1, \dots, T_n) has a density

$$f_{T_1, \dots, T_n}(x_1, \dots, x_n) = e^{-\mu(x_n)} \prod_{i=1}^n \lambda(x_i) I_{\{0 < x_1 < \dots < x_n\}} \quad (68)$$

The vector of inter-arrival times $(W_1, \dots, W_n) = (T_1, T_2 - T_1, \dots, T_n - T_{n-1})$ has density

$$f_{W_1, \dots, W_n}(x_1, \dots, x_n) = e^{-\mu(x_1 + \dots + x_n)} \prod_{i=1}^n \lambda(x_1 + \dots + x_i) , \quad x_i \geq 0 . \quad (69)$$

Since the intensity function λ is a.e. positive and continuous, $\mu(t) = \int_0^t \lambda(s) ds$ is increasing and μ^{-1} exists. Moreover, μ is differentiable, and $\mu'(t) = \lambda(t)$. We make use of these two facts in what follows:

We start with a standard homogeneous Poisson process. Then its arrivals \hat{T}_n have representation $\hat{T}_n = \hat{W}_1 + \dots + \hat{W}_n$ for an i.i.d standard exponential sequence (\hat{W}_i) . The joint density of $(\hat{T}_1 + \dots + \hat{T}_n)$ is obtained from the joint density of $(\hat{W}_1 + \dots + \hat{W}_n)$ via the transformation

$$(y_1, \dots, y_n) \xrightarrow{S} (y_1 , \quad y_1+y_2 , \quad \dots, y_1, \dots + \dots + y_n) \quad (70) \\ (z_1, \dots, z_n) \xrightarrow{S^{-1}} (z_1 , z_2 - z_1 , \dots, z_n - z_{n-1}) \quad (71)$$

Note that $\det(\partial S(y)/\partial y) = 1$. Standard techniques for density transformations yield for $0 < x_1 < x_n$

$$\begin{aligned}
 f_{\tilde{T}_1, \dots, \tilde{T}_n}(x_1, \dots, x_n) &= f_{\tilde{W}_1, \dots, \tilde{W}_n}(x_1, x_2 \\
 &\quad - x_1, \dots, x_n - x_n - 1) \\
 &= e^{-x_n} \\
 (72) \quad e^{-(x_2 - x_1)} \dots e^{-(x_n - x_{n-1})} &= e^{-x_n} =
 \end{aligned}$$

Since μ^{-1} exists we conclude that for $0 < x_1 < \dots < x_n$,

$$\begin{aligned}
 P(T_1 \leq x_1, \dots, T_n \leq x_n) &= \\
 P(\mu^{-1}(\tilde{T}_1) \leq x_1, \dots, \mu^{-1}(\tilde{T}_n) \leq x_n) &= \\
 (73)
 \end{aligned}$$

$$= P(\tilde{T}_1 \leq \mu(x_1), \dots, \tilde{T}_n \leq \mu(x_n)) \quad (74)$$

$$= \int_0^{\mu(x_1)} \dots \int_0^{\mu(x_n)} f_{\tilde{T}_1, \dots, \tilde{T}_n}(y_1, \dots, y_n) dy_1 \dots dy_n \quad (75)$$

$$= \int_0^{\mu(x_1)} \dots \int_0^{\mu(x_n)} e^{-y_n} I_{\{y_1 < \dots < y_n\}} dy_1 \dots dy_n \quad (76)$$

Taking partial derivatives concerning the variables x_1, \dots, x_n and noticing that $\dot{\mu}(x_i) = \lambda(x_i)$, we obtain the desired density.

Relation follows by an application of the above transformations S and S^{-1} from the density of (T_1, \dots, T_n) :

$$f_{W_1, \dots, W_n}(w_1, \dots, w_n) = f_{T_1, \dots, T_n}(w_1, w_1 + w_2, \dots, w_1 + \dots + w_n) \quad (76)$$

we may conclude that the joint density of W_1, \dots, W_n can be written as the product of the densities of the W_i 's if and only if $\lambda(\cdot) \equiv \lambda$

for some positive constant λ . This means that only in the case of a homogeneous Poisson process are the inter-arrival times W_1, \dots, W_n independent (and identically distributed). This fact is another property that distinguishes the homogeneous Poisson process within the class of all Poisson processes on $[0, \infty)$.

From previous results of gauge theory, probability theory, and random processes, it is natural to study non-life insurance based on knowledge of these theories. In particular, it has investigated the theory of stochastic

processes and the theory of applied probability, and thus it seems appropriate to use these tools for example Martingale and Markov process theory is avoided as much as possible as well as many analytical tools such as Laplace-Stilt transformations, measuring margins and instead, focusing on a more probabilistic understanding. Intuitive risk and lump sum claim operations and its basic random structure. A random walk is one of the simplest stochastic processes and in many cases allows explicit calculations of the distributions and their properties. If one walks this way, then one is essentially walking along the path of regeneration and making the point. However, only some basic tools such as the main theory of regeneration will be explained on an informal level. Point process theory will be used indirectly in many places, in particular, in the section on Poisson's process, the idea of stochastic measure will be mentioned but it is not necessary, since theoretical arguments can sometimes be replaced by intuitive ones.

Conclusions. In this paper, we consider collective risk models risk theory, the Poisson process which is the most common claim number process, and the cautery processes obtained by analyzing risk management data using probability distributions, where the results obtained through different algorithms are compatible with Each other in their basic features, and in this way, we were able to compile and direct them that differs from what is common in other research that reflects different views on the method of outputs and analysis of results, as these results allow us to describe the similarities and differences through the relationship between homogeneous and heterogeneous mathematical chains. The results of the analysis also showed the comparison between the Poisson process density function and Markov intensity, and the relationships between the homogeneous and heterogeneous Poisson process, and the homogeneous Poisson process as the arrival time distribution process, its applications, and results.

References:

1. Thomas, M. (2006), Non-Life Insurance Mathematics: An Introduction with Stochastic Processes Springer. Second Printing.
2. Yuliya, M. (2015), Optimization in Insurance and Finance Set coordinated: Financial Mathematics. ISTE Press Ltd and Elsevier Ltd.
3. Venkatarama, K. (1984), Nonlinear Filtering and Smoothing: An Introduction to Martingales, Stochastic Integrals, and Estimation. DOVER PUBLICATIONS, INC.
4. Yuliya, M., & Georgiy, S., (2017), Theory and Statistical Applications of Stochastic Processes. Wiley-ISTE.
5. Ivan, N. (2012), Selected Aspects of Fractional Brownian Motion. B&SS – Bocconi & Springer Series.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2021 р.

РОЗДІЛ 4. ОБЛІК, АУДИТ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

УДК 336.717.6(075)

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-79-88

ВИКОРИСТАННЯ ОФШОРНИХ ЗОН ЯК СПОСІБ УХИЛЕННЯ ВІД ОПОДАТКУВАННЯ

Копитко М.І.¹, Вінічук М.В.²

¹ д.е.н., професор, професор кафедри управлінських технологій, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: marta_kernytska@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6598-3798>
² к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів та обліку, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, Україна, e-mail: vinichukm@i.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6588-1254>

USE OF OFFSHORE ZONES AS A WAY OF AVOIDANCE FROM TAXATION

Kopytko Marta¹, Vinichuk Mariia²

¹ Doctor of science (Economics), professor, professor of management technologies department, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: marta_kernytska@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6598-3798>

² PhD (Economics), associate professor, associate professor of finance and accounting department, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine, e-mail: vinichukm@i.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6588-1254>

Анотація. Формування податкової системи України відбувається під впливом цілої низки кризових явищ економічного, політичного та соціального характеру, які заклали у свідомості населення і суб'єктів господарювання стереотипи про примусове запровадження податкових платежів, що спричинює бажання у платників податків зменшити розмір податкових зобов'язань або ухилитися від сплати, тобто формується антифискальна поведінка. Часті зміни податкового законодавства, його суперечливість, недосконалість, безсистемність та неоднозначність становить значні перешкоди у здійсненні фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання та спонукає їх до зловживань у сфері оподаткування. Крім того, значне податкове навантаження на суб'єктів господарської діяльності також зумовлене запутаністю та нестабільністю податкового законодавства. Суттєве розширення кордонів фінансових ринків, яке спричинене процесами глобалізації, створило сприятливі умови для здійснення тіньової економічної діяльності та поширення явища ухилення від сплати податків, яке починає своє існування в легальному секторі економіки і поступово переходить у тіньовий. Мета статті полягає в дослідженні проблемних аспектів ухилення від оподаткування з використанням офшорних зон та розробці рекомендацій щодо його мінімізації та протидії ухиленню від сплати податків. Проблема ухилення від оподаткування, безумовно, взаємопов'язана із мінімізацією економіки та, сьогодні, набуває масового й масштабного характеру, тому, актуалізується проблема ефективної протидії ухиленню від сплати податків. Ефективним інструментом ухилення від оподаткування, на сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни, є використання офшорних. У статті визначено сутність офшорних зон, причини їх виникнення та особливості функціонування. Окреслено взаємозв'язок офшорних зон із механізмом ухилення від оподаткування. Проаналізовано основні напрямки, способи та методи ухилення від сплати податків через офшорні зони. Досліджено основні схеми ухилення від оподаткування з використанням офшорних зон. Обґрунтовано та запропоновано заходи протидії ухиленню від оподаткування з використанням офшорних зон; систематизовано та запропоновано основні заходи протидії офшоризації економіки України.

Ключові слова: офшорні зони, ухилення від оподаткування, способи ухилення від сплати податків, офшоризація економіки, протидія ухиленню від оподаткування.

Формули: 0; рис.: 5; табл.: 0; бібл.: 18

Annotation. The formation of the tax system of Ukraine is influenced by a number of crisis phenomena of economic, political and social nature, which have instilled in the minds of the population and businesses stereotypes about the forced introduction of tax payments, which causes taxpayers to reduce tax liabilities or evade payment, ie anti-fiscal behavior is formed. Frequent changes in tax legislation, its inconsistency, imperfection, inconsistency and ambiguity are significant obstacles to the financial and economic activities of economic entities and encourage them to abuse in the field of taxation. In addition, the significant tax burden on businesses is also due to the complexity and instability of

tax legislation. The significant expansion of the borders of financial markets, caused by globalization, has created favorable conditions for the implementation of shadow economic activity and the spread of tax evasion, which begins its existence in the legal sector of the economy and gradually turns into the shadow. The purpose of the article is to study the problematic aspects of tax evasion using offshore zones and to develop recommendations for its minimization and counteraction to tax evasion. The problem of tax evasion, of course, is interrelated with the shadowing of the economy and, today, is becoming widespread and large-scale, therefore, the problem of effective combating tax evasion is relevant. An effective tool of tax evasion at the current stage of socio-economic development of the country is the use of offshore. The article identifies the essence of offshore zones, the reasons for their occurrence and features of functioning. The relationship between offshore zones and the mechanism of tax evasion is outlined. The main directions, ways and methods of tax evasion through offshore zones are analyzed. The basic schemes of tax evasion with the use of offshore zones are investigated. Measures to counteract tax evasion using offshore zones are substantiated and proposed; systematized and proposed the main measures to combat the offshoring of Ukraine's economy.

Key words: offshore zones, tax evasion, ways of tax evasion, offshoring of the economy, counteraction to tax evasion.

Formulas:0; fig.: 5; tabl.: 0; bibl.: 18

Постановка проблеми. Посилення глобалізаційних процесів, міжнародна мегарегіоналізація та прагнення інтегруватися до світового співтовариства ставлять перед суб'єктами господарювання завдання пошуку ефективних способів мінімізації витрат та здійснення інвестиційної діяльності з використанням як дочірніх підприємств, так і підприємств, які між собою не пов'язані. Феноменом сучасної глобальної економіки являється офшоризація, яка зумовлена прагненнями зменшення податкового навантаження, що призводить до зростання податкової асиметрії та деструктивних змін в економічних системах.

Значна мобільність фінансових активів, яка пов'язана із посиленням темпів зростання світового фінансового ринку, спричиняють необхідність формування сучасної мережі транснаціональних фінансових центрів, так званих офшорних зон. Зростання прибутковості операцій з фінансовими активами та розширення кордонів для руху капіталів призвели до активізації процесів залучення фінансової комунікації інституційних одиниць з метою скорочення питомої ваги податкових відрахувань у структурі доходів, одержаних внаслідок здійснення операцій з фінансовими активами. Тому, в умовах сьогодення, вагомого значення та особливої актуальності набуває дослідження способів ухилення від оподаткування шляхом використання офшорних зон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемні аспекти використання офшорних зон як способу ухилення від оподаткування перебувають у центрі уваги таких вчених як О. Барановський [1], З. Варналій [2], О. Власюк [3; 4], О. Користін [5], М. Корнієнко [6], В. Предборський [7], Ю. Харазішвілі [8].

Проблема дослідження офшорних зон та зареєстрованих на їх території офшорних компаній вивчалася В. Ожигіною [9], Я. Соловієм [10], В. Столяровим [11], І. Субачевою [12], П. Черномаз [12] та іншими.

Однак, зважаючи на значний науково-практичний доробок в окресленій сфері, ефективних методів та способів протидії ухиленню від оподаткування з використанням офшорних зон досі не вдалося знайти.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в дослідженні проблемних аспектів ухилення від оподаткування з використанням офшорних зон та розробці рекомендацій щодо його мінімізації та протидії ухиленню від сплати податків.

Викладення основного матеріалу дослідження. Глобалізація світових фінансових відносин створила умови, за яких відбулося злиття кордонів національних фінансових ринків, внаслідок чого утворилася інтегрована міжнародна фінансова система. Як наслідок, країни отримали широкі можливості для мобілізації ресурсів та забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку. Однак, одночасно

із розширенням можливостей та потенціалу, створилися сприятливі умови для розвитку нелегального сектора економіки, результати діяльності якого, в подальшому, потребують узаконення та залучення в офіційну економіку. Представники діяльності в тіньовому секторі, прагнучи легалізувати незаконні капітали, вдавалися до послуг злочинних угруповань, які спеціалізуються по «відмиванню» коштів через офшорні зони, адже їх використання ускладнює моніторинг руху таких капіталів.

Проблема появи в українській економіці офшорних компаній загострилася у 1991 р., коли Україна здобула незалежність, а суб'єкти господарської діяльності отримали можливість реєструвати дочірні компанії за межами країни в юрисдикціях з низьким рівнем оподаткування, а сплата податків замінювалася щорічним фіксованим збором. На сучасному етапі, активно використовуються новітні Інтернет-технології, електронні платіжні системи, комп'ютеризацію банківської діяльності при легалізації (відмиванні) коштів, одержаних злочинним шляхом. Набула надзвичайної популярності кіберзлочинність, яка дає можливість реєстрації фінансової установи чи компанії виключно через мережу Інтернет, а також проводити трансакції на території декількох юрисдикцій.

Зауважимо, що в світовій практиці поняття «офшорна зона» фактично не використовується. Відповідно до класифікації термінів відомих міжнародних організацій таких як FATF (Financial action task force on money laundering) та FSF (Financial stability forum) його пропонується вживати як «офшорний фінансовий центр». При цьому, офшорними фінансовими центрами вважаються території, які мають достатньо розвинений ринок капіталів, ліберальний фіскальний та валютний режими та уникають рекомендації міжнародних фінансових установ щодо вдосконалення міжнародного регулювання і контролю за фінансово-валютною й банківською системами [13].

Під офшорною зоною (від англ. offshore – «поза берегом», «поза межами») розуміється країна або окрема частина її території, що характеризується особливими правилами реєстрації, надання податкових та інших пільг іноземним суб'єктам господарювання за умови не здійснення господарських операцій на території такої країни.

Податковий кодекс України [14] визначає офшорні зони як території, до складу яких входять держави або частина х території, залежні від цих держав, де можуть бути створені та діяти суб'єкти господарювання, що мають офшорний статус.

Доволі часто в науковій літературі зустрічається термін «офшорна юрисдикція», під якою розуміється територія або країна, на яку поширюються дії пільгових умов оподаткування та здійснення господарської діяльності у відповідності до чинного законодавства.

При цьому варто зауважити, що офшорні зони за своєю сутністю та змістом дуже близькі до вільних економічних зон, однак, відрізняються від них встановленням звичайних пільгових умов оподаткування для компаній-нерезидентів. Досить часто дослідники вважають офшори видами вільних економічних зон із виокремленням індивідуальних характерних відмінностей.

Створення та функціонування офшорів у різних регіонах зумовлено такими основними причинами:

наближеністю до центрів ділової активності (створені у промислово розвинутих країнах – США, Канада, Великобританія, Швейцарія, Нідерланди);

відсутністю у держав внутрішніх ресурсів для розвитку (створені на території острівних держав Атлантичного та Тихого океанів, які свідомо прийняли нормативно-правові та законодавчі акти, які сприяли залученню іноземних капіталів).

Варто зазначити, що для окремих країн доходи, одержані від офшорного бізнесу являються основним джерелом фінансових ресурсів, які акумульовані до бюджету

внаслідок сплати реєстраційних зборів. Обсяги таких ресурсів є достатніми для забезпечення та підтримання високого рівня життя населення. Позитивним фактором в таких країнах є і те, що за рахунок функціонування офшорних компаній створюється значна кількість робочих місць, а доходи підприємств, які спеціалізуються на створенні й обслуговуванні офшорних компаній аналогічна надходженням від сплати реєстраційних зборів.

Безумовно, офшорні зони є привабливими завдяки сприятливому валютно-фінансовому режиму, відсутністю або ж мінімальним ставкам оподаткування, високому ступеню захисту комерційної та банківської таємниці, лояльному державному регулюванню. Однак, їх існування чинить деструктивний вплив на країни, які являються донорами капіталу і зазнають суттєвих втрат через недоотримання податкових надходжень до бюджету, безконтрольному вивезенню капіталу за кордон, а також посиленню процесів тінізації економіки й корупції.

Зауважимо, що використання офшорів з метою ухилення від оподаткування дозволяє суб'єктам господарювання уникнути сплати податків і зборів всередині країни, знижує ризик рейдерських захоплень, спрощує судовий захист їх майнових прав та інтересів, а також дозволяє вивести за кордон фінансові результати політичної корупції. Державна фіскальна служба України, проаналізувавши зовнішньоекономічні операції, встановила, що переважна більшість великих експортерів України здійснювали свої фінансові операції із залученням посередників, які розміщені у низько податкових юрисдикціях, а саме у Нідерландах, Кіпрі, Швейцарії. При цьому, вагома питома вага офшорних зон у *Round tripping* – інвестуванні, найбільші обсяги операцій за якими були зафіксовані через співпрацю з Австрією, Кіпром, Нідерландами та Швейцарією.

Водночас, доцільно зауважити, що, на сучасному етапі, інституційно слабким

залишається контроль у сфері трансфертного ціноутворення, механізм якого впродовж останніх років не удосконалюється та ефективно не функціонує, а охоплення перевітками компаній, які здійснюють ризикові операції, не перевищує 1 %. Такий механізм контролю може бути колосальним потенціалом у сфері боротьби й протидії легалізації коштів через офшорні зони.

Беззаперечним є і той факт, що Україна доволі низькими темпами запроваджує світові стандарти податкової прозорості та обміну фінансовою інформацією у сфері протидії відмивання коштів в офшорних зонах та досі законодавчо не регламентований комплексний підхід до вирішення проблем, які пов'язані із офшорами. Через неузгодженість та двозначність у чинному законодавстві спостерігається безсистемна, несинхронна та розбалансована робота органів державної влади у даному напрямку. Більше того, Указом Президента України «Про заходи щодо протидії зменшенню податкової бази і переміщенню прибутків за кордон» [15] та Законом України «Про валюту та валютні цінності» [16] Національному банку та Кабінету міністрів України доручено розробити проект закону про міжнародну співпрацю України у сфері оподаткування, проте, таких нормативно-правових актів досі немає.

При цьому, необхідно пов'язувати та досліджувати способи й методи ухилення від сплати податків у комплексі з протидією відмивання «брудних» коштів та коштів, одержаних внаслідок корупційних діянь, через офшори.

Зважаючи на загрозливі обсяги тіньового сектору економіки (в межах 30–40 % за офіційними даними та 45–55 % за розрахунками експертів, які не оподатковуються через неможливість вчасного виявлення, вважаємо за необхідне на рис. 1 відобразити основні напрями ухилення від сплати податків.

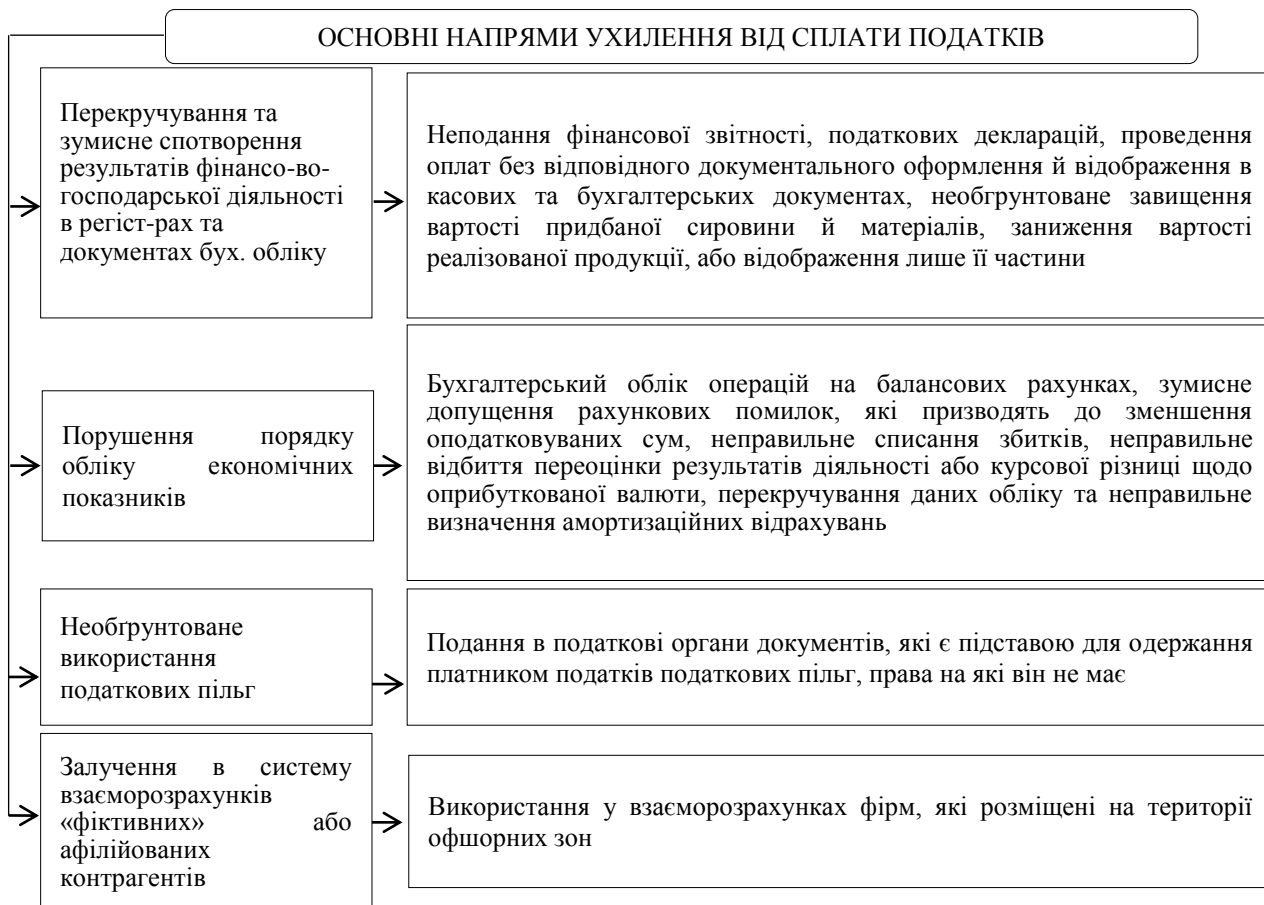

Рис. 1. Основні напрями ухилення від оподаткування

Джерело: власна авторська розробка

Як бачимо, суб'єктами господарської діяльності використовується достатньо широкий спектр методів ухилення від сплати податків. Найбільш поширеним та часто використовуваним методом ухилення від оподаткування є перекручування та спотворення результатів фінансово-господарської діяльності, який дозволяє приховати реальні обсяги діяльності.

Зважаючи на постійні збільшення масштабів таких злочинів, виникає необхідність розроблення та законодавчого регулювання ефективної системи протидії. В даному контексті, доцільно дослідити основні способи протидії ухиленню від сплати податків в офшорних зонах. Основні із них систематизуємо на рис. 2.

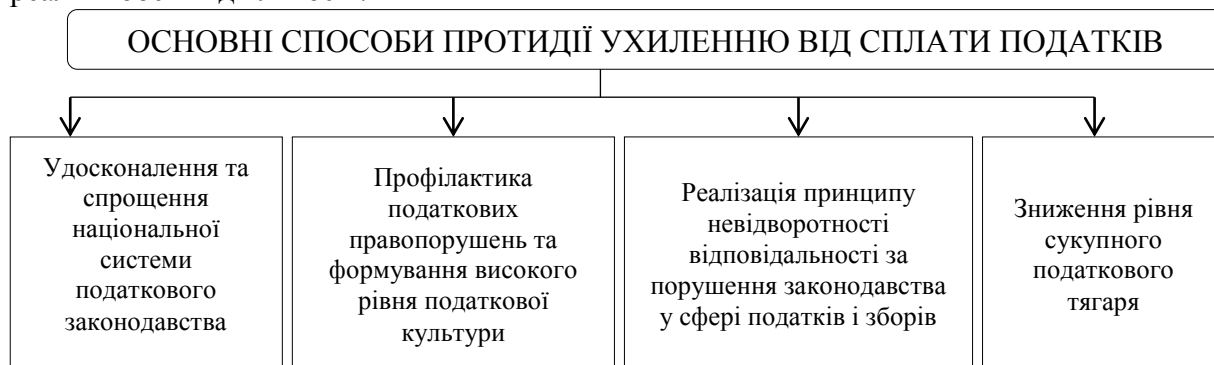

Рис. 2. Основні способи протидії ухиленню від сплати податків

Джерело: власна авторська розробка

Розроблення та ефективна реалізація системи протидії ухиленню від оподаткування дозволить знизити рівень недоотримання державою до бюджету податкових надходжень, а, відтак, дозволить забезпечувати державою виконання її основних функцій та забезпечення високих стандартів життя.

Накопичення фінансових ресурсів, які отримані внаслідок здійснення господарської діяльності в тіньовому секторі економіки, відбувається за рахунок приховування їх дійсних обсягів з метою ухилення від сплати податків. Безумовно, роль офшорних юрисдикцій у механізмі «відмивання» доходів, одержаних злочинним шляхом, є значною, визначальне значення яких полягає у:

- низькому рівні оподаткування або його відсутності;
- поширенні пільгового режиму виключно на компанії-нерезиденти, що не здійснюють своєї діяльності на території офшорної юрисдикції;
- забезпеченні ефективного режиму банківської та фінансової таємниці;
- засновниками підприємства в офшорній зоні можуть бути виключно нерезиденти країни реєстрації;
- наявності угод про уникнення подвійного оподаткування;
- фінансові операції здійснюються лише за рахунок валютних ресурсів із зовнішніх джерел;
- відсутності пільг митного характеру.

Крім того, офшорні зони дають можливість здійснювати товарні, фінансові та інші види операцій, які передбачають великі обсяги грошових трансакцій. Водночас, незалежно від сфери діяльності суб'єкти господарювання через офшори можуть повністю уникнути, або істотно зменшити розміри оподаткування результатів своєї діяльності та бути впевненими про конфіденційність щодо них.

Очевидно, що операції, які здійснюються з офшорними юрисдикціями безпосередньо впливають на валютний ринок країни та визначають стан

фінансової стабільності у ній. Діяльність офшорних зон є своєрідним стимулом до ведення тіньової економічної діяльності, що, в сукупності, призводить до втрат доходів бюджету різного рівня. При цьому, офшорні зони, окрім асоціації їх зі звільненням від оподаткування та легалізацією (відмиванням) доходів, розглядаються як інструмент стимулювання інвестиційної діяльності. Тому, використання офшорних зон з метою легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом, що пов'язано також із розвитком інфраструктури ринків капіталів, їх мобільністю, обсягами вільних коштів в економіці, рівнем податкового навантаження та фінансовою обізнаністю населення.

Зауважимо, що достатньо часто спостерігається застосування методів міжнародного податкового планування саме з використанням офшорних зон як власників рахунків або клірингових центрів, з метою розміщення коштів інвестиційних фондів, страхування та перестраховування.

Необхідно зауважити, що використання офшорних зон має багато спільних рис та ознак, які характерні незаконним схемам ухилення від сплати податків. Якщо провести між цими поняттями асиметрію, то можна виділити схеми та механізми ухилення від оподаткування з використанням офшорних зон (рис. 3). При цьому, офшорні зони залишаються потенційним специфічним інструментом наповнення державного бюджету та стимулювання інвестиційної діяльності.

На міжнародному рівні, використання офшорних юрисдикцій розцінюється як недобросовісна податкова конкуренція та злочинна діяльність у сфері легалізації (відмивання) коштів, одержаних злочинним шляхом, а діяльність щодо деофшоризації, на сучасному етапі, є пріоритетним завданням таких організацій як Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР).

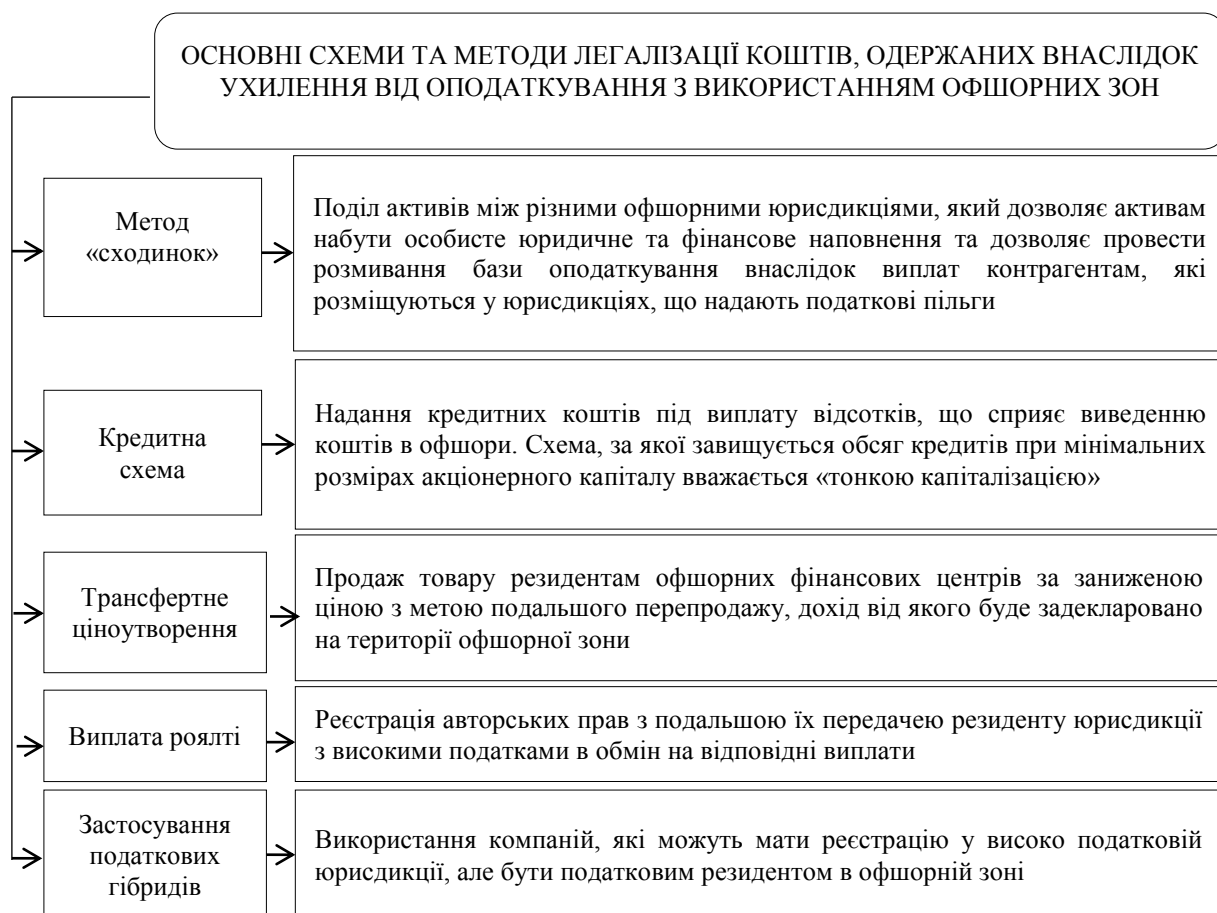

Рис. 3. Основні схеми та методи легалізації коштів, одержаних внаслідок ухилення від оподаткування з використанням офшорних зон

Джерело: складено автором на основі [11, с. 77]

Основні заходи щодо деофшоризації, розроблені цими організаціями спрямовуються на:

- запобігання використанню офшорних зон для несумлінного податкового планування та зниження рівня податкового навантаження;
- зміцнення податкової бази країни за рахунок надходження податкових платежів з доходів, які отримані в офшорах;
- підвищення стабільності та захищеності транскордонного співробітництва щодо руху коштів і зниження впливу офшорного капіталу на національні фінансові ринки;
- зниження рівня конфіденційності у відношенні до бенефіціарів офшорних компаній і проведених ними фінансовими та іншими операціями.

Однак, проведення боротьби з легалізацією коштів, одержаних злочинним шляхом, з використанням

офшорних юрисдикцій і зон, вимагає, в першу чергу, розроблення міжнародних стандартів протидії деофшоризації та удосконалення національного законодавства з урахуванням міжнародних нормативно-правових актів. Більше того, нагальною потребою виявляється спрощення процедури доступу правоохоронних органів до інформації, що становить банківську таємницю, та посилення розвитку державного фінансового моніторингу у межах міжнародної співпраці.

Ефективний ефект протидії ухиленню від оподаткування через офшорні юрисдикції можна досягнути завдяки законодавчому закріпленню жорстких заходів контролю та моніторингу офшорного фінансового сектору, запровадженню спеціальних штрафів та суттєвих санкцій до країн та компанії у випадках порушення встановлених

нормативно-правових норм у сфері боротьби з легалізацією доходів.

Водночас, доведено, що важливим аспектом легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є ухилення від сплати податків та політика оподаткування, яка запроваджена на території офшорних зон. Оскільки, за оцінками Tax Justice Network [17] щорічно з використанням офшорних юрисдикцій відбувається виведення капіталу з України у розмірах, що, в середньому, дорівнюють

близько 10 % ВВП країни, запровадження дієвих засобів протидії такій легалізації є вкрай важливим.

Зважаючи на значні обсяги ухилення від сплати податків та колосальні втрати бюджетної системи України через недоотримання податкових платежів, необхідно виокремити заходи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних внаслідок ухилення від сплати податків, в офшорних зонах (рис. 4).

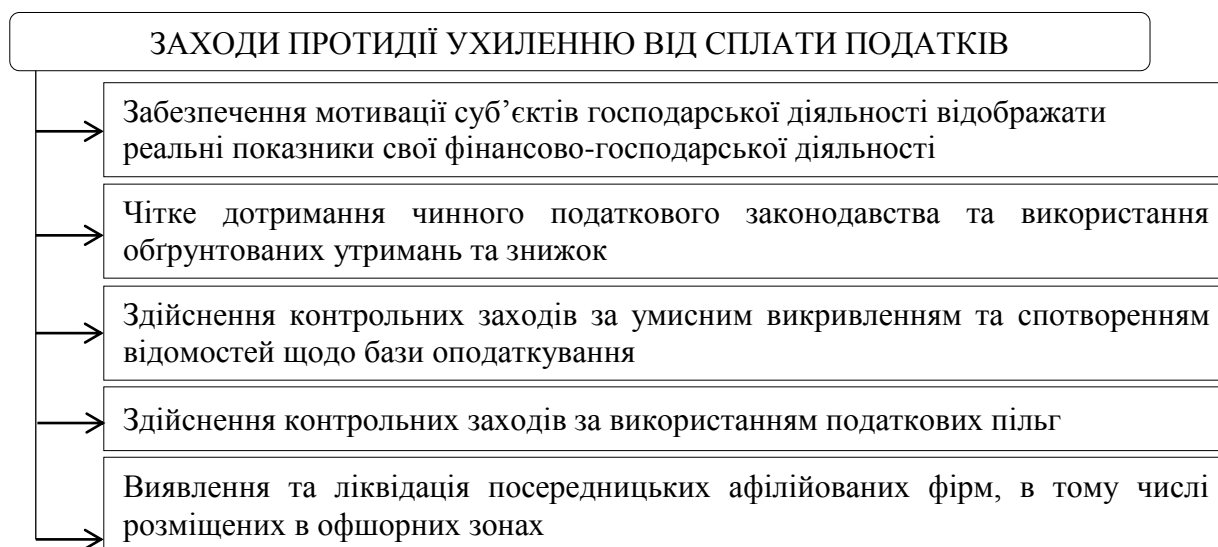

Рис. 4. Заходи протидії ухиленню від сплати податків, в офшорних зонах

Джерело: власна авторська розробка

Як бачимо, основними пріоритетними напрямками удосконалення та забезпечення боротьби з ухиленням від оподаткування через офшорні зони, повинна стати уніфікація законодавчого забезпечення, посилення міжнародної співпраці та оптимізація податкового навантаження. При цьому, необхідно систему заходів протидії розглядати у контексті офшоризації та тінізації національної економіки, як взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих явищ (рис. 5), які включають і заходи боротьби з ухиленням від сплати податків

Висновки. Дослідження способів боротьби з ухиленням від оподаткування через офшорні зони, дають підстави стверджувати, що на сучасному етапі, склалися сприятливі умови для активного відмивання коштів та загострилася

нагальна потреба протидії даному явищу. Основні заходи доцільно спрямувати шляхом удосконалення чинного податкового законодавства, а також розширення взаємодії й співпраці з суб'єктами протидії легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом, та податковими органами інших країн.

Встановлено, що протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, не можлива без урахування міжнародного досвіду такої боротьби. Результати проведених досліджень дають підстави для висновку, що ухилення від оподаткування, передбачає використання найрізноманітніших методів, схем та механізмів відмивання коштів через офшорні зони.

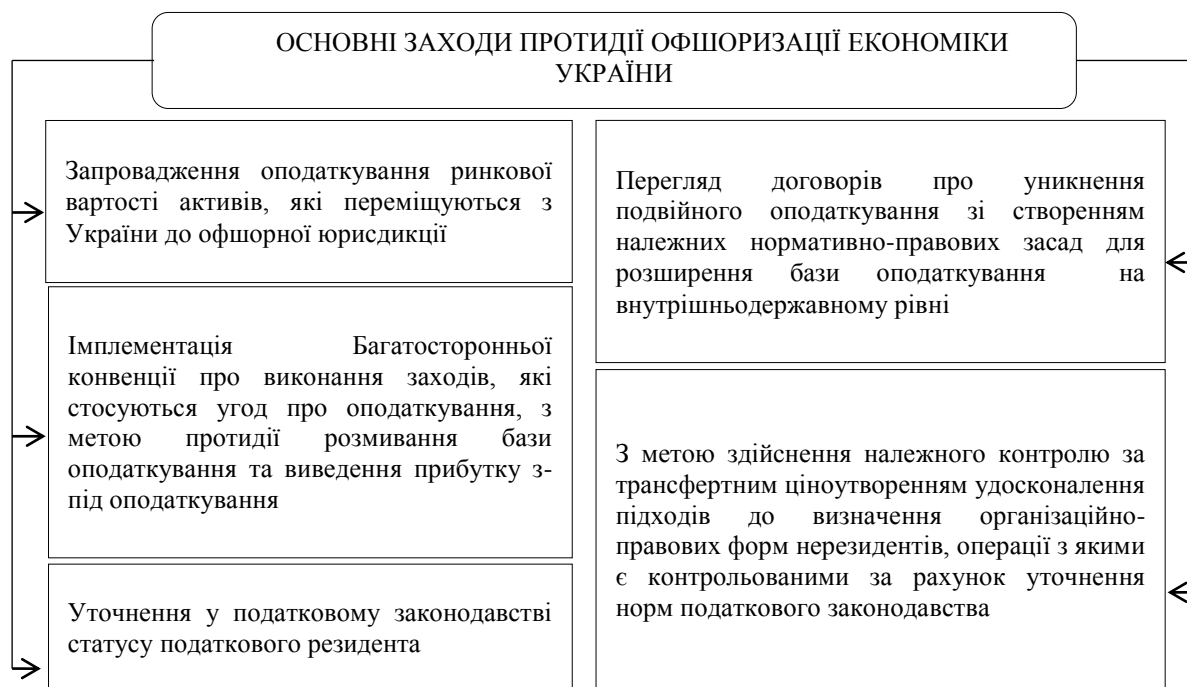

Рис. 5. Основні заходи протидії офшоризації економіки України

Джерело: складено на основі даних [18, с. 37–40]

Отже, зважаючи на привабливість офшорних юрисдикцій, проведення фінансових операцій із ними чинить негативний вплив на економіку країни, спричинює суттєві втрати дохідної частини державного бюджету та посилення розвитку тіньового сектору економіки. Протидію діяльності офшорних юрисдикцій необхідно проводити з урахуванням чинників глобалізації, міжнародної інтеграції та гармонізації національної й світової нормативно-правової системи.

Література:

1. Барановський О.І., Голіков В. І., Пасхавер Б. Й. Відмивання грошей: сутність та шляхи запобігання: монографія. Національна академія наук України, Ін-т економічного прогнозування. Харків : Форт, 2003. 472 с.
2. Варналій З. С. Офшоризація – інституціональна загроза національної економічної безпеки та державності України. *Публічне управління економікою України в умовах загроз державності*: збірник матеріалів круглого столу (м. Київ, 5 грудня 2018 р.). Київ: КНЕУ, 2018. С. 7–8.
3. Власюк О. С. Актуальні проблеми фінансової безпеки України в умовах посткризової трансформації : монографія. Київ: НІСД, 2014. 432 с.

4. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.

5. Користін О. Протидія відмиванню коштів: Міжнародні стандарти, зарубіжний досвід, адміністративно-правові, кримінологічні, кримінально-правові, криміналістичні засади та система фінансового моніторингу в Україні. Одеса, 2015. URL: https://pidruchniki.com/84030/finansi/protidiya_vidmi_vannuyu_koshtiv.

6. Корнієнко М. В. Протидія органів внутрішніх справ легалізації коштів одержаних злочинним шляхом. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 228 с.

7. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: монографія. Київ: Кондор, 2005. 614 с.

8. Харазішвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації: монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 304 с.

9. Чайковська Ю., Ожигіна В. Офшорний бізнес: його специфіка і можливості. *Вісник Асоціації білоруських банків*. 2005. № 31. С. 17-21.

10. Соловій Я. І., Дутка В. В., Дутка А. В. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія. Івано-Франківськ: Надвірнянський друк, 2008. 231 с.

11. Столяров В. Ф., Островецький В.І. Становлення та розвиток офшорної діяльності резидентів України. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 1 (43). С. 68 – 82.

12. Чорномаз П. О., Субачева І. С. Офшоризація економіки як економічна категорія. *Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин: матеріали XI науково-практичної конференції молодих вчених* (м. Харків, 25 березня 2016 р.). Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2016. С. 365-370.

13. Енциклопедія офшорного бізнесу: Практичний посібник. Лондон. Цюрих. Бостон: Finance Research Group, 2007. 255 с.

14. Податковий Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

15. Про заходи щодо протидії зменшенню податкової бази і переміщенню прибутків за кордон: Указ Президента України від 28.04.2016 р. № 180/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180/2016#Text>.

16. Про валюту та валютні цінності: Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>.

17. Єщенко П. С. Як подолати системні витрати неоліберального реформування економіки. *Економіка України*. 2018. № 1. С. 26–41.

18. Драган О., Брехов С., Нагорічна О. Удосконалення податкової системи України в контексті викликів та загроз, спричинених поширенням COVID–19. *Аналітична записка*. Ірпінь: НДІ фіскальної політики, 2020. 96 с.

References:

1. Baranovsky, O. I. Golikov, V. I. Paskhaver, B.Y. (2003), *Money laundering: the essence and ways to prevent* [Vidmyvannya hroshey: sutnist' ta shlyakhy zapobihannya], Fort Publishing House, Kharkiv, Ukraine, 472 p.

2. Varnaliy, Z. S. (2018), *Ofshoryzatsiya – instytsional'na zahroza natsional'noyi ekonomichnoyi bezpeky ta derzhavnosti Ukrayiny* [Offshorization is an institutional threat to Ukraine's national economic security and statehood], KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 7-8.

3. Vlasyuk, O. S. (2014), *Aktual'ni problemy finansovoyi bezpeky Ukrayiny v umovakh postkryzovoyi transformatsiyi* [Actual problems of financial security of Ukraine in the conditions of post-crisis transformation], NISD, Kyiv, Ukraine, 432 p.

4. Vlasyuk, O. S. (2016), *Natsional'na bezpeka Ukrayiny: evolyutsiya problem vnutrishn'oyi polityky* [National Security of Ukraine: the evolution of domestic policy problems], NISD, Kyiv, 528 p.

5. Korystin, O. Ye. (2015), “Anti-money laundering: International standards, foreign experience, administrative law, criminology, criminal law, forensic principles and the system of financial monitoring in Ukraine”, Odessa, Ukraine, retrieved from : https://pidruchniki.com/84030/finansy/protidiya_vidmi_vannyu_koshtiv.

6. Kornienko, M. V. (2002), *Protydiya orhaniv vnutrishnikh sprav lehalizatsiyi koshtiv oderzhanykh zlochynnym shlyakhom* [Counteraction of law enforcement agencies to legalization of funds obtained

by criminal means], National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine, 228 p.

7. Predborsky, V. A. (2005), *Detinizatsiya ekonomiky u konteksti transformatsyinykh protsesiv. Pytannya teorii ta metodolohiyi* [De-shadowing of the economy in the context of transformation processes. Questions of theory and methodology], Condor, Kyiv, Ukraine, 614 p.

8. Kharazishvili, Yu. M. (2019), *Systemna bezpeka staloho rozvytku: instrumentariy otsinky, rezervy ta stratehichni stsenariyi realizatsiyi* [System security of sustainable development: assessment tools, reserves and strategic implementation scenarios], Institute of Industrial Economics, Kyiv, Ukraine, 304 p.

9. Tchaikovsky, Y. and Ozhigina, V. (2005), “Offshore business: its specifics and opportunities”, *Visnyk Asotsiatsii biloruskykh bankiv*, № 31, pp. 17–21.

10. Soloviy, Y.I. Dutka, V.V. and Dutka, A. V. (2008), *Lehalizatsiya (vidmyvannya) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom* [Legalization (laundering) of proceeds from crime], Nadvirna Press, Ivano-Frankivsk, Ukraine, 231 p.

11. Stolyarov, V. F. Ostrovetsky, V. I. (2016), “Formation and development of offshore activities of residents of Ukraine”, *Ekonomichniy visnyk Donbasu*, №1 (43), pp. 68–82.

12. Chornomaz, P. O., Subacheva, I. S. (2016), “Stanovlennya ta rozvytok ofshornoji diyal'nosti rezydentiv Ukrayiny”, *Aktualni problemy svitovoho hospodarstva i mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn* [Current issues of the world economy and international economic relations], materialy KhI nauково-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh [materials of the XI scientific-practical conference of young scientists], Kharkov, Ukraine, pp. 365-370.

13. *Entsyklopediya ofshornoho biznesu* [Encyclopedia of offshore business], London. Zurich. Boston: Finance Research Group, 255 p.

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine “Tax Code of Ukraine”, retrieved from : <http://zakon4.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine “On measures to counteract the reduction of the tax base and the transfer of income abroad”, retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180/2016#Text>.

16. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine “On currency and currency values”, retrived from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>.

17. Yeshchenko, P. S. (2018), “How to overcome the systemic costs of neoliberal economic reform”, *Ekonomika Ukrainy*, №1, pp. 26-41.

18. Dragan, O. Brekhov, C. and Nagorichna, O. (2020), *Udoskonalennya podatkovoyi systemy Ukrayiny v konteksti vyklykiv ta zahroz, sprychynenykh poshyrennyam COVID–19* [Improving the tax system of Ukraine in the context of challenges and threats caused by the spread of COVID-19], Analytical note. Irpen, Ukraine, 96 p.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2021 р.

РОЗДІЛ 5. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 351:323.23

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-89-94

СЕК'ЮРИТИЗАЦІЯ ІСЛАМУ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ КОЛИШНІХ РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Аулін О.А.

к. філос. н., доцент кафедри іноземних мов та загальноосвітніх дисциплін, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: sozionik@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>

SECURITIZATION OF ISLAM IN THE FORMATION OF THE STATE SECURITY POLICY OF THE FORMER SOVIET REPUBLICS OF CENTRAL ASIA: HISTORICAL ASPECT

Aulin Oleksandr

PhD (Philosophy), associate professor of foreign languages and general disciplines department, «KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail: sozionik@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>

Анотація. У статті проаналізовано особливості сек'юритизації ісламу в період формування безпекового сектору державної політики у колишніх радянських республіках Центральної Азії. Показано, що на початку 1990-х років у наслідок етно-релігійної специфіки та свого геополітичного положення мусульманські республіки колишнього Радянського Союзу одними із перших на пострадянському просторі зіштовхнулися з ісламістським радикалізмом. У наслідок того, що в 1917-1980 роках у колишньому СРСР була знищена практично вся мусульманська інфраструктура, в першій половині 1990-х років ісламське відродження в мусульманських республіках проходило під значним впливом іноземних радикальних ісламістів. Метою статті є дослідження особливостей сек'юритизації ісламу в період формування (в 1990-х роках) безпекового сектору державної політики у колишніх радянських республіках Центральної Азії для можливого використання в українських реаліях. Результатом стали релігійно-політичні конфлікти в Таджикистані і Узбекистані, в яких брали участь десятки тисяч мусульман, та існувала реальна можливість для їх трансформації в громадянські війни. Проте завдяки досить вдалому використанню державною владою політики сек'юритизації місцевим правлячим елітам вдалося зупинити розвиток подій за найгіршими сценаріями. З початку були здійснені заходи із запобігання подальшій інтенсифікації конфліктів, з часом політична активність ісламістів була каналізована і виведена в позаполітичну сферу. Із цього боку значний інтерес становить відпрацьована протягом багатьох років досить практика поперемінного застосування заходів сек'юритизації/десек'юритизації. Аналіз сучасної релігійно-політичної обстановки в Центральній Азії показує, що основні алгоритми застосованих у 1990-х роках методик можуть ефективно застосовуватися в інших регіонах з мусульманським населенням (у разі загострення релігійно-політичної ситуації, яка здатна призвести до масових акцій непокорі, а також перерости в більш небезпечні форми соціально-політичного та етно-релігійного конфлікту).

Ключові слова: державна влада, державна політика, сек'юритизація, десек'юритизація, іслам, мусульмани.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 8

Annotation. The article analyzes the peculiarities of the securitization of Islam during the formation of the security sector of public policy in the former Soviet republics of Central Asia. It is shown that in the early 1990s, as a result of ethno-religious specifics and their geopolitical position, the Muslim republics of the former Soviet Union were among the first in the post-Soviet space to face Islamist radicalism. Due to the fact that in 1917-1980 in the former USSR was destroyed almost all Muslim infrastructure, in the first half of the 1990s, the Islamic revival in the Muslim republics took place under the significant influence of foreign radical Islamists. The aim of the article is to study the peculiarities of the securitization of Islam during the formation (in the 1990s) of the security sector of public policy in the former

Soviet republics of Central Asia for possible use in Ukrainian realities. The result was religious and political conflicts in Tajikistan and Uzbekistan, in which tens of thousands of Muslims took part, and there was a real opportunity for their transformation into civil wars. However, due to the rather successful use of the securitization policy by the state authorities, the local ruling elites managed to stop the development of events in the worst-case scenarios. From the beginning, measures were taken to prevent further intensification of conflicts, over time, the political activity of Islamists was channeled and brought into the non-political sphere. From this point of view, the practice of alternating securitization / desecuritization measures, which has been practiced for many years, is of considerable interest. Analysis of the current religious and political situation in Central Asia shows that the basic algorithms of the methods used in the 1990s can be effectively applied in other regions with a Muslim population (in case of aggravation of the religious and political situation, which can lead to mass actions of disobedience in more dangerous forms of socio-political and ethno-religious conflict).

Key words: state power, state policy, securitization, desecuritization, Islam, Muslims.
Formulas: 0; **fig.:** 0; **tabl.:** 0; **bibl.:** 8

Постановка проблеми. В останні роки високими темпами розповсюджується мусульманська еміграція. Раніше вихідців з ісламських країн масово приймали в основному економічно розвинені Євросоюз, США, Австралія тощо. Сьогодні цей процес зачіпляє й пострадянський простір, на теренах якого відбувається еміграція з мусульманських республік колишнього Радянського Союзу. На жаль, процеси ісламського відродження в цьому регіоні мали багато спільних рис з іншими місцями проживання мусульман і супроводжувалися радикалізацією певної частини мусульман, що підпадали під вплив ісламістської ідеології.

Деякі з них навіть брали участь в акціях всесвітньовідомих джихадистських угруповань як «Аль-Каїда» та «Ісламська держава». Сучасна економічна ситуація насамперед у таких центральноазійських республіках як Таджикистан і Киргизстан може призвести до чергового посилення еміграції їх громадян в бік Європейського Союзу і в разі наявності ефективного прикордонно-митного режиму значна кількість мігрантів залишатиметься на різні терміни в Україні.

Також можливе посилення офіційної трудової еміграції з Середньої Азії до України, що може слугуватиме подальшому розвитку вже наявної в країні ісламістської інфраструктури і радикалізувати певні групи українських мусульман. У таких умовах актуалізується проблема вивчення досвіду сек'юритизації ісламу у формуванні державної безпекової політики колишніх центральноазійських республік, більшість з яких в значній мірі

потерпали, особливо в 1990-х роках, від акцій ісламістів-джихадистів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади концепції сек'юритизації містяться в роботах Д. Брильова [4], О. Яроша [4] та Н. Пророченко [4]. Політико-ідеологічні та соціально-економічні аспекти, пов'язані з етнополітикою колишніх радянських республік Центральної Азії, розглядаються в роботах З. Баран [2], А. Клевцової [6], Б. Панієра [6], Н. Султанмурадова [8] тощо. Проте державна політика згаданих країн у сфері сек'юритизації не аналізувалася в контексті можливого подальшого використання в інших регіонах і, зокрема, сучасних українських умовах.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей сек'юритизації ісламу в період формування (в 1990-х роках) безпекового сектору державної політики у колишніх радянських республіках Центральної Азії для можливого використання в українських реаліях.

Викладення основного матеріалу дослідження. До Першої світової війни у Російській імперії існувала досить розвинена ісламська інфраструктура, основною структурною одиницею якого стали Духовні управління. «До кінця першої третини XIX століття мусульманське духовенство було остаточно вбудовано в систему державного управління. Його представники мали вельми непогану платню, могли вільно виїжджати на хадж (до середини XIX століття число паломників щороку складало 8-10 тис.

Чоловік), будувати мечеті, засновувати медресе і видавництва. Зі свого боку, Духовні управління були зобов'язані жорстко стежити за моральним обличчям духовенства, а також гарантувати його лояльність Государю» [1, с. 7-8]. Протягом недовгого періоду політичного загравання з мусульманською меншиною, який мав місце в перші роки після Жовтневої революції 1917 р., прихильники ісламу отримали «рівні» з представниками інших конфесій права у результаті чого практично вся система релігійно-соціальних інститутів прихильників ісламу була знищена. Залишилися декілька десятків мечетей і священників (в основному в місцях компактного проживання мусульман). Систему підготовки священників було підірвано. Вищі й середні (медресе) навчальні теологічні заклади було закрито. Безперервно функціонувало лише одно медресе «Мир араб» в Узбекистані. Поряд з цим Вже у 1970-і роки в Центральній Азії спостерігалися ознаки політизації ісламу, причини виникнення яких Зейно Баран співвідносить із початком діяльності на території регіону руху «Братів-мусульман» («Аль-Іхван аль-Муслімун») [2]. Першими розповсюджувачами ідей «іхванів» стали студенти з Йорданії, Іраку та Афганістану, які пізніше взяли активну участь у сформуванні так званої «Ташкентської групи». Ця організація намагалася залучити до своєї діяльності місцевих однолітків, кінцевою метою згаданої групи було створення умов для відновлення халіфату. У 1980-ті роки «Перебудови» зарубіжні мусульманські емісари вийшли з підпілля. Черговим імпульсом для розвитку політичного ісламу в регіоні стало захоплення влади талібами в сусідньому Афганістані. Крім Афганістану ісламістів Центральної Азії підтримували країни Перської Затоки на чолі з Саудівською Аравією, Туреччина і Пакистан.

Обстановка, що склалася на початку 1990-х в мусульманському середовищі республік Центральної Азії сприяла виникненню і / або активізації діяльності

на території регіону таких організацій як «Ісламський рух Узбекистану» (ІРУ), «Акромія», Партія ісламського відродження Таджикистану (ПІВТ), місцевих філій «Хізб ут-Тахрір аль-Ісламі», «Нурджулар» і «Сулейманджі», різних груп салафітів, у тому числі, джихадистського спрямування [4]. На думку Ільдара Сафаргалеева: «Діяльність мусульманських благодійних фондів та окремих місіонерів, масовий від'їзд молоді на навчання в ісламські навчальні заклади в зазначені країни з подальшим поверненням на батьківщину все це підготувало підґрунтя для привнесення політичної нестабільності в регіон і зародження терористичних і екстремістських організацій, в т.ч. так званих «сплячих салафітських осередків», які, зокрема, «... зримо проявили себе в Казахстані» [3].

У цей період прихильники політичного ісламу робили основний упор на пропаганду своїх поглядів і організаційне оформлення своїх об'єднань. Водночас формувалася державна безпекова політика нових незалежних центральноазіатських республік. На першому етапі змагань за владу з радикальними ісламістами у державній політиці велика увага приділялася формуванню безпекового сектору за рахунок сек'юритизації ісламу. Проти ісламістів активно застосовувалися місцеві спецслужби, а також підрозділи інших силових структур. Як наслідок виникали бойові зіткнення навіть досить масштабні із задіянням бронетехніки та важкого озброєння.

У 1990-х політика сек'юритизації місцевої влади призвела до того, що частина ісламістських організацій припинила існування (шляхом входження в більші потужні аборигенні або міжнародні об'єднання або повністю відмовившись від політичної діяльності). Інші перейшли на позиції конформізму або виявилися видавленими за межі регіону, періодично роблячи свого роду набіги на його територію. В результаті найбільш впливовими стають дві автохтонні релігійно-політичні сили ІРУ і ПІВТ, а

також регіональні представництва зарубіжних ісламістських рухів [4, с. 289 - 297]. Цьому сприяло те, що крім відверто силового знищення озброєних мусульманських радикалів, у рамках сек'юритизації спецслужбами центральноазіатських республік активно проводилися заходи більш низького рівня репресивності (у термінології Копенгагенської школи - наближені до десек'юритизації). Останні були спрямовані на недопущення переходу офіційно зареєстрованих мусульманських общин під вплив ісламістів через отримання фінансової допомоги закордонних ісламістських релігійно-благодійних фондів тощо. Значна кількість ісламістів опинялася за ґратами і засуджувалася на великі терміни ув'язнення. Представники арабських, турецьких та інших ісламістських фондів видворялися з країн. Під постійним контролем з боку державної влади опинялися побудовані на закордонні кошти медресе та інші заклади. У мечетях значна увага приділялася текстам проповідей, особливо якщо вони проводилися іноземцями.

Аналізуючи схожі риси ситуації у формуванні державної безпекової політики колишніх радянських республіках Центральної Азії, слід також звернути увагу на відмінності.

На початку 1990-х років найбільш небезпечна ситуація склалася в Таджикистані, коли проти державної влади республіки, яка ще знаходилася на початковому етапі, характерному й для всіх силових структур, виступила об'єднана таджицька опозиція, основу якої складала ПІВТ, а також місцева філія міжнародної Партії звільнення Ісламу (Хізб ут-Тахрір аль-Ісламі, далі ХБТ). ПІВТ проводила масові акції непокори за участю кількох десятків тисяч прихильників, які іноді виливалися у масштабні бойові зіткнення із задіянням бронетехніки та важкого озброєння. У цей ситуації керівництво Таджикистану обрало вірний шлях і в межах десек'юритизації пішло на офіційні перемовини з ПІВТ.

Такий крок знизив напруження релігійно-громадянського протистояння. Поряд з цим надав час, потрібний для укріплення всіх складових безпекового сектору державної влади. У результаті ПІВТ була розколота із середини. Одна з її частин перетворилася на парламентську партію. Інша - згодом була витіснена силовими органами Таджикистану за кордон. Тих, хто обрав легальну політичну діяльність, через декілька років спіткало серйозне розчарування. Поступово втрачався її політичний вплив. У вересні 2015 року ПІВТ, що програла парламентські вибори, була оголошена Верховним судом Таджикистану терористичною. З тих пір діяльність партії на території республіки заборонена, її активісти і їх сім'ї піддаються тиску з боку правоохоронних органів [4].

Під час боротьби офіційного Ташкенту з Ісламським рухом Узбекистану (ІРУ) у рамках сек'юритизації місцевих радикальних ісламістів у 1992 р. базова організація ІРУ - «Адолат» була оголошена поза законом. Така політика узбецької влади себе багато в чому виправдала. Після придушення ісламістського руху в середині країни найбільш радикальні осередки ІРУ були витіснені за кордон і після перенаправлення головних зусиль із релігійної сфери на глобальний джихад у співпраці з «Аль-Каїдою» і «Талібаном» у 2014 році УВР поступово припинила свою самостійну діяльність і приєдналася до так званої «Ісламської держави» [6].

У межах сек'юритизації ісламу крім ІРУ державна влада Узбекистану також була вимушена діяти проти місцевої філії ХБТ, а також створених на подібній ХБТ ідеології «Партії допомоги» («Хізб ун-Нусрат», далі ХН) і місцевого руху «Акрамія». В усіх випадках влада застосовувалися репресивні заходи. Активісти ХБТ, ХН і «Акрамія» на чолі з лідером останньої Акрамом Юлдашевим опинилися в тюрмах. Результатом арешту керівництва «Акраїя» стали події в м. Андижан, коли постраждала велика

кількість представників силових структур і місцевого населення [4, с. 295-296].

Рішенням Першотравневого суду Бішкека від 14 березня 2014 р. релігійний рух «Акромія» визнаний екстремістською організацією, діяльність якої заборонена на території Киргизької Республіки. У той же час поліція Німеччини після багаторічного спостереження за біженцями з Андижана, що асоціюються з «Акромією», зробила висновок про те, що вони не є екстремістами [7].

З 2004 р. у Киргизії також спостерігалась активність місцевої філії ХБТ і «Таблігі даават», що вийшла з міжнародного неопундаменталістського руху «Таблігі джамаат». Широка мережа філій організації поширена в більшості сільських районів республіки. «Дааватчі» не визнають світський спосіб життя і не втручаються в політичне життя держави. У 2009 і 2015 рр. на державному рівні обговорювалося питання про заборону діяльності організації. На думку американської дослідниці турецького походження Зейно Баран, «Таблігі даават», як «Тблігі джамаат» в цілому, може використовуватися «Аль-Каїдою» та іншими джихадистськими групами для прикриття переміщень своїх емісарів, а також в якості пулу для подальшої вербування [2].

«Нурджулар», «Хізмет», «Джамаат Гюлена» це назви створених Фетхуллахом Гюленом організацій, які на даний момент діють на території Центральної Азії. Між цими структурами існують певні відмінності, однак об'єднує їх підвищена увага до освітньої сфери, яка з часом конвертується в значну кількість прихильників у різних державних і комерційних структурах, і єдина релігійна складова, яка спирається на гюленівську інтерпретацію ісламу [4, с. 296-299]. Такі освітні центри були відкриті в 1990-х роках у всіх колишніх радянських республіках ЦА. Проте з часом, у наслідок вимог турецької сторони після військового путчу 2016 р., а також конфліктних ситуацій, що виникали в результаті намагань створити з випускників

гюленівських закладів потужне лобі в державних установах, згадані центри були закриті у більшості країн. Наприклад, у випадку з Узбекистаном мав велике значення ще й релігійно-ідеологічний аспект. Для країни, яка рано зіткнулася з проблемами політизації ісламу, релігійний аспект у діяльності гюленівських шкіл на своїй території не міг не викликати занепокоєння. У Туркменістані серед причин їх закриття називали спроби руху «Хізмет» просувати своїх прихильників в державні органи [8].

Висновки. Завдяки своїй етно-релігійній специфіці та геополітичному положенню мусульманські республіки колишнього СРСР одними із перших на пострадянському просторі зіштовхнулися з ісламістським радикалізмом. Релігійно-політичні конфлікти в Таджикистані і Узбекистані, в яких брали участь десятки тисяч мусульман, мали реальний потенціал для трансформації в громадянські війни. Проте завдяки досить вдалому використанню державною владою політики сек'юритизації/десек'юритизації місцевим правлячим елітам з початку вдалося запобігти подальшій інтенсифікації конфліктів, з часом каналізувати політичну активність ісламістів і вивести її в позаполітичну сферу. У цьому контексті важливе місце займає відпрацьована практика поперемінного застосування заходів сек'юритизації/десек'юритизації. Основні алгоритми подібних методик можуть використатися в інших регіонах з мусульманським населенням під час значного загострення релігійно-політичної ситуації, яка може призвести до масових акцій непокори, а також перерости в більш небезпечні форми соціально-політичного конфлікту. Подальші розвідки у згаданому напрямі доцільно спрямувати на визначення критеріїв ефективності проведення політики сек'юритизації/десек'юритизації в немусульманських країнах.

Література:

1. Силантьев Р. Новейшая история исламского сообщества России. Москва: Ихтиос, 2006. 623 с.
2. Zeyno Baran Radical Islamists in Central Asia. URL: <https://www.hudson.org/research/9830-radical-islamists-in-central-asia> .
3. Сафаргалеев Ильдар Фаатович. Исламизм в Средней Азии. URL: <https://materik.ru/analitika/islamizm-v-sredney-azii/>.
4. Аулін О. А., Брильов Д. В., Пророченко Н.О. та ін. Ислам і політика: Ідеологія, рухи, організації. Київ : Деоніс плюс, 2019. 369 с.
5. Партия исламского возрождения Таджикистана заявляет об усилении давления на родственников активистов URL: <http://www.fergananews.com/news/26629>.
6. Брюс Панныер, Анна Клевцова. На чьей стороне «Исламское движение Узбекистана»? URL: <https://rus.azattyq.org/a/islamskoye-dvizhenie-uzbekistana-izmenenia/27397394.html>.
7. Религиозное движение «Акромия» признано в Кыргызстане экстремистской организацией URL: <http://knews.kg/2014/03/religioznoe-dvijenie-akromiya-priznано-v-kyrgyzstane-ekstremistskoy-organizatsiy/>.
8. Нуриддин Султанмуратов. Как изгоняли турецкие лицеи из Центральной Азии. URL: <https://kaktakto.com/analitika/kak-izgonyali-tureckie-licei-iz-centralnoj-azii/>.
2. Zeyno Baran. (2005). Radical Islamists in Central Asia, retrieved from: <https://www.hudson.org/research/9830-radical-islamists-in-central-asia>.
3. Safargaleev Ildar Faatovich, (2026), *Islamizm v Srednej Azii* [Islamism in Central Asia], retrieved from: <https://materik.ru/analitika/islamizm-v-sredney-azii/>.
4. Aulin, O. A. Brylov, D. V. and Prorochenko, N. O. & Yaroch, O. O. (2019), *Islam i polityka: Ideolohiia, rukhy, orhanizatsii* [Islam and Politics: Ideology, Ruhi, Organizational], Dieonis plus, Kyiv, Russia, 369 p.
5. Islamic Renaissance Party of Tajikistan announces increased pressure on relatives of activists, retrieved from : <http://www.fergananews.com/news/26629>.
6. Bryus, Pannier and Anna, Klevcova (2015), Whose side is the Islamic Movement of Uzbekistan on?, retrieved from: <https://rus.azattyq.org/a/islamskoye-dvizhenie-uzbekistana-izmenenia/27397394.html>.
7. Religious movement "Akromia" recognized in Kyrgyzstan as an extremist organization, retrieved from: <http://knews.kg/2014/03/religioznoe-dvijenie-akromiya-priznано-v-kyrgyzstane-ekstremistskoy-organizatsiy/>.
8. Sultanmuratov, Nuriddin (2021), How Turkish lyceums were expelled from Central Asia, retrieved from: <https://kaktakto.com/analitika/kak-izgonyali-tureckie-licei-iz-centralnoj-azii/>.

References:

1. Silantev, R. (2006). *Novejshaya istoriya islamskogo soobshestva Rossii* [Recent history of the Islamic community in Russia], Ihtios, Moscow, Russia, 623 p.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2021 р.

УДК 35:005

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-95-101

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Михайлов В.М.¹, Андрієнко М.В.², Гаман П.І.³

¹ к.н.держ.упр., доцент, заступник начальника інституту з наукової роботи, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, м. Київ, Україна, e-mail: mvn2006@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5629-1500>

² д.н.держ.упр., доцент, підполковник служби цивільного захисту, начальник науково-дослідного центру цивільного захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, м. Київ, Україна, e-mail: andnv@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9222-4831>

³ д.н.держ.упр., професор, начальник відділу заходів захисту, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, м. Київ, Україна, e-mail: petro185@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3239-8936>

GLOBAL TRENDS OF PUBLIC GOVERNANCE MODERNIZATION: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Mykhailov Viktor¹, Andriienko Mykola², Hama Petro³

¹ PhD (Public administration), associate professor, deputy head of the Institute for research, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, Kyiv, Ukraine, e-mail: mvn2006@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5629-1500>

² Doctor of science (Public administration), associate professor, lieutenant colonel of the civil defense service, head of the civil defense research center, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, Kyiv, Ukraine, e-mail: andnv@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9222-4831>

³ Doctor of science (Public administration), professor, head of the department of protection measures, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection, Kyiv, Ukraine, e-mail: petro185@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3239-8936>

Анотація. Питання взаємовідносин держави та громадськості в суспільному житті історично завжди виникало й спричинювало різні теоретичні погляди. Об'єднання громадян в усі часи покликані захищати інтереси людини, боротися проти тиранії, державного «левіафана». Однак лише наприкінці ХХ століття громадські об'єднання і організації врешті-решт позбавилися від тотального державного контролю, остаточно позбулися від отождолення з державою. Водночас, форми участі організованої громадськості в державному управлінні набули мирних способів. Метою статті є аналіз світових тенденцій модернізації державного управління: досвід для України. Адже в контексті сучасних суспільно-трансформаційних процесів громадські організації вийшли на новий рівень взаємовідносин з державою. Державне управління трансформується в «публічне», яке своєю чергою, характеризується відкритістю, прозорістю, широким залученням інститутів громадянського суспільства до державно - управлінських процесів. Нині відсутній єдиний підхід до визначення форм і методів взаємодії органів державної влади з організованою громадськістю. Науковці виділяють різноманітні форми їх взаємодії, як інформування, консультації, громадські слухання, громадські експертизи, дорадчі комітети, громадські ініціативи, моніторинг громадської думки, громадське представництво в радах, просвіта, круглі столи, громадський контроль тощо. В законодавстві визначено правові форми взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства, а саме: участь інститутів громадянського суспільства у нормотворчій, правозастосовчій й правоохоронній діяльності держави. Необхідно констатувати що підходи до класифікації форм і методів участі організацій громадянського суспільства в публічному управлінні досить умовні й різноманітні. Не перестають з'являтися нові форми взаємодії держави і організованої громадськості. У статті проаналізовані основні концепції взаємодії. Досліджено світові інноваційні механізми та технології управління. Систематизовано основні етапи соціального партнерства.

Ключові слова: державне управління та політика, модернізація, тенденції, інноваційна політика.
Формули: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 14

Annotation. The question of the relationship between the state and the public in public life has historically always arisen and caused different theoretical views. Citizens' associations are always called to protect human interests, to fight against tyranny, the state "leviathan". However, it was not until the end of the twentieth century that public associations and organizations finally got rid of total state control and finally got rid of identification with the state. At

the same time, forms of organized public participation in public administration have become peaceful. The aim of the article is to analyze global trends in public administration modernization: experience for Ukraine. After all, in the context of modern social and transformational processes, public organizations have reached a new level of relations with the state. Public administration is transformed into "public", which in turn is characterized by openness, transparency, broad involvement of civil society institutions in public administration processes. Currently, there is no single approach to determining the forms and methods of interaction between public authorities and the organized public. Scholars identify various forms of their interaction, such as information, consultation, public hearings, public examinations, advisory committees, public initiatives, public opinion monitoring, public representation on councils, education, round tables, public control, and more. The legislation defines the legal forms of interaction of public authorities with civil society institutions, namely: the participation of civil society institutions in law-making, law enforcement and law enforcement activities of the state. It should be noted that approaches to the classification of forms and methods of participation of civil society organizations in public administration are quite conditional and diverse. New forms of interaction between the state and the organized public do not cease to appear. The article analyzes the basic concepts of interaction. The world innovative mechanisms and management technologies are studied. The main stages of social partnership are systematized.

Key words: public administration and policy, modernization, trends, innovation policy.
Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0; bibl.: 14.

Постановка проблеми. В умовах становлення України як соціальної правової держави закономірно відбуваються процеси трансформації українського суспільства. У своєму розвитку громадянське суспільство та держава взаємозалежать і взаємообумовлюють одне одного. Становлення громадянського суспільства детермінує демократизацію держави, однак саме держава виступає інструментом власної модифікації і забезпечення цивілізованого функціонування і розвитку громадянського суспільства.

Стрімкий розвиток громадянського суспільства, якісні зміни в структурі якого детермінують зміни в системі державного управління. Усвідомлення взаємозв'язку громадянського суспільства і держави має велике значення для поглиблення розуміння сучасних тенденцій розвитку державно-управлінських механізмів та обґрунтування необхідності модернізації системи державного управління в Україні. В цьому зв'язку виникає об'єктивна необхідність оптимізації механізму взаємодії державної влади та громадянського суспільства шляхом широкого залучення інститутів останнього до державно-управлінських процесів, що зробить можливим становлення України як міцної правової, соціальної демократичної держави.

З огляду на викладене, наукова проблема щодо пошуку конкретних

напрямів вдосконалення механізму взаємодії держави і громадянського суспільства є надзвичайно актуальною. Її розв'язання має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки визначення напрямів оптимізації взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства слугуватиме підґрунтям вдосконалення системи державного управління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми співвідношення і взаємозв'язку суспільства, особистості та держави були в центрі дослідницького інтересу протягом усієї світової історії починаючи ще від Аристотеля та Платона. Пізніше М. Вебер, Г. Гегель, Т. Гоббс, Д. Локк, Н. Макіавеллі, К. Маркс, Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, А. Сміт, А. Токвіль та інші вчені у своїх роботах приділяли значну увагу сутності громадянського суспільства і держави, аспектам їх взаємодії, державно-владним механізмам управління тощо.

У державному управлінні і праві слід відзначити праці В. Авер'янова, В. Беха, Г. Зеленько, А. Карася, А. Колодій, І. Кресіної, В. Кременя, Н. Нижник, О. Оболенського, А. Пахарєва, О. Пухкала, С. Серьогіна, О. Скрипнюк, Г. Ситника, С. Телешуна, В. Тертички, В. Трощинського, Ю. Шемшученка, Г. Щедрової, О. Якубовського та інших, які досліджують проблеми сутності громадянського суспільства та держави у їх взаємовідносинах.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз світових тенденцій модернізації державного управління: досвід для України.

Викладення основного матеріалу дослідження. Становлення української держави сьогодні відбувається відповідно до сучасних світових тенденцій розвитку демократичного врядування, входження в європейський адміністративний простір, орієнтації на підвищення якості державних послуг.

Історичний шлях державного управління зарубіжних країн свідчить про якісні зміни у впровадженні демократії, відкритості й прозорості в публічній сфері, дієвості принципу професіоналізму державної служби.

Нині стратегічними національними інтересами України є питання відносин з Європейським Союзом, зокрема укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським.

Союзом, включаючи створення "поглибленої і всеохопної" зони вільної торгівлі, оновлення та цілісності культурної політики, подолання негативних наслідків фінансово-економічної кризи та запобігання їм у майбутньому, проведення масштабних економічних реформ, модернізації енергетичного сектору. Процес європейської інтеграції посідає особливе місце серед пріоритетів України в системі міжнародних відносин [1].

Багато десятиліть кращі науковці вивчали теоретичне та практичне застосування стану державно-управлінської системи, коли держава і людина стануть основами соціального життя, що взаємодоповнюються.

Сучасне інформаційне суспільство, піддаючи сумніву традиційні моделі управління, викликає появу нових способів та концепцій управління. У зв'язку з цим потрібна спільно розроблена державою і організаціями громадянського суспільства концепція оптимізації їх стратегічної взаємодії.

В контексті вироблення і впровадження власної вітчизняної концепції

реформування системи державного управління, важливим видається аналіз сучасних наукових і практичних концепцій, які визначають нові підходи до модернізації системи державного управління [2].

Серед проаналізованих концепцій, на нашу думку, найпершої уваги заслуговує концепція «governance». Для опису нової управлінської моделі найбільш вдалим за смыслом українським аналогом на сьогодні є термін «врядування».

Нова форма управління як «governance» стала результатом інтерактивного соціально - політичного управління. Загальний зміст концепції «governance» полягає в тому, що державне управління втрачає колишню твердість, деталізованість і регламентованість; воно базується скоріше на горизонтальних, ніж на вертикальних зв'язках між урядовими органами, інститутами громадянського суспільства та асоціаціями приватного бізнесу. Подібне управління відрізняється як від простого адміністрування, за якого джерелом політичних рішень виступає винятково політичне керівництво, так і від ринкової моделі з її акцентом на торговельній угоді, де кожний учасник намагається максимізувати свою вигоду [3].

В цілому концепція характеризується наступними ознаками:

По-перше, державне (ширше – публічне) управління розглядається як функція суспільної координації, виконувати яку покликані не тільки професіонали – керівники, а й структури та інститути громадянського суспільства; і тут мова йде не стільки про вплив, скільки про участь.

По-друге, державні справи, державні органи та організації стають публічними та відкритими для громадської дискусії, а остання-важливим ресурсом вироблення політико-управлінських рішень.

По-третє, підставою вироблення політичних і організаційно-управлінських рішень стає прагнення до досягнення загального добра, спільного інтересу, які визначаються і державою, і громадянськими

учасниками процесу; ніхто не має права узурпувати вираження спільного інтересу.

По-четверте, державне управління як управління державними та громадськими справами дістає оцінки не лише з погляду прагматичних критеріїв ефективності, але й вбирає політико-моральні критерії; етичний кодекс стає важливою складовою оцінки управлінської діяльності.

По-п'яте, процес політико-управлінської діяльності оснащується новими формами та механізмами, що застосовують такі незвичні для колишніх моделей складові, як громадська експертиза, громадські форуми, державно-громадські комісії тощо [4-6].

В порівнянні, документи «Програми розвитку» ООН підкреслюють інший зміст терміна «governance» [7]. Існує, щонайменш, п'ять різних контекстів уживання терміна «governance» як методу управління: як мінімум втручання держави; як корпоративне управління; як новий державний менеджмент; як «гарне управління»; як мережа, що самоорганізується.

Концепція політичних мереж ґрунтується на фундаментальній позиції: ідеї, вірування, цінності, ідентичність і довіра не тільки мають значення для політичних мереж; вони є конструктивними для логіки взаємодії між членами мережі. На відміну від понять система або структура тут акцент робиться на активній і усвідомленій взаємодії акторів, що формують політичний розвиток і що брали участь у його виконанні [8].

Отже, концепція суспільно - політичних мереж змінює статус держави як найважливішого інституту, який виробляє, впроваджує та реалізовує політику:

1) при мережному підході держава і її інститути є хоча й важливим, але лише одним з акторів виробництва політичних зв'язків на противагу ідеї домінуючої ролі держави;

2) у концепції політичних мереж державні структури розглядаються як «зчеплені» з іншими агентами політики та змушені вступати в обмін своїми

ресурсами з ними, на противагу ідеї відносної незалежності держави в політиці,

3) мережний підхід пропонує новий тип управління — «керівництво», «управління» (governance), загальна характеристика якого знайшла вираження у формулі «управління без уряду», «governnng wrihout government» на противагу ідеї державного управління як ієрархічно організованої системи [9].

Однією із характерних рис сучасного державного управління та важливим напрямом його модернізації є управління за допомогою соціальних проектів та державних програм.

В сучасній державно-управлінській науці, а також соціології соціальний проект розглядається як мультифункціональний механізм, який спрямований на вирішення трьох основних завдань: взаємодія державних структур, комерційних та некомерційних організацій; інноваційні рішення соціальних проблем; залучення додаткових джерел фінансування надання соціальних послуг [10].

Виходячи з динамізму змін, що відбуваються останніми роками в системі державного управління сучасної України, цілком імовірно очікувати інтенсифікацію викликів та запитів з боку суспільства, що, у свою чергу, поставить на порядок денний питання повноцінного залучення до управлінських процесів, передусім, на місцевому рівні, представників громадськості, бізнесу та інших соціальних учасників.

Одним із ефективних інноваційних механізмів взаємодії органів влади та громадських організацій є соціальне партнерство. Воно являє собою принцип соціальної взаємодії різноманітних інститутів влади, бізнесу та «третього сектора», що дає можливість соціальним акторам вільно виражати свої інтереси, знаходити цивілізовані способи їхньої гармонізації та реалізації в умовах ринкової економіки. На сучасному етапі соціальне партнерство характеризується як певна система управлінської діяльності на

основі якості раціонального, добровільного та рівноправного вибору всіма сторонами рішень із врахуванням, з одного боку, пріоритетів суспільних інтересів з приводу досягнення суспільних благ, підвищення якості життя, з іншого - збереження та зміцнення цілісності держави, формування відкритого громадянського суспільства [11].

Досягнути ефективного співробітництва між державними службовцями та організаціями недержавного сектора можна за добре організованої системи експертно-консультативних послуг, надаваних працівниками органів державної влади зовнішнім стосовно системи державного управління громадянам, організаціям та соціальним групам. Головними проблемами, що заважають організаціям громадянського суспільства проводити успішні консультації з органами державної влади, фахівці називають низьку чисельність членів організацій, невміння мобілізувати широку громадськість; правові механізми захисту прав громадян і механізми участі в прийнятті рішень часто ігноруються владою; держава та місцевий бізнес поки що не готові фінансувати достатньою мірою інститути громадянського суспільства; судова система України не гарантує доступу до правосуддя [12].

Таким чином, ефективне консультування (як внутрішнє, так і зовнішнє) та експертне оцінювання є на сьогоднішній день одними з основних інструментів підготовки, прийняття та впровадження обґрунтованих, вивірених, професійних управлінських рішень у сфері державного управління.

На сьогодні до перешкод на шляху посилення ефективності ролі організацій громадянського суспільства у системі державного управління слід віднести небажання багатьох представників органів державної влади співпрацювати з громадськістю. У державній службі практично немає посад, передбачених для здійснення функцій організації роботи з існуючими громадськими організаціями і

стимулювання створення нових організацій, які б у межах заданої компетенції брали на себе відповідальність за суспільно корисні справи [13].

Сьогодні суспільство особливо потребує державних службовців, здатних бачити соціально - економічні та політичні проблеми і тенденції розвитку суспільства з позиції «державної людини», впроваджувати в практику державної служби нові форми підтримки та використання творчої активності громадян, постійно підвищувати вимоги до рівня власного професіоналізму та компетентності. Тому без підготовки нового типу державних службовців, здатних співпрацювати з недержавними організаціями та ефективно розробляти та впроваджувати інноваційні механізми управління, модернізація державного управління залишається досить примарним завданням.

Важливим напрямом оптимізації взаємодії громадського суспільства та держави є розробка та реалізація цільових освітніх програм з актуальних питань і перспективних технологій розвитку суспільства для організації навчання перспективних представників як з боку державної влади, так і громадського сектору. Реалізація зазначених вище положень сприятиме не лише посиленню публічної складової системи державного управління, але й широкому залученню інститутів громадянського суспільства до розробки, прийняття та впровадження державно-управлінських рішень, а також контролю за їх виконанням [14].

Виходячи з усього сказаного вище, Україна у контексті становлення та розвитку громадянського суспільства потребує модернізації вітчизняної системи державного управління, формування нової моделі, яка б базувалася на європейських стандартах і елементах сучасних світових тенденцій реформування державно-управлінських систем з урахуванням національної специфіки суспільної трансформації.

Узагальнюючи сучасні світові підходи модернізації державного управління,

вважаємо доцільним, при виробленні нової моделі системи державного управління в Україні, взяти до уваги основні положення концепцій «governance», «суспільно-політичних мереж» та адаптувати їх з урахуванням вітчизняної національної специфіки. Крім того, в процесі модернізації системи державного управління в Україні необхідним є впровадження світових інноваційних механізмів та технологій управління, зокрема:

- управління за допомогою соціальних проектів та державних програм;
- соціального партнерства, ефективність якого залежить від організованої системи експертно-консультативних послуг;
- цільових освітніх програм для підготовки нового типу державних службовців, здатних впроваджувати зазначені інноваційні механізми і технології управління.

Висновки. Узагальнюючи сучасні світові підходи модернізації державного управління, вважаємо доцільним, при виробленні нової моделі системи державного управління в Україні, взяти до уваги основні положення концепцій «governance», «суспільно - політичних мереж» та адаптувати їх з урахуванням вітчизняної національної специфіки. Крім того, в процесі модернізації системи державного управління в Україні необхідним є впровадження світових інноваційних механізмів та технологій управління, зокрема:

- управління за допомогою соціальних проектів та державних програм;
- соціального партнерства, ефективність якого залежить від організованої системи експертно-консультативних послуг;
- цільових освітніх програм для підготовки нового типу державних службовців, здатних впроваджувати зазначені інноваційні механізми і технології управління.

Безперечно, в сучасних українських реаліях впровадження нової моделі державного управління є цілком можливим за умови конструктивної співпраці органів державної влади та інститутів громадянського суспільства.

Література:

1. Vigoda E. From Responsiveness to Collaboration: Governance, Citizens, and the Next Generation of Public Administration. *Public Administration Review*. 2002. Vol. 62. № 5. P. 527-540.
2. Якубовський О. П., Бутирська Т. О. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії: монографія. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. 196 с.
3. Основи публічної політики та управління / за заг. ред. С. О. Телешуна. Київ : НАДУ, 2011. 312 с.
4. Паливода Л., Голота С. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002–2010 роки : звіт за даними дослідж. Київ : ТОВ «Видавн. Дім “КуПол”», 2010. 118 с.
5. Гудима Н. Принципи відкритості і прозорості та їх реалізація в державному управлінні. *Вісник НАДУ*. 2005. № 3. С. 77–85.
6. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія. Львів: Червона Калина. 2002. 276 с.
7. Головатий М. Політико-правові аспекти взаємодії демократичної держави й громадянського суспільства. *Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні*. 2001. Т. 1. С. 25-26.
8. Лациба М. Державне регулювання та стан розвитку громадянського суспільства в Україні. *Пріоритети розвитку громадянського суспільства України*. 2008. С. 15–31.
9. Жовнірчик Я. Ф. Напрямки оптимізації взаємовідносин органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*. 2013. Вип. 4. С. 25–32. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvamu_upravl_2013_4_5.pdf.
10. Даудова Г. В. Взаємодія держави і громадянського суспільства: європейський досвід. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2014-1/doc/4/01.pdf>.
11. Літкевич В. С. Становлення та сучасний розвиток взаємодії Української держави з громадянським суспільством. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 1. С. 18- 23.
12. Шаров Ю. П. Стратегічне планування в муніципальному менеджменті: концептуальні аспекти : монографія. Київ : УАДУ, 2001. 302 с.

13. Поляков В. Ю. Співвідношення понять некомерційних та неприбуткових організацій. *Європейські перспективи*. 2011. № 1. С. 46-51.

14. Ротар Н. Діалогові форми політичної участі : передумови та перспективи становлення в Україні. *Політичний менеджмент*. 2007. № 1. С.75- 92.

References:

1. Vigoda E. (2002), “From Responsiveness to Collaboration: Governance, Citizens, and the Next Generation of Public Administration”, *Public Administration Review*. Vol. 62. № 5. P. 527-540.

2. Yakubovskiy, O. P. and Butyrskaya, T. O. (2004), *Derzhavna vlada i hromadianske suspilstvo: systema vzaiemodii* [State power and civil society: a system of interaction], ORIDU NADU, Odessa, Ukraine, 196 p.

3. *Osnovy publichnoi polityky ta upravlinnia* [Fundamentals of public policy and management], NADU, Kyiv, 312 p.

4. Palyvoda, L. and Holota, S. (2010), *Stan ta dynamika rozvytku neuriadovykh orhanizatsii Ukrainy 2002–2010 roky : zvit za danymy doslidzh* [Status and dynamics of development of non-governmental organizations in Ukraine 2002–2010: report according to research], TOV “Vydavn. Dim “KuPol”, Kyiv, Ukraine, 118 p.

5. Hudyma, N. (2005), “Principles of openness and transparency and their implementation in public administration”, *Visnyk NADU*, № 3, pp. 77–85.

6. Kolodii, A. F. (2002), *Na shliakhu do hromadianskoho suspilstva. Teoretychni zasady y sotsiokulturni peredumovy demokratychnoi transformatsii v Ukraini* [On the way to civil society. Theoretical principles and socio-cultural preconditions of democratic transformation in Ukraine], Chervona Kalyna, Lviv, Ukraine, 276 p.

7. Holovaty, M. (2001), “Political and legal aspects of the interaction between a democratic state

and civil society”, *Suspilni reformy ta stanovlennia hromadianskoho suspilstva v Ukraini*, vol. 1, pp. 25-26.

8. Latsyba, M. (2008), “State regulation and the state of development of civil society in Ukraine”, *Priorytety rozvytku hromadianskoho suspilstva Ukrainy*, pp. 15–31.

9. Zhovnirchuk, Ya. F. (2013), “Directions for optimizing the relationship between public authorities and civil society institutions”, *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriya : Upravlinnia*, vol. 4, pp. 25–32, retrieved from : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvamu_upravl_2013_4_5.pdf.

10. Daudova, H. V. (2021), “Interaction of the state and civil society: european experience”, retrieved from : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2014-1/doc/4/01.pdf>.

11. Litkevych, V. S. (2014), “Formation and modern development of interaction of the Ukrainian state with civil society”, *Stratehichni priorityty*, № 1, pp. 18- 23.

12. Sharov, Yu. P. (2001), *Stratehichne planuvannia v munitsypalnomu menedzhmenti: kontseptualni aspekty* [Strategic planning in municipal management: conceptual aspects], UADY, Kyiv, Ukraine, 302 p.

13. Poliakov, V. Yu. (2011), “Correlation between the concepts of non-profit and non-profit organizations”, *Yevropeiski perspektyvy*, № 1, pp. 46-51.

14. Rotar, N. (2007), “Dialogue forms of political participation: preconditions and prospects of formation in Ukraine”, *Politychnyi menedzhment*, № 1, pp.75- 92.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2021 р.

РОЗДІЛ 6. МЕНЕДЖМЕНТ ТА МАРКЕТИНГ

УДК 330.123.6

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-102-106

УПРАВЛІННЯ РІЕЛТЕРСЬКИМ БІЗНЕСОМ В УКРАЇНІ

Андрєєва В.А.¹, Бондаренко Г.Г.²

¹ к.е.н., доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail.: AndriievaVA@krok.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6357-3063>

² магістрант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна,
e-mail.: bondarenkohh@krok.edu.ua

REAL ESTATE BUSINESS MANAGEMENT IN UKRAINE

Andriieva Vita¹, Bondarenko Ganna²

¹ Ph.D. (Economics), associate professor, associate professor of theoretical and applied economics department, «KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail.: AndriievaVA@krok.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6357-3063>

² undergraduate, «KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail.: bondarenkohh@krok.edu.ua

Анотація. З розвитком ринку нерухомості в Україні важливого значення набула діяльність осіб, які надають послуги у супроводі купівлі, продажу або оренди об'єктів нерухомості. Цих осіб зазвичай називають агентами з нерухомості, або ріелтерами (брокерами). Значущість ріелтерської (брокерської) діяльності обумовлена тим, що вона пов'язана з однією з найважливіших матеріальних цінностей людини – нерухомістю. Метою статті є дослідження стратегічних аспектів управління ріелтерським бізнесом в Україні, а також виявлення особливостей організації функціонування ріелтерської агенції. Крім того, виявлення особливостей організації девелоперської діяльності на ринку нерухомості України та обґрунтування механізмів фінансового забезпечення реалізації девелоперських проєктів потребує подальших досліджень. Адже нерухомість вважається однією з найменш ризикових сфер довгострокового інвестування з достатньо високим рівнем рентабельності. Метою статті є дослідження стратегічних аспектів управління ріелтерським бізнесом в Україні, а також виявлення особливостей організації функціонування ріелтерської агенції. В статті досліджено ефективні механізми управління процесом забезпечення конкурентних позицій ріелтерського підприємства, що дає можливість швидко реагувати на дії чинників зовнішнього середовища. Обґрунтовано пропозиції щодо використання стратегічних інструментів та методик, призначених для застосування в управлінні процесом забезпечення конкурентоспроможності ріелтерського підприємства, а також визначено напрямки удосконалення управління конкурентоспроможністю підприємства з використанням новітніх підходів. Особливу увагу приділено питанню розробки проєкту стратегічних заходів з підвищення ефективності управління діяльності ріелтерського підприємства. Запропоновано шляхи управління брокерською агенцією. Визначено інструменти, що формують інформаційну базу для управління ріелтерською агенцією у довгостроковій перспективі через належну побудову процесів планування, організації та координації управління.

Ключові слова: ринок нерухомості, ріелтерський бізнес, агенти з нерухомості, ріелтерська діяльність, брокерська діяльність, довгострокове інвестування, агенція нерухомості.

Формули: 0; рис.: 1; табл.: 1; бібл.: 7

Annotation. With the development of the real estate market in Ukraine, the activities of persons providing services accompanied by the purchase, sale or lease of real estate have become important. These people are usually called real estate agents, or realtors (brokers). The importance of real estate (brokerage) activities is due to the fact that it is associated with one of the most important material values of man - real estate. The purpose of the article is to study the strategic aspects of real estate business management in Ukraine, as well as to identify features of the organization of the real estate agency. In addition, identifying the peculiarities of the organization of development activities in the real estate market of Ukraine and substantiation of the mechanisms of financial support for the implementation of development projects requires further research. After all, real estate is considered one of the least risky areas of long-term investment with a fairly high level of profitability. The purpose of the article is to study the strategic aspects of real estate business management in Ukraine, as well as to identify features of the organization of the real estate agency. The

article examines effective mechanisms for managing the process of ensuring competitive position of real estate company, which allows you respond quickly to the environmental factors. The proposals on the use of strategic tools and techniques intended for use in the management of a process of ensuring the competitiveness of a real estate company are substantiated, as well as the directions of improving the management of the company's competitiveness using the latest approaches are identified. Particular attention is paid to the development of draft strategic measures to improve the management of the real estate company. A mechanism for managing a brokerage agency is proposed. Tools that form the information base for the management of a real estate agency in the long run through the proper construction of processes of planning, organization and coordination of management are identified.

Key words: real estate market, real estate business, real estate agents, real estate, brokerage, long-term investment, real estate agency.

Formulas:0; fig.: 1; tabl.: 1; bibl.: 7

Постановка проблеми. Об'єктивними передумовами розвитку ріелтерської діяльності в Україні стало формування та функціонування ринку нерухомості. Розпочаті у 90-х роках економічні реформи в Україні привели до залучення нерухомості в господарський оборот і, згодом, до формування ринку нерухомості [1, с. 41].

Виявлення особливостей організації девелоперської діяльності на ринку нерухомості України та обґрунтування механізмів фінансового забезпечення реалізації девелоперських проєктів потребує подальших досліджень. Адже нерухомість вважається однією з найменш ризикових сфер довгострокового інвестування з достатньо високим рівнем рентабельності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній літературі термін «нерухомість» має неоднозначне тлумачення. Згідно українського законодавства під цим поняттям розуміються «земельні ділянки, ділянки надр і все, що міцно пов'язане із землею, у тому числі будинки, споруди, об'єкти незавершеного будівництва» [2, с. 67].

Нерухомість, з фізичної точки зору, являє собою ділянку землі, і всі об'єкти, закріплені на ній, переміщення яких без зміни призначення неможливо (включаючи об'єкти незавершеного будівництва). Властивостями нерухомості з даної точки зору є: унікальність, довговічність (існування й експлуатація), іммобільність. З економічної точки зору, об'єкт нерухомості - це товар, що існує на ринку, а також об'єкт інвестування, що приносить дохід, основні властивості

якого залежать від місця розташування [3, с. 4].

Для ринку нерухомості характерні певні особливості взаємодії попиту та пропозиції, низька еластичність попиту та пропозиції за ціною. Джерелом низької еластичності попиту за ціною є відсутність взаємозамінності різних видів нерухомості. Щодо пропозиції - причина низької цінової еластичності полягає у довговічності нерухомості та тривалості процесу будівництва. Низька еластичність попиту та пропозиції ускладнює процес їх взаємного пристосування та встановлення рівноваги на ринку нерухомості [4].

Ефективне функціонування ринку нерухомості вимагає фахової освіти та взаємодії професіоналів, задіяних у цих інституціях. У зв'язку з цим, в різних країнах світу передбачені певні засоби регулювання процесу професійної підготовки фахівців в даній сфері. Як правило, це державні вимоги щодо одержання дозволів чи ліцензій на право займатись певним видом діяльності.

Актуальними на сьогодні є питання дослідження стратегічних аспектів удосконалення управління ріелтерським бізнесом: паспортизації об'єктів нерухомості, що пропонуються для продажу або для оренди; взаємодії брокерів та суб'єктів підприємництва; розробки проєкту стратегічних заходів з підвищення ефективності управління діяльності ріелтерської агенції тощо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження стратегічних аспектів управління ріелтерським бізнесом в Україні, а також виявлення особливостей організації функціонування ріелтерської агенції.

Викладення основного матеріалу дослідження. Ринок нерухомості є важливою сферою народного господарства України. Вартість всієї вітчизняної нерухомості, за деякими оцінками, перевищує ВВП країни в 400 разів. Ринок нерухомості – це впливовий інструмент регулювання української економіки [5].

Ринок нерухомості є інституційно організованою структурою. Це означає, що на ньому представлені різні інституції - ріелтерства, оцінки, аудиторства, нотаріату, девелопменту, іпотеки, - та відповідні установи (банки, страхові компанії, агенції нерухомості, нотаріальні контори тощо). Ефективне функціонування ринку нерухомості вимагає фахової освіти та взаємодії професіоналів, задіяних у цих інституціях.

Відповідно до проведених досліджень щодо державного регулювання ріелтерської (брокерської) діяльності та визначених проблем, що виникають щодо державного регулювання ріелтерської (брокерської) діяльності, слід визначити наступні шляхи та способи їх вирішення.

Зокрема, є необхідним:

визначити поняття ріелтор (брокер), та суб'єкт ріелтерської (брокерської) діяльності, види та напрямки ріелтерської (брокерської) діяльності;

сформулювати вимоги до ріелторів (брокерів) та суб'єктів ріелтерської (брокерської) діяльності, набуття права на впровадження ріелтерської (брокерської) діяльності;

окреслити права, обов'язки та відповідальність ріелторів (брокерів) та суб'єктів ріелтерської (брокерської) діяльності, а також визначити орган державної влади, який буде здійснювати державне регулювання ріелтерської (брокерської) діяльності у сфері нерухомості;

здійснити громадське регулювання ріелтерської (брокерської) діяльності у сфері нерухомості та створити державний реєстр ріелтерів (брокерів) та суб'єктів ріелтерської (брокерської) діяльності.

При цьому, обов'язково потрібно врахувати реалії України та зарубіжний

досвід, де ріелтерська (брокерська) діяльність є розвинутою та ефективно врегульованою [6].

На нашу думку, слід виокремити три головні напрямки, за якими потрібно вести роботу щодо удосконалення державного регулювання ріелтерської (брокерської) діяльності (рис. 1).

Таким чином, відповідно до наведених особливих моментів, детальне і чітке регулювання ріелтерської (брокерської) діяльності, визначення послуг, які надаються ріелторами (брокерами) є необхідним з метою захисту замовників (клієнтів, споживачів), тому що відсутність «спеціального» законодавства, що регулює правовідносини «ріелтор (брокер) – споживач (клієнт)» стимулює зростання числа недобросовісних ріелторів, які здійснюють шахрайську діяльність.

На нашу думку, ключовим напрямом вдосконалення державного регулювання ріелтерської (брокерської) діяльності в Україні – є саме прийняття профільного нормативно-правового акту – Закону про ріелтерську діяльність в Україні, оскільки саме такий закон є підґрунтям для розвитку інших напрямів державного регулювання ріелтерської (брокерської) діяльності.

Слід зазначити, що пропозиції мають бути реалізовані відповідно до наступних складових та їх характеристик, які для зручності наведені у вигляді таблиці (табл. 1).

Висновки. Вважаємо, що ефективно і цілеспрямоване регулювання ріелтерської (брокерської) діяльності в Україні можливе за допомогою державного регулювання, яке повинне здійснюватись шляхом прийняття Закону України «Про ріелтерську діяльність в Україні» з урахуванням вже накопиченого в нашій країні досвіду нормативно-правового регулювання такої діяльності і використанням зарубіжного досвіду США, Англії, Канади, а недержавне регулювання – на основі системи сертифікації ріелтерських (брокерських) послуг на ринку нерухомості [7].

Рис.1. Ключові напрями удосконалення державного регулювання ріелторської (брокерської) діяльності в Україні

Джерело: власна розробка авторів

Таблиця 1

Пропозиції щодо удосконалення розвитку ріелторської агенції

Складові	Характеристика
Нормативно-правове визначення професії ріелтора (брокера)	Професія з назвою ріелтор («realtor») є зареєстрованою торговою маркою та належить НАР, її можуть використовувати тільки члени НАР та особи, яким НАР надала таке право. Є сенс отримати дозвіл, можливо, на умовах франчайзингу. Доцільно визначити професію як «брокер».
Нормативно-правове визначення ріелторської (Брокерської) діяльності	Доцільно визначити ріелторську (брокерську) діяльність як підприємницьку, що здійснюється юридичними особами та індивідуальними підприємцями на підставі угоди із споживачем (або на підставі довіреності); діяльність щодо здійснення від його імені та за його рахунок, або від свого імені, але за рахунок та в інтересах зацікавленої особи цивільно-правих угод з земельними ділянками, будинками, будівлями, спорудами, житловими та нежитловими приміщеннями та правами на них.
Визначення переліку ріелторських (брокерських) послуг	Відповідно до переліку даних послуг визначатимуться питання професійного навчання ріелтерів (брокерів) та їх атестація як фахівців.
Застосування зарубіжного досвіду щодо ліцензування та тарифікації ріелторської (брокерської) діяльності	Не є доцільним надто жорстке державне регулювання цієї сфери, адже воно погрожує ринку «зарегульованістю» та переходом у «тінь». В умовах курсу на лібералізацію та дерегуляцію бізнесу, що прийнятий Урядом, такі заходи не є виправданими.
Збільшення ролі СРО	Саме громадські організації мають взяти на себе організацію навчальних процесів та сертифікації ріелторської (брокерської) діяльності

Таким чином, завдяки прийняттю Закону «Про ріелтерську діяльність в Україні» буде створена сучасна наукова та правова концепція зобов'язань з надання ріелтерських (брокерських) послуг, сутність яких полягає у обґрунтуванні ріелтерської (брокерської) діяльності як особливого виду підприємницької діяльності; визначенні особливого виду послуг – ріелтерських, які характеризуються платною основою для зацікавлених осіб при здійсненні цивільно-правових угод з об'єктами нерухомості і правами на них на ринку нерухомості України.

Література:

1. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрямів підвищення: монографія. / за заг. ред. О. Янкового. Одеса: Атлант, 2017. 470 с.
2. Буркун І. Г. Особливості розвитку і проблеми функціонування регіональних ринків житлової нерухомості. *Економіка та держава*. 2010. № 4. С. 66–69.
3. Бондаренко А. «Чайники» – угроза ринку нерухомості. *Нерухомість України: матеріали Національного форуму*. Київ, 2012. 14 с.
4. Проект «Создание единой всеукраинской базы данных по совершенным сделкам на рынке недвижимости Украины». URL : <http://asnu.net/po.php>.
5. Чигасов С. Г., Петровський Б. С. Генезис девелопмента на сучасному етапі розвитку будівельного ринку України. *Економіка та держава*. 2011. №10. С. 51-56.
6. Нікітіна О. П. Психологічні чинники організаційного стресу у ріелтерів: попередження та ефективний менеджмент. 2017. URL : https://www.researchgate.net/profile/Oksana_Nikitina/publication/329891843
7. Про ріелтерську діяльність : Проект Закону України від 07 липня 2011 р. № 8781. URL : http://http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=40905.

References:

1. *Konkurentospromozhnist pidpriemstva: otsinka rivnia ta napriamy pidvyshchennia* [Competitiveness of the enterprise: assessment of the level and directions of improvement], 470 p.
2. Burkun I. H. (2010), "Features of development and problems of functioning of regional markets of residential real estate", *Ekonomika ta derzhava*, № 4, pp. 66–69.
3. Bondarenko, A. (2012), "'Teapots" - a threat to the real estate market", *Nerukhomist Ukrainy* [Real estate in Ukraine], materialy Natsionalnoho forumu [materials of the National Forum], Kyiv, Ukraine, 14 p.
4. Project "Creation of a single all-Ukrainian database of completed transactions in the real estate market of Ukraine", retrieved from : <http://asnu.net/po.php>.
5. Chyhasov, S. H. and Petrovskiy, B. S. (2011), "Genesis of development at the present stage of development of the construction market of Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, №10, pp. 51-56.
6. Nikitina, O. P. (2017), "Psychological factors of organizational stress in realtors: prevention and effective management", retrieved from : https://www.researchgate.net/profile/Oksana_Nikitina/publication/329891843.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "About real estate activity", retrieved from : http://http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=40905.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2021 р.

УДК 331.5.024.52

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-107-119

ТРУДОВІ МОДЕЛІ ХХІ СТОЛІТТЯ: ЯК ЗМІНИТЬСЯ ПАРАДИГМА ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У ВІК ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Балабанюк Ж.М.

доктор філософії в галузі управління людськими ресурсами, Генеральний директор R&C Kyiv Group LLC, Докторант Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, запрошений викладач Бізнес Школи КРОК, м. Київ, Україна, e-mail.: zhannabalabaniuk@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5171-209X>

XXI CENTURY LABOUR MODELS: HOW THE PARADIGM OF LABOR RELATIONS WILL CHANGE IN THE AGE OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Balabaniuk Zhanna

Doctor of Philosophy in Human Resource Management, General Director at R&C Kyiv Group LLC, Postdoctoral student at the Institute of the State Employment Service of Ukraine, Visiting lecturer at Business School KROK, Kyiv, Ukraine, e-mail: zhannabalabaniuk@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5171-209X>

Анотація. У зв'язку з подоланням наслідків пандемії COVID-19 зокрема, тривалими та жорсткими карантинними обмеженнями (введення режимів ізоляції та закриття кордонів), є необхідність в пошуку та створенні нових точок росту локальних економік та переформатування існуючого глобального ринку товарів та послуг, а відтак і глобального ринку праці. Потребують переосмислення існуючі підходи до розуміння праці та зайнятості, винагороди за працю, отримання пасивного доходу, соціальної практики. Формуються нові економіки, як економіка знань, економіка уваги, мережева економіка, цифрова економіка, економіка даних, гіг-економіка, економіка спільного споживання, спільної участі чи використання, кібер економіка, ігрова економіка та віртуальна економіка/синтетична економіка. Відбувається розвиток космічної економіки та космічної промисловості. Стирається межа між роботою та іншими видами активностей. Праця, як основне джерело доходу з часом для більшості населення планети може перестати бути вирішальною. При цьому активності, які раніше сприймалися як хобі чи проведення часу, такі як перегляд інформації в інтернеті, комп'ютерні ігри, створення контенту, трансформуються у трудову зайнятість та стають джерелом отримання доходу. Як наслідок виникає необхідність у формуванні та створенні інноваційних підходів та пошук швидких та дієвих рішень для мінімізації соціальних розривів та ризиків. Метою статті є дослідження зміни трудової парадигми під впливом різнопланових факторів, виокремлення основних тенденцій ринку праці та на їх основі окреслення основних сучасних трудових моделей, їх особливостей та векторів подальшої трансформації глобального ринку праці. У статті аналізується основні новітні тенденції змін на ринку праці, а саме: варіативність; гнучкість соціально-трудової сфери; віддалена робота, як спосіб життя; формування нових трудових відносин та нової трудової етики; трансформації соціальних норм, цінностей та структури споживання; формування нової структури доходу особи; формування нового ринку регулювання трудових відносин, в тому числі нових соціальних інститутів. Автор виділяє десять новітніх моделей зайнятості, серед них: модель змішаних команд; модель віддаленої зайнятості (хмарних команд); модель залучення зовнішніх експертів чи працівників; модель залучення споживачів до створення продукту чи послуги; модель використання безоплатної робочої сили; модель віртуальної зайнятості; модель ігрової зайнятості; модель отримання безумовного базового доходу (ББД); модель продажу власних даних для отримання доходу; модель зайнятості різних систем (людини, роботів та штучного інтелекту).

Ключові слова: нові трудові моделі, цифрова економіка, соціально-трудова відносини, нова трудова етика, нова структура доходу, безумовний базовий дохід.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 1; бібл.: 27

Annotation. In connection with overcoming the consequences of the COVID-19 pandemic, in particular, long and strict quarantine restrictions (introduction of isolation and border closure regimes, there is a need to find and create new growth points for local economies and reformat the existing global market for goods and services, and the global labor market too. The existing approaches to understanding work, a job and employment, remuneration for work, obtaining passive income, and social practice need to be reconsidered. New economies are emerging, such as the knowledge economy, the economy of attention, the network economy, the digital economy, the data economy, the gig economy, the sharing economy, the cyber economy, the gaming economy, and the virtual economy/synthetic economy. The space economy and the space industry are also developing. All these economies blur the line between work, a job and other activities. A job as the main source of income over time for most of the world's population may cease to be

crucial. At the same time, activities that were previously perceived as hobbies or entertainment, such as browsing the Internet, computer games, content creation, are transformed into employment and become a source of income. As a result, there is a need to form and create innovative approaches and find quick and effective solutions to minimize social gaps and risks. The aim of this paper is to study the change of labor paradigm under the influence of various factors, highlight the main trends of the labor market and on their basis outline the main modern labor models, their features and vectors of further transformation of the global labor market. The paper analyzes the main latest trends in the labor market, namely: variability; flexibility of the social and labor sphere; remote work as a style of life; formation of new labor relations and new labor ethics; transformation of social norms, values and consumption structure; formation of a new structure of personal income; and the formation of a new market for the regulation of labor relations, including new social institutions. The author identifies ten newest models of employment, among them: the model of mixed teams; the remote employment model (cloud teams); the model of involving external experts or employees; the model of involving consumers in the creation of a product or service; the model of using unpaid labor; the virtual employment model; the model of game employment; the model of obtaining universal basic income (UBI); the model of selling one's own data for income; and the employment model of different systems (humans, robots and artificial intelligence).

Key words: *new labor models, digital economy, social and labor relations, new labor ethics, new income structure, universal basic income.*

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 1; bibl.: 27

Постановка проблеми. 2020 рік став знаковим для новітньої історії, оскільки виклики з якими зіштовхнувся світ, зокрема пандемія COVID-19, стали поштовхом для формування відмінного досі соціального устрою, а також окреслили низку факторів, які будуть мати значний вплив на розвиток та трансформацію економік найближчі десятиліття. Чітко визначити коли закінчиться пандемія COVID-19 наразі не є можливим, ми можемо виходити з припущень та розглядати варіантність гіпотез, проте не має повної, достовірної, вичерпної інформації та необхідних даних для створення точних прогнозів розвитку економічних та соціальних систем. Наразі вчені світу формують свої припущення виходячи з прогнозування і оцінки різноманітних ризиків та наслідків спричинених пандемією COVID-19, формуючи можливі сценарії розвитку подій. Разом з тим, вже зараз можна констатувати суттєві зміни в економіках різних країн. Це в свою чергу значно впливає на сферу соціально-трудова відносин. Змінюються структура зайнятості у зв'язку зі зміною співвідношення та часток різних форм, видів та типів зайнятості, в тому числі виникають нові види та типи зайнятості, відбувається переосмислення та розуміння понять праці і зайнятості та структури доходу особи, форм винагороди за працю, відбувається трансформація соціальних норм, цінностей та структури споживання,

формування нової трудової етики. Це трансформує існуючі трудові моделі та створює передумови для формування нових. І якщо до 2019 року всі прогнози розвитку ринку праці в середині двадцять першого століття базувались на переході на четвертий технологічний устрій, то виклики 2020 року змістили акценти. Перехід на новий виток розвитку технологій, їх використання та впровадження в повсякденне життя залишається однією з ключових тенденцій. Проте виникає низка гострих, важливих ризиків, які якщо не повністю змінюють попередню картину, то суттєво впливають на неї через ряд невідомих досі викликів та відкриття донині не відомих горизонтів.

Потребують детального дослідження та аналізу ті процеси, що відбуваються на ринку праці, мова йде не лише про вплив пандемії COVID-19 та її наслідків, таких як розширення та зростання частки зайнятих віддаленою роботою, чи значне скорочення та перерозподіл трудової міграції між країнами. Важливим є окреслення загальної картини трансформації глобального та локальних ринків праці, виокремлення основних тенденцій та закономірностей, ранжування існуючих та майбутніх ризиків пов'язаних зі змінами на ринку праці, а також структурування майбутніх змін, які очікуються на ринку праці найближчі десятиліття, які в сукупності з технологічним розвитком будуть визначати соціально-трудова палітру. А

також, є потреба ідентифікувати ті зміни на ринку праці, підготовку до яких мають враховувати всі учасники сучасного ринку праці в прогнозуванні та плануванні своєї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існуючий економічний устрій трансформується і відбувається створення нових економічних систем та формування нової соціальної практики. Мова йде не лише про розвиток нових індустрій економіки, таких як управління розумом та управління часом, а в тому числі про переосмислення та кардинальну зміну існуючих, таких наприклад, як енергетика, біомедтехнології та медицина. Значно прискорився розвиток космічної сфери і освоєння космосу. Як зазначав Сергій Дацюк, ще в 2015 році створюються орбітальна економіка, космoeкономіка і навіть астроeкономіка [1]. Як показує 2020 рік та початок 2021 року стрімко розвивається орбітальна логістика. В 2021 році Люксембурзький університет планує створити магістерську програму з космічного менеджменту. Наразі мова йде не просто про дослідження та освоєння космосу, а про створення цілої космічної екосистеми з освоєння орбіти та найближчих планет. Це в свою чергу закладає основи для активного розвитку космічних індустрій. На наше переконання вже зараз формується новітня економіка яка буде базуватись на інтернет економіці та економіці космосу. Саме ці дві індустрії будуть стрімко розвиватись найближчі десятиліття, інші традиційні індустрії буду кардинально трансформовані. Інтернет економіка являється змішаною економікою і є досить всеохоплюючим поняттям та включає в себе різні види економік, серед них вчені та дослідники виділяють зокрема наступні.

Економіка знань (knowledge economy) - економіка, яка безпосередньо базуються на виробництві, розподілі та використанні знань та інформації [2]. Ключовими компонентами стають інтелектуальні можливості, тобто інформація, знання та інтелектуальний капітал, а не фізичні та природні ресурси.

Економіка уваги (economy of attention) - це підхід до управління інформацією, який розглядає увагу людини, як дефіцитний товар і застосовує економічну теорію для вирішення різних проблем управління інформацією. За словами Метью Кроуфорда, "Увага - це ресурс - у людини є лише стільки його" [3]. Томас Х. Девенпорт та Джон К. Бек визначають поняття уваги, як зосереджене розумове залучення до певної інформації. Предмети потрапляють у нашу обізнаність, ми приділяємо увагу певному предмету, а потім вирішуємо, як діяти [4].

Мережева економіка (network economy) - це економічні відносини, що формуються всередині інформаційного суспільства. Товари та послуги створюються і додана вартість через соціальні мережі, що працюють у великих або глобальних масштабах. Дональд Тапскотт порівнює інформаційні мережі нової економіки з магістралями та електромережами промислової економіки [5]. Бойетт Джозеф Х. та Джиммі Т. Бойетт зазначають, що відкрита система є кращою перед закритою, оскільки перша, як правило, має більше вузлів. Вони також вказують на те, що такі мережі стирають межі між компанією та її середовищем [6].

Цифрова економіка (digital economy) - базується на цифрових обчислювальних технологіях (інтернеті) [7]. Це результат мільярдів повсякденних інтернет-зв'язків між людьми, бізнесом, пристроями, даними та процесами, що є результатом інтернету, мобільних технологій та інтернету речей (ІоТ) [8].

Економіка даних (data economy) - це глобальна цифрова екосистема, в якій дані збираються, організовуються та обмінюються мережею постачальників з метою отримання цінності із накопиченої інформації [9]. Зберігання та захист зібраних даних представляють значну частину економіки даних [10].

Гіг-економіка (gig economy) - охоплює економічні відносини, що базуються на гнучких, тимчасових або позаштатних робочих місцях. Включаючи роботи до виконання яких залучені: фрілансери,

консультанти, незалежні підрядники та професіонали, тимчасові працівники за контрактом [11].

Економіка спільного споживання, спільної участі чи використання (sharing economy) - це соціально-економічна система, побудована навколо розподілу ресурсів [12]. Вона включає спільне створення, виробництво, розподіл, торгівлю та споживання товарів та послуг різними людьми та організаціями [13].

Кібер економіка (cyber economy) - тип економіки, в якій люди є економічними суб'єктами які взаємодіють із штучним інтелектом або стикаються з ним [14]. Включає забезпечення економічної та кібербезпеки, від розуміння загроз безпеці до створення безпекових стратегій, розкриття стратегій, що застосовуються кібер-хакерами, зловмисниками та захисниками безпеки.

Ігрова економіка (gaming economy) - економічні відносини пов'язані з розробкою, маркетингом та монетизацією відеоігор [15].

Віртуальна економіка/синтетична економіка (virtual economy/synthetic economy) - це економіка, що виникає та існує у віртуальному світі, зазвичай обмінюючись віртуальними товарами в контексті онлайн-ігор, особливо в групових онлайн-іграх (ММО). Незважаючи на те, що в основному йдеться про ігрові валюти, цей термін також охоплює продаж віртуальної валюти за реальні кошти [16].

Щодо комічного сектору, то наразі вчені виділяють декілька підходів, зокрема наступні.

Космічна економіка (space economy) - повний спектр діяльності та використання ресурсів, що створюють цінність і вигоду для людей під час дослідження, розуміння, управління та використання космосу [17]. Сьогодні розгорнута космічна інфраструктура робить можливим розробку нових послуг, це в свою чергу дає можливість нових застосувань у таких секторах, як метеорологія, енергетика, телекомунікації, страхування, транспорт, морський транспорт, авіація та розвиток

міст, що приносить додаткові економічні та соціальні вигоди. Космічний сектор є не тільки самим сектором зростання, але і є життєво важливим фактором зростання в інших секторах. Ця динаміка змусила дослідників та аналітиків заявити, що космічна галузь може стати наступною галуззю у трильйони доларів до 2040 року [18].

Космічна промисловість (space industry) - відноситься до економічної діяльності, пов'язаної з виготовленням компонентів, які виходять на орбіту Землі або поза її межами, доставляючи товари та супутні послуги [19]. Довгий ланцюжок з доданою вартістю, починаючи від дослідників і розробників, виробників космічного обладнання та закінчуючи постачальниками продуктів і послуг та підтримка кінцевих користувачів [20].

Палітра нових економік, які наразі активно розвиваються, а також тих, які будуть створені в найближчі десятиліття формують низку питань, що потребують глибокого та міждисциплінарного дослідження. Потребує детального вивчення трансформація ринку праці та соціально-трудових відносин під впливом сучасних цифрових технологій. Для можливості вироблення гіпотез, які стануть базисом для прогнозування нових трудових моделей середини ХХІ століття.

Постановка завдання. Дослідження ключових факторів впливу на розвиток ринку праці, його модифікації та визначення вектору трансформації парадигми соціально-трудових відносин, що складає основу створення нових трудових моделей.

Викладення основного матеріалу дослідження. Формування нових індустрій та секторів економіки, які вже починають виникати в межах вищезазначених видів економік закладають принципові нові основи для формування нової соціально-трудової структури та практики. При цьому вище вказаний перелік сучасних економік не є вичерпним, він перебуває у постійній динаміці. Нові технологічні відкриття закладають основу для появи нових

економік, індустрій, галузей та секторів. Це в свою чергу формує нові типи, види зайнятості та активної діяльності, змінює підходи до визначення та розуміння зайнятості та структури доходу, а також являються базою для формування нових джерел оподаткування. Наприклад, Німеччина вводить податок на споживання 5% для тих осіб, які працюють з дому на їх спонтанні покупки [21].

Новим явищем якого не було раніше є неоплачувана праця створення контенту та його розміщення в інтернеті, який дає прибуток корпоративним соціальним платформам. *Плейбо (Playbour)* - це діяльність, яка нагадує гру і дозволяє, привабливе та приємне виробництво. Прикладами цього явища є соціальні мережі, такі як Facebook, Tumblr, модні блоги, ігрові модифікації тощо, які функціонують грайливо, але приносять прибуток тим, хто їх створив [22]. Споживач сам безкоштовно виробляє контент для інтернет платформ, здебільшого це нагадує гру чи розваги, хобі, створюючи та розміщуючи контент в Youtube, Twitter, Instagram, Facebook, TikTok та інших. Але разом з тим, відбувається формування нових спеціальностей та створюються економічні відносини. Оскільки, є прошарок тих осіб, які створюючи свою канали та платформи, розміщуючи рекламу на яких заробляють кошти, та прошарок тих, хто створює безкоштовний контент та безкоштовно його переглядає.

Сучасна ігрова індустрія формує низку нових спеціалістів, як професійний гравець, ігровий стрімер, кібер спортсмен, та інших, які створюють та обслуговують кіберспортивну індустрію. Ми вже спостерігаємо формування нової інтернет культури, коли розмивається межа між роботою та дозволяям, виникають нові форми активності, а відтак і нові форми зайнятості. Увага людини перефокусовується, і як зазначають дослідники Університету Тампере (Фінляндія) формується цілий клас інтернет людей, які залучені в інтернет простір, які не просто споживають

інформацію в інтернеті, але її створюють, при цьому не створюють додану вартість [22]. Тільки невелика частини осіб, які залучені в розробку та просування інтернет реклами та можуть заробляти кошти. Цінність для ринку даного інтернет класу - це отримання та утримання уваги потенційних споживачів. Саме увага стає основним дефіцитом у інтернет просторі. Традиційний підхід передбачав, що якщо відбувається робоча активність, то це і є робота і така діяльність має бути оплачена. Інтернет активність не завжди створює дохід для людини залученої в неї, а навпаки для платформи, компаній які залучають людину до активності. Навіть відпочинкові активності через формування рекламних та підписних сервісів забирають уваги людини трансформуючи гру в роботу. І тільки невелика група осіб заробляють кошти на створенні інтернет платформ та сервісів.

Іншою формою активності є *Краудсорсинг (Crowdsourcing)* - залучення "натовпу", або групи для досягнення спільної мети - часто інновацій, вирішення проблем або підвищення ефективності, що працює на основі нових технологій, соціальних мереж та індустрії web 2.0. Краудсорсинг може мати місце на різних рівнях і в різних галузях. Waze платформа, яка показує затори на дорогах інформацію до якої створюють звичайні водії. Інший приклад, коли компанії залучають покупців до створення продуктів, які вони би хотіли бачити (McDonalds, Burger Builder, My Starbucks Idea, Lego), коли кожний може подати ідею нового продукту, споживачі самі голосуванням обирають кращу ідею і вона йде у виробництво. Samsung створили платформу де кожний може поділитись своєю ідеєю, це дозволяє шукати та залучати таланти з усього світу, підвищує продуктивність, а відтак і прибуток. Цим самим формуючи економіку уваги та створюючи нові форми зайнятості та клас зайнятих [22].

Ще однією групою активних осіб є *Любителі (Hobbyists)*. Ті, хто ідентифікує свої активності як хобі, а не роботу чи

зайнятість з отриманням доходу, витрачаючи на це більше свого вільного часу. Проте вони є важливою групою активних осіб, оскільки, як показують дослідження група людей, яка активно залучена в ігри, зацікавлена з часом перевести своє хобі в джерело доходу [23].

Змішана інтернет економіка стрімко розвивається і враховуючи те, що в різних країнах розвиток та частка інтернет економіки є різною, наприклад, в Китаї де жорсткий державний контроль інтернету і є власний простір інтернету та власні інтернет сервіси, кожна з вищезазначених економік буде мати свої особливості, які відмінні від інших країн. Разом з тим, динаміка змін настільки стрімка, що до неї не готові більшість з соціальних інститутів. Окреслюючи нову парадигму трудових відносин розглянемо інші не менш важливі на наше переконання фактори, що мають значний вплив на світові та локальні економічні системи, трансформацію ринку праці та соціально-трудова відносин. Зокрема, це демографічна динаміка, що спостерігається у світі та екологічні загрози, які вже зараз мають значний вплив.

Відповідно, до нової доповіді “Про світову демографічну ситуацію та перспективи її зміни”, підготовленої Департаментом з економічних і соціальних питань Секретаріату ООН, в 2030 році в світі буде налічуватися 8,6 мільярда осіб, у 2050 році - 9,8 мільярда, а в 2100 році - 11,2 мільярди осіб. Найбільш населеними країнами продовжують залишатися Китай - 1,4 мільярда осіб та Індія - 1,3 мільярда осіб. Очікується, що приблизно до 2024 року за кількістю жителів Індія перевищить Китай. Країна з найвищим темпом зростання населення є Нігерія. До 2050 року Нігерія стане третьою за чисельністю країною світу (наразі займає сьоме місце) і виявиться за цим показником попереду США. У найближчі 33 роки половина всього світового приросту населення припадатиме всього на дев'ять країн світу: Індію, Нігерію, Демократичну Республіку Конго (ДРК),

Пакистан, Ефіопію, Танзанію, США, Уганду і Індонезію. У глобальному масштабі до 2050 року число людей старше 80 років потроїться - з 137 мільйонів у 2017 році до 425 мільйонів у 2050 році. А в 2100 році людей старше 80 років буде в сім разів більше, ніж сьогодні [24].

Прогнозується, що кількість населення до кінця століття зросте в півтора рази, а також значне зростання частки вікового населення у зв'язку зі зростанням тривалості життя. Відповідно, зросте працездатний вік людей, тобто люди будуть працювати до 70-75 років як мінімум. І це теж, один із ключових факторів, який суттєво змінить структуру працездатного населення, що в свою чергу вимагає формування нової соціальної парадигми та практики, вироблення новітніх підходів та стандартів до соціального забезпечення.

Іншим важливим фактором є те, якими будуть життєві цінності в цей період. Наразі людство виходило з парадигми використання природних ресурсів, незважаючи серйозно на питання їх вичерпності та тривалості відновлення. Прогнозується, що до 2030 року попит на воду зросте на 40% та на енергію на 50% відповідно. Для задоволення потреб будуть створені нові робочі місця в таких сферах, як виробництво альтернативної енергії, значно переглянуті підходи та критерії виробництва продукції, переробки відходів, а також використання вторинних ресурсів. Галузі традиційної енергетики на порозі стрімкої реорганізації [25]. Змінюючи підходи до використання ресурсів, спонукає до перегляду структури та відозмінення культури споживання, володіння та користування, як товарами так і послугами. Не дивлячись на те, що екологічний порядок денний ніби постійно існує і гучно лунає, проте не є вирішальним при прийнятті тих чи інших світоглядних та економічних рішень. Відповідно, до “Environmental Outlook to 2050” the Organisation of Economic Co-operation and Development (OECD), екологічний порядок денний базується на

чотирьох напрямках: зміна клімату, біологічне різноманіття, прісна вода та вплив забруднення на здоров'я людини. Очікується, що до 2050 року близько 70% світового населення буде проживати в містах, посилюючи виклики, пов'язані із забрудненням повітря, надмірною кількістю транспортних засобів і видаленням і переробкою відходів. До 2050 року відбудеться чотириразове зростання світової економіки, що призведе до збільшення споживання енергії на 80%. Триватиме деградація і виснаження потенціалу природного середовища (природного капіталу), при цьому буде наростати ризик незворотних змін, які можуть поставити під загрозу результати двох століть підвищення рівня життя людства. Якщо вже в найближчі роки не будуть прийняті більш рішучі заходи щодо запобігання деградації природного середовища, то до 2050 року швидше за все, відбудуться більш руйнівні зміни клімату внаслідок очікуваного збільшення викидів парникових газів на 50%. Буде продовжуватись скорочення біологічного різноманіття та доступності прісної води. У розвитку природних екологічних систем є «точки неповернення», після досягнення яких негативні зміни стають незворотними (наприклад, втрата біологічних видів, зміна клімату, виснаження підземних вод, деградація земельних ресурсів) [26]. Однак у багатьох випадках подібні порогові значення, так само як і природні, соціальні і економічні наслідки їх перевищення недостатньо відомі та зрозумілі. Ключовою проблемою є встановлення балансу між чіткістю заходів політики і величиною простору, залишені урядами для маневру і адаптації, враховуючи вищезгадані ризики. Тому, коли наразі вектор розвитку економіки визначають розвитком в основному технологій: автоматизації, роботизації, штучного інтелекту, обробки великих масивів даних тощо, то це лише питання часу. Оскільки, при суттєвому погіршенні екологічної ситуації в світі на крайній план може вийти якраз побудова економіки на базі врахування екологічних ризиків та їх

мінімізації, відновлення природних ресурсів відповідно до яких вектор розвитку технологій буде коригуватися. Розділяємо думку, що якщо найближчі роки не буде прийнято кардинальних змін та винесення екологічного порядку денного на головну роль в розвитку нашого суспільства, то через найближчих 20-30 років людство буде змушене це зробити у зв'язку з невідворотністю можливості екологічних катастроф.

Ще одним не менш важливим фактором є те, які наслідки пандемії COVID-19 ми отримуємо за кілька років, зокрема до 2025 року. Оскільки, навіть якщо більшість населення перехворіє і сформується колективний імунітет в найближчих 2-3 роки в кращому випадку. То наслідки 2020 року будуть мати більш тривалий період. Формується інша культура взаємодії, соціальна дистанція, самоізоляція та перенесення життя у віртуальний світ модифікує структуру психології людини, соціальну практику та соціальні норми відмінні від існуючих до 2020 року. Змінюється структура особистості, відповідно і інтереси, потреби, переконання і бажання будуть іншими. Скоріше за все зараз ми не можемо охопити весь спектр майбутніх наслідків, проте ми чітко розуміємо, що повернення до порядку світу, який існував до 2020 року точно вже не буде.

Перехідний період формування новітніх економічних систем, який наразі проходить весь глобальний світ, призвів до варіативності та появи і зростання атипових моделей зайнятості, що характеризуються такими особливостями, як автономізація, стандартизація, віртуалізація трудових відносин, зниження частки фізичної праці та підвищення ролі сфери послуг [27].

На порядку денному постає чітка потреба в інноваційних підходах та пошук швидких і дієвих рішень для мінімізації соціальних розривів і ризиків. Ринок праці опинився на порозі суттєвої трансформації. Виділяємо основні тренди змін ринку праці.

Варіативність. Традиційні підходи щодо роботи, зайнятості та отримання доходу кардинально змінюються. На перший план виходить варіативність, тобто різноманіття. Частка людей, які зайняті на одній роботі і при цьому не включені в інтернет економіку стрімко зменшується. І навпаки, зростає кількість людей в роботі яких присутня варіативність. Це виражається в різноманітті типів, видів та форм зайнятості, працюючи в офісних, змішаних чи віддалених командах. Зростає частка тимчасово зайнятих, позаштатних співробітників та фрілансерів, все більше тих, хто працює на декількох проектах чи роботах і не прив'язується до одного місця роботи. І навіть ті, хто працює в більш традиційних індустріях достатньо багато часу проводять в інтернеті, залучені у створення, споживання інтернет контенту чи залучені в ігру індустрію.

Гнучкість соціально-трудової сфери. Щоденно виникають нові професії, нові класи робіт та види професійних індустрій та сфер діяльності. Відбувається ріст індивідуальної відповідальності та ріст підприємництва. Спостерігаємо зменшення трудової дискримінації, оскільки, відбувається розширення отримання роботи, тобто доступність роботи, в тому числі для осіб, які проживають у віддалених регіонах чи сільській місцевості та осіб з обмеженими можливостями. Зростають можливості для отримання роботи осіб 55 + та 60 +, батьків, які доглядають за дітьми чи осіб, які доглядають за тими, хто потребує сторонньої допомоги.

Відбувається зменшення та зниження бар'єрів на ринку праці через зникнення географічних кордонів та підвищення рівня кваліфікації осіб, які проживають у віддалених регіонах. Зменшуються розриви в кількості та структурі зайнятих в різних регіонах. Зростає гнучкість людського капіталу країн, а відтак можливості подолання асиметричних розривів. Проте виникають нові форми нерівності, наприклад, відсутність можливості доступу до високошвидкісного інтернету, можливості здобути сучасні

необхідні знання, навички, кваліфікацію чи освоїти нові професії. Складності знайти спільні цінності та на їх основі побудувати нову корпоративну культуру та нову систему комунікацій.

Віддалена робота, як спосіб життя. Перехід на віддалену роботу відбувся з 2010 по 2020 роки, і навіть якщо більшість компаній почали залучати віддалених фрілансерів, переводити співробітників на віддалену роботу та створювати віддалені чи змішані команди тільки в 2017-2020 роки. Проте основні підходи до віддаленої роботи були сформовані саме на початку 2010-тих років, а 2020 рік тільки закріпив цей тренд. Разом з тим, один із ключових наслідків переходу на віддалену роботу на глобальному рівні є формування соціальних мігрантів, тобто людей, які проживають в одному населеному пункті чи одній країні, а працюють для іншої чи інших, цим самим повністю занурюються в трудове та соціальне середовище інших регіонів, країн та отримують навички роботи в мультинаціональних, мультирелігійних, мультикультурних та змішаних гендерів команд.

Формування нових трудових відносин та нової трудової етики. Вже зараз виробляються підходи, щодо регулювання роботи роботів, штучного інтелекту та людей. Тобто в найближчі роки ми прийдемо до того, що права кожної з цих категорій будуть змінюватись та регулюватись відміно від сьогодення. Оскільки, будуть формуватись команди, в яких буде поєднуватись робота людей, роботів та штучного інтелекту. А будуть і автономні команди роботів та штучного інтелекту. Це передбачає вироблення нової практики, правил, норм та стандартів роботи та регулювання трудових відносин, переосмислення соціальної практики та стандартів і створення інновацій в соціальній сфері, що в свою чергу сприятиме формуванню нової трудової етики та взаємодії на рівні трудових відносин та їх регулювання.

Трансформації соціальних норм, цінностей та структури споживання. Вже сьогодні ми можемо спостерігати відмову

від користування речами та перехід на спільне користування, так наприклад, молоде покоління відмовляється від парадигми володіння, а навпаки орієнтоване на тимчасове користування та спільне використання житла, меблів, транспорту, речей, тощо. Відмова від володіння та перехід на спільне користування суттєво змінює поведінку споживача, запит та структуру товарів та послуг та призведе до формування ринку обміну та спільного користування товарами та послугами тривалого використання.

Формування нової структури доходу особи. Іншим не менш важливим аспектом є формування іншої парадигми доходу. Якщо вже зараз персональні дані людини зокрема, її уподобання, інтереси, звички, структура споживання, інформація та знання мають цінність і в найближчий час можуть перетворитись на товар чи валюту. Це суттєво змінить ринок праці. Якщо раніше певна частина населення розглядала інвестування в ринок нерухомості, як можливість отримання стабільного пасивного доходу чи додаткового забезпечення до пенсійних і соціальних виплат, то зараз формується ринок продажу власних даних, отримання доходу від них чи використання їх, як способу платежу.

Ще одним суттєвим елементом доходу людини вже в найближчий час може стати безумовний базовий дохід (ББД), отримання доходу кожним громадянином та навіть особою без громадянства, яка проживає в країні від розподілу національного багатства. Дані виплати вже проводились в низці країн, як соціальний експеримент. Це дозволить подолати дві ключові проблеми: проблему бідності та безробіття, через забезпечення гарантованих щомісячних виплат незалежно від віку та виду діяльності, що є вкрай актуально при подоланні економічних наслідків пандемії COVID-19.

Формування нового ринку регулювання трудових відносин, в тому числі нових соціальних інститутів. В умовах коли зростає частка самозайнятих та зменшуються соціальні гарантії, які можуть гарантувати роботодавці та держави, виникає потреба в перегляді та вироблені нових підходів щодо регулювання самозайнятості. Оскільки, в традиційній економіці відслідкувати, а відтак і оподаткувати самозайнятого було простіше, оскільки його залученість в трудову діяльність була наглядною. Наразі вже формується нерегульований ринок праці в інтернет економіці.

Відслідкувати та оподаткувати всіх тих, хто працює в інтернет економіці стає вкрай складним і подекуди неможливим, так як оплата праці може відбуватись електронними чи віртуальними валютами чи на електронні гаманці. Наше бачення пошуку вирішення даного питання в наступному. Не є можливо регулювати те, що ми не можемо відслідкувати та контролювати, оскільки, якщо будуть контролюватись вже існуючі моделі трудових взаємовідносин, то будуть виникати нові трудові моделі більш складні для відслідковування.

Тому потрібно створювати умови при яких зайняті в сучасних економіках самі будуть зацікавлені в легалізації своєї трудової діяльності. Це можуть бути спрощені форми реєстрації самозайнятості та сплати фіксованих чи прогресивних податкових ставок, отримання трудового стажу, страхування здоров'я та життя, отримання розширених соціальних послуг, створення умов та можливостей для динамічного професійного розвитку в межах глобального ринку праці.

Узагальнюючи все вищезазначене вважаємо, що можна виділити десять базових сучасних трудових моделей, серед них наступні (табл. 1.).

Сучасні трудові моделі

Модель змішаних команд	Однчасне залучення в роботу працівників, які працюють безпосередньо на виробництві чи в офісі, віддалених співробітників, тимчасових співробітників чи фрілансерів на повну чи часткову зайнятість.
Модель віддаленої зайнятості (хмарних команд)	Залучення працівників на постійні чи тимчасові основи на віддалену роботу без прив'язки до географічної локації, як працівників так і території на які поширюється діяльність організації чи компанії.
Модель залучення зовнішніх експертів чи працівників	Залучення експертів чи працівників на тимчасовій чи постійній основі для виконання одного чи кількох проектів.
Модель залучення споживачів до створення продукту чи послуги	Залучення споживачів до розробки товару чи послуги через оголошення відкритих конкурсів на кращі ідеї нових товарів та послуг з подальшим запуском у виробництво переможця конкурсу.
Модель використання безоплатної робочої сили	Залучення споживачів до створення, перегляду контенту на безоплатній основі.
Модель віртуальної зайнятості	Зайнятість пов'язана зі створенням та обігом віртуальних товарів та послуг, наприклад віртуальних валют.
Модель ігрової зайнятості	Залучення у ігрову активність (комп'ютерні ігри, кіберспорт), коли гра перетворюється в постійну повну чи часткову зайнятість і приносить дохід.
Модель отримання безумовного базового доходу (ББД)	Отримання щомісячних гарантованих виплат від держави. Залучення в різного роду активності, ігрові, відпочинок, підприємницька діяльність чи самозайнятість.
Модель продажу власних даних для отримання доходу	Залучення в споживання, формування певних звичок споживання для подальшого отримання оплати за власні дані та за власну модель споживання.
Модель зайнятості різних систем (людини, роботів та штучного інтелекту)	Залучення для виконання робіт людей, автоматичних пристроїв та інженерних систем.

Кожна з цих моделей може існувати автономно, також може бути комбінація із кількох одночасно. Крім того, перелік трудових моделей буде модифікуватись і розширюватись, оскільки, нові види економічної діяльності будуть створювати передумови для появи нових видів, форм та типів зайнятості та нелінійного розвитку ринку праці.

Висновки. Поняття - праця, зайнятість та дохід вже трансформуються і будуть мати інше видозмінене значення. Розширення джерел для формування

пасивного доходу буде мати значний вплив на економіку середини цього століття. Так, зокрема, перехід на моделі продажу власних даних та отримання безумовного базового доходу (ББД) призведе до низки змін. Оскільки, зміниться цінність праці, це сприятиме тому, що праця може стати не основним чи не вирішальним джерелом доходу і людина можуть більше приділяти часу тій зайнятості та праці, яка їй до душі.

Сучасні існуючі та майбутні види економік формують гостру необхідність у формуванні нових підходів до навчання та

отримання освіти, переходу від підготовки до життя, а не тільки до праці, як було за попередньої економічної парадигми. Вирішальним для збереження зайнятості чи отримання роботи буде здатність до гнучкості та адаптивності мислення. Низка професій перестане існувати і важливим стає розвиток навичок, таких як навчатись, перенавчатись та розучитися для отримання нового фаху. При цьому розвиток фундаментальної наук, як і раніше відіграють вирішальну роль в цивілізаційному прогресі. Відповідно і отримання фундаментальних знань матиме важливе значення.

Подальші дослідження мають базуватись на постійному моніторингу розвитку глобального та локальних ринків праці, трансформації сучасних економік та появи нових, переосмислення існуючої соціальної практики. Потребують дослідження та створення нові форми регулювання трудових відносин, підходи до оподаткування сучасних форм зайнятості, формування нових видів трудових контрактів. Це буде сприяти створенню, розвитку нових моделей бізнесу, соціальних інновацій, нових парадигм та інструментарію управління соціальними системами.

Література:

1. Сергій ДАЦЮК “2015-й як перелом в перспективі людства”. URL: <http://uainfo.org/blognews/1451383136-2015-y-yak-perelom-v-perspektivi-lyudstva.html>
2. General Distribution OCDE/GD(96)102 THE KNOWLEDGE-BASED ECONOMY, Head of Publications Service, OECD, 2 rue André Pascal, 75775 Paris, Cedex 16, France. 1996. P 6.
3. Crawford, Matthew B. (March 31, 2015). "Introduction, Attention as a Cultural Problem". *The World Beyond Your Head: On Becoming an Individual in an Age of Distraction*(hardcover) (1st ed.). Farrar, Straus and Giroux. P. 11.
4. Davenport, Thomas; Beck, John (2001). *The Attention Economy: Understanding the New Currency of Business*. Cambridge: MA: Harvard Business School Press. Retrieved 29 October 2020.
5. Tapscott, Donald. *The Digital Economy*. McGraw-Hill. 1996. P. 15.
6. Boyett, Joseph H. And Jimmie T. Boyett. *The Guru Guide to the Knowledge Economy*. John Wiley & Sons. 2001. P. 46.
7. Some Precepts of the Digital Economy. Productivity, Innovation & Technology eJournal. Social Science Research Network. 27 January 2020.
8. "What is the digital economy? Unicorns, transformation and the internet of things". Deloitte. 2020.
9. "Communication on Building a European Data Economy, Digital Single Market, COM(2017) 9 final". *European Commission*. Retrieved 20 August 2018.
10. Information Technology and Innovation Foundation. Post-Hearing Written Submission Nigel Cory Trade Policy Analyst Before the United States International Trade Commission Investigation. *Global Digital Trade I: Market Opportunities and Key Foreign Trade Restrictions*. 2017. No. 332-56.
11. Maciej Duszynski. *Gig Economy: Definition, Statistics & Trends*. 19.02.2021. URL: https://zety.com/blog/gig-economy-statistics?utm_source=google&utm_medium=sem&utm_campaign=6482924844&utm_term=%2Bgig%20%2Beconomy&network=g&device=c&adposition=&adgroupid=85084943480&placement=&gclid=Cj0KCQiAv6yCBhCLARIsABqJTjY32glujDDGsj_mRqbokcnI6mLui12LmmZJTJOavvf91kONXwdTsREaAi9BEALw_wcB
12. Hamari, Juho; Sjöklint, Mimmi; Ukkonen, Antti. "The Sharing Economy: Why People Participate in Collaborative Consumption". *Journal of the Association for Information Science and Technology*. 67 (9). 2016. P. 2047.
13. Laurell, Christofer; Sandström, Christian "The sharing economy in social media: Analyzing tensions between market and non-market logics". *Technological Forecasting and Social Change*. 2017. P. 58–65.
14. Filippov V., Chursin A., Ragulina J., Popkova E.G. *The Cyber Economy: Opportunities And Challenges For Artificial Intelligence In The Digital Workplace*. New York: Springer, 2019. P. 3.
15. Zackariasson, P. and Wilson, T.L. eds. (2012). *The Video Game Industry: Formation, Present State, and Future*. New York: Routledge.
16. Nelson, John. "The Virtual Property Problem: What Property Rights in Virtual Resources Might Look Like, How They Might Work, and Why They are a Bad Idea". *McGeorge Law Review*. 2010. P. 285–286.
17. OECD Handbook on Measuring the Space Economy. *The Space Economy at a Glance 2011*. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-handbook-on-measuring-the-space-economy_9789264169166-en
18. What is the Space Economy? [Oct/2019] URL: https://space-economy.esa.int/article/33/what-is-the-space-economy#_ftnref1
19. Joan Lisa Bromberg (October 2000). *NASA and the Space Industry*. JHU Press. p. 1. ISBN 978-0-8018-6532-9. Retrieved 10 June 2011.
20. Claire Jolly; Gohar Razi; Organisation for Economic Co-operation and Development (2007). *The space economy at a glance: 2007*. OECD Publishing. p. 13. ISBN 978-92-64-03109-8. Retrieved 10 June 2011.

21. Диалог Эрика Наймана и Михаила Кухара об экономике Украины в 2021 году. URL: https://www.youtube.com/watch?v=qxXejC_1A1U.

22. Maria Törhönen, Lobna Hassan, Max Sjöblom, Juho Hamari. Play, Playbour or Labour? The Relationships between Perception of Occupational Activity and Outcomes among Streamers and YouTubers. Proceedings of the 52nd Hawaii International Conference on System Sciences | 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/330335997_Play_Playbour_or_Labour_The_Relationships_between_Perception_of_Occupational_Activity_and_Outcomes_among_Streamers_and_YouTubers

23. ESA. Essential Facts About the Computer and Video Game Industry [Internet]. 2018. URL: <http://www.theesa.com/about-esa/essential-facts-computer-video-game-industry/>

24. К 2030 году численность населения мира увеличится на миллиард человек. 21 Июнь 2017, Нью-Йорк. URL: https://www.un.org/development/desa/ru/news/population/world-population-prospects-2017.html?fbclid=IwAR3IjMZDdy-UusQGY5_1CEC7vyTgytpNJUEiDTRwFmv_6LL36aaoslIbugc.

25. BP Energy Outlook 2030. – BP Statistical Review, 2011. URL: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2011.pdf>

26. Перспективы окружающей среды ОЭСР на период до 2050 года: Последствия бездействия. OECD 2012. URL: https://www.oecd.org/env/outreach/OECD%20outlook%20to%202050_Highlights_RUS.pdf?fbclid=IwAR0r03NSiDIAGeTfHSza3PpVayVigJN8S3eRbYd-r_3hoUYjZOSd5yb69sk.

27. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти. Центр Разумкова, "Заповіт". Київ. 2020. С. 47-51.

References:

1. Datsiuk Serhii (2021), "2015 as a turning point in the perspective of humanity", retrieved from : <http://uainfo.org/blognews/1451383136-2015-y-yak-perelom-v-perspektivi-lyudstva.html>.

2. General Distribution OCDE/GD(96)102 THE KNOWLEDGE-BASED ECONOMY, Head of Publications Service, OECD, 2 rue André Pascal, 75775 Paris, Cedex 16, France. 6 p.

3. Crawford, Matthew B. (March 31, 2015). "Introduction, Attention as a Cultural Problem". *The World Beyond Your Head: On Becoming an Individual in an Age of Distraction*(hardcover) (1st ed.). Farrar, Straus and Giroux. P. 11.

4. Davenport, Thomas; Beck, John (2001), *The Attention Economy: Understanding the New Currency of Business*. Cambridge, MA: Harvard Business School Press. Retrieved 29 October 2020.

5. Tapscott, Donald (1996), *The Digital Economy*. McGraw-Hill. P. 15.

6. Boyett, Joseph H. And Jimmie T. Boyett. (2001), *The Guru Guide to the Knowledge Economy*. John Wiley & Sons. 2001. P. 46.

7. Some Precepts of the Digital Economy. Productivity, Innovation & Technology eJournal. Social Science Research Network.

8. "What is the digital economy? Unicorns, transformation and the internet of things". Deloitte.

9. "Communication on Building a European Data Economy, Digital Single Market, COM(2017) 9 final". *European Commission*.

10. Information Technology and Innovation Foundation. Post-Hearing Written Submission Nigel Cory Trade Policy Analyst Before the United States International Trade Commission Investigation. *Global Digital Trade I: Market Opportunities and Key Foreign Trade Restrictions*. No. 332-56.

11. Maciej Duszynski. Gig Economy: Definition, Statistics & Trends, retrieved from : URL:https://zety.com/blog/gig-economy-statistics?utm_source=google&utm_medium=sem&utm_campaign=6482924844&utm_term=%2Bgig%20%2Beconomy&network=g&device=c&adposition=&adgroupid=85084943480&placement=&gclid=Cj0KCQiAv6yCBhCLARIsABqJTjY32glujDDGsj_mRqbokcnI6mLui12LmmZJTJOavvf91kONXwdTsREaAi9BEALw_wcB.

12. Hamari, Juho; Sjöklint, Mimmi; Ukkonen, Antti (2016), "The Sharing Economy: Why People Participate in Collaborative Consumption". *Journal of the Association for Information Science and Technology*, №67 (9), p. 2047.

13. Laurell, Christofer; Sandström, Christian (2017), "The sharing economy in social media: Analyzing tensions between market and non-market logics". *Technological Forecasting and Social Change*, pp. 58–65.

14. Filippov V., Chursin A., Ragulina J., Popkova E.G. (2019), *The Cyber Economy: Opportunities And Challenges For Artificial Intelligence In The Digital Workplace*. New York: Springer, p. 3.

15. Zackariasson, P. and Wilson, T.L. eds. (2012), *The Video Game Industry: Formation, Present State, and Future*. New York: Routledge.

16. Nelson, John (2010), "The Virtual Property Problem: What Property Rights in Virtual Resources Might Look Like, How They Might Work, and Why They are a Bad Idea". *McGeorge Law Review*, pp. 285–286.

17. OECD Handbook on Measuring the Space Economy. *The Space Economy at a Glance 2011*. Retrieved from : https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-handbook-on-measuring-the-space-economy_9789264169166-en.

18. What is the Space Economy? Retrieved from : https://space-economy.esa.int/article/33/what-is-the-space-economy#_ftnref1.

19. Joan Lisa Bromberg (2000). *NASA and the Space Industry*. JHU Press. p. 1. ISBN 978-0-8018-6532-9.

20. Claire Jolly; Gohar Razi; Organisation for Economic Co-operation and Development (2007), *The*

space economy at a glance: 2007. OECD Publishing. p. 13. ISBN 978-92-64-03109-8.

21. Dialogue of Eric Naiman and Mikhail Kuhar on the economy of Ukraine in 2021, retrieved from : https://www.youtube.com/watch?v=qxXejC_1A1U.

22. Maria Törhönen, Lobna Hassan, Max Sjöblom, Juho Hamari (2019), Play, Playbour or Labour? The Relationships between Perception of Occupational Activity and Outcomes among Streamers and YouTubers. Proceedings of the 52nd Hawaii International Conference on System Sciences, retrieved from : https://www.researchgate.net/publication/330335997_Play_Playbour_or_Labour_The_Relationships_between_Perception_of_Occupational_Activity_and_Outcomes_among_Streamers_and_YouTubers

23. ESA. Essential Facts About the Computer and Video Game Industry, retrieved from : http://www.theesa.com/about-esa/essential_facts-computer-video-game-industry/

24. By 2030, the world's population will increase by one billion. June 21, 2017, New York, retrieved from : <https://www.un.org/development/desa/ru/news/populati>

on/world-population-prospects-2017.html?fbclid=IwAR3IjMZDdy-UusQGY5_ICEC7vyTgytPNJUEiDTRwFmv_6LL36aaosllbugc.

25. BP Energy Outlook 2030. BP Statistical Review, 2011. retrieved from : <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2011.pdf>.

26. OECD Environment Perspectives 2050: Consequences of Inaction. OECD 2012, retrieved from : https://www.oecd.org/env/outreach/OECD%20outlook%20to%202050_Hightlights_RUS.pdf?fbclid=IwAR0r03NSiDIAgeTfHSza3PpVayVigJN8S3eRbYd-r_3hoUYjZOSd5yb69sk.

27. Digital economy: trends, risks and social determinants, Zapovit, Kyiv, Ukraine, pp. 47-51.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2021 р.

УДК 330.46:658.012

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-120-130

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ БАГАТОФАКТОРНОЇ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ ВИПРОБУВАЛЬНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Віткін Л.М.¹, Сингаївська О.О.²

¹д.т.н., професор кафедри управлінських технологій, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: lmvitkin@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0731-1333>

²аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна
e-mail: osinhaivska@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9545-8684>

PECULIARITIES OF CONSTRUCTION OF MULTIFACTOR MODEL OF MANAGEMENT OF TEST LABORATORY OF LIGHT INDUSTRY

Vitkin Leonid¹, Sinhaivska Olha²

¹Doctor of sciences (Engineering), professor of management technologies department, «KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail: lmvitkin@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0731-1333>

²postgraduate students, «KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail: osinhaivska@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9545-8684>

Анотація. Мінливість сьогодення змушує управлінців враховувати багато різноманітних факторів при прийнятті рішень. Метою роботи є визначення особливостей побудови багатофакторної моделі управління діяльністю випробувальної лабораторії легкої промисловості, зокрема моделі, що базується на об'єднанні управлінських, економічних та технологічних процесів, а саме, вивчення причинно-наслідкових зв'язків, що спричинені факторами впливу одного процесу на інший. У статті розглянуто фактори, що впливають на особливості управління діяльністю випробувальної лабораторії легкої промисловості. Стверджено, що головним чинником випробувальної лабораторії, що засвідчує про її компетентність є достовірність результатів. Забезпечення цієї вимоги передбачає створення системи управління діяльністю, що регулює всі процеси. Визначено, що до системи управління діяльністю випробувальною лабораторією легкої промисловості відносяться процеси діяльності, що пов'язані з менеджментом, економікою та технологічним процесом, тобто випробуваннями. Досліджено вимоги, що містяться в нормативних документах на яких базується діяльність випробувальної лабораторії, а саме: до систем управління якістю, до менеджменту неперервності діяльності, до ризик-менеджменту, до екологічного менеджменту, до менеджменту професійної безпеки та здоров'я, до систем управління інформаційною безпекою, до компетенції випробувальної лабораторії. Встановлено, що основою концепцією щодо вимог даних стандартів є ідеологія загального управління якістю - Total Quality Management (TQM). Визначено, що система, яка використовує у своїй діяльності міжнародні стандарти здатна адаптуватися до міжнародних вимог, що зменшує технічні бар'єри між Україною та ЄС та впливає на економічні показники в цілому. Встановлено залежність між вимогами в нормативних документах та процесами діяльності випробувальної лабораторії. Обов'язковою вимогою є впровадження процесів ризик-менеджменту. Враховуючи вищевказане визначено ключові вимоги до моделі управління випробувальною лабораторією: кінцеве оцінювання діяльності має враховувати крім фінансових показників показники нематеріальних активів, а саме ті, що пов'язані з принципами менеджменту якості. Обов'язкова присутність в моделі фази, що забезпечує управління ризиками в процесах. Модель повинна базуватися на причинно-наслідкових зв'язках. Проаналізовано моделі управління, що існують та визначено, що система збалансованих показників Нортон – Каплана (BSC) є найбільш прийнятною моделлю щодо впровадження в управління випробувальною лабораторією. Запропонована система загального оцінювання діяльності випробувальної лабораторії, яка складається з: оцінювання фінансових показників та нефінансових, а саме: оцінювання якості процесів діяльності та оцінювання якості послуг.

Ключові слова: випробувальна лабораторія, нормативні документи, система збалансованих показників, менеджмент управління, ризик-менеджмент

Формул: 3, рис.: 1, таб.: 3; бібл.: 21

Annotation. The variability of today forces managers to take into account many different factors when making decisions. The aim of the work is to determine the features of building a multifactor model for managing the testing laboratory of light industry, in particular, a model based on the combination of management, economic and technological processes, namely, the study of cause-and-effect relationships caused by factors influencing one process

on another. The article considers the factors influencing the management of the light industry test laboratory. It is stated that the main factor of the testing laboratory, which certifies its competence, is the reliability of the results. Ensuring this requirement involves the creation of an activity management system that regulates all processes. It is determined that the control system of the light industry test laboratory includes the processes of activity related to management, economics and technological process, ie tests. The requirements contained in the normative documents on which the activity of the testing laboratory is based, namely: to quality management systems, to business continuity management, to risk management, to environmental management, to occupational safety and health management, to information management systems are studied. safety, to the competence of the testing laboratory. It is established that the basic concept of the requirements of these standards is the ideology of total quality management - Total Quality Management (TQM). It is determined that a system that uses international standards in its activities is able to adapt to international requirements, which reduces technical barriers between Ukraine and the EU and affects economic performance as a whole. The relationship between the requirements in regulations and the processes of the testing laboratory. The implementation of risk management processes is a mandatory requirement. Based on the above, the key requirements for the test laboratory management model have been identified: the final performance evaluation should take into account, in addition to financial indicators, indicators of intangible assets, namely those related to the principles of quality management. Mandatory presence in the phase model to ensure risk management in the processes. The model should be based on causation. The existing management models are analyzed and the Norton - Kaplan Balanced Scorecard (BSC) system is determined to be the most suitable model for implementation in the testing laboratory management. The system of the general estimation of activity of testing laboratory consisting of: estimation of financial indicators and nonfinancial, namely: estimation of quality of processes of activity and estimation of quality of services is offered.

Key words: testing laboratory, normative documents, system of balanced indicators, management model, risk management

Formulas: 3; fig.: 1, tabl.: 3; bibl.: 21

Постановка проблеми. Управлінська діяльність передбачає здатність управлінців враховувати багато різноманітних факторів при прийнятті рішень. Вона має ризиковий характер. Динаміка внутрішніх та зовнішніх процесів, а також людський чинник зумовлює багатофакторний вплив на результат. Управління випробувальною лабораторією легкої промисловості є система, до складових якої відносяться процеси діяльності, що пов'язані з менеджментом, економікою та технологічним процесом, тобто випробуваннями.

На сьогоднішній день існує багато окремих досліджень за даними напрямками. Діяльність випробувальної лабораторії легкої промисловості, що базується на поєднанні менеджменту, економіки та випробувань у багатофакторну модель недостатньо досліджена.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням одночасного впливу декількох змінних для прогнозування можливих результатів займалися видатні вчені в різних сферах діяльності. В фінансово – економічній: Дж. Кейнс, М. Фрідман, Р. Барро, Дж Лі, Р. Казеллі, Чарльз Доу та інших. Одним із

знаменитих і видатних сучасних фінансистів і наукових діячів в галузі економіки є Джордж Сорос. Відомими фінансистами є також Ед Сейкота, Пітер Лінч, Маріо Габеллі, Пол Тюдор Джонс, Вільям Делберт Ганн, Уоррен Едвард Баффет.

Сучасні науковці застосовують багатофакторні моделі для досліджень в різноманітних сферах.

В [1] наводяться методи кількісного оцінювання суттєвих фінансових показників банківської системи враховуючи в якості вхідних даних умови економіки в цілому та конкретної установи. Зокрема, з виникненням епідеміологічної ситуації пов'язаною з COVID-19 та за умови невизначеності вчені-медики в медичній сфері у [2] пропонують гібридну методологію, яка дозволяє побудувати багатовимірну модель прогнозування без доступу до даних на індивідуальному рівні, що належать до пандемії. В [3] та [4] досліджується рівні ризиків, що впливають на захист робітників медичних лабораторій.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є визначення особливостей побудови багатофакторної моделі управління діяльністю випробувальної

лабораторії легкої промисловості, зокрема моделі, що базується на об'єднанні управлінських, економічних та технологічних процесів, а саме, вивчення причинно-наслідкових зв'язків, що спричинені факторами впливу одного процесу на інший.

У процесі дослідження використовували емпіричний метод, порівняльний аналіз, декомпозицію та синтез, систематизацію.

Викладення основного матеріалу.

Випробувальна лабораторія легкої промисловості проводить дослідницьку роботу з метою підтвердження відповідності продукції регламентам і стандартам. Тому головним чинником випробувальної лабораторії, що засвідчує про її компетентність є достовірність результатів. Для забезпечення цієї вимоги управлінці випробувальної лабораторії повинні створити механізм діяльності, який відповідно до цілей та завдань сьогодення розробляє плани, визначає не лише, що і коли робити, але й як і хто буде

виконувати те, що намітили, формує робочі процедури на всіх стадіях управління та здійснює контроль. Одночасно потрібно прогнозувати на майбутнє: бачити лабораторію не такою, якою вона є, а такою, якою вона має стати. Тобто створити ефективну систему безперервності бізнесу, до складу якої входять: організаційна структура, політики, планування діяльності, розподілення відповідальності, процедури, процеси та ресурси. Ефективність діяльності випробувальної лабораторії істотно залежить від здатності управлінців приймати рішення в умовах невизначеності об'єднуючи фактори, що впливають на всі процеси діяльності.

Діяльність випробувальної лабораторії базується на встановлених вимогах, що містяться в нормативних документах. Нормативні документи в яких визначено вимоги, що впливають на процеси діяльності випробувальної лабораторії наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Нормативні документи в яких визначено вимоги, що впливають на процеси діяльності випробувальної лабораторії

Діяльність випробувальної лабораторії			
Економіка	Менеджмент		Випробування
	Вимоги до загальних процесів	Вимоги до конкретних процесів	
Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [5]	1. До систем управління якістю ДСТУ EN ISO 9001:2018 [6]	1. До екологічного менеджменту ДСТУ ISO 14001:2015 [9]	1. ДСТУ ISO/IEC 17025:2017 [10]
		2. До системи менеджменту лабораторії ДСТУ ISO/IEC 17025:2017 [10]	
	2. До менеджменту неперервності діяльності ДСТУ EN ISO 22301:2017 [7]	3. До менеджменту професійної безпеки та здоров'я ДСТУ ISO 45001:2019 [11]	
	3. Принципи та настанови щодо ризиків ДСТУ ISO 31000:2018 [8]	4. До систем управління інформаційною безпекою ДСТУ ISO/ IEC 27001:2015 [12]	

Джерело: складено автором

Переваги системи, яка використовує у своїй діяльності міжнародні стандарти полягає в здатності адаптуватися до міжнародних вимог. В свою чергу це зменшує технічні бар'єри між Україною та ЄС, що впливає на економічні показники вцілому.

Стандарт [6] відстоює застосування принципу «процесного підходу» при розробці, впровадженні та поліпшенні результативності системи управління якістю для підвищення задоволеності споживачів; концепцію циклу PDCA (Плануй – Виконуй – Перевірй - Дій); ризик – орієнтованого мислення, заснованого на оцінці ризиків. [6].

В контексті діяльності випробувальної лабораторії «процесний підхід» включає в себе розробку процесів лабораторії для управління ними, як єдиною і цілісною системою, а саме: система менеджменту об'єднує процеси і показники досягнення цілей; процеси визначають взаємопов'язані види діяльності і заходи контролю для забезпечення запланованих виходів; має бути докладне планування, визначено засоби управління і задокументовано в тій мірі, наскільки це необхідно. Ризики, які можуть впливати на цілі і результати, повинні бути вбудовані в процеси та оброблені системою менеджменту.

У [7] визначено менеджмент безперервності бізнесу (business continuity management) як повний процес управління, що передбачає ідентифікацію потенційних загроз, їх вплив на діяльність організації, який створює основу для підвищення стійкості організації до інцидентів і спрямований на реалізацію ефективних заходів у відповідь, що забезпечує захист інтересів ключових причетних сторін, репутації організації, її бренду і діяльності, додає цінність. Імплементация менеджменту безперервності бізнесу в діяльність лабораторії дає можливість інтегрувати в діяльність випробувальної лабораторії наступні процеси: аналіз впливу на діяльність; оцінювання ризиків; стратегію неперервності діяльності; процедури, що забезпечують

неперервність діяльності. Аналіз впливу на діяльність дозволяє визначити мінімальні процеси для підтримування своїх ключових послуг, визначити взаємозалежність між процесами і ресурсами необхідними для управління процесами на мінімально прийнятному рівні. Оцінка ризиків, згідно з ДСТУ ISO 31000:2018, встановлює, впроваджує та підтримує процес документованої оцінки ризиків, визначає, аналізує і оцінює його наслідки щодо діяльності лабораторії. Стратегія безперервності бізнесу визначається після аналізу впливу на діяльність і проведення оцінки ризиків. Мають бути розроблені заходи, що дозволять випробувальній лабораторії захистити і відновити критично важливі напрямки діяльності на основі толерантності до ризику і в рамках певних цілей своєчасності відновлення.

Стандарт [8] надає загальні рекомендації з управління ризиками, прийняття рішень, постановки і досягнення цілей, а також підвищення продуктивності. Стандарт визначає термін «ризик», як вплив невизначеності на цілі. Таким чином слово «ризик» застосовується для позначення як позитивних, так і негативних подій [8].

Стандарт допомагає створювати ефективні системи ризик – менеджменту в умовах невизначеності, що, в свою чергу сприяє уникненню негативних наслідків. Основною тезою стандарту є те, що ризик – менеджмент не окремий процес, а інтегрований у кожний процес діяльності організації. В контексті діяльності випробувальної лабораторії застосування рекомендацій даного стандарту дозволяє розробити та інтегрувати систему ризик – менеджменту в усі процеси діяльності випробувальної лабораторії. Це надає можливість порівнювати методи управління випробувальною лабораторією з визнаними на міжнародному рівні, надаючи обґрунтовані принципи ефективного менеджменту.

Стандарт [9] встановлює вимоги до системи екологічного менеджменту. Він допомагає розробити екологічну політику

та цілі з урахуванням вимог законодавства та значущих екологічних аспектів діяльності. В контексті діяльності випробувальної лабораторії даний аспект в першу чергу стосується процедури, що містить хіміко-аналітичні випробування, де в процесі випробувань застосовуються хімічні речовини. Випробувальна лабораторія повинна розробити, документально оформити, впровадити, підтримувати і послідовно покращувати систему екологічного менеджменту відповідно до вимог цього стандарту і визначити як будуть виконуватися ці вимоги. Вона повинна окреслити і документально оформити межі своєї системи екологічного менеджменту.

Стандарт [11] розроблений та спрямований на забезпечення безпеки на робочому місці для співробітників та замовників. У процесі виконання таких завдань вкрай важливо контролювати всі фактори, які можуть спровокувати: появу травм, захворювання та дій, що можуть привести до літального випадку. За допомогою пом'якшення негативного впливу на фізичний, психічний і когнітивний стан людини [11] охоплює всі дані аспекти.

Особливу увагу приділено концепції ризик – орієнтованого підходу. Крім того, що стандарт вимагає, щоб ризики по охороні здоров'я і безпеці праці були виявлені і проаналізовані, в ньому також застосовується ризик-орієнтований підхід до самої системи управління охороною праці з метою забезпечення ефективності та постійного вдосконалення відповідно до постійно мінливого «контексту» організації [13].

В контексті випробувальної лабораторії мають бути розроблені, документально оформлені, впроваджені та підтримуватися з врахуванням ризиків всі процеси, що стосуються безпеки співробітників на робочому місці та для замовників на час перебування у випробувальній лабораторії.

Система менеджменту інформаційної безпеки, згідно зі стандартом [12], є системним підходом з управління конфіденційною інформацією, тобто

створення системи, що забезпечить інформацією від небажаного зовнішнього втручання. У цю систему входить персонал, розроблені процеси та ІТ-системи. Обов'язковою вимогою є впровадження процесів ризик-менеджменту. Механізм може допомогти в підтримці інформаційної безпеки. Впровадження стандарту [12] в діяльність випробувальної лабораторії сприятиме безпеці фінансової інформації; забезпеченню конфіденційності інформації; безпеці внутрішній інформації лабораторії.

Стандарт [10] застосовується лабораторіями, які бажають продемонструвати свою технічну компетентність та діяльність яких відповідає цьому стандарту. Відповідність даному стандарту також означає, що лабораторія керує системою управління відповідно до принципів ДСТУ EN ISO 9001:2018 [14].

Стандарт [10] встановлює вимоги до: неупередженості та конфіденційності; структури; ресурсів; процесів; систем менеджменту лабораторії. Цей документ вимагає, щоб лабораторія планувала та здійснювала дії щодо управління ризиками та можливостями. Управління як ризиками, так і можливостями створює основу для підвищення результативності системи управління, вдосконалення та запобігання негативним впливам. Лабораторія несе відповідальність за те, які саме ризики та можливості потребують управління [15].

Основою концепцією щодо вимог даних стандартів є ідеологія загального управління якістю - Total Quality Management (TQM). В теорії TQM прийнято виділяти вісім принципів менеджменту на основі якості: орієнтація на замовника; роль керівництва; залучення співробітників; процесний підхід; системний підхід до управління; постійне вдосконалення; прийняття рішень заснованих на фактах; взаємовигідні відносини з постачальниками. В контексті випробувальної лабораторії модель управління повинна базуватися на

принципах менеджменту TQM. Застосовування концепції TQM вимагає систематичного збирання та аналізування інформації. Як наслідок, отримання обґрунтованих висновків щодо поточних і

потенційних потреб випробувальної лабораторії.

Принципи та твердження ДСТУ ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT) у відповідності до концепції TQM представлені в таблиці 2

Таблиця 2

Принципи та твердження ДСТУ ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT) у відповідності до концепції TQM

TQM принципи менеджменту на основі якості :	ДСТУ ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT)	
	принцип	твердження
Орієнтація на замовника	Орієнтація на замовника	Основну увагу в управлінні якістю приділяють задоволенню вимог замовника та прагненню до перевершення його очікувань
Роль керівництва	Лідерство	Керівники на всіх рівнях установлюють єдність призначеності та напрямків розвитку і створюють умови для задіяння персоналу до досягнення цілей організації у сферу якості
Залучення співробітників	Задіяність персоналу	Компетентний, правомочний та задіяний персонал на всіх рівнях в організації – суттєво важливий для покращення спроможності організації створювати цінність
Процесний підхід	Процесний підхід	Узгоджені та передбачувані результати досягаються більш результативно та ефективно, якщо діяльність розуміють та нею керують як взаємопов'язаними процесами, які функціують як цілісна система
Постійне вдосконалення	Поліпшення	Успішні організації постійно зорієнтовані на поліпшення
Прийняття рішень, заснованих на фактах	Прийняття рішень на підставі фактичних даних	Рішення, базовані на аналізуванні й оцінюванні даних та інформації, з більшою ймовірністю унеможливають бажані результати
Взаємовигідні відносини з постачальниками	Керування взаємовідносинами	Для досягнення сталого успіху організації керують своїми взаємовідносинами з відповідними зацікавленими сторонами, наприклад, з постачальниками
Системний підхід до управління	Стандарт стосується системи менеджменту якості	

Джерело: систематизовано автором на основі [16, 17]

Отже, орієнтація на фінансові показники означає орієнтацію на такі «що спізнюються» показники, тобто ті, що розраховані за підсумками минулого періоду. Такі важливі нематеріальні активи, як людський капітал, відносини з клієнтами, та інше, повинні оцінюватися, оскільки мають великий вплив на результативність та ефективність діяльності випробувальної лабораторії. Вони обов'язково повинні враховуватися та розраховуватися відносно ризиків при плануванні діяльності.

Маємо ключові вимоги до моделі управління випробувальною лабораторією: кінцеве оцінювання діяльності має враховувати крім фінансових показників показники нематеріальних активів, а саме ті, що пов'язані з принципами менеджменту якості. Обов'язкова присутність в моделі фази, що забезпечує управління ризиками в процесах. Модель повинна базуватися на причинно – наслідкових зв'язках.

Для вибору найпридатнішої моделі щодо впровадження в діяльність

випробувальної лабораторії проаналізуємо вже існуючі моделі. В [18] проаналізовано ефективність моделей з управління за наступними показниками: об'єкт управління, управлінський потенціал (наскільки модель дозволяє менеджменту контролювати діяльність компанії і досягати стратегічні цілі), інтеграційна складова (наскільки модель складна до впровадження, зрозуміла всіма задіяними учасниками та потребує перебудови усталених практик), сфери результативності (здатність моделі враховувати фінансові, ринкові та внутрішні індикатори; менеджмент в змозі своєчасно виявити загрози і знайти сприятливі можливості), задіяність персоналу (роль персоналу та значущість покладених обов'язків), стійкість моделі до маніпуляцій та помилок. Застосуємо

кількісне оцінювання для моделей, що представлені у [18].

Адаптуючи до вимог управління випробувальною лабораторією, спочатку виокремимо моделі за показником «об'єкт управління». Цей показник має містити наступні складові: фінанси, маркетинг, внутрішній бізнес – процеси, персонал. Для об'єктивного вибору застосуємо кількісне оцінювання. В показнику «Інтеграційна складова» оцінимо рівень складності втілення від 1 до 5 (1 – дуже складний, 2 – складний, 3 – середній рівень, 4 – нижче за середній, 5 – нескладний). Всі інші показники оцінимо за шкалою від 1 до 5 (1 – низький, 2 – менше за середній, 3 – середній, 4 – високий, 5 – вищий за високий). Кількісне оцінювання існуючих моделей з урахуванням вимог щодо управління випробувальною лабораторією наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Кількісне оцінювання існуючих моделей з врахуванням вимог, щодо управління випробувальною лабораторією

Показник	Назва існуючої моделі		
	Система збалансованих показників Нортон – Каплана (BSC)	Універсальна система показників Рамперсада	Моделі з високим ступенем складності (ССП Мейселя, піраміда ефективності Макнейра, модель EP2M Адамса і Робертса)
Управлінський потенціал	4	4	4
Інтеграційна складова	3	1	2
Задіяність персоналу	4	5	4
Сфери результативності	4	5	4
Стійкість до маніпуляцій та помилок	3	2	2
Всього	18	17	16

Джерело: складено автором на основі [18, 19]

Проаналізувавши та зробивши кількісне оцінювання робимо висновок, що система збалансованих показників Нортон – Каплана (BSC) є найпридатнішою моделлю щодо впровадження в управління випробувальною лабораторією. Тобто, BSC є система управління, що дозволяє чітко сформулювати ціль, розробити ризик – орієнтовану стратегію та втілити в реальність. Вона забезпечує зворотний зв'язок між внутрішніми бізнес-процесами

і зовнішніми показниками, які необхідні для підвищення стратегічної ефективності і досягнення результатів. BSC – це не тільки система вимірювання. При повному впровадженні BSC перетворює стратегічне планування з теоретичного в ключову діяльність випробувальної лабораторії, а саме: синхронізацію життєвих циклів процесного менеджменту та управління ризиками в єдину скоординовану модель процесу, спрямовану на координацію і

організаційні питання; концептуальне об'єднання ризиків і процесів в загальну модель для усунення смислової несумісності.

Етап розрахунку ризиків в бізнес – процесах щодо управління діяльністю випробувальної лабораторії представлений на рисунку 1.

Рис. 1. Етап розрахунку ризиків в бізнес – процесах щодо управління діяльністю випробувальної лабораторії

Джерело: доповнено автором на основі [20]

КРІ в системі BSC є інструментом щодо вимірювання. Key Performance Indicator (КРІ) це ключові показники результатів діяльності. Вони дозволяють оцінити дії щодо організації управління в цілому, окремими бізнес - процесами і кожним конкретним співробітником випробувальної лабораторії. КРІ грає важливу роль в побудові об'єктивної та ефективної системи мотивації. Використовуючи показники КРІ можна розрахувати ризики в контексті дій щодо організації управління в цілому, окремих бізнес - процесів і кожним конкретним співробітником.

Відповідно до всіх вищенаведених вимог можна зробити висновок, що оцінювання діяльності випробувальної лабораторії базується на обґрунтованих висновках щодо економічних показників, прийнятих управлінських рішеннях та процесах випробувань. Ці три складові системи управління співіснують як одне ціле: вони пов'язані між собою та мають причину - наслідкові зв'язки.

При оцінюванні діяльності випробувальної лабораторії потрібно визначитися з умовами оцінювання: абсолютне або відносне, по бенчмаркінгу

або у порівнянні зі своїми показниками якогось періоду. Далі повинні визначити та розбити цілі на: стратегічні, тактичні, операційні. Зазначимо, що діяльність випробувальної лабораторії буде оцінюватися в контексті ефективності [16]. При визначенні потрібних показників КРІ необхідно чітко розуміти: що ми оцінюємо за допомогою показників, навіщо ми це робимо, кого ми будемо оцінювати, як оцінювати.

Зауважимо, що ключовий фінансовий показник «прибуток» відноситься до таких «що спізнюється». Тоді загальне оцінювання діяльності випробувальної лабораторії має виражатися через систему збалансованих фінансових та нефінансових показників.

До фінансових показників віднесемо показники, що розраховуються на основі даних фінансових звітів. До нефінансових такі, що оцінюють процеси менеджменту та випробувань, тобто якості діяльності. Тоді система загального оцінювання діяльності випробувальної лабораторії Q_d буде складатися з: оцінювання фінансових показників (Q_f) та нефінансових, а саме, оцінювання якості процесів діяльності ($Q_{яплд}$), оцінювання якості послуг ($Q_{яп}$)

Інтегрований показник оцінювання якості процесів діяльності випробувальної лабораторії $Q_{япд}$ можна визначити за формулою:

$$Q_{япд} = \sum_{i=1}^N P_i Q_{ипд} = P_1 Q_1 + P_2 Q_2 \quad [1]$$

де, $Q_{ипд}$ – показник оцінювання процесу діяльності i -ї складової системи, $P_{ипд}$ – ваговий коефіцієнт процесу діяльності системи.

Q_1 – якість процесу випробувань.

Q_2 – якість процесів управління: системою якості, ресурсами, забезпечення безпечних умов праці, інформаційною безпекою, поліпшення професійного рівня.

Відповідно інтегрований показник оцінювання якості процесів випробувальної лабораторії $Q_{яп}$ буде визначатися за формулою:

$$Q_{япд} = \sum_{i=1}^N P_{ипд} Q_{ипд} = P_1 Q_1 + P_2 Q_2 + P_{21} \cdot Q_{21} + P_{22} \cdot Q_{22} + P_{23} \cdot Q_{23} + P_{24} \cdot Q_{24} + P_{25} \cdot Q_{25} \quad [2]$$

Інтегрований показник оцінювання якості послуг випробувальної лабораторії $Q_{яп}$ можна визначити за методикою [21]:

$$Q_{яп} = \sum_{i=1}^N P_{ип} Q_{ип} = P_{1п} Q_{1п} + P_{2п} Q_{2п} + P_{3п} Q_{3п} + P_{4п} Q_{4п} + P_{5п} Q_{5п} \quad [3]$$

де, $Q_{ип}$ – показник оцінювання якості послуг i -ї складової системи, $P_{ип}$ – ваговий коефіцієнт якості послуг системи.

$Q_{1п}$ – оцінювання результатів порівняльних випробувань;

$Q_{2п}$ – оцінювання функціональних можливостей;

$Q_{3п}$ – оцінювання прозорості діяльності;

$Q_{4п}$ – оцінювання інформаційної відкритості;

$Q_{5п}$ – оцінювання клієнтоорієнтовності

В свою чергу, кожен з процесів системи може бути описаний через систему показників даного процесу. Показники повинні характеризувати відповідність

процесу до встановленого критерію. Якщо результати вимірювання виражені в абсолютних числових значеннях вимірних параметрів, то застосовують методики оцінки відповідно до процедури обробки результатів вимірювання та обчислення оцінок, які відповідають специфіці вимірювання. Якщо результати вимірювання не можуть бути отримані в числовому вираженні, то оцінка якості виставляється на підставі колегіального рішення експертів.

Загальне оцінювання діяльності випробувальної лабораторії здійснюється за допомогою методу експертних оцінок. Спочатку здійснюється оцінювання по кожній складовій системи. Для чого експертною групою здійснюється оцінювання, застосовуючи наступний алгоритм: вибір методики оцінювання, вибір та вивчення об'єкта оцінювання, вибір показників оцінювання, визначення шкали оцінювання, вибір вагових коефіцієнтів, здійснення оцінки експертами.

Далі відбувається загальне оцінювання діяльності випробувальної лабораторії. Для чого потрібно чітко встановити критерій до порівняння: по бенчмаркінгу, або у порівнянні з минулим роком, абсолютне оцінювання або відносне. Проводимо порівняльний аналіз. Представлені результати аналізуємо та визначаємо дії щодо поліпшення діяльності випробувальної лабораторії.

Висновки. Впровадження системи загального оцінювання діяльності випробувальної лабораторії надає можливість кількісно оцінити роботу та вчасно виявити можливість настання загрозливих подій, тобто ризиків, та привести їх до категорії «прийнятних». Що в свою чергу сприяє підвищенню компетенції. Як наслідок, посилення конкурентоспроможності лабораторії на ринку послуг.

Література:

1. Офіційний сайт. URL : <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/ccbs/resources/modelling-credit-risk>
2. Офіційний сайт. URL : <https://www.nature.com/articles/s41467-020-18297-9>.

3. Офіційний сайт. URL : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5355539/>.

4. Офіційний сайт. URL : <https://www.researchsquare.com/article/rs-20692/v1>.

5. Офіційний сайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text v1.

6. ДСТУ EN ISO 9001:2018 (EN ISO 9001:2015, IDT; ISO 9001:2015, IDT Система управління якістю. Вимоги. Київ, 2018. 44 с. (Інформація та документація).

7. ДСТУ EN ISO 22301:2017 (EN ISO 22301:2014, IDT; ISO 22301:2012, IDT) Безпека суспільства. Система менеджменту неперервності діяльності. Вимоги. URL: <https://docs.cntd.ru/document/1200113802>.

8. ДСТУ ISO 31000:2018 (ISO 31000:2018, IDT) Менеджмент ризиків. Принципи та настанови. Київ, 2019. 19 с. URL: <http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/22615/24/ISO%2031000-2018.pdf>.

9. ДСТУ ISO 14001:2015 Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування. Київ, 2015. 37 с. URL: http://partnership.by/wp-content/uploads/2016/05/ISO_14001.pdf

10. ДСТУ ISO/IEC 17025:2017 Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій. Київ, 2017. 40 с. URL: <http://www.euroacademia.com.ua>

11. ДСТУ ISO 45001:2019 (ISO 45001:2018, IDT) Системи управління охороною здоров'я та безпекою праці. Вимоги та настанови щодо застосування. Київ, 2019. 40 с. URL: <https://docs.cntd.ru/document/1200175068>

12. ДСТУ ISO/ IEC 27001:2015. Інформаційні технології. Методи захисту. Системи управління інформаційною безпекою. Вимоги (ISO/IEC 27001:2013; Cor 1:2014, IDT). Київ, 2015. 34 с. URL: [https://pqm-online.com/assets/files/pubs/translations/std/iso-mek-27001-2013\(rus\).pdf](https://pqm-online.com/assets/files/pubs/translations/std/iso-mek-27001-2013(rus).pdf) .

13. Офіційний сайт. URL : <https://www.iso.org/ru/news/ref2271.html>.

14. Офіційний сайт. URL : <https://naau.org.ua/nova-redaktsiya-standartu-iso-iec-17025-2017/>.

15. Офіційний сайт. URL : https://naau.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/ISO-IEC17025_revision_2.pdf.

16. ДСТУ ISO 9000:2015 (метод перекладу) Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів (ISO 9000:2015, IDT). Київ 2016. 52с. (Інформація та документація).

17. Офіційний сайт. URL : <https://moluch.ru/archive/97/21768/>

18. Офіційний сайт. URL : https://studme.org/1424121814936/finansy/kontseptsiya_upravleniya_tselyam_management_objectives_mv0#938.

19. Хьюберт К. Рамперсад Універсальна система показників діяльності. Москва, 2004. 347 с. URL: <https://pqm-online.com/assets/files/lib/books/rampersad3.pdf>.

20. Клочков О.К. КРІ и мотивація персоналу. Повний збірник практичних інструментів. Москва, 2010. С. 6.

21. ГОСТ Р 54883-2011 Методика оцінювання якості послуг акредитованих випробувальних лабораторій та випробувальних центрів. Москва, 2020. 20 с. URL: <https://docs.cntd.ru/document/1200097613>.

References:

1. Official site, retrieved from: <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/ccbs/resources/modelling-credit-risk>.

2. Official site, retrieved from: <https://www.nature.com/articles/s41467-020-18297-9>.

3. Official site, retrieved from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5355539/>.

4. Official site, retrieved from: <https://www.researchsquare.com/article/rs-20692/v1>.

5. Official site, retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text v1.

6. DSTU EN ISO 9001:2018 (EN ISO 9001:2015, IDT; ISO 9001:2015, IDT Quality management systems. Requirements. Kiev, 2018. 44 p. (Information and documentation).

7. DSTU EN ISO 22301:2017 (EN ISO 22301:2014, IDT; ISO 22301:2012, IDT) Business continuity management systems. Requirements, retrieved from: <https://docs.cntd.ru/document/1200113802>.

8. DSTU ISO 31000:2018 (ISO 31000:2018, IDT) Risk management. Kyiv, 19 p., retrieved from: <http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/22615/24/ISO%2031000-2018.pdf> .

9. DSTU ISO 14001:2015 Environmental management systems Requirement with guidance for use. Kyiv, 37 p., retrieved from: http://partnership.by/wp-content/uploads/2016/05/ISO_14001.pdf

10. DSTU ISO/IEC 17025:2017 General requirements for the competence of testing and calibration laboratories. Kyiv, 40 p., retrieved from: <http://www.euroacademia.com.ua>.

11. DSTU ISO 45001:2019 (ISO 45001:2018, IDT) Occupational health and safety management systems. Requirements with guidance for use. Kyiv, 40 p., retrieved from: <https://docs.cntd.ru/document/1200175068>.

12. DSTU ISO/ IEC 27001:2015. Information technology. Security techniques. Information security management systems. Requirements. (ISO/IEC 27001:2013; Cor 1:2014, IDT). Kyiv, 34 p., retrieved from: [https://pqm-online.com/assets/files/pubs/translations/std/iso-mek-27001-2013\(rus\).pdf](https://pqm-online.com/assets/files/pubs/translations/std/iso-mek-27001-2013(rus).pdf) .

13. Official site, retrieved from : <https://www.iso.org/ru/news/ref2271.html>.

14. Official site, retrieved from :
<https://naau.org.ua/nova-redaktsiya-standartu-iso-iec-17025-2017/>.

15. Official site, retrieved from :
https://naau.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/ISO-IEC17025_revision_2.pdf.

16. DSTU ISO 9000:2015 (метод перекладу) Quality management systems - Fundamentals and vocabulary. (ISO 9000:2015, IDT). Kyiv, 52 p. (Information and documentation).

17. Official site, retrieved from :
<https://moluch.ru/archive/97/21768/>.

18. Official site, retrieved from :.
https://studme.org/1424121814936/finansy/kontseptsiy_a_upravleniya_tselyam_management_objectives_mv0#938.

19. Dr. Hubert K. (2004), Rampersad TOTAL PERFORMANCE SCORECARD Redefining Management to Achieve Performance with Integrity. Moscow, Russia, 347 p., retrieved from : <https://pqm-online.com/assets/files/lib/books/rampersad3.pdf>.

20. Klochkov A.K. (2010), KPI and staff motivation. A complete collection of practical tools. Moscow, Russia, 6 p..

21. GOST R 54883-2011 Technique of services quality estimation of the accredited test laboratories and the test centers. Moscow, Russia, 20 p., retrieved from : <https://docs.cntd.ru/document/1200097613>.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2021 р.

УДК 338.1:330.1

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-131-136

АБЕРАЦІЇ ПАРАДИГМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Єрешко Ю.О.

*к.е.н., доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», м. Київ, Україна,
e-mail: julia.jereshko@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9161-8820>*

ABERRATIONS OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT PARADIGM

Yereshko Julia

PhD (Economics), associate professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine, e-mail: julia.jereshko@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9161-8820>

Анотація. У даному дослідженні визначено, що існуючі сьогодні моделі сталого розвитку істотно не відрізняються одна від одної, водночас, вони не задовольняють умовам вирішення проблеми неоднозначності у трактуванні даного концепту та відсутності адекватно обґрунтованої парадигми сталого розвитку. А також, не враховують, принаймні наочно, описаних нами у попередніх дослідженнях, базових засад (принципів) сталого розвитку, що полягають у врахуванні поточного рівня розвитку системи, а також її екзогенного та ендегенного середовищ, – актуальності дій, їх доцільності та можливості їх сприйняття системою. Було визначено, що основною причиною відсутності адекватної єдиної моделі є відсутність виваженого, неупередженого та абсолютного тлумачення концепції "сталого розвитку". Активно тиражоване сьогодні соціоцентричне гіпертрофування є одним з видів аберацій, іманентних концепту сталого розвитку як будь-якій багатоаспектній системі, що унеможливають формулювання уніфікованого загальноприйнятого уявлення про нього і його імплементацію. Метою дослідження є виявлення і аналіз аберацій, властивих концепту сталого розвитку, як і будь-якій іншій складній багатокомпонентній системі, з позицій формулювання в майбутньому однозначної уніфікованої парадигми. В результаті дослідження були систематизовані наступні основні форми аберацій концепції сталого розвитку: політизація; гіпертрофування; гіперболізація; імітація; редукованість; реверсивна ефективність. У дослідженні обґрунтовані деякі причини одночасної актуальності, контрверсійності і політизації концепту «сталий розвиток», з одного боку, природою яких є відсутність єдиного адекватного розуміння його сутності, а з іншого – намагання економічних агентів використати даний концепт у своїх специфічних економічних інтересах, що, почасти, є конфліктними його природі з точки зору можливого порушення стабільності системи. В викладеного вище можна припустити, що виявлення і систематизація описаних аберацій, дозволить, уникаючи їх, раціоналізувати формулювання в подальших дослідженнях уніфікованої людиноцентричної теоретико-методологічної моделі сталого розвитку, а також, актуалізувати існуючі цілі сталого розвитку.

Ключові слова: сталий розвиток; ноосфера; парадигма сталого розвитку; аберації; економічне зростання
Формули: 0; рис.: 0; табл.: 1, бібл.: 14

Annotation. Given study determinates, that existing today sustainable development models do not differ significantly, at the same time, they do not satisfy the conditions for solving the problem of ambiguity in formulation and lack of substantiation of the sustainable development paradigm. Those models as well, do not take into account, at least demonstrably, basic grounds (principles) of sustainable development, formulated by us in previous studies, that consist in taking into account the current level of development of the system, and its endogenous and exogenous environment, - the relevance of actions, their expediency and possibility of their perception by the subjected system. It was determined, that the main reason for the absence of an adequate unified model is the lack of the "sustainable development" concept reasonable, unbiased and absolute interpretation. Actively introduced today sociocentric hypertrophy is one of the types of aberrations, that are imminent to a concept of sustainable development as any other multifaceted system, that makes it impossible to formulate a unified conventional idea of it and, thus provide its implementation. The aim of the study is to identify and analyze the aberrations inherent in the concept of sustainable development, as well as any other complex multicomponent system, from the standpoint of formulating in the future a unique unified paradigm. The main forms of aberrations of the sustainable development concept are systematized as following: politicization; hypertrophy; hyperbolization; imitation; reduceness; reversible efficiency. The study substantiates several reasons for the simultaneous relevance, controversy and politicization of the "sustainable development" concept: on the one hand, the nature of them is manifested in the absence of a single adequate understanding of concept's essence, and on the other – the attempts of economic agents to use this concept in their

specific economic interests, which, in part, are conflict with its nature from the point of view of the possible impairment and violation of the system's stability. As the result, it can be assumed, that the detection and systematization of the described aberrations will allow avoiding them in subsequent studies, while rationalizing the formulation of a unified human-centric theoretical and methodological model of sustainable development, as well as update existing goals of sustainable development.

Key words: *sustainability; noosphere; sustainable development paradigm; aberrations; economic growth.*
Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 1; bibl.: 14

Постановка проблеми. Протягом всього свого існування, концепція сталого розвитку піддавалась і продовжує піддаватись критиці: як з позиції реальності такого розвитку, що є сталим, так і в розрізі питання про те, що саме належить підтримувати в цьому сталому розвитку. Зокрема, у [1] заперечується сама можливість сталого використання невідновлюваних ресурсів, «оскільки будь-яка позитивна швидкість експлуатації в кінцевому підсумку призведе до вичерпання обмежених запасів планети»; у [2] наголошується, що дана концепція нівелює значимість Промислової революції, оскільки «визнає її не сталою»; у [3, с. 48-54] наголошується, що «зміст концепції є надто розтягнутим і стосується всього від управління природоохоронною діяльністю до економічного розвитку, а Звіт Брундтланда пропагує ніщо інше як давно вже відому стратегію світового розвитку з неоднозначною і необґрунтованою концепцією, доданою по суті в якості слогану публічної реклами для громадськості».

На наш погляд, основою даних висловів, заперечень концепції та її критики є неоднозначність формулювання і недостатність обґрунтування парадигми сталого розвитку, вдало підкреслена останнім вищенаведеним твердженням. Саме відсутність уніфікованої теоретико-методологічної моделі дає можливість заперечувати саме існування концепту, адже з точки зору формальної логіки, – розмірковування за аналогією і висування гіпотез не є доказами, що опосередковує потребу у виробленні однозначної адекватної парадигми сталого розвитку і трансформації механізму його реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий науковий доробок в галузі дослідження проблематики сталого розвитку належить, зокрема:

М. Згуровському, Г. Яловому, У. Гроберу, Дж. Блюїту, Д. Евеліну, Т. О'Рієрдану, С. Боемер-Крістіансену, Н. Жиоржеску-Рогену, Р. Тернеру, М. О'Коннору та ін.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є виявлення і аналіз абераций, властивих концепту сталого розвитку, як і будь-якій іншій складній багатоконпонентній системі, з позиції формулювання в майбутньому однозначної уніфікованої парадигми.

Викладення основного матеріалу дослідження. Поштовхом до проліферації сьогодні наукового та публіцистичного доробку зі сталого розвитку стала «Хартія Землі», представлена конференції ООН з Навколишнього середовища та розвитку у 1992 році, яка окреслює напрями розвитку глобального суспільства у 21 ст. на засадах справедливості, стійкості і миру. Документом визначено 4 основні «стовпи побудови нового кращого суспільства»: повага та турбота про спільноту; екологічна гідність; соціальна та економічна справедливість; демократія, ненасилля та мир [4].

Парадигма сталого розвитку сталого розвитку на основі концепції ноосфери В. Вернадського, описана у [5] являє собою трикомпонентну систему, побудовану на засадах балансування і узгодженості, що об'єднує всі трансформаційні процеси у такі складові: економічну, екологічну і соціальну.

Деякою мірою, однією з моделей сталого розвитку можна вважати програму «17 Цілей сталого розвитку» що є частиною 2030 Agenda for Sustainable Development, започатковану 2015 року Організацією об'єднаних націй на базі програми Agenda 21, представленої на Саміті Землі в Ріо де Жанейро 1992 року та підписаної 178 урядами країн-членів ООН, яка трактується самою організацією як:

«план досягнення кращого та більш стійкого майбутнього для всіх» [6].

Дана «модель», по суті є інтерпретацією трикомпонентної системи, описаної нами вище, шляхом поглиблення фокусу в розрізі формулювання вужчих напрямків діяльності в рамках економічної, екологічної і соціальної складових.

Водночас, можемо спостерігати деяку хаотичність в методиці встановлення пріоритетності цілей розвитку ООН, а також, деяку спірність важливості досягнення окремих цілей з переліку, саме з позиції формулювання їх в контексті задоволення умовам сталого розвитку. Існуючі на сьогодні моделі сталого розвитку значною мірою не відрізняються від описаних нами вище, водночас, вони не задовольняють умовам вирішення сформульованої вище проблеми. А також, не враховують, принаймні наочно, описаних нами у [7] базових засад (принципів) сталого розвитку, що полягають у врахуванні поточного рівня розвитку системи, а також її екзогенного та ендогенного середовищ, – актуальності дій, їх доцільності та можливості їх сприйняття системою. Разом з тим, основною причиною відсутності до сьогодні адекватної уніфікованої моделі є відсутність обґрунтованого трактування концепту «сталий розвиток», на якій наголошено, зокрема, у [3].

Трактування сталого розвитку як концепції можна уявно представити у вигляді трьох основних напрямів:

1) описане нами вище заперечення його можливості;

2) соціоцентричне – з позиції пріоритетності подолання бідності, соціальної нерівності, дискримінацій, досягнення миру;

3) економічне, інтерпретоване нами попередньо у [7] як слабоструктурований (неформалізований) рівноважний стан для забезпечення кількісного і якісного, переважно інтенсивного, диференційованого зростання. При цьому сталість належить сприймати як спроможність системи до відновлювання параметрів після впливу на неї, та/або

спроможність системи до збереження параметрів при впливі на неї.

Соціоцентричне трактування концепту сталого розвитку, на наш погляд, не є раціональним з точки зору неможливості його досягнення – світовий досвід господарювання неодноразово доводив неможливість і непрактичність «рівності» від соціальної до економічної.

Зазвичай обіцянки тотальної рівності обертаються доволі гірким досвідом: Радянський союз з колективізацією, репресіями, Голодоморами є жахливим доведенням даної тези. Разом з тим, забезпечення абсолютної, до прикладу, економічної рівності не несе у собі раціоналізму: саме нерівність, конкуренція за ресурси і необхідність задоволення потреб є мотиватором для індивіда, стимулом до дії, рушієм індивідуально а, з рештою, і суспільного розвитку – економічного, інтелектуального соціального. До того ж, Дж. Ронном вдало описана рекурсія економічної нерівності суспільства: «якщо скласти разом всі гроші світу і розділити їх порівну, з часом вони опиняться в тих самих кишнях, де і були до того» [8].

Таке трактування є одним з видів аберацій іманентних концепту сталого розвитку як будь-якій багатоаспектній системі, що унеможлиблюють формулювання уніфікованого загальноприйнятого уявлення про нього і його імплементацію, на наш погляд можна систематизувати як:

- політизація. У [9, с. 352] автором зазначено, що «стійкість – це це дуже привабливе поняття для політиків... <ця> ідея пропонує можливість розширити свою сферу впливу та укласти нові союзи зі стейкхолдерами, зацікавленими у захисті навколишнього середовища...Проте цей інтерес призвів до політизації сталого розвитку, зведення цього поняття до приводу втручатися в розширений спектр діяльності ... замість того, щоб надавати чітке керівництво формуванням державної політики, воно натомість надає повноваження бюрократіям посилювати

свій вплив і ствержуватись у своїх старих ролях»;

- гіпертрофування.

Контроверсійність «сталого розвитку» пояснюється не тільки неоднозначним тлумаченням концепту, а і наданням цій системі неспецифічних їх сутнісних характеристик. Згадані вище економічна і соціальна рівність можуть бути прикладом такого гіпертрофування. Безумовно, соціальна компонента сталого розвитку, особливо з точки зору обґрунтованої нами позиції людиноцентричності, є не просто важливою, а, без перебільшення, – ключовою. Водночас, інтерпретація соціальної складової сталого розвитку з позиції «зрівнялівки», на наш погляд, є спірною, оскільки, з одного боку, абсолютна рівність не може бути реалізована, а з іншого, як згадано вище, – вона нівелює компоненту розвитку в системі «сталий розвиток»;

- гіперболізація в контексті даного дослідження уявляється нами у зв'язці з політизацією. Так, перебільшення, з одного боку, ролі гендерної і національної рівності, з іншого – перебільшення масштабів дискримінації, можуть стати причиною не тільки порушення стійкості, як економічної, так і соціальної та екологічної, а і деструкції всієї системи, провокуючи конфлікти від локальних до міжнародних;

- імітація. Окрім політизованості і контроверсійності, «сталий розвиток»

сьогодні отримав ще одну характеристику – статус бренду. Так, після Брунтландського Звіту, концепція сталого розвитку не тільки була інституціолізована в різних організаціях, але виступила, також, каталізатором для заснування багатьох соціально і екологічно спрямованих підприємств [9].

Активна проліферація ідей сталого розвитку породила безліч наукових і публіцистичних творів, які, в свою чергу, перетворили стійкість на «соціальну свідомість», «екологічність», «гідність», тобто сформулювали суспільне уявлення про необхідність вчинення заходів для захисту майбутнього і прийдешніх поколінь. Що, беззаперечно, мало позитивний вплив: значний пласт споживачів починає дедалі частіше обирати товари з позиції соціально-екологічної свідомості, спонукаючи виробників до створення «сталого екологічного товару».

Екологічність сьогодні в моді, от тільки неперебірна конкуренція стає причиною імітації цієї «екологічності» – дедалі більше брендів і простих компаній заявляють про перехід до моделі сталого розвитку, проте, аналіз доводить, що ці декларації не завжди відповідають дійсності. Даний процес отримав назву «Greenwashing», прикладом якого слугують бренди і компанії з табл. 1.

Таблиця 1

Приклади «зеленого камуфляжу або екологічного відмивання»

Компанія/бренд	Зелений камуфляж
IKEA	Меблевий ритейлер був пов'язаний з незаконними вирубками лісу в Україні. компанія Forest Stewardship Council, яку використовує IKEA сертифікації деревини, була описана в дослідницькому звіті неурядової організації Earthsight як організація, що займається «екологічним відмиванням» у лісництві. Її звинуватили у тому, що вона не змогла виявити джерело конфліктної деревини у IKEA і вжити заходів.
SC Johnson's	Пластикова пляшка Windex Vinegar Ocean від компанії SC Johnson претендує на звання першої в світі пляшки з засобом для миття вікон, зробленою на 100% з переробленого океанічного пластику. Твердження «океанічний пластик» мало б означати, що він насправді був витягнутий з океану. Однак, це не так – його закупають у «пластикових банках» на Гаїті, на Філіппінах і в Індонезії; це пластик, зібраний на суші, який в іншому випадку, можливо, потрапив би в океан, тому його категоризують як «пов'язаний з океаном» або «океанічний пластик». «Деякі бренди переборщують і створюють у споживачів враження, що «океанічний пластик» витягається з океану, пляшка за пляшкою. Це просто не так», – каже Вітас Грудіс, керуючий партнер компанії з переробки відходів Bantam Materials. «Сонце

	і сіль розкладають пластик, і він стає придатний для переробки» [10].
ENI	Італійський нафтовий гігант Епі увійшов в історію як перша в країні компанія, притягнута до відповідальності за «екологічну мийку». Компанію оштрафували на 5 мільйонів євро за твердження у рекламній кампанії, що її дизель на основі пальмової олії є "зеленим".
Procter & Gamble	Заявляла, що миючий засіб для прання Tide Pureclean має 100% рослинну основу. Виявляється, що рослинних компонентів у складі не більше 75%.
Nestle	Маркетингове просування шоколаду відбувається на основі запевнення споживачів про походження какао з плантацій, що функціонують на засадах сталого розвитку, коли ланцюг постачання какао в Західній Африці практично не має усталених екологічних стандартів
BMW X5 and 355d; Ford F-250 and F-350; Chevrolet Cruze; Mercedes-Benz; Volkswagen and Audi	Використання програмного забезпечення, що альтернує реальні показники викидів (так звані «пристрої поразки»), щоб оманливо рекламувати дизельні транспортні засоби як чисті та екологічні

Джерело: побудовано автором на основі [10; 11]

- редукованість. Уряди і бізнес «продовжують вибирати між економічними, соціальними та екологічними стовпами, будучи переконаними, що вони є субститутами один одного, радше, ніж доповнюючими компонентами» [12].

- реверсивна ефективність. Аберация такого типу характеризується зворотною ефективністю інновації/дії/процесу, що мала на меті реалізацію сталого розвитку, яскравою ілюстрацією якої може слугувати «парадокс пластикового пакету». Широко обговорювана сьогодні криза пластику, яка призвела за деякими оцінками [13] до наймасштабнішої екологічної катастрофи в історії людства, виникла внаслідок намагання шведського інженера С.Г. Туліна «врятувати» планету на тлі поширеної у 50-60 рр ХХ ст. ідеї про необхідність збереження лісів Європи і Амазонії [14]. Створені Туліном 1959 року поліетиленові пакети були розроблені як альтернатива паперовим, які вважалися шкідливими для навколишнього середовища, оскільки в результаті вирубували ліси. Вони були значно міцнішими за паперовий аналог, оскільки інженер планував їх тривале повторне використання.

Висновки. У дослідженні обґрунтовані деякі причини одночасної актуальності, контроверсійності і політизації концепту «сталий розвиток», з одного боку, природою яких є відсутність єдиного адекватного розуміння його сутності, а з

іншого – намагання економічних агентів використати даний концепт у своїх специфічних економічних інтересах, що, почасти, є конфліктними його природі з точки зору можливого порушення стабільності системи.

З викладеного вище можна припустити, що виявлення і систематизація описаних абераций, дозволить, уникаючи їх, раціоналізувати формулювання в подальших дослідженнях уніфікованої людиноцентричної теоретико-методологічної моделі сталого розвитку, а також, актуалізувати існуючі цілі сталого розвитку. На наш погляд, кожна з обґрунтованих у дослідженні абераций заважає не лише ефективній імплементації засад сталого розвитку, викривлюючи розуміння її істинної сутності, а і провокує появу нових і загострення існуючих системних загроз: економічної, соціальної, екологічної тощо.

Література:

1. Turner, R. Kerry Sustainability, Resource Conservation and Pollution Control: An Overview. *Sustainable Environmental Management*. 1988. London: Belhaven Press.
2. Georgescu-Ruegen, N. The entropy law and the economic process, 1971 (No. 04; HB171, G4.).
3. O'Riordan, T. (1988). The politics of sustainability.
4. Earth Charter Initiative. What is the Earth Charter? URL : <https://earthcharter.org/about-the-earth-charter/>.
5. BI DSS Group Концепція Ноосфери та мережеві ергатичні організми, мережево-центричні системи і війни, *Інтернет речей*. 2019. URL : https://dss-bi.blogspot.com/2019/05/blog-post_17.html.

6. UN.org Sustainable Development Goals. URL : <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

7. Яловий, Г. К., Єрешко Ю. О. (2015). Методологія науково-технологічного розвитку в концепції постіндустріального суспільства. *Економічний вісник Національного технічного університету України Київський політехнічний інститут*, 2015. №12. С. 71-82.

8. Stosec Фрази дня. Джим Рон. 2020. URL : <https://stosec.com/jim-rohn-2/>.

9. Boehmer-Christiansen, S. The geo-politics of sustainable development: bureaucracies and politicians in search of the holy grail. *Geoforum*. 2002. №33(3). С. 351-365.

10. Hicks R. 8 brands called out for greenwashing in 2020. URL : <https://www.eco-business.com/news/8-brands-called-out-for-greenwashing-in-2020/>

11. Truth in advertising. Earth day 2021: companies accused of greenwashing. URL : <https://www.truthinadvertising.org/six-companies-accused-greenwashing/>.

12. O'Connor, M. The 'four spheres' framework for sustainability. *Ecological Complexity*. 2006. №3. С. 285-292

13. Petruzzello, M. Plastic Disaster:you're your bags and bottles pollute the oceans. URL : <https://www.britannica.com/story/plastic-disaster-how-your-bags-bottles-and-body-wash-pollute-the-oceans>

14. The Independent. Plastic bags were created to save the planet. URL : <https://www.independent.co.uk/climate-change/news/plastic-bags-pollution-paper-cotton-tote-bags-environment-a9159731.html>.

References:

1. Turner, R. Kerry (1988), Sustainability, Resource Conservation and Pollution Control: An Overview. Sustainable Environmental Management. London: Belhaven Press.

2. Georgescu-Ruegen, N. (1971). The entropy law and the economic process (No. 04; HB171, G4).

3. O'Riordan, T. (1988). The politics of sustainability.

4. Earth Charter Initiative. What is the Earth Charter? Retrieved from : <https://earthcharter.org/about-the-earth-charter/>.

5. BI DSS Group (2019), The concept of the noosphere and networked ergatic organisms, network-centric systems and wars, the Internet of Things, retrieved from : https://dss-bi.blogspot.com/2019/05/blog-post_17.html

6. UN.org Sustainable Development Goals, retrieved from : <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

7. Yalovyj, G, & Yereshko, J. (2015), "Methodology of scientific and technological development in the concept of post-industrial society", *Ekonomichnyj visnyk Natsionalnogo tehnicznego universytetu Ukrainy*, (12), 71-82.

8. Stosec (2020) Jim Ron, retrieved from : <https://stosec.com/jim-rohn-2/>

9. Boehmer-Christiansen, S. (2002), The geo-politics of sustainable development: bureaucracies and politicians in search of the holy grail. *Geoforum*, №33(3), pp. 351-365.

10. Hicks R. (2020) 8 brands called out for greenwashing in 2020, retrieved from : <https://www.eco-business.com/news/8-brands-called-out-for-greenwashing-in-2020/>

11. Truth in advertising (2021) Earth day 2021: companies accused of greenwashing, retrieved from : <https://www.truthinadvertising.org/six-companies-accused-greenwashing/>.

12. O'Connor, M. (2006), The 'four spheres' framework for sustainability. *Ecological Complexity*, № 3, pp. 285-292.

13. Petruzzello, M. (2021), Plastic Disaster:you're your bags and bottles pollute the oceans, retrieved from : <https://www.britannica.com/story/plastic-disaster-how-your-bags-bottles-and-body-wash-pollute-the-oceans>.

14. The Independent. Plastic bags were created to save the planet (2021), retrieved from : <https://www.independent.co.uk/climate-change/news/plastic-bags-pollution-paper-cotton-tote-bags-environment-a9159731.html>.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2021 р.

УДК 005.95:658.12.4

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-137-141

СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Наумова О.О.

к.е.н., доцент, доцент кафедри маркетингу та поведінкової економіки, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: Olenan@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1237-833X>

STRATEGIES HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

Naumova Olena

Ph.D. (Economics), associate professor, associate professor at marketing and behavioral economics department, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: Olenan@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1237-833X>

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей різноманітних теоретичних підходів до стратегій управління персоналом підприємства та їх типів. Дано визначення термінів «стратегічне управління персоналом підприємства» та «стратегія управління персоналом». Стратегічне управління персоналу визначено як процес реалізації стратегії підприємства через здійснення функціонального, процесного та системного підходів до управління персоналом. Стратегію управління персоналом визначено як складний комплекс політик управління персоналом (підбір, управління кар'єрою, підвищення кваліфікації, управління мотивацією та ін.), який узгоджений та інтегрований в загальну стратегію підприємства, має довгостроковий характер і є гнучким до мінливого маркетингового середовища. Мета цього дослідження – дослідження особливостей застосування різних типів стратегій управління персоналом підприємства. У статті проаналізовано підходи до стратегій управління персоналом, зокрема, розглянуто такі підходи, як споживацький, партнерський та ідентифікаційний. Визначено детермінанти стратегії управління персоналом підприємства, серед яких виокремлено, зокрема, особливості зовнішнього середовища підприємства, рівень конкурентоспроможності підприємства на ринку, стадію його життєвого циклу, розмір підприємства та його спеціалізація. Узагальнено теоретичні аспекти застосування стратегій стимулювання, інвестування та залучення персоналу. Проведено аналіз різноманітних стратегій управління персоналом, визначено особливості реалізації політик управління персоналом для кожної з них. Систематизовано особливості поведінки працівників за різних типів стратегій управління персоналом. Проаналізовано особливості застосування діджитал стратегій управління персоналом, вказано на можливості, які з'являються у підприємства від впровадження підходу управління діджитал-HR. Аргументовано актуальність подальших досліджень з аналізу теоретичних підходів до стратегічного управління персоналом підприємства.

Ключові слова: стратегія, стратегічне управління персоналом, стратегія управління персоналом, інноваційна діяльність, діджитал-HR.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 11

Annotation. The article is devoted to the study of the features of various theoretical approaches to enterprise's strategies of human resource management and their types. The terms "enterprise's strategic human resource management" and "strategy of human resource management" are defined. Strategic HRM is defined as a complex process of implementing the enterprise's strategy through the implementation of functional, process, and system approaches to HRM. HRM strategy is defined as a complicated complex set of HRM policies (selection, career management, training, motivation, etc.), which is consistent and integrated into the main strategy of the enterprise, has a long-term focus, and is flexible to a changing marketing environment. The purpose of this study is to study the features of the application of different types of personnel management strategies of the enterprise. The article analyzes the approaches to HRM strategies, considers such approaches as consumer, partnership, and identification. The determinants of enterprise's strategy of HRM are highlighted, among which, in particular, the features of the external environment of the enterprise, the level of competitiveness of the enterprise in the market, the stage of its life cycle, the size of the enterprise, and its specialization. Theoretical aspects of application HRM strategies of stimulation, investment, and involvement of personnel are generalized. The analysis of various HRM strategies is carried out, features of implementation of policies of HRM for each of them are defined. The features of employee behavior under different types of HRM strategies are systematized. The peculiarities of the application of digital HRM strategy are analyzed, the opportunities that arise in the enterprise from the implementation of the digital-HRM approach are indicated. The relevance of further research on the analysis of theoretical approaches to strategic HRM of the enterprise is argued.

Key words: strategy, strategic HRM, HRM strategy, innovation activity, digital-HR.

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0; bibl.: 11

Постановка проблеми. Зовнішнє середовище підприємства змінюється швидкими темпами. Те, що лише вчора було актуальним, вже сьогодні є застарілим. Майбутній успіх підприємства визначається, насамперед, оптимальним використанням людського капіталу персоналу. У той час, як місія, цінності та їх зв'язок зі стратегічними цілями визначають можливості реалізації персоналом свого інтелектуального потенціалу.

Проблеми ефективних стратегій управління персоналом підприємства та їх вдосконалення у відповідності до зовнішніх викликів набувають особливої актуальності, оскільки перехід вітчизняних підприємств на інноваційний шлях розвитку, вихід на нові ринки вимагають реалізації чіткої, цілісної та узгодженої інноваційної стратегії, орієнтованої, зокрема на посилення інтелектуалізації праці, всебічне використання творчого потенціалу персоналу та його стратегічний розвиток.

Підприємства, які стимулюють та активно інвестують у приріст знань, вдосконалення вмій та навичок свого персоналу, краще адаптуються до змін у мінливому оточуючому середовищі та ефективно використовують кадровий потенціал на користь реалізації інноваційної політики підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні основи формування та розвитку стратегій управління персоналом підприємства досліджуються у роботах іноземних науковців М. Армстронга [1; 2], Л. Дасера, П. Райта, С. Снелла, Дж. Холдера [7; 8], Б. Кауфмана [3], Р. Ноу [9], Д. Ульріха [13], А. Нанкервіса [4], Ч. Грір [12], а також вітчизняних науковців, зокрема, у роботах О.А. Грішної [10; 11] та І.Л. Петрової [5; 6].

У переважній більшості досліджень [3; 6-8; 12; 13] стратегічне управління персоналом у загальному підсумку визначається як складний процес реалізації стратегії підприємства через здійснення функціонального, процесного та

системного підходів до управління персоналом.

Разом з тим, незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень та практичної бази, науковці досі жваво продовжують досліджувати проблеми розробки та застосування стратегій управління персоналом.

Формулювання цілей статті. Мета цього дослідження – дослідження особливостей застосування різних типів стратегій управління персоналом підприємства.

Викладення основного матеріалу дослідження. М. Армстронг визначає стратегічне управління людськими ресурсами як процесний підхід до прийняття рішень відносно намірів і планів підприємства у сфері трудових відносин, а також при формуванні політики і практики у сфері найму, навчання, розвитку, управління ефективністю, оцінки діяльності персоналу і міжособистісних відносин працівників, винагороди персоналу [1; 2, с. 48-49].

Б. Кауфман вважає, що стратегія управління персоналу підприємства представляє собою вибір, узгодження та інтеграцію системи управління персоналом підприємства в такий спосіб, щоб ресурси людського капіталу найбільш ефективно сприяли досягненню стратегічних цілей підприємства [3, с. 404].

А. Нанкервіс [4] вважає, що стратегії управління персоналом, як і бізнес-стратегії, повинні враховувати зміни як у зовнішньому, так і у внутрішньому середовищі підприємства, а отже, бути здатними передбачати непередбачені ситуації, які можуть виникнути протягом періоду планування. Для того, щоб стати стратегічним партнером, спеціалісти з управління персоналом повинні розвивати тісні зв'язки з усіма рівнями управління підприємства та формувати відносини, що сприяють зростанню цінності стратегічного управління працівниками підприємства [4, с. 15].

Ми також поділяємо думку І.Л. Петрової [5, с. 129], яка вважає, що для

реалізації стратегії управління персоналом підприємства варто реалізувати процесний підхід, згідно якого діяльність та розвиток персоналу є бізнес-процесом – послідовністю дій від уведення необхідних ресурсів до одержання готового продукту.

Ми визначаємо стратегію управління персоналом як складний комплекс політик управління персоналом (підбір, управління кар'єрою, підвищення кваліфікації, управління мотивацією та ін.), який узгоджений та інтегрований в загальну стратегію підприємства, має довгостроковий характер і є гнучким до мінливого маркетингового середовища.

Детермінантами стратегій управління персоналом є особливості зовнішнього середовища підприємства, рівень конкурентоспроможності підприємства на ринку, стадія його життєвого циклу, розмір підприємства та його спеціалізація та ін.

І.Л. Петрова [6, с. 13] виокремлює такі підходи до стратегій управління персоналом:

1) споживацький. Підхід характеризується наявністю спільних інтересів підприємства та його працівників, але відсутністю загальних цілей та цінностей. Спільний розвиток підприємства та працівників не передбачений, втім працівники використовують можливості підприємства для задоволення власних потреб.

2) партнерський. Підхід відзначається взаємовигідними партнерськими відносинами між підприємством та його працівниками, узгодженими цілями та цінностями. Проводяться систематичні заходи з організації розвитку персоналу, насамперед, його компетентностей та творчого (інноваційного) потенціалу. Завдячуючи цьому, працівники збільшують власний внесок у розвиток підприємства.

3) ідентифікаційний. Підхід передбачає спільні цінності підприємства та його працівників. Розвиток підприємства виступає рушійною силою реалізації потенціалу персоналу, і навпаки, підприємство набуває подальший розвиток через нарощення інтелектуального

потенціалу та соціального капіталу його персоналом.

За споживацького підходу спостерігається відсутність довгострокового бачення розвитку персоналу, а разом з цим і підприємства. Для працівників, у першу чергу, важливим є отримання гідної заробітної плати, але потреби у розвитку компетентностей для працівника не є пріоритетними. Це у свою чергу, несприятливо позначається на потенціалі для розвитку підприємства.

HR-відділ підприємства за партнерської стратегії управління виконує аналітичний моніторинг персоналу, розробляє ефективні програми мотивації персоналу, здійснює заходи з підтримання сприятливого психологічного клімату, проводить оцінку діяльності персоналу та реалізує програми з розвитку його кар'єри. До несприятливих проявів цього підходу науковці відносять відносну нестабільність HR-політики.

Ідентифікаційна стратегія управління персоналом притаманна конкурентоспроможним підприємствам, орієнтованим на інноваційну діяльність. За такої стратегії дотримується контрольованість та стабільність показників плинності кадрів. Персонал умотивований на високі досягнення в інноваційній діяльності підприємства, завдяки ефективній політиці винагороди та розвитку персоналу.

Також ґрунтовною є типізація стратегій управління персоналом, розроблена Л. Дайером та Дж. Холдером [7; 8], заснована на стратегіях управління підприємством:

1) стратегія стимулювання персоналу. Ця стратегія є подібною до стратегії підприємства «лідерство за витратами». Основним напрямом роботи HR-відділу є оптимізація чисельності персоналу підприємства, мінімізація витрат на підбір, відбір і навчання персоналу, а також здійснення організації праці та контролю за її виконанням;

2) стратегія інвестування в розвиток персоналу. Ця стратегія є подібною до стратегії «диференціації». Основним

напрямом роботи HR-відділу є навчання та підвищення кваліфікації персоналу, підвищення лояльності та ініціативності персоналу, управління винагородою персоналу для заохочення інноваційної діяльності персоналу;

3) стратегія залучення персоналу. Ця стратегія є подібною до міксу бізнес-стратегій підприємства. Цій стратегії притаманне використання децентралізованої структури управління, орієнтація на кінцевий результат діяльності персоналу, високий рівень самоконтролю з боку персоналу.

Очевидно, що всі види стратегій вимагають наявності у підприємства компетентного персоналу. Втім, різні стратегії вимагають залучення в реалізацію загальної стратегії підприємства різних типів працівників із різними типами поведінки та ставлення до праці.

Р. Ноу [9, с. 103] вважає, що залежно від стратегії управління персоналом, від працівників вимагається відповідна поведінка, зокрема:

1) для стратегії стимулювання персоналу: висока увага до якості праці, фокус на швидкозмінюваних короткострокові цілі та результати, схильність до ризику та швидкого опанування нових знань, швидкої адаптації до використання нових технологій у своїй діяльності, самостійність в роботі;

2) для стратегії інвестування та залучення: фокус на довгострокові цілі, толерантність до мультизадачності, інноваційність у роботі, висока схильність до ризику, збалансований підхід до процесу та результату.

Діджитал стратегію управління персоналом досліджує у своїх наукових працях О.А. Грішнова [10; 11], яка тлумачить управління діджитал-HR як підхід до стратегії управління персоналом, що базується на використанні новітніх технологій у реалізації HR функцій [11, с.53].

Впровадження підходу управління діджитал-HR відкриває перед підприємствами широкі можливості, зокрема такі [11, с. 54]:

– збільшення продуктивності праці персоналу через зменшення витрат часу та зусиль на організацію роботи та зосередження на її виконанні;

– удосконалення процесу збирання та аналітики найрізноманітніших персональних даних роботи працівників;

– спрощення організації ведення HR процесів;

– консолідація й індивідуалізація всієї освітньої та HR інформації на підприємстві та ін.

Цей стратегічний підхід до управління персоналом позитивно впливає на оптимізацію фінансових витрат підприємства на управління персоналом, пришвидшує процес прийняття рішень менеджерами через швидкий доступ до необхідної аналітичної інформації, та загалом сприяє поглибленню прозорості процесів діяльності персоналу. Серед чинників, які здатні гальмувати певний час реалізацію такого підходу до управління персоналом, ми виокремлюємо адаптаційний період опанування працівниками новітніх інформаційних технологій і затримку у часі навчання персоналу з використання таких технологій у своїй повсякденній роботі.

Знання, вміння, навички та досвід працівників накопичуються подібно до матеріально-речових активів. Ці нематеріальні активи утворюють інтелектуальний потенціал, який є складовою людського капіталу, і відіграють роль важливого елемента конкурентних переваг підприємства. Інтелектуальний потенціал персоналу є для підприємства цінним довгостроковим капітальним активом, який приносить прибуток підприємству. Але віддача від цього активу стрімко знижується за несистематичного приросту нових знань, недбалому ставленні до підвищення кваліфікаційно-професійного рівня працівників та несвоєчасному оновленні матеріально-технічної бази виробництва підприємства.

Висновки. Основна мета застосування стратегій управління персоналом, які були розглянуті у цій статті, зводиться до

створення, розвитку та підтримання конкурентних переваг для підприємства через забезпечення умов для ефективної роботи висококваліфікованих та високовмотивованих працівників. Актуальність подальших досліджень стратегічного управління персоналом обґрунтована тим, що кожна стратегія має різний інструментарій політик управління персоналу (підбір та профорієнтація, управління кар'єрою, навчання, винагорода та ін.), вибір тієї чи іншої стратегії керівництвом залежить від багатьох факторів, зокрема складного мінливого маркетингового середовища, але тим не менш, всі вони мають спільну мету – кожна така стратегія розглядає персонал як надзвичайно важливий та цінний актив підприємства.

Література:

1. Armstrong M. *Strategic Human Resource Management – A Guide to Action* 4th Ed. London: Kogan Page. 2006. 257 p.
2. Armstrong M. *Strategic Human Resource Management: Improve Business Performance through Strategic People Management*. London: Kogan Page. 2021. 307 p.
3. Kaufman B. E. Evolution of strategic HRM as seen through two founding books: A 30th anniversary perspective on development of the field. *Human Resource Management*. 2015. №54(3). Pp. 389-407.
4. Nankervis, A., Baird, M., Coffey, J., & Shields, J. *Human resource management*. Cengage AU. 2019. 573 p.
5. Петрова І. Л. Стратегічне управління розвитком персоналу. *Науковий вісник ПУЕТ: Economic Sciences*. 2014. №5 (50), с. 128-132.
6. Петрова І. Л. Ідентифікація стратегії управління персоналом: родові ознаки та видові відмінності. Україна: аспекти праці. 2011. №5. С. 9-14.
7. Wright, P. M., Snell, S. A., & Dyer, L. New models of strategic HRM in a global context. *The International Journal of Human Resource Management*. 2005. №16(6). Pp. 875-881.
8. Dyer, L., & Holder, G. W. *Toward a strategic perspective of human resource management*. 1987. 65 p.
9. Noe, R. A., Hollenbeck, J. R., Gerhart, B., & Wright, P. M. *Human resource management: Gaining a competitive advantage*. New York: McGraw-Hill Education. 2017. 770 p.
10. Грішнова О. А., Костенко Т. О. Інформаційні технології в системі новітніх

чинників зростання продуктивності праці: тенденції і парадокси. Актуальні проблеми економіки. 2010. №2(152), с. 462-469.

11. Грішнова О. А., Заїчко О. С. Новітні технології в економіці персоналу: нові можливості й нові виклики. *Вісник економічної науки України*. 2016. №2, с. 52-57.

12. Greer C. R. *Strategic human resource management*. Pearson Custom Publishing. 2021. 746 p.

13. Ulrich D. *Human Resource Champions. The Next Agenda for Adding Value and Delivering Results*. Harvard Business School Press. 254 p.

References:

1. Armstrong, M. (2006), *Strategic Human Resource Management – A Guide to Action* 4th Ed. London: Kogan Page 257 p.
2. Armstrong M. (2021), *Strategic Human Resource Management: Improve Business Performance through Strategic People Management*. London: Kogan Page. 307 p.
3. Kaufman, B. E. (2015), Evolution of strategic HRM as seen through two founding books: A 30th anniversary perspective on development of the field. *Human Resource Management*, №54(3), pp. 389-407.
4. Nankervis, A., Baird, M., Coffey, J., & Shields, J. (2019). *Human resource management*. Cengage AU. 573 p.
5. Petrova, I. L. (2014), Strategic management of personnel development. *Naukovyi visnyk PUET: Economic Sciences*, №5 (50), pp. 128-132.
6. Petrova, I.L. (2011), "Identification of the strategy of HRM: generic features and species differences", *Ukraina: aspekty pratsi*, №5, pp. 9-14.
7. Wright, P. M., Snell, S. A., & Dyer, L. (2005), New models of strategic HRM in a global context. *The International Journal of Human Resource Management*, №16(6), pp. 875-881.
8. Dyer, L., & Holder, G. W. (1987), *Toward a strategic perspective of human resource management*. 65 p.
9. Noe, R. A., Hollenbeck, J. R., Gerhart, B., & Wright, P. M. (2017), *Human resource management: Gaining a competitive advantage*. New York: McGraw-Hill Education. 770 p.
10. Grishnova, O.A. and Kostenko, T.O. (2014), Information technology in the system of the newest factors of productivity growth: trends and paradoxes. *Aktual'ni problemy ekonomiky*, №2(152), pp. 462-469.
11. Grishnova, O. A. and Zayichko, O. S. (2016), New technologies in the economy of the staff: new opportunities and new challenges. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy*, no. 2 (31), pp. 52-57.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2021 р.

УДК 338.121

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-142-146

ЕЛЕМЕНТИ ФІРМОВОГО СТИЛЮ У СИСТЕМІ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

Писар Н.Б.¹, Савраненко А.В.², Дрокіна Н.І.³

¹ д.е.н., доцент, професор кафедри маркетингу, Державний університет телекомунікацій, м.Київ, Україна, e-mail: diserdiser72@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2656-7323>

² Державний університет телекомунікацій, м. Київ, Україна, e-mail: savranenko2908@gmail.com

³ д.е.н., доцент, Державний університет телекомунікацій, м. Київ, Україна, e-mail: drokina.nina@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8348-1203>

ELEMENTS OF CORPORATE STYLE IN THE SYSTEM OF MARKETING COMMUNICATIONS

Pysar Nadiia¹, Savranenko Anastasiia², Drokina Nina³

¹ Doctor of sciences (Economics), professor of marketing department, State University of Telecommunications, Kyiv, Ukraine, e-mail: diserdiser72@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2656-7323>

² State University of Telecommunications, Kyiv, Ukraine, e-mail: savranenko2908@gmail.com

³ Doctor of sciences (Economics), associate professor, State University of Telecommunications, Kyiv, Ukraine, e-mail: drokina.nina@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8348-1203>

Анотація. В умовах сучасного світу візуальна складова логотипів, брошур, рекламних банерів має важливий вплив на прийняття рішення про можливу купівлю товару, оскільки потенційні покупці, оцінюють спершу «по обкладинці». Тому велику увагу варто приділити саме місцю дизайну в системі маркетингових комунікацій, його правильному застосуванню для продукту, адже кожен продукт, що бажає зайняти вагомий нішу в умовах конкуренції, має виділятися, запам'ятовуватись, то ж дизайн стає невід'ємною складовою в системі маркетингових комунікацій, робить продукцію привабливішою для потенційних покупців, та прекрасно вписується в сучасні тенденції, тренди та напрямки. Метою статті є обґрунтувати важливість і невід'ємність дизайну в системі маркетингових комунікацій, розглянути приклади його коректного застосування та довести, що маркетинг без дизайну неможливий. Завданням дослідження є розглянути значимість та гармонійність мистецтва дизайну в системі маркетингових комунікацій, довести його необхідність. Об'єкт дослідження – мистецтво дизайну в системі маркетингових комунікацій, фактори дизайну. Предмет дослідження – дизайн в системі маркетингу компанії ПрАТ «Філіп Морріс Україна» для дослідження бренду компанії, а також аналізу їх діяльності в напрямку дизайну в системі маркетингових комунікацій. В результаті даного дослідження визначено та удосконалено місце дизайну в системі маркетингових комунікацій, визначені основні тенденції дизайну та його необхідність впровадження у системі маркетингових комунікацій. Розкрито поняття маркетингових комунікацій та дизайну і доведено їх нерозривний взаємозв'язок. Встановлено, що маркетингові комунікації – система методів інформування споживачів про продукт, а дизайн – це створення естетичного зовнішнього вигляду продукту, в поєднанні з його зручним функціональним застосуванням.

Ключові слова: дизайн, система маркетингових комунікацій, споживачі, маркетинг, продукт, ринок, бізнес, попит, продуктовий дизайн, адресний дизайн, промисловий дизайн, графічний дизайн.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 13

Annotation. In today's world, the visual composition of logos, brochures, advertising banners has an extraordinary impact on the decision to buy, because potential buyers first evaluate "on the cover". Therefore, great attention should be paid to the very place of design in the system of marketing communications, its proper application to the product, because every product that wants to occupy a significant niche in a competitive environment, should stand out, be remembered, be remembered. communications, makes products more attractive to potential buyers, and fits perfectly into modern trends, trends and directions. The purpose of the article is to substantiate the importance and integrality of design in the system of marketing communications, to consider examples of its correct application and to prove that marketing is impossible without design. The task of the research is to consider the significance and harmony of the art of design in the system of marketing communications, to prove its necessity. The object of research is the art of design in the system of marketing communications, design factors. The subject of research is design in the marketing system of PJSC "Philip Morris Ukraine" for the study of the company's brand, as well as the analysis of their activities in the direction of design in the system of marketing communications. As a result of this research the place of design in the system of marketing communications is defined and improved, the basic tendencies of design and its necessity of

introduction in the system of marketing communications are defined. The concepts of marketing communications and design are revealed and their inseparable interrelation is proved. It is established that marketing communications is a system of methods of informing consumers about the product, and design is the creation of an aesthetic appearance of the product, combined with its convenient functional application.

Key words: *design, system of marketing communications, consumers, marketing, product, market, business, demand, product design, address design, industrial design, graphic design.*

Formulas:0; fig.: 0; tabl.: 0; bibl.:13

Постановка проблеми. Передумовою для успішних продаж і розвитку бізнесу є зацікавленість споживача в продукті і його попит на продукт. В противагу, продукт, що не викликає у споживача зацікавленості і не користується попитом змусить підприємця швидко покинути зайняту нішу. Отже, попит на продукт, що виробляється, є ключовим показником для всілякого бізнесу, попит є фундаментом і основою для ефективної діяльності будь якого бізнесу. Тому мистецтво презентування товару на ринку, позиціонування у свідомості споживача, завоювання чи привертання уваги покупця до продукту через його дизайн має бути маркетинговим інструментом, який робитиме продукт живим і продаваним на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що більшість українських підприємств займається тільки вибором рекламних засобів і розміщенням рекламних матеріалів. Це призводить до великих непродуктивних рекламних витрат і не несе належної ефективності рекламних заходів.

Теоретичні засади обґрунтування важливості і невід'ємності дизайну в системі маркетингових комунікацій, практичні рекомендації його реалізації, досліджуються у роботах українських та зарубіжних науковців, зокрема: С. Бака, М. Бакстера, Л. Балабанової, Л. Баттерфілда, А. Біля, К. Бейкера, М. Бойцова, С. Гаркавенка, Д. Девіса, Ф. Джефкінса, М. Ігнатовича, Г. Картера, Ф. Котлера, В. Королька, С. Коула, Р. Левешка, Т. Лук'янець, А. Матанцева, Д. Огілві, М. Пазухи, Т. Примака, Є. Ромата, А. Селиванової, Є. Смірнова, П. Фалда, Н. Юдіна, Д. Яффе та ін.

Проте практичне функціонування підприємств в Україні свідчить про

відсутність дієвого механізму маркетингової системи комунікацій, орієнтованого на забезпечення конкурентоспроможності підприємства. З огляду на це, нагальною є потреба розв'язання даної проблеми, виділення не вирішених раніше проблеми в системі маркетингових комунікацій, котрим присвячується означена стаття і направлена на підвищення ефективності маркетингової політики комунікацій підприємств в системі організації їх маркетингової діяльності за умов нестабільного бізнес-середовища.

Серед наукових досліджень маркетингової комунікаційної політики потребують дослідження прерогативи та обґрунтування мистецтва дизайну у системі маркетингових комунікацій.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті стало обґрунтування важливості і доведення невід'ємності дизайну з маркетингом, розглянути приклади його коректного застосування та довести, що маркетинг без дизайну неможливий у маркетинговому інноваційному контексті. Для досягнення поставленої мети розглянемо значимість та гармонійність мистецтва дизайну в системі маркетингових комунікацій, доведемо його необхідність шляхом результатів аналізу продаж продукту на ринку.

Викладення основного матеріалу дослідження. Виробничий процес продукту забезпечується різноманітними ресурсами, маркетинговими програмами, після чого відбувається виробництво, реклама товару, стимулювання збуту продукції і продажі продукції. Маркетинговий процес представляє собою замкнутий цикл, який бере свій початок з ринку і на ньому ж і завершується. При цьому всьому робота маркетингологів не завершується після продажу товару, а

триває також в період постпродажного обслуговування.

Система маркетингових комунікацій є комплексом ринкових відносин і інфо-потоків, що пов'язують між собою підприємство, товар з ринками його потенційного збуту. Якщо ж ми будемо керуватися загальними і основними характеристиками системи ринкових відносин, то систему маркетингових комунікацій варто трактувати як взаємодія фірми із споживачами, що забезпечує своїм взаємозв'язком вироблення маркетингових стратегій, управлінських рішень щодо удосконалення продукту та покращення послуг, оскільки подібна система дає змогу фірмі побудувати задачі і роботу компанії таким чином, щоб продавати продукцію, яка буде відповідати потребам потенційних споживачів і буде відповідати їх очікуванням, споживач отримує «правильний продукт» по потрібній ціні в правильному місці.

Так, дизайн є творчим процесом створення предметного світу, реакцією на стихійне формування візуальних і функціональних характеристик предметного середовища і спрямований на розробку зразків раціонального створення продукту та вирішує завдання раціонального виробництва, інтенсивного споживання, звикання до товару і є ефективним засобом в конкурентній боротьбі адже дизайнер презентує на ринок ті якості продукту, які грають ключові ролі в індивідуалізації і самовираженні компанії, надає продукції можливість змінювати свою зовнішню форму, пристосовуючись під певні функції і конкретні просторові ситуації.

Дизайн є привабливою рисою мобільності продукту і активно використовується у конкурентній боротьбі. Також важливо виокремлювати в системі маркетингових комунікацій «адресний дизайн», тобто вироблення продукту орієнтованого на певну категорію споживачів в залежності від їх віку, смаків, інтересів і так далі; «промисловий дизайн» – конструювання кольорових і просторових рішень для промислових

продуктів; «графічний дизайн» – вироблення шрифтів, рекламних матеріалів, торгових марок, тари і упаковки, особливих стилів компаній (корпоративних); «дизайн середовища та інтер'єрів приміщень» - направлений на творче містобудування, естетику архітектури, домогосподарств та ландшафтів саду; «графічний дизайн» тісно з'язаний з маркетингом і має на меті створення єдиного гармонійного візуального виду.

В залежності від функцій у системі маркетингових комунікацій, наведемо класифікацію видів дизайну:

1. Реклама: дизайн типографічних матеріалів для засобів масової інформації; дизайн відеоматеріалів для показу на телебаченні; дизайн зовнішньої і внутрішньої реклами; дизайн типографічних матеріалів для реклами в інтернеті.

2. Посилення попиту і стимулювання збуту: дизайн матеріалів.

3. Зв'язки з громадськістю – дизайн типографічних матеріалів для засобів масової інформації; дизайн відеоматеріалів для показу на телебаченні.

4. Дірект маркетинг: дизайн повідомлень для поштової розсилки; дизайн брошур; дизайн сайтів.

5. Особисті продажі: дизайн матеріалів для реклами і презентацій.

6. Тара: дизайн тари.

7. Подарунки на пам'ять - дизайн сувенірної продукції та подарунків на пам'ять.

8. Спонсорство: дизайн рекламних матеріалів.

9. Обслуговування: дизайн презентацій; дизайн інформаційних матеріалів.

Отже, у системі маркетингових комунікацій дизайн презентує красу продукту, достойне візуальне оформлення, зручність у використанні, і як наслідок працює на прибуток компанії та може забезпечити такі вигоди: компанію або продукцію впізнають; підвищується зручність сприйняття інформації, що розповсюджує компанія; підвищується візуальна складова комунікацій

маркетингу; формується гарний імідж підприємства та продукції. Окрім цього всього, саме графічний дизайн дає змогу компанії візуально відрізнитися від фірм-конкурентів і дарує унікальність вашому підприємству або продукту.

Компанія Philip Morris International вважає, що задовільнити потреби більш ніж одного мільярда людей, які все ще курять можливо через інновації у продуктах, тобто перейти на кращі альтернативи сигаретам, що будуть безпечнішими для їх здоров'я та здоров'я оточуючих так і в підходах до регулювання ринку. Новітні технології компанії дозволяють рухати ринок тютюну та нікотину до майбутнього, в якому сигарети будуть замінені на менш шкідливі бездимні альтернативи, по прикладу продукту від компанії Philip Morris International - IQOS. Тому, компанія розробила елементи фірмового стилю як вид маркетингових комунікацій, грамотно поєднавши свої рекламні кампанії з покращенням дизайну свої пристроїв і це доводить, що компанія пильно слідкує за сучасними тенденціями і точно знає, що зараз популярно серед їх цільової аудиторії. Основні тенденції в дизайні продуктів завжди диктують гіганти ринку. Оскільки дизайн це не лише створення самої упаковки, а й презентація продукту, рекламні банери, оформлення веб сторінки, що присвячена продукту, дизайн сайту для продажу продукту – всі ці речі можна оновлювати частіше, ніж дизайн і зовнішній вигляд самого продукту. Підводячи підсумки, ми можемо сказати, що на прикладі двох однакових по призначенню продуктів – IQOS та Glo, IQOS є більш популярний, через його рекламні кампанії, Glo менш популярний, так як подібні заходи приваблення споживачів не використовуються. Хоча дизайн пристроїв конкурентів на висоті і повністю слідує всім сучасним тенденціям в дизайні - це ще один аргумент в користь того, що дизайн без вдалого маркетингу не працює і навпаки. Тож компаніям, які хочуть бути конкурентоспроможні, варто взяти на озброєння обидва ці інструменти.

Висновки. В результаті даного дослідження розкрито поняття маркетингових комунікацій та дизайну і доведено їх нерозривний взаємозв'язок. Встановлено, що маркетингові комунікації – система методів інформування споживачів про продукт, а дизайн – це створення естетичного зовнішнього вигляду продукту, в поєднанні з його зручним функціональним застосуванням. На прикладі тютюнової корпорації Philip Morris International доведено важливість вдало поєднувати дизайн продукту та маркетингові заходи для його популяризації серед споживачів. Більше того дизайн – запорука вибору продукту споживачем. Доведено, що дизайн і маркетинг взаємодоповнюють один одного і є взаємозалежні. Це доведено на прикладі двох однакових по призначенню продуктів – IQOS та Glo дизайн яких на висоті і повністю слідує всім сучасним тенденціям ринку, але IQOS більш популярний, через його рекламні кампанії, а Glo менш популярний, так як подібні заходи приваблення споживачів не використовуються.

Отже, з метою утримання конкурентних позицій товару на ринку варто слідкувати за сучасними тенденціями дизайну та вдало поєднувати їх з маркетинговими технологіями.

Література:

1. Melewar T. C., Pantea Foroudi, Suraksha Gupta, Philip J. Kitchen, Mohammad M. Foroudi. Integrating identity, strategy and communications for trust, loyalty and commitment. *European Journal of Marketing*. 2017. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/EJM-08-2015-0616/full/html>.
2. Nusa Petek. Maja Konecnik Ruzzier. Brand Identity Development and the Role of Marketing Communications: Brand Experts' View. *Managing Global Transitions*. 2013. №11(1). Pp. 61-78.
3. Peter Anabila. Integrated marketing communications, brand equity, and business performance in micro-finance institutions: An emerging market perspective, February 2019, *Journal of Marketing Communications*, №26(3):1-14. DOI: 10.1080/13527266.2019.1574868
4. Philip Morris International Inc. URL: <https://www.vedomosti.ru/companies/philip-morris>.
5. Sreedhar Madhavaram, Vishag Badrinarayanan and Robert E. McDonald Integrated

Marketing Communication (IMC) and Brand Identity as Critical Components of Brand Equity Strategy: A Conceptual Framework and Research Propositions. *Journal of Advertising*. Vol. 34, No. 4, Integrated Marketing Communication (IMC) (Winter, 2005), pp. 69-80.

6. Гребенюкова О. Сучасна структура комплексу маркетингових комунікацій. *Траєкторія науки*, 2015, № 1. URL: <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/5>.

7. Д'Алессандро Д. Войны брендов. 10 правил создания непобедимой торговой марки. Питер. 2003. 224 с.

8. Звягінцева О. Б. Моделювання фірмового стилю підприємства в складі маркетингової політики комунікацій. *Інноваційна економіка*, 2013. №41. URL:

[http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/%D0%86nnovastijna-ekonomika/IE-3\(41\)-2013/InnEco_3-41-2013_210-217.pdf](http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/%D0%86nnovastijna-ekonomika/IE-3(41)-2013/InnEco_3-41-2013_210-217.pdf).

9. Звягінцева О. Б. Розроблення фірмового стилю харчового підприємства – виробника соняшникової олії. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 4. URL: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/>

10. Кеннеди Д. Умный маркетинг в жесткие времена: как привлечь максимум хороших клиентов, используя минимальные ресурсы. Москва, Манн, Иванов и Фербер, 2014. 180 с.

11. Котлер Ф. Хаотика: управління та маркетинг в епоху турбулентності. Київ, Хімджест, ПЛАСКЕ, 2009., 208 с.

12. Майовець Є. Й. Маркетингові комунікації, Львів, 2013, 191 с.

13. Шарков Ф. И. Интегрированные коммуникации: реклама, публичнейшнз, брендинг : учеб. пособие. М., 2014, 324 с.

References:

1. Melewar, T. C. Pantea Foroudi, Suraksha Gupta, Philip J. Kitchen, Mohammad M. Foroudi (2017), Integrating identity, strategy and communications for trust, loyalty and commitment. *European Journal of Marketing*, retrieved from : <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/EJM-08-2015-0616/full/html>.

2. Nusa Petek. Maja Konecnik Ruzzier (2013), Brand Identity Development and the Role of Marketing Communications: Brand Experts' View. *Managing Global Transitions*. №11(1). Pp. 61-78.

3. Peter Anabila (2019), Integrated marketing communications, brand equity, and business performance in micro-finance institutions: An

emerging market perspective, *Journal of Marketing Communications*, №26(3), pp. 1-14. DOI: 10.1080/13527266.2019.1574868.

4. Philip Morris International Inc, retrieved from : <https://www.vedomosti.ru/companies/philip-morris>.

5. Sreedhar Madhavaram, Vishag Badrinayanan and Robert E. McDonald Integrated Marketing Communication (IMC) and Brand Identity as Critical Components of Brand Equity Strategy: A Conceptual Framework and Research Propositions. *Journal of Advertising*. Vol. 34, No. 4, Integrated Marketing Communication (IMC) (Winter, 2005), pp. 69-80.

6. Hrebenukova, O. (2015), "The modern structure of the complex of marketing communications, *Trajectory of science*, no 1. retrieved from: <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/5>.

7. D'Alessandro, D. (2003), "Brand wars. 10 rules for creating an invincible trademark", Peter, 224 p.

8. Zviahintseva, O. B. (2013), "Modeling the corporate identity of the enterprise in the wake of communications marketing policy", *Innovatsiina ekonomika*, №41, retrieved from : [http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/%D0%86nnovastijna-ekonomika/IE-3\(41\)-2013/InnEco_3-41-2013_210-217.pdf](http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/%D0%86nnovastijna-ekonomika/IE-3(41)-2013/InnEco_3-41-2013_210-217.pdf).

9. Zviahintseva, O. B. (2011), "Development of corporate style of the food enterprise - the producer of sunflower oil", *Marketing i menedzhment innovatsii*, № 4, retrieved from: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/>.

10. Kennedy, D. (2014), *Umnyiy marketing v zhestkie vremena: kak privlech maksimum horoshih klientov, ispolzuya minimalnyie resursy* [Smart marketing in tough times: how to attract the most good customers using the least resources], Mann, Yvanov y Ferber, Moscow, Russia, 180 p.

11. Kotler, F. (2009), *Khaotyka: upravlinnia ta marketynh v epokhu turbulentsnosti* [Chaos: management and marketing in an era of turbulence], Khimdzhest, PLASKE, Kyiv, Ukraine, 208 p.

12. Maiovets, Ye. Y. (2013), *Marketynhovi komunikatsii* [Marketing communications], Lviv, Ukraine, 191 p.

13. Sharkov, F. I. (2014), *Integrirovannyye kommunikatsii: reklama, publikrileyshnz, brending* [Integrated communications: advertising, public relations, branding], Moscow, Russia, 324 p.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2021 р.

УДК 658.56:338.48

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-147-153

ПЕРЕВАГИ ПРИНЦИПУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ, ЗАСНОВАНИХ НА ФАКТАХ В ПРОЦЕСІ ВПРОВАДЖЕННЯ TQM В ЛІВІЙСЬКІЙ МЕТАЛУРГІЙНІЙ КОМПАНІЇ LISCO

Сафар Х.М.¹, Бєлова О.І.²

¹ аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна
e-mail.: Hishamsafar@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2492-2815>

² к.е.н., доцент кафедри маркетингу та поведінкової економіки, Університет «КРОК», м. Київ, Україна,
e-mail.: Bielovaoi@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9359-6947>

ADVANTAGES OF FACT-BASED DECISION-MAKING PRINCIPLE ON TQM IMPLEMENTATION AT LIBYAN IRON & STEEL COMPANY LISCO

Safar Hisham¹, Bielova Olena²

¹ postgraduate, «KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail.: Hishamsafar@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2492-2815>

² PhD (Economics), associate professor at marketing and behavioral economics department, «KROK» University, Kyiv,
Ukraine, e-mail.: Bielovaoi@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9359-6947>

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей формування та прийняття управлінських рішень, що засновані на фактах в процесі впровадження принципу загального управління якістю в лівійській металургійній компанії LISCO. Метою статті є визначення ролі принципів впровадження загального управління якістю (TQM) щодо якості продукції в Лівійській металургійній компанії (LISCO). В статті проведено дослідження особливостей діяльності лівійських компаній та встановлено, що лівійські виробничі компанії, на прикладі лівійської металургійної компанії LISCO, стикаються з великою кількістю труднощів та перешкод при впровадженні та підтримці сучасних систем управління якістю. В статті представлено визначення дефініцій «якість», «управління якістю» та «загальне управління якістю». Доведено, що оскільки на сьогоднішній день «загальне управління якістю» все ще є новою концепцією, яка на даний час впроваджується в діяльність лівійської компанії LISCO, постає питання про покращення застосовуваних методів управління якістю. Дана стаття продемонструвала, що лівійським компаніям та їх керівництву також бракує знань про програми та підходи до загального управління якістю. Крім того, проведено в статті дослідження та аналіз поточної діяльності лівійської компанії, зможуть допомогти керуючим особам – менеджерам, управлінцям та керівникам, які приймають рішення на основі фактів в процесі управління виробничими компаніями та проєктами, що реалізуються в процесі їх діяльності; також ці дослідження дозволять компаніям сконцентрувати увагу на сильних і слабких системи управління в цілому, що пов'язані із впровадженням загальних систем якості. В статті також зазначається, що лівійська компанія LISCO докладає багатьох зусиль, щоб спробувати розробити та запровадити систему загального управління якістю та ефективно застосовувати її в діяльності компанії в цілому та в процесі реалізації окремих проєктів зокрема. Проте, в статті наголошується, що зважаючи на наявність великої кількості труднощів та складнощів впровадження системи загального управління якістю в діяльність компанії (найпотужнішими з яких є вплив екзогенних факторів, деякі технічні аспекти, інтеграція та розвиток працівників лівійських компаній), стає очевидним, що впровадження даної системи на сьогоднішній день можливо лише частково та потребує поетапного запровадження. Також в статті постає питання про необхідність комплексного підходу до досліджень щодо формування та впровадження системи загального управління якістю в компанії LISCO та аргументовано актуальність подальших досліджень у даній сфері.

Ключові слова: управління проєктами, загальне управління якістю (TQM), впровадження TQM, якість, контроль якості, бракована та дефективна продукція, прийняття рішень на основі фактів

Формули: 0; рис.: 1; табл.: 1; бібл.: 15

Annotation. The article is devoted to the study of the peculiarities of the formation and management decisions, based on facts in the process of implementing the principle of Total Quality Management in the Libyan Iron & Steel Company LISCO. The aim of the article is to determine the role of the principles of implementation of total quality management (TQM) in relation to product quality in the Libyan Metallurgical Company (LISCO). The article examines the peculiarities of Libyan companies and found that Libyan manufacturing companies, on the example of the Libyan Iron & Steel Company LISCO, face many difficulties and obstacles in implementing and maintaining modern quality

management systems. The article presents the definitions of "Quality", "Quality Management" and "Total Quality Management". It is proven that since today "Total Quality Management" is still a new concept that is currently being implemented in the activities of the Libyan company LISCO, the question arises about improving the applied quality management methods. This article demonstrated that Libyan companies and their management still have lack of knowledge about programs and approaches to Total Quality Management. In addition, the study and analysis of the current activities of the Libyan company will help managers and executives who make decisions based on facts in the management of manufacturing companies and projects implemented in the course of their activities; also, these studies will allow companies to focus on the strengths and weaknesses of management systems in general, which are associated with the implementation of common quality systems. The article also notes that the Libyan company LISCO makes many efforts to try to develop and implement a system of Total Quality Management and effectively apply it in the company as a whole and in the process of implementing individual projects in particular. However, the article emphasizes that due to the large number of threats and difficulties in implementing a Total Quality Management system in the company's activities (the most powerful of which are the impact of exogenous factors, some technical aspects, integration and development of Libyan company's staff), it becomes clear that systems to date is only partially possible and requires phased implementation. The article also raises the question of the need for a comprehensive approach to research on the formation and implementation of the Total Quality Management system in LISCO and argues the relevance of further research in this area.

Key words: project management, Total Quality Management (TQM), TQM implementation, quality, quality control, rejected and defected products, fact-based decision-making
Formulas: 0, fig.: 1; tabl.: 1, bibl.: 15

Introduction. Libyan manufacturing companies such as Libyan Iron & Steel Company (LISCO) are struggling with many difficulties in implementing and maintaining some suitable quality management systems. TQM nowadays still a new concept which is now introduced in LISCO having the objectives of improving the quality of quality. They are also lacking the knowledge of Total Quality Management (TQM) applications and approaches. In addition, these analyses can assist decision makers to focus on the strengths and weaknesses related to implementation of quality systems. The company has made several efforts to try to adopt this system and apply it within the company despite the presence of many difficulties, the most important of which is the culture of the surrounding environment and other technical matters especially related to the integration and development of employees and since studies on this topic are considered insignificant in the company, therefore more studies related to such issue are advised.

Literature review. A considerable amount of literature has been published on theory of quality management. These studies were suggested by gurus of TQM as Deming W. E. [11], Crosby P. [12], Juran J. [13], Feigenbaum A. V. [14], Schonberger R. [15] and others. In Libya, the issue of quality of the organization involved scientists such as Shibani A. [2,3], Ganjian E. [2], Soetanto R. [2] and others. However, despite the presence

of a significant scientific and practical base, scientists still continue exploring this field.

Aims. This study is conducted to determine the role played by Total Quality Management (TQM) implementation principles on products quality in Libyan Iron & Steel Company (LISCO).

Results. Libyan manufacturing companies such as Libyan Iron & Steel Company (LISCO) are struggling with many difficulties in implementing and maintaining some suitable quality management systems. TQM nowadays still a new concept which is now introduced in LISCO having the objectives of improving the quality of quality. They are also lacking the knowledge of Total Quality Management (TQM) applications and approaches. In addition, these analyses can assist decision makers to focus on the strengths and weaknesses related to implementation of quality systems. The company has made several efforts to try to adopt this system and apply it within the company despite the presence of many difficulties, the most important of which is the culture of the surrounding environment and other technical matters especially related to the integration and development of employees and since studies on this topic are considered insignificant in the company, therefore more studies related to such issue are advised.

Quality is usually considered as a combination of characteristics of an object, which testifies to its ability to satisfy

identified needs, the author's proposed definition of the concept of quality management for a company as the system of management, aimed at planning, implementation, improvement and quality control of the company in accordance with the established policy and objectives of the company, with the participation of all its units. Customer satisfaction depends on the fact that the company has an effective quality management system. Thus, an integrated quality management system is created and implemented as a means of ensuring the implementation of specific policies and the achievement of quality objectives set by top management. Therefore, special attention is paid to the formation and documentation of the company's management policy on the quality of products provided to consumers. [1]. Manufacturing companies in Libya face difficulties to introduce Total Quality Management system. The original result indicates that lack of skilled labour, employee culture resistance to change, and lack of management commitment and leadership are correlated with a variety of factors that hinder advancement. A lack of benchmarking and employee resistance to change were found to be the top two obstacles. Proper training should be provided to workers to reduce employee resistance and there should be more participation in different stages of implementation [2].

Real problem for the construction sector in Libya is the implementation of quality projects. The main factors influencing the implementation of quality management systems in construction projects are top management commitment, communication, teamwork, employee involvement, and work environment and culture. [3]. Libyan companies have established their quality platform by gaining the ISO 9000 certificate which is useful for implementing the TQM. Some TQM dimensions, including management, communication, training and development, employee involvement and recognition, and culture. Nowadays, applying quality management system in Libyan companies will be a difficult challenge due to current approaches to management. The

adoption of TQM for the company is a major culture and job change, where employees are used to some more conventional methods. [4]. It's more effective of TQM Knowledge in developing economics such Libya, to establish researches those focusing on practical work rather theoretical reviews, therefore, any study to investigate affecting factors are essential for successful implementation of total quality management (TQM) in Libyan companies [5]. LISCO, which is considered as a largest steel manufacturing company in the country, has been certified the ISO-9001:2000 award, even though applying TQM tools are still essential to the company in order to improve quality and production operations. [6].

Also, LISCO, owned by the Libyan Government is one of the largest industrial companies in the region and produces a range of iron and steel products. It employs nearly 7000 people distributed in different sectors and facilities [7]. The management structure in means of hierarchical positions for executives in LISCO; [8] this structure takes the vertical form in sequence. Top management is representing general manager, managers, and head of departments; together they plan and decide company's policies whereas, other units at lower levels help in these tasks by feeding back to top levels. Cooperation between all levels and people in the company has the potential to ensure implementation and practicing TQM system, where communication of exchanging information clearly and effectively is likely to support and coordinating activities and solving conflicts by several steps or procedures that may include defining problems, selecting and applying options, and reviewing the results of these options prior decision making. TQM is a bulk of either dependent or independent components.

According to the literature, these components are: critical factors, tools, techniques and practices. These components can be classified into two dimensions: the management system such as (leadership, planning, human resources, etc.), and the technical system which are (tools and techniques ((run charts, control charts, Pareto

diagrams, brainstorming, tree diagrams, histograms, scatter diagrams, flowcharts, etc.)) [9].

Total quality management is a managerial approach that seeks to increase customers' satisfaction by improving certain organizations' aspects. These aspects include the organizations' processes, workplace culture, products, and services [10].

The approach has eight components, which are customer-focused, integrated system, communications, continual improvement, total employee involvement, fact-based decision making, and strategic approach. These components and their contents vary but collectively guide the successful implementation of the said managerial approach. For instance, the fact-based decision-making element emphasizes the need for an organization to collect and analyzing

performance data prior to making any predictions or decisions [11].

In relation, the paper focuses on the performance data of Libyan Iron and Steel Company's eight plants. It reveals the existing relationship between the collected data and their graphs to the implementation of the Total Quality Management System by the said company. Performance data is more of a necessity and, thus, a goldmine in the organizations' implementation of the Total Quality Management System. The following Table 1, shows a numerical data in percentage of defected (second grade) and rejected products for different factories in LISCO. The data collected from quality department in the company during the period of five years from 2015 to 2019 respectively.

Table 1

Percentage of defected and rejected products in LISCO

Year		2015		2016		2017		2018		2019	
Plant	Product Grade %	Defected	Rejected	Defected	Rejected	Defected	Rejected	Defected	Rejected	Defected	Rejected
	Steel melt shop 1		1.52	0.16	1.21	0.34	2.21	0.05	1.64	0.46	2.04
Steel melt shop 2		11.21	1.47	12.92	0.53	10.46	2.09	7.39	2.37	8.2	0.95
Bar and Rod mill	Bars	4.31	0.27	4.96	0.22	5.66	0.45	7.6	0.75	1.61	0.92
	Rod	1.16	0.09	0.59	0.08	2.22	0.36	2.19	0.43	0.92	0.57
Sections mill		44.07	0.36	42.63	0.83	16.37	0.11	40.33	0.59	33.72	0.21
Hot rolling mill		13.06	0.19	16.65	0.3	16.85	0.17	18.34	0.12	14.86	0.13
Pickling line		7.22	0	2.72	0.02	6.67	0.03	4.98	0.11	1.46	0.03
Cold rolling mill		4.35	0	1.88	0	2.6	0	2.86	0	1.75	0

Source: made by author

The purpose of these data is to be analysed in terms of studying the current situation of quality in LISCO, wherever; the good quality is the targeted goal to apply modern quality management systems. The contextual data and their respective graphs illustrate the Libyan Iron and Steel Company's defect and reject rates of their second-hand products from 2015 to 2019. However, the rates are spread across the eight company's plants. These plants are the Steel melt shop 1, Steel melt shop 2, Bars Mill, Rod mills, Sections Mill, Hot rolling mill, Picking line, and the Cold rolling mill. Initially, the data and graphs as shown in Figure 1 demonstrate the

defect and reject rates of second-hand products collectively for all the eight company's plants.

The presented data and graphs reveal various aspects of the Libyan Iron and Steel Company. First, Libyan Iron and Steel Company continuously experience a high rate of defects second-hand products than the rejected ones in all its eight plants. For instance, the rate of defect products for all the company's eight plans in all the years is either slightly below or above five, unlike the rejected one. The reject rate is seen to be either close to or zero.

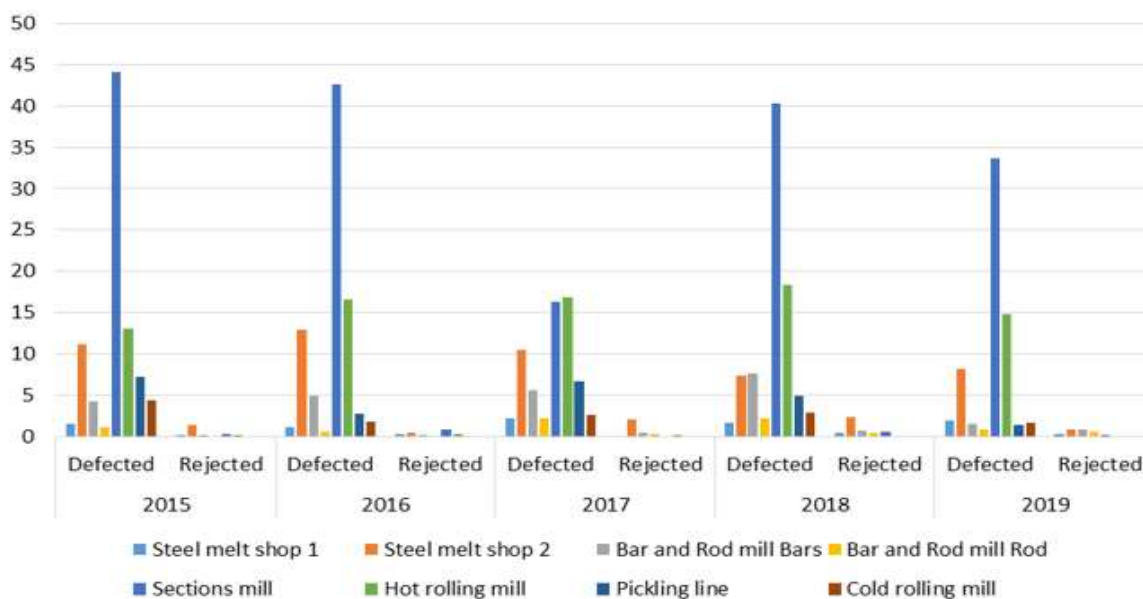

Fig. 1. Dynamics of defected and rejected products in LISCO

Source: made by author

Secondly, Libyan Iron and Steel Company have a high rate of second-hand defect products on its Sections mill plant across the five years. The graphs depict the Sections mill plant as one that has a 30 % plus defect rate of its second hand for five years, except for 2017, where it records approximately 17%. Hot rolling mill and Steel melt shop two also records a high defect rate, but not as much as that of Sections mill plant. However, there is a low defect rate of the company's second-hand products at both its Rods mill and Steel melt shop one plant.

On top of the above, the data and graphs indicate a high rejection rate at the Steel melt shop two company's plants for all the years. The Steel melt shop two plant records slightly below or above 1% rejection rate for the four years apart from 0.53% in 2016. Still, there are high rejection rates at Bars mill, Rods mill, and Sections mill company's plants across the five years. However, there are low rejection rates at the hot rolling mill and Picking line plants. Most imperative, the Libyan Iron and Steel Company lack any rejection scenarios at its Cold rolling mill.

The contextual data, its graphs, and their above relative interpretation relate to the successful company's implementation of the Total Quality Management system through the fact-based decision making concept. The three aspects are set to enable the company to

engage in fact-based decision-making processes. Fact-based decision making is a primary element and principle of Total Quality Management System [11].

The principle emphasizes the importance of organizations' performance data in their implementation of the Total Quality Management system. For instance, the data informs the organization of its performance rate. The data also enables the organization to improve its accuracy in making decisions, predict based on an informed history, and achieve a consensus [11].

Thus, such data is crucial to an organization in making a fact-based decision, especially on its future performance. Similarly, the contextual data, graphs, and their interpretation inform Libyan Iron and Steel Company on its eight plants' recent performance. An excellent example is where the data and graphs disclose on the poor performance of its Steel melt shop two plants than all the others. The said plant has the highest rate of rejected products and is among the plants with a high defect rate across the five years. Such high defect and reject rates translate to the Steel melt shop two plant's poor performance. As a result, the Libyan Iron and Steel Company will make an accurate decision of its eight plants, when majoring its focus on the Steel Melt shop two as the least performing. [10].

Conclusions. To conclude, Libyan Iron and Steel Company's data and graphs reveal the defect and reject rates of its second-hand products in all the eight plants. As such, both the data and the graphs disclose the eight plants' performance. An extensive analysis of the data indicates Steel Melt Shop 2 as the least performing plant. The data relates to the company's implementation intent of total quality management system through the fact-based decision making concept. The presence of the earlier will enable the latter to engage in fact-based making decisions. As a result, the data will help Libyan Iron and Steel Company to make an accurate decision and predict based on an informed history.

Література:

1. Данченко О. Б., Белова О. І., Сафар Х. М. Забезпечення ефективного управління якістю торгових підприємств шляхом використання концепції TQM. *Вчені записки університету «КРОК»*. 2019. Вип. 2 (54). С. 90-96.
2. Абдуссалам Шибані, Мессауд Сайдані, Наваль Гербал, Оцінка перешкод, що заважають впровадженню TQM в лівійських організаціях. *Впровадження загального управління якістю в лівійській будівельній галузі. Організація та управління проектами*, 2010. Вип. 2, № 4, С.382–403.
3. Шибані А., Соентано Р., Ганджан Е., Сагу А., Гербал Н. Емпіричне дослідження повного управління якістю в Лівії: запропонований настанова щодо впровадження. *Міжнародний журнал інформаційних систем у секторі послуг*, 2012. Вип. 4 (1): С. 40-52. URL : <http://www.igi-global.com/article/empirical-investigation-total-qualitymanagement/62249>.
4. Мохаммад Мунір Ахмад Редха Ельхуні. Критичні фактори якості для успішного впровадження TQM в лівійському нафтогазовому секторі. *Бенчмаркінг*. 2014. №. 21. Вип. 5. С. 713-733. DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/BIJ-06-2012-0045>.
5. Салех А., Сассі Р., Інтеграція звіту про якість витрат із прикладом використання інструментів TQM: на барі та штанговому млині (TS-4) LISCO, 1-а конференція промислових технологій (CIT2017). 2017.
6. Шетван А., Айфа А., Баді І. Мінімізація витрат на виробництво рідкої сталі в лівійській металургії. *Міжнародний журнал інженерії та інформаційних технологій (IJEIT)*, Том.5, №1, 2018.
7. Елхусейн Х. Еласфер, Аждар Карамі. Ефективність обраних практик управління людськими ресурсами щодо результативності діяльності організації та цілей. *Тематичне дослідження Лівійської металургійної компанії*. 2014.

8. Хуан Хосе Тарі. Компоненти успішного загального управління якістю. *The TQM Magazine*. Вип. 17. № 2, 2005. С. 182-194.
9. Аль-Шдайфат Е. А. Впровадження загального управління якістю в лікарнях. *Журнал медичних наук університету Тайба*. 2015. 10 (4), С. 461-466.
10. Топалович С. Впровадження загального управління якістю з метою покращення виробничих показників та підвищення рівня задоволеності споживачів. *Технологія Procedia*, 2015. № 19, с. 1016-1022.
11. Демінг В. Едвардс. Поза кризою / Центр перспективних інженерних досліджень МІТ, Кембридж, Массачусетс: МІТ, 1982.
12. Кросбі Філіп. Якість безкоштовна. Нью-Йорк: McGraw-Hill, 1979.
13. Джуран Джозеф. Джуран про планування якості. Нью-Йорк: McGraw-Hill, 1988.
14. Фейгенбаум А. В. Загальний контроль якості. Нью-Йорк: McGraw-Hill, 1983.
15. Шонбергер Річард. Побудова ланцюжка клієнтів. Нью-Йорк: Вільна преса, 1990.

References:

1. Danchenko, O. B. Bielova, O. I. Safar, H. M. (2019), "Ensuring effective quality management of trade enterprises through the use of the concept of TQM", *Vcheni zapysky universytetu «KROK»*, vol. 2 (54), pp. 90-96.
2. Abdussalam, Shibani Messaoud, Saidani and Nawal Gherbal (2010), "An Evaluation of Obstacles Preventing Implementation of TQM in Libyan Organisations", *Vprovadzhennia zahalnoho upravlinnia yakistiu v liviiskii budivelnii haluzi. Orhanizatsiia ta upravlinnia proektamy*, vol. 2, №4, pp.382-403.
3. Shibani, A. Soetanto, R. Ganjian, E. Sagoo, A. and Gherbal, N. (2012), "An empirical investigation of total quality management in Libya: a proposed guideline of implementation", *Mizhnarodnyi zhurnal informatsiinykh system u sektori posluh*, vol. 4 (1). pp.40-52, retieved from : <http://www.igi-global.com/article/empirical-investigation-total-qualitymanagement/62249>.
4. Mohammad Munir Ahmad Redha Elhuni (2014), "Critical quality factors for successful TQM implementation in Libyan oil and gas sector", *Benchmarkinh*, vol. 2.1, iss. 5, pp. 713–733. DOI: <http://dx.doi.org/10.1108/BIJ-06-2012-0045>.
5. Saleh A., Sassi R. (2017), Integrating the quality cost report with the TQM tools case study: at the bar and rod mill (TS-4) LISCO. 1st Conference of Industrial Technology (CIT2017).
6. Shetwan, A. Aifa, A. and Badi, I. (2018), "Cost minimization of liquid steel production in Libyan Iron and Steel", *Mizhnarodnyi zhurnal inzhenerii ta informatsiinykh tekhnolohii (IJEIT)*, Vol. 5, №1.
7. Elhusein H. Elaser, Azhdar Karami (2014), "The effectiveness of selected human resources management practices on organisational performance and objectives", *Tematychnе doslidzhennia Liviiskoi metalurhiinoi kompanii*.

8. Juan Jose' Tari'(2005), "Components of successful total quality management", *The TQM Magazine*, vol. 17, №2, pp. 182-194.

9. Al-Shdaifat, E. A. (2015), "Implementation of total quality management in hospitals", *Journal of Taibah University Medical Sciences*, №10(4), pp.461-466.

10. Topalović, S. (2015), "The implementation of total quality management in order to improve production performance and enhancing the level of customer satisfaction", *Procedia Technology*, vol. 19, pp. 1016-1022.

11. Deming W. (1982), Edwards. Out of the Crisis // MIT Centre for Advanced Engineering Study, Cambridge, MA: MIT.

12. Crosby, Philip (1979), *Quality is Free*. New York: McGraw-Hill.

13. Juran, Joseph (1988), *Juran on Planning for Quality*. New York: McGraw-Hill.

14. Feigenbaum, A. V. (1983), *Total Quality Control*. New York: McGraw-Hill.

15. Schonberger, Richard (1990), *Building a Chain of Customers*. New York: Free Press.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2021 р.

УДК: 338.48

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-154-162

НІШЕВИЙ ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК АКТИВІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Уварова Г.Ш.¹, Мелько Л.Ф.²

¹к.п.н., доцент, доцент кафедри туризму, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна,
e-mail: hannaus@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7867-6092>

²к.п.н., доцент, завідувачка кафедри туризму, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ,
Україна, e-mail: ludmilam@krok.edu.ua, ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-5979-666X>

NICHE TOURISM AS A FACTOR OF ACTIVATION OF REGIONAL TOURISM IN UKRAINE

Uvarova Ganna¹, Melko Lyudmila²

¹Ph.D. (Pedagogical), associate professor, associate professor of tourism department, «KROK» University, Kyiv,
Ukraine, e-mail: Ludmilam@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7867-6092>

²Ph.D. (Pedagogical), Associate Professor, head of tourism department, «KROK» University, Kyiv, Ukraine,
e-mail:hannaus@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5979-666X>

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми активізації регіонального туризму шляхом розвитку нішевого туризму. Метою даного дослідження є визначення можливостей розвитку в регіонах України нішевого туризму на основі існуючого рекреаційно-туристичного потенціалу та креативної індустрії за для активізації внутрішнього туристичного потоку і зміцнення економічних позицій регіонального туризму. В результаті аналізу наявних методологічних підходів щодо трактування сутності нішевого туризму, його визначено як інноваційну форму туризму, спрямовану на задоволення специфічних потреб і бажань відносно сталої групи туристів, що формують певний цільовий сегмент туристичного ринку - «ринкову нішу», достатню для створення окремого туристичного продукту. Встановлено, що важливу роль в реалізації такої туристичної діяльності відіграють особливості рекреаційно-туристичного потенціалу певної території (дестинації), її населення, орієнтованого на туристів з особливими туристичними інтересами і потребами, а також рівень розвитку інфраструктури та креативної індустрії. Серед важливих особливостей нішевого туризму визначено: тісний взаємозв'язок між попитом і пропозицією на мікрорівні, наявність численних варіацій нішевого туристичного продукту, які виникають на основі диференціації традиційних масових видів туризму. Важливою рисою нішевого туризму є можливості його реалізація на регіональному рівні країни, тобто перенесення акцентів з макрорівня на мезо- і мікрорівень. Здійснено аналіз можливостей та проблем розвитку нішевого туризму в трьох групах регіонів України. Визначено систему маркетингових заходів за для його просування та активізації регіонального туристичного потоку. Використання пропозицій щодо розвитку нішевого туризму дозволить забезпечити активізацію регіонального туризму, захистити інтереси суб'єктів туристичного бізнесу у складних сучасних умовах коронакризи, підвищити ефективність та конкурентоспроможність регіонального туризму в Україні.

Ключові слова: регіональний туризм, нішевий туризм, різновиди туризму, креативна індустрія, рекреаційно-туристичний потенціал.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 1; бібл.: 14

Annotation. The article is devoted to the study of the problem of inner regional tourism activation through the development of niche tourism. The purpose of this study is to identify opportunities for the development of niche tourism in the regions of Ukraine on the basis of existing recreational and tourist potential and creative industry to intensify the domestic tourist flow and strengthen the economic position of regional tourism. Analysis of the existing methodological approaches to the nature of niche tourism resulted in its original definition. Niche tourism is determined as innovative form of tourism aimed at satisfying specific needs of a group of tourists that form a certain target segment of the market – “market niche”, sufficient to create a distinct tourist product. It is found that the peculiarities of the recreational tourist potential of the region (destination), its population, infrastructure and creative industry development level play an important role in such activity implementation. Among the core peculiarities of niche tourism are the following: strong connection between supply and demand at a micro-level, a wide variety of niche tourism products that appears on the basis of differentiation of traditional kinds of mass tourism. The niche tourism key feature is its implementability at the regional level of the country that is the shift of accent from the macro-level to the meso- and micro-level. Also, the niche tourism opportunities and threats in three groups of regions of Ukraine have been analyzed. The author has outlined the system of marketing activities to promote and activate regional tourism flow. Implementation of the

propositions for niche tourism development will allow activating regional tourism, protecting interests of tourism business subjects in difficult pandemic conditions, and increasing the efficiency and competitiveness of regional tourism in Ukraine.

Key words: regional tourism, niche tourism, kinds of tourism, recreational-tourism potential, creative industry.

Formulas: 0, **fig.:** 0, **tabl.:** 1; **bibl.:** 14

Постановка проблеми. Розвиток регіонального туризму залежить від багатьох як внутрішніх (ресурсних, інфраструктурних, культурних, соціальних, інституціональних, екологічних та ін.), так і зовнішніх (природних, геополітичних, медико-біологічних) чинників. У 2020 р. одним з основних чинників впливу на туристичну сферу, стало розповсюдження пандемії COVID-19.

В умовах закриття багатьох ключових міжнародних туристичних напрямів, туристичний сектор шукає шляхи активізації туристичного попиту всередині країн, їх регіонів. До того ж, аналіз показників і географії формування внутрішнього туристичного потоку свідчить про негативну тенденцію, яка продовжується кілька років поспіль. Нішевий туризм може стати стимулюючим чинником споживчих інтересів різних категорій населення до подорожування своєю країною. Крім того, розробка і просування нішевого туристичного продукту сприятиме активізації не тільки внутрішніх переміщень українців, а й туристичного бізнесу в регіонах України, який за час пандемії опинився на межі виживання, має значні економічні і моральні втрати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі розвитку регіонального туризму в Україні присвячені дослідження багатьох вчених, серед яких роботи Борушак М. (2008), Кобзової С.М. (2010), Моїсєвої Н.І. (2018), Гречишкіної Е.А. (2018) та ін. Аналіз наукових здобутків українських дослідників дозволяє говорити, що розвиток регіонального, зокрема, внутрішнього туризму, досить актуальна і важлива проблема. Науковцями зроблені наукові узагальнення щодо стратегічного планування туризму в регіонах, розвитку туристичних кластерів, інтенсифікації

регіонального туристичного бізнесу, упровадження механізмів забезпечення інноваційності регіонального туризму та ін.

Різним аспектам нішевого туризму присвячені дослідження як зарубіжних (М. Novelli (2005), J. Beech, S., Chadwick (2006), М. Smith, N. Macleod, М. Hart Robertson (2010), так і вітчизняних (Устименко Л.М. (2013), Андрєєва Г. П., Коваль П. Ф. (2015), Лозинський Р., Кучинська І. (2018) вчених.

Зокрема, увага науковців звернена до смислового наповнення поняття «нішевий туризм», розкриття умов його реалізації та пошук ефективних шляхів формування інтересу споживачів туристичних послуг до нових чи вже знайомих дестинацій і об'єктів туристичного показу.

Формулювання цілей статті. Враховуючи попередні теоретичні узагальнення і сучасний стан внутрішнього туризму, метою даного дослідження є визначення можливостей розвитку в регіонах України нішевого туризму на основі існуючого рекреаційно-туристичного потенціалу та креативної індустрії за для активізації внутрішнього туристичного потоку і зміцнення економічних позицій регіонального туризму.

Викладення основного матеріалу дослідження. Внутрішній туризм у багатьох країнах світу є важливим чинником економічного розвитку регіонів, створення нових робочих місць, наповнення місцевих бюджетів та підвищення туристичної активності населення. Аналіз статистичних даних щодо кількості внутрішніх туристів в Україні у 2008-2019 рр. показав, що внутрішній туристичний потік зменшився на понад 66 % (з 1386880 до 522000 осіб) [1].

При цьому понад 50 % внутрішніх туристів обирали для подорожування місто

Київ. Серед інших найбільш популярних напрямків внутрішніх переміщень українців з туристичною метою були Львівська, Івано-Франківська та Одеська області.

У 2018 р. внесок туризму у ВВП країни становив 5,4 % (понад 184 млрд. грн.), з них – прямі витрати туристів – 1,44 % ВВП [2].

В умовах коронакризи за 2020 р. українським туризмом було втрачено близько 60 млрд. грн., а туристичний потік скоротився майже удвічі [3].

Наведені дані свідчать про необхідність активізації туризму, особливо внутрішніх туристичних переміщень. Як зацікавити українців подорожувати своєю країною? Який туристичний продукт може бути актуальним для відвідування регіонів України? Ці та інші питання цікавлять суб'єктів туристичної діяльності, керівників туристичної сфери в Україні. Об'єктивна реальність і соціологічні опитування свідчать про те, що значна кількість різних категорій туристів в Україні надають перевагу літньому відпочинку, обираючи для цього, на жаль, не українські приморські курорти. Третина подорожують з метою відпочинку та оздоровлення і лікування до областей Карпатського регіону. У туристичний сезон 2020-2021 рр. значна частина українців залишається удома через брак коштів або обирає відпочинок у приміських будинках, на дачах, у селах.

Отже, у ситуації, що склалася в Україні з внутрішнім туризмом, а також у зв'язку з обмеженим виїздом за кордон, є усі можливості активізувати регіональний туризм і, таким чином, збільшити внутрішній туристичний потік. Цього можливо досягти не тільки за рахунок масового пакетного туризму, а й завдяки залученню у туристичну сферу категорій туристів з особливими потребами, мотивацією і туристичним інтересом. Тобто, активізувати внутрішні переміщення можливо за рахунок інноваційного туристичного продукту для цільових груп споживачів. Таким продуктом може стати нішевий продукт,

який має багато переваг для регіонального туризму, ніж масовий туризм.

У наукових публікаціях існують дещо різні тлумачення сутності нішевого туризму. Так, західні зарубіжні вчені, спираючись на концепцію нішевого маркетингу, під нішевим туризмом розуміють туристичний продукт, що є альтернативою масовому туризму і орієнтований на конкретний сегмент споживачів туристичних послуг [4, 5, 6].

Цей туризм характеризується унікальністю, динамічністю, високою адаптованістю до потреб туристів, тісним взаємозв'язком між туристичною пропозицією і попитом на мікрорівні [6].

Група авторів концепцію нішевого туризму пов'язують з теорією «довгих хвостів» («long tail») в економіці, яка передбачає можливість отримувати прибуток, виробляючи продукцію в меншому об'ємі за рахунок збільшення різноманітності продуктів. З туристичних позицій це означає створення великої кількості спеціалізованих туристичних продуктів для невеликих ринкових ніш [7].

Більшість українських вчених ототожнюють поняття «спеціалізований» і «нішевий» туризм, підкреслюючи його вузьку конкурентну перевагу, фокусування на меті подорожі [8, 9, 10, 11].

На думку Лозинського Р. і Кучинської І. [11] нішевий туризм – це сукупність видів туризму, орієнтованих на чітко окреслені й відносно сталі групи туристів (об'єднані за мотивами подорожі, спеціальними потребами туристів, чи особливостями туристичної дестинації), що формують певний вузький цільовий сегмент ринку (мікро нішу), достатній за величиною для створення окремих туристичних продуктів. Погоджуючись у цілому з таким тлумаченням нішевого туризму, слід зауважити, що мікро ніші можуть створюватися насамперед на основі різновидів (підвидів) масових видів туризму. Значні варіації, що виникли в результаті швидкої диференціації традиційних видів туризму, здатні формувати мікро ніші і на рівні туристичного продукту, і на рівні цільових

груп споживачів туристичних послуг, і на рівні конкретних територій (дестинацій). Це необхідно враховувати ще й тому, що існує дуже тонка грань між масовим і нішевим туризмом [4].

Наприклад, рекреаційний, культурний чи екологічний туризм за сукупним обсягом туристичного потоку є масовими видами туризму. Проте саме їхні різновиди, такі як лікувально-оздоровчий, гірськолижний, Spa і wellness туризм, beauty-туризм, музейний, театральний, клубний, орнітологічний, ландшафтний та багато інших і є тими мікро нішами, які активізують споживчий інтерес різних категорій потенційних туристів до пропонованого туристичного продукту, відповідних маршрутів і турів.

Отже, на основі наукових узагальнень зарубіжних та українських дослідників, під нішевим туризмом автори цієї статті розуміють інноваційну форму туризму, спрямовану на задоволення специфічних потреб і бажань відносно невеликої групи туристів, що формують певний цільовий сегмент туристичного ринку – «ринкову нішу», достатню для створення окремого туристичного продукту. Нішевий туризм не можна вважати тільки сукупністю видів туризму, що ґрунтуються на особливих туристичних об'єктах і дестинаціях, чи сукупністю мікро груп споживачів. Нішевий туризм – це своєрідна «парасолька», під якою «збираються» група споживачів зі специфічними туристичними інтересами і прагненнями до особливо глибоких вражень, неповторні, часто унікальні туристичні ресурси, території, об'єкти креативної індустрії та якісна туристична послуга.

В результаті аналізу споживчого туристичного ринку, визначені передумови розвитку нішевого туризму в регіонах України, а саме:

- потреби потенційних споживачів і певні їхні вимоги до туристичних послуг в сучасних умовах;
- стрімка диференціація видів туризму на численні різновиди;
- наявність унікальних природних, культурно-історичних, у тому числі,

етнічних рекреаційно-туристичних ресурсів;

- потужний розвиток креативної індустрії.

Оскільки нішевий туризм за своєю суттю інноваційний, для його реалізації необхідно застосовувати інноваційний маркетинговий інструментарій. За О.М. Кальченко О.М він включає [12]:

- освоєння нових сегментів туристичного ринку;
- розробку новітніх моделей позиціонування і рекламування туристичного продукту;
- розробку новітніх моделей позиціонування і рекламування туристично-рекреаційних територій.

На основі емпіричних досліджень встановлено, що регіони мають різні можливості для розвитку туристичної сфери і ефективної її діяльності. Спираючись на дані Інституту регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України [13] та на основі проаналізованого матеріалу, виділяємо три групи регіонів, які відрізняються рекреаційно-туристичними ресурсами, рівнем розвитку туристичної сфери та ставленням до неї з боку регіональних і місцевих органів влади:

- регіони, де туристична сфера має непогано розвинену туристичну інфраструктуру, де туризм розвивається і перебуває в стратегічних пріоритетах регіонального розвитку;
- регіони, де туристична сфера розбудовується, має певні перспективи для розвитку і збільшення потенціалу;
- регіони із помірним туристично-рекреаційним потенціалом, де туристична сфера не належить до стратегічних пріоритетів регіонального розвитку.

До першої групи належать Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Одеська області і м. Київ. Ці регіони позиціонуються як більш-менш розвинені туристичні дестинації, мають певні успіхи в розвитку різних видів туризму і створенні регіонального туристичного продукту, досягли достатнього рівня розвитку туристичної інфраструктури та

туристичного бізнесу. Для регіонів-лідерів характерний також помітний внесок туристичної сфери в регіональну економіку.

Пріоритетність туристичної сфери в цих регіонах представлена в стратегічних планах розвитку до 2027 р. як розумна «смарт-спеціалізація», яка розглядається як одна з найбільш конкурентоспроможних і перспективних в регіоні, що підтримується місцевими дослідницькими і науковими установами та інвестиціями.

До другої групи відносимо переважну більшість областей України: Вінницька, Волинська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська.

Ці регіони мають достатній рекреаційно-туристичний потенціал і намагання розвивати туристичну сферу, активізуючи людські, фінансові, інфраструктурні та інші регіональні і місцеві ресурси, проте мають поки що низьку економічну ефективність туристичного сектору. Зазначені регіони розглядають туризм як важливу, проте не пріоритетну сферу розвитку регіону, про що свідчать їхні стратегічні плани

економічного і соціального розвитку до 2027 р.

Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Сумська області входять до третьої групи. Для цих областей туризм не є пріоритетною сферою регіонального розвитку, хоча вони мають доволі значні рекреаційно-туристичні ресурси і попит на певний регіональний туристичний продукт. Туризм згадується як один з напрямків економічного і соціального розвитку в перспективних планах до 2027 р., проте суттєвих дій щодо поліпшення туристичної сфери не визначено. Через окупацію АР Крим Росією, цей регіон ми не включили до жодної з груп регіонів України.

Аналіз регіональних рекреаційно-туристичних ресурсів та інших детермінант показав, що регіони кожної з трьох груп мають можливості розвитку нішевого туризму і створення відповідного туристичного продукту (табл. 1).

До цільових груп нішевого туризму належать молодь, школярі, родини з дітьми, люди середнього, пенсійного віку, спеціалізовані групи за інтересами: науковці, спортсмени, кіномитці, представники шоу бізнесу та індустрії моди та ін.

Таблиця 1

Регіональний нішевий туризм в Україні

Групи регіонів України	Назва нішевого туризму	Переважаюча цільова група туристів	Передумови розвитку
<i>Перша група:</i> Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Одеська області і м. Київ.	1. Лікувально-оздоровчий туризм	1. Люди передпенсійного і пенсійного віку	1. Кліматичні і бальнеологічні ресурси для профілактики і лікування хронічних захворювань
	2. Культурно-історичний екскурсійний	2. Усі вікові категорії споживачів туристичних послуг, групи за інтересами	2. Наявність значної кількості історичних населених пунктів, об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, національних історико-культурних заповідників
	3. Spa і wellness, beauty-туризм	3. Молодь і люди середнього віку	3. Достатній рівень розвитку технологій краси, наявність центрів для релаксації та активного відпочинку зі збалансованим здоровим харчуванням
	4. Активно-відпочинковий, зокрема, гірськолижний	4. Школярі, студентська молодь, люди середнього віку	4. Наявність лижних трас в Карпатських областях, у передмістях великих міст, водних об'єктів, відповідних

	5. Театральний, музейний, видовищний туризм 6. Ено-гастрономічний	5. Усі вікові категорії споживачів туристичних послуг, групи за інтересами 6. Усі вікові категорії споживачів туристичних послуг, групи за інтересами	форм рельєфу, лісових масивів 5. Наявність відомих, у тому числі, іміджевих театрів, музеїв, традиції в організації різноманітних культурних, спортивних чи екологічних подій 6. Національна їжа, національні традиції приготування їжі, виноробство, наявність відповідної інфраструктури: дегустаційних центрів, етно-ресторанів, кафе тощо
<i>Друга група:</i> Вінницька, Волинська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області .	1. Лікувально-оздоровчий туризм 2. Видовищний, у тому числі фестивальний, спортивний, етнографічний туризм 3. Культурно-історичний екскурсійний туризм 4. Аграрний, у тому числі апі-туризм, промисловий (індустріальний) туризм	1. Люди передпенсійного і пенсійного віку 2. Усі вікові категорії споживачів туристичних послуг 3. Усі вікові категорії споживачів туристичних послуг, групи за інтересами 4. Групи за інтересами: науковці, промисловці, аграрії, а також школярі і студенти	1. Кліматичні і бальнеологічні ресурси для профілактики і лікування хронічних захворювань 2. Традиції у проведенні національних і регіональних свят, змагань, забав, наявність відповідної інфраструктури 3. Наявність значної кількості історичних населених пунктів та об'єктів туристичного показу 4. Агрофірми, промислові підприємства, місця видобутку корисних копалин та відповідна інфраструктура
<i>Третя група:</i> Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Сумська області	1. Культурно-історичний екскурсійний туризм 2. Видовищний 3. Лікувально-оздоровчий	1. Усі вікові категорії споживачів туристичних послуг 2. Усі вікові категорії споживачів туристичних послуг 3. Люди пенсійного, передпенсійного віку	1. Наявність значної кількості історичних населених пунктів та об'єктів туристичного показу 2. Традиції у проведенні національних і регіональних свят, змагань, забав, наявність відповідної інфраструктури 3. Кліматичні ресурси, освоєння гідрологічних та ландшафтних ресурсів наявність місцевих водолікарень, центрів профілактики і реабілітації

Джерело: складено авторами

В усіх регіонах України, як видно з таблиці, існують суттєві передумови для розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Його споживчі мікро ніші формуються насамперед на традиційній цільовій групі і наявних та вже освоєних рекреаційно-туристичних ресурсах. Зазвичай така група споживачів є вмотивованою і добре орієнтується у лікувально-оздоровчому туристичному продукті, що не вимагатиме додаткових зусиль для його просування. Тобто, це підтверджує висновки, що нішевий туризм орієнтований на

невеликий, але відносно сталий сегмент туристичного ринку.

Нішевий туризм лікувально-оздоровчої спеціалізації буде мати позитивні наслідки щодо активізації, формування і певної спрямованості внутрішнього туристичного потоку для всіх трьох груп регіонів. А за умови освоєння нових регіональних ресурсів, може бути об'єктивно вигідним й ефективним з економічної точки зору, особливо для регіонів третьої групи.

Важливу роль у поживленні переміщень споживачів туристичних

послуг між регіонами України і формуванні внутрішнього туристичного потоку можуть відігравати музейний, театральний, видовищний і культурно-історичний нішевий туризм.

Для створення такого туристичного продукту слід використовувати не тільки відомі туристичні ресурси, а й об'єкти креативної індустрії: театри, музеї, скансени, ресторани традиційних страв, гостьові кімнати, оформлені у національному стилі місцевими жителями тощо. Переваги нішевого туризму такої спеціалізації полягають у різноманітності споживчих мікроніш, а також у можливості використовувати для його організації місцеві ресурси креативного спрямування.

Наведені приклади підтверджують наявність об'єктивно існуючих передумов для розвитку нішевого туризму. Однак, його реальне впровадження, може бути проблемним через те, що туристичні послуги не є послугами першої необхідності, їх неможна максимально наблизити, «транспортувати» до споживача.

Для того, аби нішевий туристичний продукт дійсно був затребуваним, потрібно реалізувати системні маркетингові заходи на регіональному рівні як інструмент активізації внутрішнього туристичного потоку. Серед них: вивчення і прогнозування попиту на нішевий туристичний продукт, постійне акцентування на існуючих і потенційних перевагах цього продукту, визначення можливої структури (на основі споживчих мікроніш) і напрямків внутрішнього туристичного потоку, прогнозування його обсягів, розроблення шляхів диференціації та просування регіонального нішевого туризму.

На думку Моїсєєвої Н.І. для успішної реалізації інформаційно-збутової маркетингової функції необхідно [14]:

- інформувати споживачів про існування нішевого туристичного продукту в регіоні;
- надати докази щодо унікальності цього туристичного продукту;

- сформувати лояльність споживачів до туристичного регіону.

З цією метою слід зосередити увагу на створенні туристичних продуктів з особливим, «регіональним» акцентом на основі оригінальних ресурсів та більш інтенсивного залученні у туризм креативної індустрії. Тісний взаємозв'язок туризму і креативної індустрії, як свідчить досвід європейських країн, забезпечує створення стійких споживчих туристичних мікро ніш в регіонах.

Позитивний ефект, особливо в третій групі регіонів, матимуть проведення спільних з сусідніми областями видовищних заходів, прокладання спільних туристично-краєзнавчих маршрутів через історичні населенні місця, яких в кожній з областей третьої групи достатньо для розробки нового нішевого туристичного продукту. З метою його просування варто регіонам здійснити спільну організацію та проведення виставково-ярмаркових заходів.

Важливим чинником формування у туристів лояльності до регіону є рівень розвитку такого сектору регіональної туристичної індустрії як «Тимчасове розміщення і організація харчування». З цією метою необхідно регіонам другої і, особливо, третьої груп насамперед звернути увагу на розбудову готельної мережі різного типу і категорійності.

Підвищенню якості обслуговування нечисленних, але більш-менш стійких груп споживачів нішевого туризму має стати інтенсивне використання новітніх технологій, розвиток індустрії вражень при створенні туристичного продукту, який вдало поєднуватиме туристичні ресурси і об'єкти креативної індустрії культурного рекреаційного чи розважального спрямування.

Нішевий туризм у найближчій перспективі може стати своєрідним трендом регіонального туризму в Україні. Він здатен генерувати певну додану вартість у регіональні і місцеві бюджети при мінімальних затратах, створювати нові робочі місця, сприяти зростанню нових туристичних послуг, відроджувати

депресивні туристичні регіони. В решті-решт нішевий туризм може бути експортоорієнтованим туристичним продуктом, який сприятиме диверсифікації туристичного ринку України.

Висновки. В результаті проведеного дослідження встановлено, що нішевий туризм є інноваційною формою туризму, спрямовану на задоволення специфічних потреб і бажань відносно невеликої групи туристів, що формують певний цільовий сегмент туристичного ринку – «ринкову нішу», достатню для створення окремого туристичного продукту. Для розвитку нішевого туризму в регіонах України склалися об'єктивні передумови: наявність цільових груп споживачів, забезпеченість рекреаційно-туристичними ресурсами та об'єктами креативної індустрії, необхідний набір відповідної інфраструктури. Найбільш затребуваним в усіх регіонах країни може бути нішевий туризм лікувально-оздоровчої, культурно-історичної, музейної, театральної, видовищної спеціалізації. Просування нішевого туризму залежить від проведення системи маркетингових заходів, серед яких основними є визначення можливої структури і напрямків внутрішнього туристичного потоку, прогнозування його обсягів на основі диференціації та просування регіонального нішевого туризму.

Література:

1. Туристична діяльність України у 2019 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Шинкаренко І. Туризм України: народжений кризою. URL: <https://strategi.com.ua/event/turyzm-v-ukraini-narodzhenyy-koronavirusom/>.
4. Novelli M. Niche Tourism: Contemporary issues, trends and cases / Marina Novelli (Ed.). Oxford and Burlington : Elsevier Butterworth Heinemann, 2005.
5. Developing a Niche Tourism Market. Database for the Caribbean. 20 Niche Market Profiles. For: Caribbean Tourism Organisation. From: Acorn Consulting Partnership Ltd. 2008.
6. Zotic, V., Alexandru, D. E., Dezs, S. Debate on Tourism in Postmodernism and Beyond, *The Business of Tourism*, 13, June 2014, 79–93.

7. Papathanassis A. (Ed.). *The Long Tail of Tourism. Holiday Niches and their Impact on Mainstream Tourism*. Wiesbaden, Gabler, 2011. 220 p.

8. Андреева Г. П., Коваль П. Ф. Теоретичні засади спеціалізованого туризму. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 7. С. 90–94.

9. Дутчак С. В., Дутчак М. В. Деякі аспекти виділення сегментів спеціалізованого туризму та їх стан на території Чернівецької області. *Туристсько-краєзнавчі дослідження*. 1999. Вип. 2. С. 123–136.

10. Устименко Л. М. Історико-суспільні аспекти розвитку спеціалізованого туризму. *Питання культурології*. 2013. №29. С. 138–145.

11. Лозинський Р., Кучинська І. Спеціалізований (нішевий) туризм: розвиток концепції в українській і зарубіжній науковій літературі. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2018. Вип. 52. С. 170-182.

12. Кальченко О. М. Теоретичні аспекти інноваційної діяльності підприємств туристичної галузі. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2011. №4 (54). С. 147-155.

13. Ефективність використання потенціалу сектору комерційних послуг у забезпеченні соціально-економічного зростання регіонів України: наукова доповідь /наук. ред. М.І. Мельник. Серія «Проблеми регіонального розвитку». Львів, 2020. С.83-92.

14. Моїсєєва Н. І. Маркетинг як інструментарій управління інноваційним розвитком туристичної сфери регіону. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 34. С. 220-222.

References:

1. Tourism activity of Ukraine in 2019, retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. State Statistics Service of Ukraine, retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Shinkarenko, I. (2020), Tourism of Ukraine: bom of the crisis, retrieved from : <https://strategi.com.ua/event/turyzm-v-ukraini-narodzhenyy-koronavirusom/>.
4. Novelli M. (2005) Niche Tourism: Contemporary issues, trends and cases / Marina Novelli (Ed.). Oxford and Burlington : Elsevier Butterworth Heinemann.
5. Developing a Niche (2008), Tourism Market. Database for the Caribbean. 20 Niche Market Profiles. For: Caribbean Tourism Organisation. From: Acorn Consulting Partnership Ltd.
6. Zotic, V. Alexandru, D. E. and Dezs, S. (2014), Debate on Tourism in Postmodernism and Beyond, *The Business of Tourism*, №13, pp. 79–93.
7. Papathanassis, A. (Ed.) (2011), *The Long Tail of Tourism. Holiday Niches and their Impact on Mainstream Tourism*. Wiesbaden, Gabler, 220 p.
8. Andrieieva, H. and Koval, P. (2015), “Theoretical foundations of specialized tourism”, *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, №7, pp. 90–94.

9. Dutchak, S. V. and Dutchak, M. V. (1999), “Several aspects of the allocation of segments of specialized tourism and their condition on the territory of Chernivtsi region”, *Turystsko-kraieznavchi doslidzhennia*, №2, pp. 123–136.

10. Ustymenko, L. M. (2013), “Historical and social aspects of the development of specialized tourism”, *Pytannia kulturolohii*, №29, pp. 138–145.

11. Lozynskyi, R. and Kuchynska, I. (2018), “Specialized (niche) tourism: the development of the concept in the Ukrainian and foreign scientific literature”, *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria heohrafichna*, issue 52, pp. 170-182.

12. Kalchenko, O. M. (2011), “Theoretical aspects of innovative activity of tourism enterprises”,

Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu, №4 (54), pp. 147-155.

13. The effectiveness of the use of the potential of the commercial services sector in ensuring the socio-economic growth of the regions of Ukraine: scientific report. Lviv, pp. 83-92.

14. Moiseeva, N. I. (2018), “Marketing as a tool for managing the innovative development of tourism in the region”, *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 34, pp. 220-222.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2021 р.

УДК 338.486.3

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-163-168

АНАЛІЗ НЕФІНАНСОВИХ ЗВІТІВ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ТУРИЗМУ

Холявка В.З.¹, Лешко Х.С.²

¹ к.е.н., доцент, декан факультету туризму Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, м. Львів, Україна, e-mail: vkholyavka@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0045-0020>

² аспірант, Львівський державний університету фізичної культури імені Івана Боберського, м. Львів, Україна, e-mail: khleshko@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6383-3873>

ANALYSIS OF NON-FINANCIAL REPORTS OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE FIELD OF TOURISM

Kholyavka Volodymyr¹, Leshko Khrystyna²

¹ PhD (Economics), associate professor, dean of the faculty of tourism, Lviv state university of physical culture, Lviv, Ukraine, e-mail: vkholyavka@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0045-0020>

² postgraduate student, Lviv state university of physical culture, Lviv, Ukraine, e-mail: khleshko@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6383-3873>

Анотація. У статті розглянуто розвиток корпоративної соціальної відповідальності. Метою дослідження є аналіз нефінансових звітів КСВ у сфері туризму. Проаналізовано визначення категорії «нефінансова звітність», як документально оформлена сукупність даних підприємства, що відображає середовище існування компанії, принципи та методи її співпраці з групами впливу, результати її діяльності в економічній, соціальній та екологічній сфері життя суспільства з метою надання стейкхолдерам інформації нефінансового характеру в контексті сталого розвитку та на його принципах. Виокремлено три форми формування нефінансової звітності, а саме – довільна форма, комплексні звіти та стандартизовані. Висвітлено міжнародний досвід КСВ та формування звітів у країнах ЄС, США: у Великій Британії, Китаї, Японії – нефінансовий звіт регулюється законодавством країни. Виявлено, що у країнах ЄС нефінансові звіти готуються із залученням топ-менеджерів, стейкхолдерів та працівників компанії. Визначено, що незважаючи на те, що країни-члени ЄС є досить різноманітними, для них всіх характерними є законодавчо закріплені зобов'язання щодо медичного страхування та охорони здоров'я працівників, пенсійного регулювання й низки інших соціальних питань. Досліджено, що з кожним роком кількість українських компаній, які готові формувати і публікувати нефінансові звіти збільшується. Розглянуто, що сьогодні значна кількість фахівців у сфері корпоративної соціальної відповідальності вважають, що нефінансові звіти у всіх країнах повинні мати однакову назву, а саме «корпоративні соціальні звіти». Виокремлено, що на міжнародному рівні компанії не виділяють один стандарт звіту, вони можуть використовувати два, а деякі навіть більше стандартів, є такі компанії, які не вказують жодних стандартів. Виявлено, що українські туристичні компанії дуже часто свою соціальну діяльність не висвітлюють, оскільки їхні проекти здебільшого одноразові, а не є запланованою стратегією на довгостроковий період. Розглянуто основні міжнародні стандарти нефінансових звітів. Подані приклади готельних підприємств, які велику увагу приділяють екологічним та соціальним програмам.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, нефінансові звіти, туристичні підприємства, соціальна діяльність, розвиток, готель.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 10

Annotation. The article considers the development of corporate social responsibility. The purpose of the study is to analyze non-financial reports of CSR in the field of tourism. The definition of the category "non-financial reporting" is analyzed as a documented set of enterprise data that reflects the company's environment, principles and methods of its cooperation with impact groups, the results of its activities in the economic, social and environmental spheres of society to provide stakeholders context of sustainable development and its principles. There are three forms of non-financial reporting, namely - arbitrary form, comprehensive reports and standardized. The international experience of CSR and reporting in the EU, USA is highlighted: in Great Britain, China, Japan - non-financial reporting is regulated by the country's legislation. It was found that in the EU non-financial reports are prepared with the involvement of top managers, stakeholders and employees of the company. It is determined that despite the fact that the EU member states are quite diverse, they are all characterized by statutory obligations on health insurance and occupational health, pension regulation and a number of other social issues. It is investigated that every year the number of Ukrainian companies that are ready to generate and publish non-financial reports increases. It is considered that today a

significant number of experts in the field of corporate social responsibility believe that non-financial reports in all countries should have the same name, namely "corporate social reports". It is pointed out that at the international level companies do not single out one reporting standard, they can use two, and some even more standards, there are companies that do not specify any standards. It was found that Ukrainian travel companies very often do not cover their social activities, as their projects are mostly one-time, and are not a planned strategy for the long term. The main international standards of non-financial statements are considered. Examples of hotel enterprises that pay much attention to environmental and social programs are given.

Key words: *corporate social responsibility, non-financial reports, tourist enterprises, social activity, development, hotel.*

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 10

Постановка проблеми. В Україні інтерес до теми корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) зростає. КСВ в туристичних підприємствах є основою для інноваційного розвитку туристичного бізнесу. Для того щоб відповідати високим запитам суспільства підприємство повинне займатися розв'язанням важливих соціальних проблем, в довгостроковий період з чітко визначеними цілями, завданнями та результатами, яких планується досягти.

Сьогодні в усьому світі активно обговорюються правила ведення бізнесу, адже збільшення ролі бізнесу в суспільному розвитку, підвищує вимоги до його прозорості діяльності. Щоб діяльність підприємства була відкритою та прозорою, необхідно щорічно подавати звіти у яких у повній мірі буде розкриватися соціальна та екологічна діяльність компанії. Часто нефінансові або соціальні звіти називаються звітами зі сталого розвитку або корпоративної соціальної відповідальності.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням нефінансової звітності досліджено у працях вітчизняних науковців: В. Воробей, О. Коваль, Н. Микитюк, І. Васильчук, Т. Довга, В. Євтушенко, Р. Костирко, С. Король, С. Кузнєцова, Т. Давидюк та інші дослідники. Серед іноземних науковців це праці Р. Екклеса, І. Іоанноу та Дж. Серафіма, К. Герціга і М. Піановські та інші. Але, на нашу думку доцільність аналізу нефінансових звітів КСВ не достатньо висвітлені.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз нефінансових звітів КСВ у сфері туризму.

Викладення основного матеріалу дослідження. Термін «нефінансова звітність» - це документально оформлена сукупність даних підприємства чи організації незалежно від форми власності, що відображає середовище існування компанії, принципи та методи її співпраці з групами впливу, результати її діяльності в економічній, соціальній та екологічній сфері життя суспільства з метою надання стейкхолдерам (акціонерам, співробітникам, партнерам, клієнтам і суспільству) інформації нефінансового характеру в контексті сталого розвитку та на його принципах [2, с. 51].

У світовій практиці існує три форми формування нефінансової звітності [1]:

1) довільна форма, звіт якої формується у вигляді буклетів або розміщуються на веб-сайтах та містять інформацію про соціальні та природоохоронні програми компаній (наприклад, добродійність).

2) комплексні звіти, які ґрунтуються на економічних результатах діяльності підприємства (фінансово-економічні і виробничі показники); екологічних результатах (вплив основної діяльності на довкілля і здоров'я людей); соціальних результатах (широкий спектр інформації, яка стосується діяльності компанії щодо своїх працівників, клієнтів, місцевих громад, інших цільових аудиторій та суспільства в цілому).

3) стандартизовані звіти, які складаються на основі вимог і принципів міжнародних стандартів, і мають певні переваги над попередніми, суть яких полягає у можливостях порівняння з звітами інших компаній, що дає можливість визначення соціального

рейтингу компанії та визнання її у міжнародній діловій спільноті.

Добровільна форма звітів використовується у США і їх називають звітами про корпоративне громадянство та корпоративну стійкість. КСВ у США як правило відбувається через численні благодійні фонди, які займаються меценатством, спонсорством, вирішують різні соціальні проблеми за рахунок бізнесу. Благодійна діяльність компаній у США стимулюється отриманням податкових пільг чи субсидій, що встановлені на законодавчому рівні, але не втручаючись у формування програм соціальної відповідальності [6].

Сьогодні окрім благодійництва, поширеною є практика реалізації екологічних проєктів, які спрямовані на охорону навколишнього середовища.

Опираючись на досвід країн ЄС, нефінансові звіти готуються із залученням топ-менеджерів, стейкхолдерів та працівників компанії на сьогодні є розроблені санкції щодо не включення нефінансових показників до щорічного звіту, який сплачує топ-менеджер.

У більшості країн ЄС у різній формі розроблені та функціонують державні програми підтримки і стимулювання КСВ. ЄС використовує, як м'які форми мотивування та регулювання так і жорстко визначені законодавством вимоги.

Завдяки цим програмам держава отримує корпоративні соціальні звіти та визначає бажану поведінку для приватного та державного секторів бізнесу до соціально відповідальної діяльності. Незважаючи на те, що країни-члени ЄС є досить різноманітними, для них всіх характерними є законодавчо закріплені зобов'язання щодо медичного страхування та охорони здоров'я працівників, пенсійного регулювання й низки інших соціальних питань [5].

В Японії працівники здебільшого все життя працюють на одному підприємстві. Робітники вважаються членами виробничої сім'ї, тому їх відповідальність і права виходять за рамки звичайних трудових обов'язків. В свою чергу,

підприємства підтримують кожного працівника протягом всього життя: виділяють засоби при народженні дітей, допомагають в купівлі житла, надають безкоштовне навчання дітям, сплачують гідні високі пенсії [4].

У Японії держава та бізнес керуються правилом: «турбуйся не про прибуток, а про добре ім'я» таким чином покращуючи рівень життя населення та екологічної стабільності. Японія вважається світовим лідером з питань екологічної відповідальності які відображаються у екологічних звітах (нефінансовий звіт).

У Китаї поняття КСВ побудоване в основному на принципах державної політики де держава прагне просувати практику відповідальної поведінки в питаннях екології та соціальної сфери, що пов'язано насамперед із зростаючими соціальними ризиками і прогнозованою екологічною катастрофою в країні.

У 2006 році уряд КНР опублікував Рекомендації із складання звітності з корпоративної соціальної відповідальності в Китаї. Держава активно закликає компанії впроваджувати стратегію КСВ з метою розвитку брендів, репутації та конкурентоспроможності китайських компаній. Зокрема, Китай прагне позбутися негативного сприйняття споживачами товарів «made in China».

У Великій Британії нефінансовий звіт регулюється законодавством країни. Національний інститут стандартизації випустив єдиний стандарт для підготовки обов'язкового корпоративного соціального звіту для всіх зареєстрованих у країні підприємств, у якому сформовані дані щодо: трудових відносин, охорони здоров'я, соціальних ризиків, клієнтської бази, впливу на місцеву спільноту, дотримання прав людини і корінних народів [3].

Сьогодні значна кількість фахівців у сфері корпоративної соціальної відповідальності вважають, нефінансові звіти у всіх країнах повинні мати однакову назву, а саме «корпоративні соціальні звіти». Вони мають бути ефективним публічним інструментом інформування

зацікавлених стейкхолдерів і суспільства про те, як і за який термін підприємство реалізує стратегічний план розвитку цілей економічної стійкості та екологічної стабільності.

На міжнародному рівні компанії не виділяють один стандарт звіту, вони можуть використовувати два, а деякі навіть більше стандартів, є такі компанії, які не вказують жодних стандартів. Найбільш використовуваним є GRI (Global Reporting Initiative), близько 80 % публічних нефінансових звітів у світі складаються з їх використанням. Компанії також часто використовують стандарти AA1000 та SA8000 та інші.

В Україні за останні 5 років офіційно подано 94 нефінансових звітів - це трохи більше ніж 20 підприємствами. Для порівняння, за цей же період, у Франції майже 5000 звітів - 800 підприємств, у Німеччині більше 7000 звітів - 1280 підприємств, у Італії майже 5 тис. звітів - 700 підприємств, у Польщі понад 480 звітів - 500 підприємств, у США подано 12 тис. звітів - 2000 підприємств [7].

Українські підприємства переходять до більш свідомої звітності, серед яких є державні і приватні компанії. З кожним роком кількість компаній готових формувати і опублікувати нефінансові звіти збільшується, адже це підвищення довіри споживачів, стейкхолдерів, інвесторів.

Українські туристичні компанії дуже часто свою соціальну діяльність не висвітлюють, оскільки їхні проекти здебільшого одноразові, а не є запланованою стратегією на довгостроковий період.

Проте можна побачити різницю у звітах іноземних компаній сфери послуг, такими представниками в Україні є міжнародні готелі, туроператори, авіакомпанії та інші. Наприклад, туристичний оператор «Travel Professional Group» вже протягом тривалого часу реалізує соціальні програми у двох напрямках: стипендіальна програма «Майбутнє туристичної галузі» та забезпечення необхідного обладнання

Неонатологічного Центру разом з Опікунською Радою НДСЛ «Охматдит» та відповідно свою соціальну діяльність висвітлюють на веб-сайті у розділі «Новини».

Туроператор «TUI Ukraine» не висвітлює своєї соціальної діяльності, однак він входить до міжнародної мережі «TUI Group», яка публікує нефінансові звіти та реалізує проекти КСВ.

«TUI Academy» – програма, де особлива увага приділяється заохоченню молодих жінок брати участь та надавати їм впевненості та незалежності для початку своєї кар'єри, а також можливість кар'єрного зростання для 150 молодих людей, що знаходяться в неблагополучному положенні у Шрі-Ланці; «TUI Junior Academy» – освітня програма, яка готує майбутніх викладачів з питань довкілля, переробки та сталого розвитку на карибському острові Кюрасао; «TUI Future Fund» – проект, спрямований для надання негайної допомоги дітям та молоді, які потребують її у разі стихійних лих [8].

Міжнародна компанія «Emirates» прагне зберегти дику природу на благо майбутніх поколінь, також є екологічним лідером у зменшенні вуглецевих слідів у авіаційній вантажній галузі, переробляють предмети та матеріали, коли вони досягнуть кінця свого життя, проводять інвестування у екологічно ефективні технології та ін. [9].

Готельні підприємства є невід'ємною складовою закладів сфери туризму. Велику увагу готелі приділяють екологічним програмам. Наприклад, готель «Radisson Blu», що знаходиться у Києві був нагороджений за «Найкращу програму корпоративної соціальної відповідальності».

Нагорода кращих готелів та ресторанів України «Ukrainian Hospitality Award» започаткована у 2011 році та надає можливість для індустрії гостинності продемонструвати найкращі ініціативи й найуспішніші досягнення. Готель «Radisson Blu Hotel» має свою індивідуальну програму «Відповідальний бізнес», який спрямований на значну

кількість соціальних проєктів, серед яких: допомога дітям, позбавленим належної батьківської опіки, інвалідам та інші.

Готель співпрацює з міжнародною організацією «Всесвітній фонд дитинства»; з лікарнями, організуючи щорічний «Пробіг під каштанами», мета якого – збір коштів для «Центру дитячої кардіології і кардіохірургії»; проводить еко-заходи, наприклад, збір використаних елементів живлення для утилізації та створення велопарковок на території готелю; організують фізично активне дозвілля для працівників, впровадження заходів задля економії води, включаючи регулятори, збір та використання дощової води для озеленення а також персонал відвідує тренінги та навчальні професійні програми та інше.

Міжнародний готель «InterContinental Hotels Group» є користувачем системи «Green Engage», який спрямований на заощадження 15-20% споживчої енергії, а також води і відходів, програма пропонує потрібні дії для того щоб стати «еко-готелем». Ще одним представником програми є київський готель «Holiday Inn та Crowne Plaza» [10].

Висновки. Отже, аналіз діяльності закладів туристичного бізнесу та сфери гостинності показав, що підприємства з кожним роком, намагаються все більше уваги та зусиль приділяти вирішенню екологічних та соціальних проблем.

Сьогодні заклади сфери туризму, які прагнуть вийти на міжнародні ринки повинні діяльність свого підприємства будувати не лише на принципах КСВ, а й активно ознайомлювати із результатами нефінансових звітів.

На нашу думку, формування КСВ на туристичних підприємствах повинне відбуватися на основі синергетичного ефекту організація – держава – суспільство, який допоможе вітчизняним компаніям вийти на новий рівень розвитку українського суспільства та сформуванню якісну стратегію етичної поведінки.

Література:

1. Воробей В., Жуковська І. Нефінансова звітність: інструмент соціально відповідального бізнесу. Представництво ООН в Україні. Інжиніринг. 2010. 82 с.
2. Довга Т. Формування екологічної звітності сміттєпереробних підприємств. *Економіка: Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 143. С. 50- 54.
3. Іваницька О. М., Іваницький О. В. Регулювання процесів запровадження соціальної відповідальності бізнесу: досвід розвинених країн та уроки для України. *Стратегія розвитку України*. 2015. № 2. С. 23–28.
4. Порівняльний аналіз моделей корпоративної соціальної відповідальності. *Міжнародний науково-дослідницький журнал*. URL: <http://research-journal.org>.
5. Практики КСВ в Україні 2018 / Під ред. Маприкіної М. *Центр «Розвиток КСВ»*. Київ. 2019. 68 с.
6. Camilleri M. A. Corporate Citizenship and Social Responsibility Policies in the United States of America. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*. 2017. 8 (1). С.77- 93.
7. Published reports, Ukraine. Last five years. *The official site of the Corporate Register*. 2019. URL: <https://www.corporateregister.com/map/region/?r=Ukraine>.
8. Hotels publishes its 2018 Sustainability Report. *The official site of the TUI AG*. 2019. URL: <https://www.tuigroup.com/>.
9. Environmental reports 2017-2018. *The official site of the Emirates*. 2019. URL: <https://www.emirates.com/ua>.
10. Green Engage system. *The official site of the IHG*. 2019. URL: <https://www.ihg.com/content/ru/ru/about/green-engage>.

References:

1. Vorobey, V. and Zhukovs'ka, I. (2010), Nefinansova zvitnist': instrument sotsial'no vidpovidal'noho biznesu. Predstavnytstvo OON v Ukraini [Non-financial reporting: a tool for socially responsible business. UN Office in Ukraine] Inzhynirynh. Kyiv, 82 p.
2. Dovha, T. (2012), "Formation of environmental reporting of waste processing enterprises", *Ekonomika: visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, № 143, pp. 50–54.
3. Ivanyts'ka, O. M. and Ivanyts'kyi, O. V. (2015), "Regulation of processes of introduction of social responsibility of business: experience of the developed countries and lessons for Ukraine", *Stratehiya rozvytku Ukrainy*, № 2, pp. 23-28.
4. "Comparative analysis of models of corporate social responsibility", *Mizhnarodnyy naukovodoslidnyts'kyi zhurnal*, retrieved from : <http://research-journal.org>.
5. CSR practices in Ukraine 2018/ Pid red. Maprykinoyi M. Tsentr «Rozvytok KSV», Kyiv, p. 68.

6. Camilleri, M. A. (2017), Corporate Citizenship and Social Responsibility Policies in the United States of America. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*. №8 (1), pp.77-93.

7. Published reports, Ukraine. Last five years (2019), The official site of the Corporate Register, retrieved from : <https://www.corporateregister.com/map/region/?r=Ukraine>.

8. Hotels publishes its 2018 Sustainability Report (2019), The official site of the TUI AG, retrieved from : <https://www.tuigroup.com>.

9. Environmental reports 2017-2018 (2019), The official site of the Emirates, retrieved from : <https://www.emirates.com/ua>.

10. Green Engage system (2019), The official site of the IHG, retrieved from : <https://www.ihg.com/content/ru/ru/about/green-engage>

Стаття надійшла до редакції 19.01.2021 р.

УДК: 351: 331.101.262:33

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-169-175

КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Шопша М.М.

старший викладач кафедри психології, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Київ,
Україна, e-mail: tikhon_9563963@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4361-039X>

CONCEPT OF MANAGEMENT OF DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL RESOURCES OF ECONOMY OF UKRAINE

Shopsha Mykola

senior lecturer of psychology department, Private higher educational institution "Higher educational institution"-
Interregional academy of personnel management ", Kyiv, Ukraine, e-mail: tikhon_9563963@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4361-039X>

Анотація. В статті представлено концептуальні основи управління розвитком інтелектуальних ресурсів в економіці України, застосування яких підвищить якість вітчизняної освіти й інноваційний поступ відповідно до світових стандартів, сприятиме зростанню інтелектуального, культурного, духовно-морального потенціалу суспільства й систематизації, розвитку інституту спеціалізованого законодавства. Мета статті полягає в обґрунтуванні науково-прикладних засад формування та реалізації концепції управління розвитком інтелектуальних ресурсів економіки України. Освіта, наука та інновації визначаються сучасною економікою як галузі комплексного механізму, з допомогою якого Україна могла б підвищити конкурентоспроможність економіки і закріпити позиції на світовому ринку. Цього можливо досягти лише при: глибокому аналізі інтелектуальних і фінансових ресурсів з урахуванням інтересів науковців, підприємців, споживачів і суспільства в цілому; взаємодії внутрішніх заходів сприяння інноваціям з потребами світового ринку і уподобаннями споживачів; активній участі керівництва держави і приватних підприємств на основі приватно-державного партнерства. Оновлення і розвиток освіти повинні набути випереджального безперервного характеру, гнучко реагувати на всі процеси, що відбуваються в Україні та світі. Підвищення якісного рівня освіти сприятиме економічному зростанню держави та вирішенню соціальних проблем суспільств. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства. Впровадження положень концепції підвищення ефективності управління розвитком інтелектуальних ресурсів в Україні дасть змогу налагодити тісний взаємозв'язок держави та суспільства щодо управління інтелектуальними ресурсами, що значно підсилить теоретичний і практичний зв'язок між рівнем публічного управління та економічною, політичною безпекою України. Доведено, що формування національного ринку інтелектуальних ресурсів дасть змогу забезпечити Україні статус інтелектуальної держави, що сприятиме її соціально-економічному розвитку за умови відтворення і комерціалізації інтелектуальних ресурсів індивідів, суб'єктів господарювання та суспільства загалом.

Ключові слова: інтелектуальні ресурси, управління, розвиток, освіта, інновації, концепція.

Формули: 0; рис.: 1; табл.: 0, бібл.: 6

Annotation. The article presents the conceptual foundations of managing the development of intellectual resources in the economy of Ukraine, the use of which will improve the quality of domestic education and innovative progress in accordance with international standards, promote intellectual, cultural, spiritual and moral potential of society and systematization, development of specialized legislation. The purpose of the article is to substantiate the scientific and applied principles of formation and implementation of the concept of managing the development of intellectual resources of the economy of Ukraine. Education, science and innovation are defined by the modern economy as areas of a comprehensive mechanism through which Ukraine could increase the competitiveness of the economy and strengthen its position in the world market. This can be achieved only by: in-depth analysis of intellectual and financial resources, taking into account the interests of scientists, entrepreneurs, consumers and society as a whole; interaction of internal measures to promote innovation with the needs of the world market and consumer preferences; active participation of the leadership of the state and private enterprises on the basis of private-public partnership. Renewal and development of education must become proactive and continuous, respond flexibly to all processes taking place in Ukraine and the world. Improving the quality of education will contribute to the economic growth of the state and the solution of social problems of societies. Quality education is a necessary condition for ensuring sustainable democratic development of society. Implementation of the provisions of the concept of improving the management of intellectual

resources in Ukraine will allow to establish a close relationship between the state and society for the management of intellectual resources, which will significantly strengthen the theoretical and practical relationship between public administration and economic and political security of Ukraine. It is proved that the formation of the national market of intellectual resources will allow Ukraine to ensure the status of an intellectual state, which will contribute to its socio-economic development provided the reproduction and commercialization of intellectual resources of individuals, businesses and society as a whole.

Key words: *intellectual resources, management, development, education, innovations, concept.*
Formulas:0; fig.: 1; tabl.: 0; bibl.: 6

Постановка проблеми. Стан національної економіки України за оцінками вітчизняних і закордонних експертів є незадовільний, і потребує розробки та реалізації термінових заходів для виведення із стану рецесії і демонстрації конкурентоспроможності. Оскільки інтелектуальні ресурси є важливим чинником економічного зростання, то розроблення ефективних механізмів управління його розвитку на мікро- і макрорівнях - нагальна потреба.

Для періоду становлення і розвитку економіки знань інтелектуальні ресурси є стратегічно домінуючим ресурсом, а різноманітні варіанти його базових характеристик – кількість, якість, потенціал, людський капітал, рівень інтелекту, а також багатьох похідних оцінок людського та інтелектуального потенціалів, капіталів, ресурсів – значно поширені в науці і практиці управління соціально-економічним розвитком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук напрямів та заходів щодо удосконалення управління інтелектуальними ресурсами України представлено у наукових працях таких вітчизняних науковців як: О. Амосова, В. Базилевича, І. Білоус, Н. Гавкалова, В. Гейця, Б. Дергалюк, Ю. Зайцева, С. Кісь, Н. Кравчук, Л. Курило, Л. Лазебник, Г. Ляшенко, Е. Лібанової, В. Мандибури, Р. Марутян, Ю. Пахомов, О. Попело, В. Савчука, Л. Федулової, А. Чухно, В. Якубенко та ін.

Формулювання цілей статті. Мета статті – обґрунтування науково-прикладних засад формування та реалізації концепції управління розвитком інтелектуальних ресурсів економіки України.

Викладення основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі

розвитку економіки, перед державою постає надважливе завдання, що полягає в ефективному використанні інтелектуальних ресурсів для підвищення конкурентоспроможності країни. Його реалізація займе значний період часу (15-20 років) і потребує реального повороту державної економічної політики для досягнення науково-технічного прогресу країни, розвитку науки і наукоємних галузей.

Першочерговим завданням для України є вихід із глобальної фінансової і економічної кризи, тому особливу увагу необхідно приділити підготовці кваліфікаційних кадрів для науки і промисловості та підвищенню інноваційної діяльності.

Тому доцільно розробити та запровадити в дію Концепцію поліпшення управління розвитком інтелектуальних ресурсів в економіці України (рис. 1).

Освіта, наука та інновації визначаються сучасною економікою як галузі комплексного механізму, з допомогою якого Україна могла б підвищити конкурентоспроможність економіки і закріпити позиції на світовому ринку.

Цього можливо досягти лише при: глибокому аналізі інтелектуальних і фінансових ресурсів з урахуванням інтересів науковців, підприємців, споживачів і суспільства в цілому; взаємодії внутрішніх заходів сприяння інноваціям з потребами світового ринку і уподобаннями споживачів; активній участі керівництва держави і приватних підприємств на основі приватно-державного партнерства.

Оновлення і розвиток освіти повинні набути випереджального безперервного характеру, гнучко реагувати на всі процеси, що відбуваються в Україні та світі. Підвищення якісного рівня освіти

сприятиме економічному зростанню держави та вирішенню соціальних проблем суспільств. Якісна освіта є

необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства.

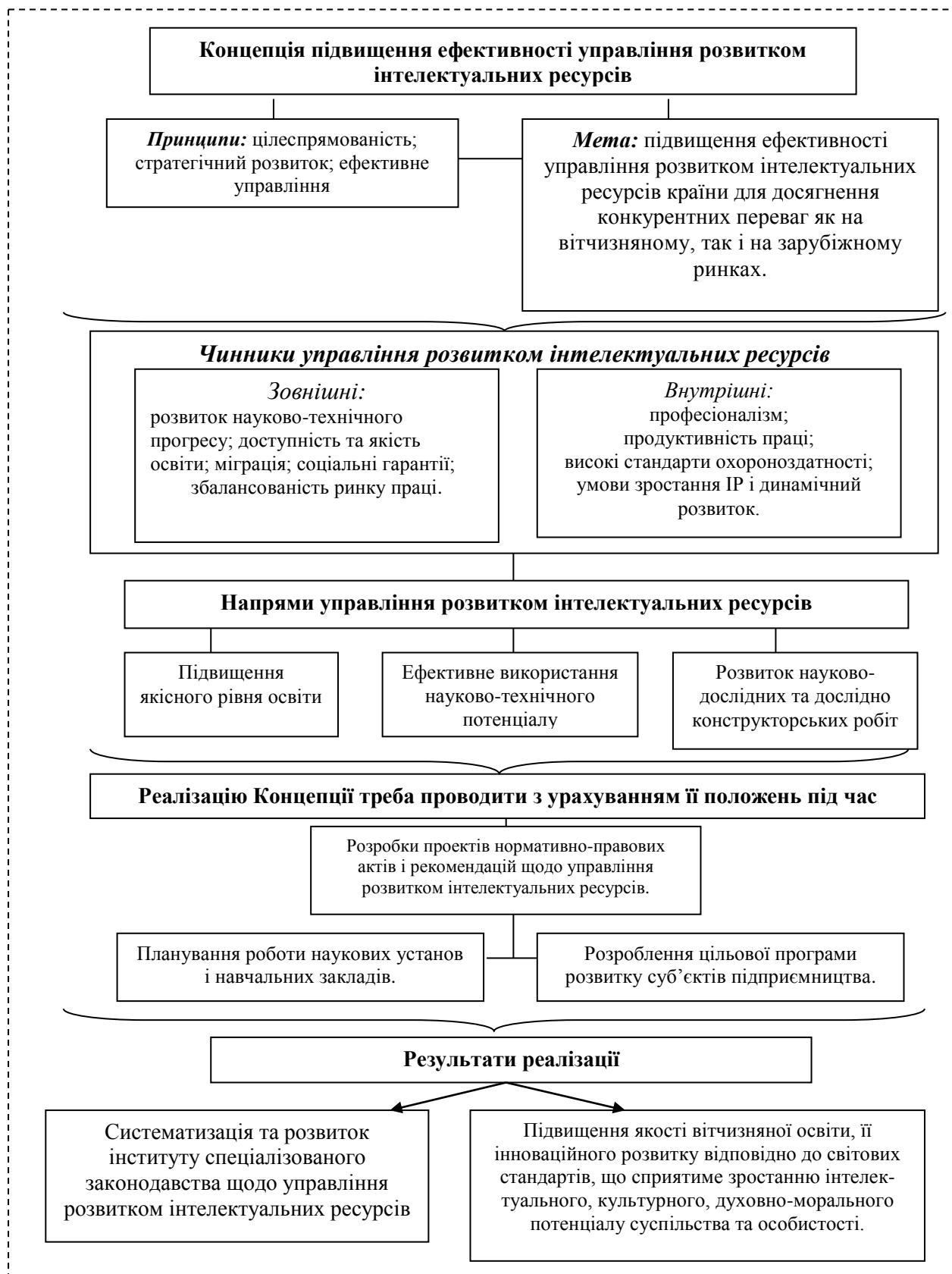

Рис. 1. Концепція управління розвитком інтелектуальних ресурсів в економіці України

Тому основними завданнями у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року є:

- урізноманітнення моделей організації освіти, зокрема для дітей, які проживають у сільській місцевості, створення умов для розвитку мережі загальноосвітніх навчальних закладів, заснованих на приватній формі власності;
- розроблення методики раннього виявлення та проведення діагностики дітей з особливими освітніми потребами;
- удосконалення мережі спеціальних навчальних закладів, створення нових моделей та форм організації освіти для осіб з особливими освітніми потребами;
- пріоритетне фінансування, навчально-методичне та матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів, що надають освітні послуги дітям і молоді з особливими освітніми потребами, забезпечення архітектурної, транспортної та інформаційної доступності таких закладів для цієї категорії осіб;
- збереження та розвиток мережі позашкільних навчальних закладів для забезпечення рівного доступу дітей та молоді з урахуванням їх особистісних потреб до навчання, виховання, розвитку та соціалізації засобами позашкільної освіти;
- належне навчально-методичне, матеріально-технічне забезпечення позашкільних навчальних закладів;
- підвищення соціального статусу педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів;
- удосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів для позашкільної освіти;
- державна підтримка програмно-методичного забезпечення системи позашкільної освіти шляхом внесення відповідних змін до нормативно-правових актів;
- використання виховного потенціалу системи позашкільної освіти як основи гармонійного розвитку особистості;
- розвиток та підтримка системи роботи з обдарованою і талановитою молоддю;

- урізноманітнення напрямів позашкільної освіти, вдосконалення її організаційних форм, методів і засобів навчально-виховного процесу;
- розроблення та впровадження державних стандартів професійно-технічної освіти з професій широких кваліфікацій; оновлення та затвердження оптимального переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників (скорочення їх кількості на основі інтеграції);
- приведення мережі вищих навчальних закладів до потреб розвитку національної економіки та попиту на ринку праці;
- створення науково-дослідних університетів, розширення автономії вищих навчальних закладів;
- перегляд та затвердження нового переліку професій педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- розроблення стандартів вищої освіти, зорієнтованих на компетентний підхід, узгоджених із новою структурою освітньо-кваліфікаційних (освітньо-наукового) рівнів вищої освіти та з Національною рамкою кваліфікацій;
- забезпечення взаємодії вищих навчальних закладів з установами Національної академії наук України для розвитку наукових досліджень у сфері вищої освіти;
- переоснащення навчальної, науково-методичної та матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів;
- удосконалення нормативно-правового забезпечення системи післядипломної педагогічної освіти; розроблення стандартів післядипломної педагогічної освіти, зорієнтованих на модернізацію системи перепідготовки, підвищення кваліфікації та стажування педагогічних, науково-педагогічних працівників і керівників навчальних закладів;
- систематичне вдосконалення та підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів системи освіти відповідно до вимог інноваційного розвитку освіти;

- забезпечення випереджувального характеру підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів відповідно до потреб реформування системи освіти, викликів сучасного суспільного розвитку [1-3].

Зміст освіти відіграє провідну роль у розбудові національної системи освіти, забезпеченні її інноваційного розвитку, приведенні у відповідність з європейськими та світовими стандартами [4].

Важливим чинником розвитку наукомісткої економіки є максимальна мобілізація інтелектуальних ресурсів, які включають результати діяльності вітчизняних та зарубіжних науковців і винахідників, залучення іноземних інвестицій та кваліфікованих кадрів, особливо молоді, в цю діяльність, організацію міжнародної кооперації і інших форм співробітництва в межах НДДКР та інновацій.

Ретельний аналіз процесів на світовому ринку засвідчує, що інтелектуальні ресурси є найціннішим капіталом, ефективне використання якого забезпечує підвищення національної конкурентоспроможності, стабільний економічний розвиток і процвітання. Русійною силою підвищення інтелектуальної складової виступають ТНК з їх широкою мережею зарубіжних підприємств, в тому числі наукових центрів [5].

Основними критеріями, гідно з якими Україна зможе зайняти лідерські позиції на світовому ринку, є: наявність потенційного попиту на нові наукомісткі товари і послуги на європейському та глобальному ринках; значна потенційна ємність таких ринків, які повинні охоплювати широкий спектр товарів і послуг, без яких неможливо очікувати розширення виробничої бази і збільшення робочих місць; наявність промислового потенціалу і достатньо «зрілих» нових технологій або нових шляхів використання наявних.

Це забезпечить наукове і технологічне лідерство нашої країни в світі з напрямків, які виділятимуть її конкурентні переваги

та національну безпеку шляхом поширення інновацій у всіх галузях економіки, включаючи масштабне технологічне оновлення виробництва на основі передових науко-технологічних розробок, створення конкурентоспроможного національного сектора розробок і досліджень, формування у населення та підприємств моделі інноваційної поведінки.

В Україні на державному рівні в меншій мірі застосовуються використовувані в розвинених країнах методи стимулювання інноваційної діяльності. У процесі формування знаходиться фінансова структура, яка необхідна для підтримки розвитку науково-пошукового середнього і малого підприємництва, що є, опорною ланкою на шляху перетворення наукової ідеї в інноваційний продукт. Сьогодні розширення такої підтримки є необхідністю, оскільки інноваційний бізнес є малопривабливим для інвесторів через високі ризики, тривалий життєвий цикл інновацій (5-7 років, в тому числі 2-3 роки виділяється на НДДКР) [6].

Чинниками, що сприяють просуванню на світовому ринку різних видів високотехнологічних товарів, включаючи продукцію наноіндустрії, є наявність ресурсної і наукової бази; вишів, які здійснюють підготовку кваліфікаційних кадрів; недорога порівняно з розвинутими країнами, робоча сила; а також географічна близькість до західноєвропейського ринку.

Низькі об'єми експорту українських наукоємних виробів спричинені такими факторами внутрішнього характеру, а саме: руйнування науково-виробничого потенціалу в роки ринкових перетворень, вузький внутрішній ринок, недостатність фінансових ресурсів у вітчизняних компаній - потенційних виробників, обмежена ділова практика, недостатнє стимулювання НТП і результатів його впровадження на державному рівні, слабкий захист інтелектуальної власності.

На розвиток українського експорту наукоємної продукції має негативний вплив висока монополізація світового

ринку і пов'язані з нею труднощі конкуренції з відомими та престижними фірмами розвинутих країн; низький рівень кооперації і науково-технічного співробітництва з провідними фірмами-виробниками, що не дозволяє вчасно отримувати інформацію про рівень розвитку та головні досягнення конкурентів; низька усвідомленість іноземних контрагентів про якість і можливості використання вітчизняної продукції у зв'язку із низькою участю України в міжнародних виставках; негативна репутація українських фірм як виробників високотехнологічної суспільної продукції.

Розвиток міжнародного співробітництва в науково-технологічній сфері, реалізація широкомасштабних проектів за кордоном, а також перспективи залучення вітчизняних компаній в процес ІТ - аутсорсинг створюють непогані можливості для розширення експорту технологій і інтелектуальних послуг [4-5].

Широке залучення вітчизняного наукового потенціалу в процес зміни експортної спеціалізації країни, задіяння конкурентних переваг, заснованих на інтелектуальних ресурсах, стане можливим тільки на основі масштабних перетворень вітчизняної економіки, пов'язаних з реалізацією послідовного курсу на інноваційний розвиток. Формування інноваційної економіки, як відомо, означає перетворення інтелекту, творчого потенціалу людини в провідний чинник економічного зростання і національної конкурентоспроможності, поряд із значним підвищенням ефективності використання природних ресурсів та виробничого капіталу.

Перетворення на інноваційній основі всього господарства країни, включаючи паливно-сировинний сектор, потребують вирішення важких завдань та забере тривалий період часу (15-20 років). Вважаємо, що поетапне просування України з інноваційного шляху на основі широкомасштабної модернізації та технологічної реконструкції виробництва з опорою на вітчизняні і зарубіжні

досягнення науки та техніки приведе до розширення пропозиції конкурентоспроможних середньо- і високотехнологічних готових промислових виробів, а також послуг на внутрішньому та світовому ринках.

Різка підвищення глобальної конкурентоспроможності української економіки в довгостроковій перспективі передбачає перехід на нову технологічну базу, засновану на передових розробках у сфері інформаційно-комунікаційних, біо- і нанотехнологій. Зважаючи на стан економіки та науково - промислового потенціалу, Україні, на відміну від розвинених країн, не під силу здійснювати фундаментальні та прикладні НДДКР одночасно з багатьох перспективних напрямків технологічного розвитку. У зв'язку з цим існує проблема зваженого вибору і концентрації фінансових та інтелектуальних ресурсів, насамперед, з урахуванням конкурентних переваг вітчизняного науково - промислового потенціалу.

Висновки. На нашу думку, пріоритетними напрямами ефективного розвитку інтелектуальних ресурсів є:

- 1) активне використання позабюджетних джерел фінансового забезпечення освітньо-наукової сфери;
- 2) створення умов для укріплення зв'язків між галузевими науково - дослідними установами та промисловим сектором з метою розвитку співпраці щодо створення та використання інтелектуальних і науково - технічних ресурсів у виробничих процесах;
- 3) державні замовлень на виробництво окремих видів промислової продукції із використанням запропонованих державних інтелектуальних та науково-технічних ресурсів, що дозволить поєднати державні інтелектуальні і науково-технічні ресурси з приватним виробничим потенціалом;
- 4) розширення матеріальних можливостей для здійснення наукових зв'язків і контактів, у тому числі міжнародних;
- 5) створення умов для кар'єрного зростання молодих науковців;

6) розширення доступу до нової наукової інформації;

7) збільшення фінансування наукової і методичної роботи;

8) матеріальна нагорода за наукові публікації і розробки.

Отже, розвитку національних інтелектуальних ресурсів з метою вдосконалення міжнародної спеціалізації України залежить, насамперед, від вирішення непростих внутрішніх проблем, пов'язаних з реальним переходом України на шлях інноваційного розвитку. Нарощування наукоємного експорту вимагає значного збільшення фінансування сфери НДДКР, широкої комерціалізації знань, формування сприятливого середовища, стимулюючої інновації. Оптимізація участі держави в міжнародному поділі праці може допомогти більш ефективно використовувати творчий потенціал вітчизняного наукового комплексу, та прискорити процес інноваційного вдосконалення зовнішньоекономічної спеціалізації України.

Література:

1. Кісь С. Я. Наукові основи інтелектуалізації діяльності підприємств: дис. докт. ек. наук : 08.00.04. / Івано-Франківськ, 2016. 494 с.

2. Кравчук Н. О. Споживчий капітал як елемент інтелектуального капіталу: сутність та структура. *Ефективна економіка*. 2013. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2199>.

3. Марутян Р. Інтелектуальні ресурси державного управління в системі забезпечення державної влади. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 1. С. 277-286. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2012_1_30.

4. Білоус І. М. Захист прав інтелектуальної власності: український і зарубіжний досвід. *Вісник*

Маріупольського державного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 11. С. 20-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2016_11_4.

5. Попело О.В. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект і сучасні тенденції розвитку в Україні. *Економіка і регіон*. 2015. № 2. С. 66-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2015_2_14.

6. Курило Л. І. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект. *Академія муніципального управління*. 2006. URL: http://www.rusnauka.com/NIEK_2006/Economics/9_1_7570.doc.htm.

References:

1. Kis, S. Ya. (2016), "Scientific bases of intellectualization of activity of the enterprises", Abstract of Dr. ek. Science dissertation, economics and business management (by type of economic activity), Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

2. Kravchuk, N. O. (2013), "Consumer capital as an element of intellectual capital: essence and structure", *Efektivna ekonomika*, vol. 7, retrieved from : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2199>.

3. Marutian, R. (2012), "Intellectual resources of public administration in the system of state power", *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, vol. 1, pp. 277-286, retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2012_1_30.

4. Bilous, I. M. (2016), "Protection of intellectual property rights: Ukrainian and foreign experience", *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Pravo*, vol. 11, pp. 20-27, retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2016_11_4.

5. Popelo, O. V. (2015), "Intellectual capital: theoretical aspect and current trends in Ukraine", *Ekonomika i rehion*, vol. 2, pp. 66-78, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2015_2_14.

6. Kurylo, L. I. (2006), "Intellectual capital: theoretical aspect", *Akademiia munitsypal'noho upravlinnia*, vol. 9, retrieved from : http://www.rusnauka.com/NIEK_2006/Economics/9_1_7570.doc.htm.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2021 р.

РОЗДІЛ 7. ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 330.34:338.012

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-176-193

ЕКОНОМІЧНЕ ВІДНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: СПІВВІДНОШЕННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО ТА ПРИКЛАДНОГО АСПЕКТІВ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Мельников О.В.¹, Петруха С.В.², Петруха Н.М.³

¹ д.е.н., професор, ІТ СТЕП Університет, м. Львів, Україна, e-mail: a.melnokiv@gmail.com,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9741-9726>

² к.е.н., доцент кафедри управління фінансово-економічною безпекою, ВНЗ «Університет економіки та права
«КРОК», м. Київ, e-mail: psv03051984@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8859-0724>

³ к.е.н., доцент кафедри менеджменту в будівництві, Київський національний університет будівництва і
архітектури, м. Київ, Україна, e-mail: nninna1983@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3805-2215>

ECONOMIC RURAL RECOVERY: RATIO OF FUNDAMENTAL AND APPLIED ASPECTS OF SCIENTIFIC RESEARCH

Melnikov Oleksandr¹, Petrukha Serhii², Petrukha Nina³

¹ Doctor of sciences (Economics), Professor, IT STEP University, Lviv, Ukraine, e-mail: a.melnokiv@gmail.com,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9741-9726>

² PhD (Economics), associate professor of financial and economic security department, "KROK" University,
Kyiv, Ukraine, e-mail: psv03051984@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8859-0724>

³ PhD (Economics), associate professor of construction management department, Kyiv National University of
Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine, e-mail: nninna1983@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3805-2215>

Анотація. Пріоритетизація сталого й всеохоплюючого розвитку села та аграрного сектору економіки об'єктивно впливає з виняткової значущості і незамінності продукованої продукції сільським господарством у життєдіяльності людини, необхідністю відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури з урахуванням історико-економічного контексту стагнації сільської економіки, гальмуючих процесів у реалізацію аграрної реформи Л. Д. Кучми, зокрема в частині запровадження моделі вільного обігу земель сільгосппризначення, реформування НААН України, яка має визначати трекери відновлення сільської економіки, формувати прийнятність для агросектору інноваційної наукової методології щодо сталого розвитку. Поряд зі сталим та інклюзивним розвитком сільських територій однією з базових умов соціально-економічного онтогенезу сільської економіки є підтримка агроінновацій. Цілеспрямоване стимулювання діяльності, спрямованої на використання й комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок, що зумовлює випуск на ринок нового конкурентоспроможного продовольства повинно ґрунтуватися на їх об'єктивній оцінці – сьогодні Україна перебуває на фінальній стадії гармонізації з відповідним показниковим базисом ОЕСР, зокрема з Керівництвом Фраскати. Останніми роками вітчизняних дослідників більше цікавлять інституціональні зміни, що відбуваються у вітчизняній науці, можливості оцінки результатів наукової діяльності і підходи до її фінансування. Поза їх увагою залишаються питання співвідношення фундаментального і прикладного знання у наукових дослідженнях в цілому та сільської економіки зокрема. Визначення відмінностей між фундаментальними і прикладними дослідженнями є непростю справою, оскільки вимагає встановлення однозначних критеріїв, на підставі яких таке розмежування стає можливим. Традиційно поділ наук на фундаментальні та прикладні здійснюють у контексті протиставлення «теоретичне – емпіричне» та «теоретичне – практичне» знання, але на певному етапі розвитку науки фундаментального характеру в ній формуються прикладні розділи, як вияв практичного напрямку розвитку. В сучасних умовах більшість наукових дисциплін продукують як прикладне так й фундаментальне знання одночасно, що добре видно на прикладі суспільних наук – філософії, економіки, історії, лінгвістики та ін. Так, в агроекономічній науці, де вона виявляє тенденції й закономірності функціонування агроекономічних систем, ми маємо справу з фундаментальними дослідженнями, коли ж вона дає рекомендації

щодо оптимізації організації праці та підвищення її продуктивності ми спостерігаємо прикладні дослідження. На сучасному етапі інтеграції науки становлення нових дисциплін усе частіше відбувається на стику природничих, технічних і гуманітарних наук. Метою статті є економічне відновлення сільських територій: співвідношення фундаментального та прикладного аспектів наукового дослідження. Проведений аналіз демонструє, як відбувається фундаменталізація науки, що на перший погляд є суто прикладною. Цей процес полягає у зростанні питомої ваги її теоретичних складових, удосконаленні поняттєвого й концептуального апарату, побудові моделей її розвитку, виявленні законів її функціонування і, як наслідок, в отриманні нового методологічного знання. Тому, очевидно, доцільно розглядати питання не про окрему фундаментальну чи прикладну науку, а про відповідний домінуючий тип дослідження, що переважає у тій чи іншій сфері наукової діяльності, що цілком лежить у руслі підходів ОЕСР до цього питання.

Ключові слова: сільські території, сільська економіка, аграрний сектор, економічне відновлення, наукові дослідження та розробки, фундаментальні і прикладні дослідження, математизація знання, інформаційна асиметрія.

Формули: 0, рис.: 0; табл.: 4; бібл.: 51

Annotation. Prioritization of sustainable and comprehensive development of the village and agrarian sector of the economy objectively arises from the exceptional significance and irreplaceability of products manufactured by agriculture in human life activity, a need for recovery of peasantry as a master of land, bearer of moral and national culture subject to historic-economic context of rural economy stagnation, braking processes in implementing an agrarian reform of L. D. Kuchma, in particular, in terms of introducing a free agricultural land circulation model, reforming the NAAS of Ukraine, which shall establish trackers for recovery of rural economy, form an acceptability of the scientific sustainable development methodology for the agro-sector. In addition to sustainable and inclusive rural development, one of the basic conditions of socioeconomic ontogenesis of the rural economy is supporting agro-innovations. Purposeful stimulation of activity aimed at using and commercializing results of scientific research and developments causing an output of new competitive food into the market shall be used on the basis of their objective evaluation – today Ukraine is at the final stage of harmonization with the respective indicator basis of the OECD, in particular, with the Frascati Manual. In recent years, domestic researchers are more interested in institutional changes occurring in domestic science, opportunities to evaluate the results of scientific activity and approaches to its financing. Matters of the ratio of fundamental and applied knowledge in scientific studies, in general, and rural economy, in particular, remain unaddressed. Defining differences between fundamental and applied research is not a simple matter as it requires establishing unambiguous criteria, based on which such separation becomes possible. A traditional separation of sciences in fundamental and applied sciences is carried out in the context of the “theoretic-empiric” and “theoretic-practical” knowledge opposition, but, at the certain stage of development of the science of the fundamental character, applied sections are formed in it as a manifestation of a practical direction of development. Under modern conditions, most scientific disciplines generate both applied and fundamental knowledge concurrently that is well seen from an example with social sciences – philosophy, economics, history, linguistics etc. So, in the agro-economic science where it manifests the trends and patterns of the functioning of agro-economic systems, we deal with fundamental research, and when it provides recommendations on optimizing organization of labor and increasing in its productivity, we observe applied research. At the modern stage of integration of science, establishing new disciplines more often occurs at the junction of natural, technical and humanitarian sciences. A conducted analysis demonstrates how the fundamentalization of the science occurs, which – the science – at the first sight, is purely applied one. The aim of the article is the economic recovery of rural areas: the ratio of fundamental and applied aspects of research. This process consists in increasing in a share of its theoretical components, improving a notional and conceptual structure, building models of its development, identifying laws of its functioning and, as a consequence, in obtaining new methodological knowledge. Therefore, it is obvious that it is reasonable to address not a matter of a specific fundamental or applied science but of the respective dominant type of research, which prevails in one or the other sphere of scientific activities that is fully congruent with OECD’s approaches to this matter.

Key words: rural areas, rural economy, agrarian sector, economic recovery, scientific research and development, fundamental and applied research, knowledge mathematization, information asymmetry.

Formulas: 0, fig.: 0; tabl.: 4; bibl.: 51

Постановка проблеми.

Загальновізнана людством концепція забезпечення єдності, паритетності, транспарентності, взаємозалежності й ефективності економічних, виробничих, соціальних і екологічних процесів є квінтесенцією пріоритезації розвитку науки і техніки [1], які в синергії забезпечують створення механізму сталого

розвитку сільських територій, враховуючи принципово нову фазу онтогенезу, нову «довгу хвилю», яка неминуче означає появу нових викликів, нових ризиків і нових загроз, зокрема, пов’язаних із формуванням контурів «багатополярної глобалізації», прискореної наслідками пандемії COVID-19, зокрема породженою нею тотальним світовим карантинном і

глобальною соціально-економічною кризою в тому числі в сільській місцевості.

На загальносвітовому, державному, регіональному і локальному (територіальних громад) рівнях наукове обґрунтування сталого розвитку сільських територій стало фундаментальним в удосконаленні умов і якості життя, покликаним боротися з бідністю (у всіх її проявах) сільського населення, міграційним впливом, розширенням сільської зайнятості, посиленням процесів життєзабезпечення, продовольчої безпеки й продовольчого суверенітету з цілепокладаннями під час формування науково-інноваційних знань не лише на збереженні, але й покращенні екологічного стану навколишнього природного середовища.

Трансформація вертикалі управління, інститутів регуляції внаслідок реформи децентралізації та інших секторальних й локальних стратегій розвитку (передусім сільських територій [2], аграрного сектору економіки [3], подолання бідності [4], експортної стратегії [5] та регіонального розвитку [6]), нові, але не завжди дієві підходи до реалізації соціально-економічної політики, розмежування функцій, повноважень, відповідальності в системі державного і регіонального (територіальних громад) управління, не сформованість принципів організації місцевого самоврядування, незрілість вжитих заходів і нормативного підґрунтя парадигми сталого й всеохоплюючого розвитку, недосконалість використовуваних інструментів, а також недостатній вітчизняний досвід з управління сільськими територіями разом з низьким рівнем охоплення прикладними й фундаментальними науковими дослідженнями вказаних проблем не лише протидіють досягненню їх соціально-економічної і фінансової самодостатності, а й породжують процеси стагнації сільської економіки, формують контури дестабілізації сталого сільського розвитку, виводячи на перший план інформаційну асиметрію у науковій координації державної політики, досягнення

ефективності використання державних ресурсів у територіальних громадах в інтересах людини, єдності держави, сталого розвитку історичних населених місць та збереження традиційного характеру сільського середовища.

В цьому контексті інформаційна асиметрія, в розумінні американських вчених Д. А. Акерлофа, М. Спенса й Д. Стігліца [7–10], виходить не лише за рамки пропонованої ними парадигми інформаційної економіки (нееквівалентною кількістю інформації про товар або послуги, котрі є об'єктом інтеракцій), а через хаотичність протікаючих в країні реформ, низького рівня їх наукового обґрунтування та супроводу зміщує акценти в напрямі невідповідності масштабів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, створених на їх основі інноваційних знань інваріації трекерів відновлення української економіки, загострюючи проблему інформаційного «вакууму» в економічній політиці подолання наслідків світової пандемії COVID-19.

Не стали виключенням й сільські території, ключовим провайдером економічного розвитку яких є аграрний сектор економіки, однак балансування заходів, спрямованих на протидію поширення коронавірусу (від часткової ізоляції сільських жителів і несуттєвих обмежень сільськогосподарським виробникам до повної заборони на пересування людей та обігу продовольства) вимагає наявності релевантного інформаційного базису.

Щоб зрозуміти, що таке інформація і чому вона відіграє таку велику роль сьогодні, потрібно чітко розрізняти повідомлення, комунікацію та інтерпретацію цього повідомлення. Адже в сучасному суспільстві саме трансляція є визначальною, домінуючою ланкою в тріаді повідомлення – комунікація – інтерпретація. Тиражування (не плутати зі створенням) інтелектуального продукту, передавання відомостей про нього за допомогою друкованих видань та

технічних засобів (радіо, телебачення, тощо), лекцій і семінарів у рамках системи всезагальної освіти, а тепер ще й мережі Інтернет – ось що докорінним чином характеризує сучасне суспільство як інформаційне, породжуючи феномен так званої «інформаційної» економіки. І за словом «інформація» криється саме комунікація, а не знання. У глобальній мережі Інтернет не створюється жодного знання, але багаторазово зростають можливості здійснення соціальних комунікацій.

Невипадково ініціювання створення Фонду розвитку сільських територій [11] передусім пов'язане із необхідністю створення передумов (через видатки розвитку у обсязі не менше одного відсотка прогнозного обсягу доходів спеціального фонду Державного бюджету України, спеціального фонду бюджету місцевого самоврядування базового рівня – 20 % від оренди земельних ділянок державної й комунальної власності та надходження в рамках програм міжнародної технічної допомоги) для розвитку мережі Інтернет, освіти та науки у сільській місцевості як відправних точок подолання існуючої інформаційної асиметрії у сталому розвитку сільських територій.

Передумовою технічного прогресу є науковий прогрес – відкриття нових закономірностей, явищ і властивостей оточуючого світу. Спочатку науковий прогрес це накопичення емпіричних даних про явища та властивості природи, пізніше – накопичення наукових знань. Інший бік справи полягає у впливі науково-технічної революції на розвиток самої науки, на трансформацію особливостей сучасного наукового знання, його форм і видів, засобів пізнання на сам напрямок змін в характері наукової діяльності як особливого соціального інституту.

Автором поняття науково-технічна революція є Д. Бернал (вперше термін був вжитий в його статті «Соціальна функція науки» в 1938) – це вже давно не просто вдала метафора, а досить точне і ємне поняття, що відзначається певним

семантичним наповненням. Смысловий зміст цього концепту в значній мірі характеризує важливі риси всієї планетарної цивілізації нашої епохи. Поняття НТР органічно співвідноситься не тільки з галузями економіки, науки і матеріального виробництва (до яких має безпосереднє відношення за своїм змістом та обсягом), але також і з найширшою сферою духовного життя суспільства. Іншими словами, воно стало релевантним стосовно функціонування та розвитку соціуму в цілому. Саме тому найрізноманітніші за своєю семантикою явища, процеси і сторони в житті людства так чи інакше повинні осмислюватися в загальному контексті науково-технічної революції як одного з базисних факторів, що детермінують цілу епоху, її сутність та характер [12]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із набуттям Україною незалежності однією з базових умов соціально-економічного розвитку країни визнана підтримка розвитку села та аграрного сектора економіки як носіїв інституційної пам'яті відродження селянства як господаря землі, носія моралі, національної культури та піонерів продовольчої групи інновацій [13] із механізмами і регламентами модерних напрямів державної підтримки (допомоги) суб'єктів господарювання всіх форм власності, що реалізують в Україні інноваційні проекти або мають статус інноваційних [14–15]. Однак цілеспрямоване стимулювання діяльності, спрямованої на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок, що зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг в тому числі продовольчої групи повинно ґрунтуватися на їх об'єктивній, по-можливості, оцінці.

Три міжнародні організації займаються розробленням методології статистики науки та інновацій: Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР чи OECD), ЮНЕСКО та Євростат. Потрібно відзначити, що сьогодні в

Україні об'єктивна оцінка ступеня інноваційності сільської економіки за багатьма показниками з науки та технологій уже гармонізована з відповідними показниками ОЕСР, зокрема з Керівництвом Фраскати [16]. Існують плани з подальшої гармонізації існуючих класифікаторів з міжнародними аналогами. Так, наприклад, з 2007 р. Україна приймає участь у роботі Європейського інноваційного табло, що є складовою інноваційного проекту PRO INNO EUROPE, що об'єднує всі інноваційні ініціативи на рівні Європейського Союзу та країн-членів.

Останніми роками вітчизняних дослідників все більше цікавлять інституціональні зміни, що відбуваються у вітчизняній науці в цілому [17–19] та агроорієнтованій зокрема [20–24], можливості оцінки результатів наукової діяльності [25; 26] і підходи до її фінансування [27–29]. Однак не достатньо дослідженими залишаються питання співвідношення фундаментального і прикладного знання у наукових дослідженнях а цілому та сталого розвитку сільських територій зокрема.

Формулювання цілей статті.

Визначення відмінностей між фундаментальними і прикладними дослідженнями завжди є непростю справою, оскільки вимагає встановлення однозначних критеріїв, на підставі яких таке розмежування стає можливим. Насправді ж розмежування наук, їх розділів, досліджень на фундаментальні та прикладні здійснюється одночасно за різними ознаками; воно детермінується переважаючим характером знань, специфікою предметної сфери досліджень, особливостями її функціонування. З'ясування суті фундаментальних і прикладних досліджень має практичне значення: від цього багато у чому залежить фінансування, планування, прогнозування наукової діяльності, управління нею, нарешті, саме існування організацій і підрозділів, що займаються відповідними дослідженнями (і це на тлі ініціатив, які періодично виникають щодо скорочення

державного фінансування прикладних досліджень, ліквідації неефективних установ Національної академії аграрних наук України, наприклад [30]), та забезпечують релевантною інформацією інститути управління (на всіх інституційних рівнях) сільськими територіями.

Викладення основного матеріалу дослідження. Термін наука вживається зазвичай, коли мова йде про: закони природи та суспільства, методи використання цих законів в діяльності людини чи для позначення галузі господарювання, результатом діяльності якої є отримання нових знань. Предметом науки є: закони природи, що вивчають природничі науки, перетворення оточуючого середовища в результаті трудової діяльності людини – технічні науки, суспільство у різноманітних його проявах і функціях – суспільні науки. Тут необхідно ще згадати про псевдонауку, що набула сьогодні значного поширення. «На відміну від науки, яка спирається на досвід, псевдонаукою можна назвати систему тверджень, які суперечать чітко встановленим і відтворюваним фактам. Або інакше: уявлення, гіпотези чи припущення стають псевдонауковими, коли їхня безпідставність остаточно доведена і практично очевидна [31].

Наукові дослідження розрізняють за їх цільовим призначенням:

фундаментальні дослідження – спрямовані на одержання нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язку, без будь-якої конкретної мети, пов'язаної з використанням цих знань. Результатом їх виконання є гіпотези, теорії, методи тощо. Фундаментальні дослідження можуть закінчуватися рекомендаціями щодо проведення прикладних досліджень для визначення можливостей практичного використання одержаних наукових результатів, науковими публікаціями тощо (ПФ, 2.25, 2.26).

Прикладні дослідження – оригінальні дослідження, які здійснюються для отримання нових знань, але призначені

головним чином для здійснення конкретної практичної мети чи завдання. Прикладні дослідження визначають можливі шляхи використання результатів фундаментальних досліджень, нові методи розв'язання проблем, сформульованих раніше (ПФ, 2.29, 2.30).

Експериментальні (дослідно-конструкторські) розробки – систематична діяльність, знання, отримані у результаті досліджень практичного досвіду, та додаткові знання, спрямовані на виробництво нових продуктів чи процесів, чи на удосконалення вже існуючих продуктів чи процесів (ПФ, 2.32).

Графічно зміст відповідних досліджень і розробок зображено на рис. 1. Як бачимо, йдеться про діалектичний перехід від чистого знання (наукової теорії) до сфери

матеріального виробництва та соціальної практики, яка перетворює світ. Очевидно, роль ланки організаційного зв'язку між ними та опосередкування тут здатна забезпечити специфічна наука – практична, або ж прикладна, яка втілює в собі визначеність одночасно і фундаментальної науки і матеріального виробництва (або інших способів практичного перетворення дійсності). Метою цієї науки є відтворення реальності не такою, якою вона існує сама собою, без втручання людини, а такою, якою вона має бути, щоб найкраще задовольняти суспільні потреби. Зрозуміло, що йдеться, насамперед, про технічні науки, а також сільськогосподарські, лісівничі тощо ([32–33]).

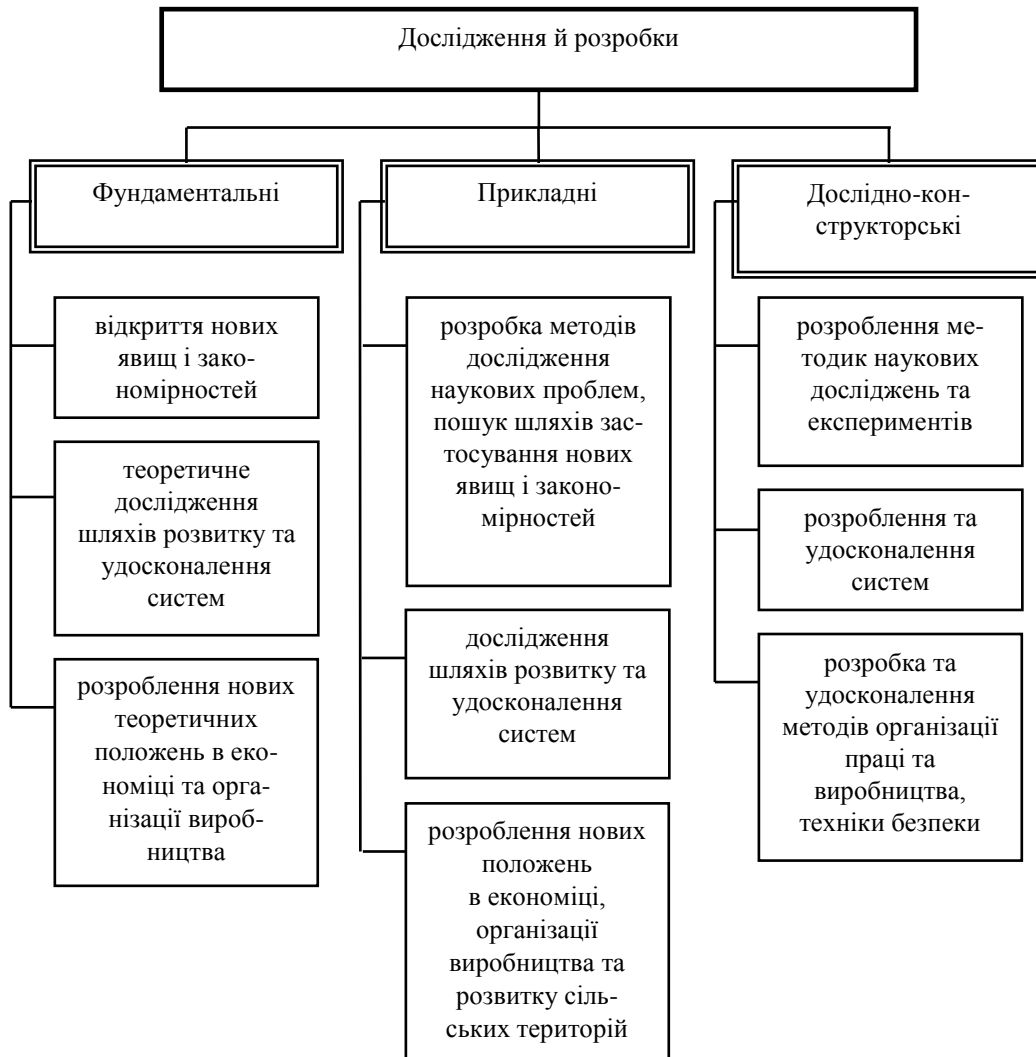

Рис. 1. Типології досліджень й розробок

Джерело: складено авторами на основі Положення Фраскати

Свого часу Г. І. Марчук писав, що науки цього типу базуються на результатах фундаментальних досліджень, використовують їх загальні теорії і методи та спрямовані на реалізацію конкретних проектів і програм розвитку виробництва в цілому агроорієнтованого зокрема. Можна сказати ширше: на реалізацію конкретних цілей і програм розвитку суспільства, певних сфер його діяльності (а не лише виробництва).

Фундаментальні, прикладні, а також дослідно-конструкторські дослідження й розробки у своїй діалектичній єдності становлять цілісний сплав комплексного переходу від науки до соціальної практики. Щодо інституціонального виміру цієї проблеми, то раніше дослідниками виділялися академічний, вузівський, галузевий і індустріальний сектори науки (наприклад, [34, с. 20–55]). Сьогодні логічніше говорити про академічний, університетський і промисловий сектори науки.

Академічний сектор науки охоплює все багатоманіття найбільш значних ділянок наукового пошуку, що здійснюється в установах НАН України та галузевих академій наук. Поряд із диференціацією наукових пошуків у ньому спостерігається процес їх подальшої інтеграції на сучасному рівні теоретичного та експериментального дослідження. Вказані процеси обумовлені науковим прогресом, швидкою еволюцією наукових концепцій, зростанням працевітності та складності наукових досліджень і темпів реалізації їх результатів. Завданням академічного сектору науки є максимальне використання об'єктивно притаманних йому переваг. Головною з них є можливість перерозподілу за необхідності наявних матеріальних і людських ресурсів з урахуванням науково обґрунтованих прогнозів рівня НТП. Взаємопроникним є також зв'язок академічного та інших секторів науки з сумісного використання матеріально-технічної бази і особливо дорогого експериментального обладнання академічного сектору науки.

Зв'язок університетського сектору української науки з іншими секторами полягає у першу чергу в розширеному відтворенні кадрів спеціалістів і наукових працівників. Важливою особливістю університетського сектору науки є універсальний, всезагальний характер наукової та педагогічної діяльності, охоплення практично усіх галузей сучасного знання. За своєю універсальністю у цій сфері вузівський сектор можна порівняти хіба що з академічним.

У процесі комплексного використання наукового потенціалу університетського сектору науки важливою перевагою вищої школи порівняно з академічними інститутами є більш широка географія, адже в усіх обласних центрах і навіть деяких районних створені заклади вищої освіти (ЗВО). У процесі випуску спеціалістів у відповідності зі специфікою економічних районів й сільських територій формуються наукові інтереси колективів.

Перевагою вищої школи, що не завжди використовується, є можливість в існуючих ЗВО у випадку необхідності порівняно швидко розпочати підготовку фахівців з нових спеціальностей. Успішне вирішення завдань, що стоять перед ЗВО, залежить від того, наскільки оптимальним буде поєднання навчальної та наукової роботи. Свого часу у зв'язку із двоїстим характером діяльності професорсько-викладацького складу навіть пропонувалося ввести коефіцієнт приведення для визначення справжнього значення наукового потенціалу ЗВО [34, с. 24].

Промисловий сектор науки відповідає за реалізацію науково-технічних досягнень, від його потенціалу залежить їх втілення у виробництво. На відміну від академічного та вузівського секторів науки промисловий сектор науки безпосередньо змикається з вітчизняним господарством. Свого часу у більшості галузей господарювання були створені власні науково-дослідні установи. Поряд із дослідницькою роботою ці інститути обслуговували й обслуговують

підприємства відповідно до їх виробничих потреб. Частина цих НДІ входить до виробничих і науково-виробничих об'єднань, їх доповнюють конструкторські та технічні бюро. Особливістю більшості галузевих науково-дослідних інститутів порівняно з ЗВО є наявність у них дослідно-експериментальних виробництв. Ці організації ведуть розроблення принципово нових проектів, конструкцій та технологічних процесів, знаходять нові природні ресурси та синтетичні матеріали. Це в ідеалі має забезпечувати випереджувальні темпи розвитку галузей по відношенню до процесів фізичного і морального старіння обладнання та технологій. Сьогодні через брак інвестицій це, звичайно, не завжди вдається. Окрім того промисловий сектор науки завжди був гірше забезпечений висококваліфікованими кадрами дослідників, але навіть за цих непростих умов він проявляє себе як сектор полідисциплінарних наукових досліджень.

Говорячи про форми організації науки не потрібно забувати, що у сучасних умовах основною формою праці учених є колектив – з сукупності таких колективів й складаються установи, що виконують наукові дослідження. Однак ця загальна тенденція у різних науках проявляється по-різному. Чим ближча галузь знань до теоретичних наук, тим більше там переважає індивідуальна праця. У той час як у експериментальних – колективна форма організації праці. Зрозуміло, що у кожному колективі важлива роль лідера наукового пошуку, провідних учених – фактично мова йде про наукові школи, без яких неможлива генерація нових ідей, виробництво нових знань [35].

Тривалий час наука посідала досить скромне місце у житті суспільства, а наукові знання відігравали незначну роль у суспільній свідомості. Диференціація почалася з моменту виникнення науки. Вони входили до складу філософії, що охоплювала усе наукове знання та значні об'єми позанаукових уявлень. Вважається, що сучасна наука сформувалася під час наукової революції XVII ст.: створюються

національні наукові товариства, виникають наукові журнали, а учені відтоді пишуть не тільки книги, але й статті. Інституціонально сучасна наука сформувалася, коли вчені спробували покращити свій соціальний статус і, відповідно, змогли самоствердитися, забезпечивши неперервне самовідтворення через механізми набору, локалізовані в інститутах вищої освіти, тобто коли наука повністю професіоналізувалася [36], тому формування науки неможливе без відпрацьованої системи освіти. Передаючи знання іншим, людина краще усвідомлює його, краще розуміє. Недарма нерідко говорять про те, що найкращий спосіб оволодіти якою-небудь науковою дисципліною – це викладати її студентам.

Протягом тривалого часу у людей склалося переконання у тому, що те, що вони бачать чи те, що їм видається, що вони бачать, і є сама дійсність, адже дії людини зазвичай носять практичний і функціональний характер. Як відомо існує три основних способи пізнання світу та відповідне їм знання: перший спосіб – це досвід повсякденного життя; другий – художнє пізнання засобами мистецтва; третій – науковий.

Наукове знання відрізняється від будь-якого іншого тим, що воно підтверджується практикою, дослідом, експериментом; воно завжди систематизоване, тобто являє собою більш чи менш впорядковану систему уявлень. Одним з фундаментальних моментів в історичному формуванні науки було відокремлення задач пізнання від безпосередніх практичних потреб, відмова від чисто утилітарного розгляду явищ. У науковому знанні зазвичай виділяють емпіричні (факти, конкретні дані, опис окремих явищ, подій, тощо) та теоретичні (закономірні зв'язки у природі та суспільстві) знання. Завдання науки – аналіз об'єктів самих по собі, в їх внутрішньому зв'язку, для чого необхідно відволіктися до пори до часу від їх користі чи шкоди для людини [37].

Відомо, що теоретичне мислення – це не просто узагальнення емпіричних даних,

здобутих практикою і науковим експериментом. Це завжди конструювання нового і дуже своєрідного світу науки – теоретичного світу, в якому проявляється якісно нове ставлення людини до дійсності – теоретичне відношення, що виступає доповненням і розвитком його практичного відношення до світу. Справа в тому, що «наукова теорія, будучи системою абстрактних понять і тверджень, є не безпосереднє, а ідеалізоване відображення дійсності. Поняття і положення теорії в строгому сенсі слова описують не властивості і відносини реальних явищ або систем, а особливості поведінки ідеалізованої схеми, або концептуальної моделі, яка була побудована в результаті дослідження тієї чи іншої реальної системи» [38].

Протягом XVII–XIX ст. сформувалися як самостійні науки механіка, математика, фізика, хімія, біологія, політична економія, соціологія та багато інших. Характерною ознакою зростання обсягів наукового знання є його диференціація, різке зростання кількості наукових дисциплін, що особливо інтенсивно відбувалося з другої половини минулого століття і було спричинене розгортанням науково-технічної революції. Інформатизація, одна з важливих складових НТР, створила принципово нові можливості для поширення наукового знання.

Що ж нового привнесла інформатизація в процеси поширення інформаційної продукції? Подібно до індустріалізації інформатизація змінила не тільки виробництво але й уклад життя людей. Широке застосування машин в усіх галузях господарювання, застосування парових двигунів, а пізніше – електричних докорінно змінили продуктивні сили людини, у багато разів підвищивши продуктивність людської праці. Однак індустріалізація практично не вплинула на розумову працю людини, виробництво знань.

Інформатизація покликана підвищити ефективність розумової праці, прискорити появу нового знання, нової інформаційної продукції, пришвидшити у багато разів

процес їх використання. З самого початку перед інформатизацією стояли декілька завдань. По-перше, забезпечення вичерпного знання про усі суспільнозначимі види діяльності, що має сприяти прийняттю відповідних рішень на основі достовірної та якомога повнішої інформації. По-друге, створення загальнонаціональних і міжнародних систем зберігання та передавання інформаційної продукції користувачу. Останнє, – комп'ютерна грамотність населення, – в ідеалі усього. Деякі з цих завдань залишаються актуальними по сьогодні. Тобто мова йде про глибоку зміну всіх аспектів суспільного життя – кожна галузь людської діяльності має ґрунтуватися на науковій основі, на базі конкретного, по-можливості об'єктивного знання, що у свою чергу надасть можливість приймати обґрунтовані рішення. Якомога ширше має бути впроваджено науковий підхід, що у свою чергу надасть можливість значно зменшити витрати людської праці та інших матеріальних ресурсів.

Наука знаходиться в процесі постійного оновлення і самооновлення. Прогрес науки має характер одночасно неперервного накопичення знань і періодичного заперечення застарілих поглядів, теорій і вчень. Революційні зміни в науці детермінують якісні зрушення в техніці, вони в свою чергу кардинально змінюють технологічний спосіб виробництва, а сукупність їх взаємодій революціонує життя в найрізноманітніших її аспектах.

У зв'язку із цим чи можливо, наприклад, говорити про застарівання закону тяжіння Ньютона? Звичайно розвиток науки вніс деякі уточнення до цієї теорії, якщо під науковою теорією розуміти форму наукового знання, що являє собою осмислення фактів та емпіричних знань. Тепер ми знаємо, що закони класичної механіки, у тому числі закон тяжіння Ньютона, не універсальні, як думали у часи Ньютона та пізніше аж до появи теорії відносності. Вони справедливі тільки відносно тих об'єктів, рух яких у космічному просторі відбувається з

малими у порівнянні із швидкістю світла швидкостями. Щодо об'єктів, які рухаються із швидкостями близькими до швидкості світла, то до них діють закони неklasичної механіки, в основі яких лежить теорія відносності. Тому закони Ньютона застаріли не можуть: вони вірно описують певний вид взаємодії між певними об'єктами в межах означених умов. Теж саме можна сказати про евклідову геометрію, геліоцентричну систему Коперніка, еволюційне вчення Дарвіна, періодичний закон Менделєєва.

Тому приблизно до середини минулого століття більшість працівників могла розраховувати на те, що знань, які вони отримали до початку трудової діяльності, їм в основному буде достатньо до її закінчення. Й ось положення суттєво змінилося. Якщо рахувати, що у сучасних умовах період найбільш активної трудової діяльності людини складає в середньому

сорок років, то за цей час працівник повинен суттєво перевчатися, а не просто підвищувати кваліфікацію, як мінімум, чотири рази [39–40]. Це відносно нова ситуація: раніше зміни у техніці, технології, засобах виробництва.

Уже достатньо давно застосування наукових знань на практиці стало регулярним. Практично усе сучасне матеріальне виробництва – матеріалізоване втілення наукового знання в речових елементах продуктивних сил, в технічних пристроях і процесах, в технології виробництва і його організаційних формах, адже наука стала безпосереднім учасником процесу виробництва. Тому необхідно не тільки значне зростання науково-технічної кваліфікації працівників, а й певна трансформація самого наукового знання, його націленість на практику. Приклад визначення ефекту від досліджень і розробок бачимо у табл. 1.

Таблиця 1

Визначення ефекту від наукової діяльності

Види ефекту	Дослідження		Експериментальні (дослідно-конструкторські) розробки
	фундаментальні	прикладні	
Економічний	непрямі ознаки	потенційно можливий ефект для комплексних проблем	потенційно можливий ефект для проектів нової техніки, технології, матеріалів і систем
Соціальний	наукова новизна, можливість використовувати при виконанні теоретико-прикладних досліджень тощо	новизна, внутрішній ефект, прикладний ефект	досягнення соціальних цілей, зростання рівня освіти тощо
Політичний	науковий престиж, розвиток наукового потенціалу у найбільш важливих галузях науки	наукове лідерство, пріоритет у галузях, що визначають НТП	пріоритет у галузях, що визначають НТП

Джерело: складено авторами на основі [41, с. 124–129]

Однак нас в першу чергу цікавить не соціально-політична або економічна сторона проблеми практичного впровадження наукових ідей, а її логіко-гносеологічні та методологічні аспекти.

Вони значною мірою пов'язані з розвитком взаємозв'язку науки і практики, поглибленням і уточненням її розуміння, а також зі зміною взаємин фундаментальних і прикладних досліджень та дисциплін [42–44], що можна розцінювати як певну трансформацію гносеологічних підстав і аксіологічних орієнтирів наукового знання в умовах НТР.

Процес перетворення науки в безпосередню продуктивну силу і формування єдиної системи «наука – технологія – виробництво» ведуть до значного зростання питомої ваги і соціальної значущості прикладних досліджень в науковій діяльності, адже у цьому випадку наукові знання перетворюються на технологічні розробки, а вони у свою чергу впроваджуються у виробництво. Ефект від таких досліджень піддається оцінці з урахуванням певних критеріїв (табл. 2).

Таблиця 2

Шкала оцінки ефективності фундаментальних і прикладних досліджень

Критерій	Шкала оцінок
Наукова новизна	новизна принципова (аналогі відсутні)
	новизна непринципова (є аналогі)
	новизна відсутня
Внутрішній ефект	відомі дослідження, при виконанні яких можуть бути із користю використані отримані результати
	об'єктивні дані дозволяють припускати корисне використання отриманих даних
	невідомо можливість корисного використання отриманих результатів для розв'язання інших проблем
Можливість реалізації ефекту	отримані результати відповідають меті (інтересам) замовника та мають усі необхідні умови для їх наступного використання
	отримані результати відповідають меті (інтересам) замовника, але достатні умови для їх наступного використання відсутні
	отримані результати не відповідають меті (інтересам) замовника, а необхідні умови для їх реалізації відсутні
Прикладний ефект	встановлено (обчислено) економічний, соціальний, політичний ефекти
	об'єктивні дані свідчать про досягнення одного чи двох ефектів
	нічого невідомо про існування якого-небудь ефекту
Рівень розв'язання проблеми	світове лідерство
	лідерство в межах окремої країни
	серед «аутсайдерів» в межах окремої країни

Джерело: складено авторами на основі [41, с. 134–137]

Разом з тим знання найважливіших закономірностей розвитку об'єктивного світу, не розраховані на негайні практичні результати і прямий економічний ефект, зберігають своє принципове значення і в умовах НТР. Об'єктивна закономірність у розвитку сучасної науки: в міру поглиблення НТР фундаментальні дослідження все частіше переплітаються, органічно зливаються з прикладними розробками в єдине, нерозривне

ціле. Одним з гносеологічних наслідків цього процесу в сфері наукового знання є все більш відносний характер розмежування фундаментальних і прикладних дисциплін, тоді як раніше кожна з них мала досить чітко виражену специфіку, межі між ними були чітко визначеними. Це легко простежити на прикладі єдності вимог, а також питань, які дозволяють оцінити завершення проведення досліджень (табл. 3).

Таблиця 3

Зміст результатів досліджень та розробок

Етап робіт	Вимоги до змісту	Оцінка завершеності стану
Постановка проблеми чи завдання	Мета, вихідні передумови та вимоги до мети, що має бути досягнута	Чи відповідає мета зовнішнім потребам, чи достатньо повно враховані вимоги до мети, що має бути досягнута?
		Чи узгоджуються між собою мета, вихідні передумови та вимоги до мети?
Спосіб виконання	Обґрунтування переходу від вихідних передумов до мети; послідовність характерних станів, що забезпечують такий перехід	Чи достовірний обраний спосіб?
		Чи ефективний він у порівнянні з іншими?
Теоретично (експериментально) перевірені результати	Результат дослідження та дані перевірки, що підтверджують його достовірність та галузь застосування	Чи достовірний обраний спосіб?
		Чи ефективний він у порівнянні з іншими?
Методичні рекомендації з використання отриманих результатів	Етапи наступного отриманого результату	Чи можуть бути виконані умови, що задовільняють використання результатів?

Джерело: складено авторами на основі [41, с. 206–213]

Усе більш складний характер взаємин фундаментальних і прикладних досліджень (а також відповідних дисциплін) проявляється ще в одній тенденції в розвитку сучасного наукового знання – діалектизації. Вона характерна, звичайно, не тільки для взаємин науки і практики. Діалектизація процесу сучасного наукового пізнання і його результатів має гранично широкий характер, проявляючись одночасно в багатьох аспектах. У цьому відбивається зростаюча складність і внутрішня суперечливість явищ, які послідовно втягуються суспільством в сферу пізнання.

Для сучасної науки характерна усе зростаюча втрата наочності, сьогодні дуже часто принципово неможливо пояснити

властивості об'єкта пізнання з точки зору класичної науки, поняття якої базувалися переважно на даних чуттєвого досвіду людини як істоти, що добре уявляє собі організацію матерії на макрорівні. Діалектизація процесу пізнання проявляється в істотному підвищенні рівня абстрактності наукового знання. В умовах НТР теорія як глибоке, цілісне і розвинене узагальнення і осмислення даних експерименту і практики, як основа наукового передбачення стає все більш необхідним елементом прогресу наукового знання в усіх його галузях. Змінюється й об'єм цільової інформації, необхідної для вирішення різних завдань наукового пошуку (табл. 4).

Таблиця 4

Обсяг цільової інформації, необхідної для проведення досліджень та розробок

Тип	Клас випадків	Необхідна цільова інформація
Експериментальні розробки	розрахунок	опис структури, засобів та способів
		обмеження, пов'язані із станом системи та умовами її функціонування
	подальше розроблення, оптимізація	опис функцій системи
		обмеження, пов'язані із внутрішніми протиріччями функціонування системи
Дослідження	прикладні	встановлення галузі (галузей), до яких відноситься дослідження умов функціонування системи
		обмеження, пов'язані із метою та завданням дослідження, вимогами до системи
	фундаментальні	визначення системи, яку необхідно дослідити
		обмеження пов'язані із суспільною необхідністю

Джерело: складено авторами на основі [45, с. 58–59]

У багатьох областях науки, де експеримент здавна грав домінуючу роль і служив фундаментом їх розвитку в цілому, виникли і швидко прогресують суто теоретичні розділи або навіть окремі дисципліни, питома вага яких поступово зростає настільки, що іноді саме вони стають лідером відповідної широкої області. Дуже своєрідною особливістю розвитку наукової теорії за останні десятиліття стало виникнення в ряді дисциплін (перш за все в математиці і логіці) метатеоретичного рівня дослідження, в якому об'єктом наукового аналізу виступає сама теорія. Адже

метатеорія – це теорія про теорію, образно кажучи, теорія, зведена в ступінь. Безсумнівно, сам факт появи цього нового «поверху» в структурі наукового знання – яскраве свідчення прогресуючої теоретизації науки.

Особливу роль в процесі теоретизації науки в епоху НТР відіграють формування і розвиток системного підходу [46–49]. Справа в тому, що за самою своєю суттю теорія завжди носить глибоко системний характер, саме в ній в першу чергу з найбільшою повнотою і послідовністю виражається системність наукового знання в цілому (як відображення системності

пізнаваного світу). Ця властивість є визначальною для наукової теорії в усі часи з моменту зародження теоретичного рівня знання як особливого наукового феномена. Однак системність теорії, ступінь і сам характер цієї властивості, звичайно ж, не були чимось застиглим, вони якісно видозмінювалися з часом. І ця внутрішня трансформація самого теоретичного знання в напрямку безперервного поглиблення його системності, і швидке збільшення питомої ваги і значення теорії в загальному арсеналі засобів науки (які особливо помітно проявилися за останні десятиліття, в умовах НТР) в значній мірі були органічно пов'язані саме з конституюванням системного підходу як загальнонаукового явища.

Ще одна важлива сторона питання полягає в еволюції засобів і механізмів формування теорії. Теоретичне мислення як специфічний гносеологічний феномен вимагає для своєї реалізації специфічних засобів, власної мови, істотно відмінної від мови емпіричного рівня наукового пізнання. Одиницями такої мови служать прості і складні теоретичні конструкти, з яких складається тканина теоретичного знання. Отже, процес розвитку теорії – це одночасно і процес розвитку інституту теоретичних конструктів, збільшення їх якісного розмаїття, виникнення все нових і більш складних їх видів. Ця обставина внутрішньо пов'язана ще з однією важливою особливістю сучасного наукового знання – з поглибленням його математизації [50–51].

Наука, що вивчає інформаційну сферу, на перший погляд є суто прикладною. Проте ця думка має істотно змінитися, з одного боку, під впливом розвитку самої цієї науки, з іншого – у зв'язку зі зміною наших уявлень про співвідношення фундаментального і прикладного знання взагалі (про що мова вже йшла вище). У цій науці можна виділити дві частини, два компоненти – фундаментальне знання і прикладне. Перший аспект – це знання про об'єктивні закони функціонування інформаційної сфери як специфічної

форми людської діяльності, практики, які не можна віднести у чистому вигляді до фундаментальних законів ні суспільства, ні хімічних або фізичних форм руху матерії. Оскільки інформаційна сфера сполучає в собі усі форми руху матерії, її пізнання має свій системний ефект, якого ми не виявимо у чистому вигляді, наприклад, ні в хімічній, ні в будь-якій іншій формі руху зокрема.

Наука, що вивчає сільську економіку (сільські території разом із підприємницькими інститутами, задіяними як в аграрному виробництві, так і в несільськогосподарській діяльності на селі та підприємствами переробно-харчової промисловості) – це вельми негомогенний комплекс знань. У них у значній мірі відбиваються потреби розвитку практики, а не теорії фундаментальних наук, і це веде до того, що знання про створення агропродовольчих ланцюгів доданої вартості найчастіше носять описово-емпіричний характер. Якщо говорити про всю науку, що вивчає сільську економіку, то, аналізуючи її на рівні складу, можна зазначити, що вона не належить ні до одного з трьох основних підрозділів сучасної науки (суспільні, природничі, технічні науки).

У знанні про сільську економіку ми виявляємо специфічну єдність, взаємозв'язок суспільних, природничих і технічних наук. Так, природничі науки (фізика і хімія) заломлюються тут у природознавстві, матеріалознавстві, технології сільськогосподарського виробництва, теорії агровиробництва та сільгоспавтоматизації. Низка наук є специфічним відгалуженням інженерно-технічного знання – вони переслідують мету розробки відповідних технічних засобів для полегшення і заміни людської праці, для створення необхідних технологічних і екологічних умов з метою оптимального перебігу процесів продукування продовольства, а також для використання приладів і електронних пристроїв (наприклад, безпілотних літальних апаратів) для контролю якості готової продукції.

У науці, що вивчає сільську економіку, реалізуються потреби і цілі виробництва продовольства, його особливості, залежні вже від соціальних чинників, від реальної практики виробництва, вони відображують його соціально-економічну специфіку. Причому якщо деякі з відповідних галузей можна вважати «відгалуженням» суспільних наук, як, скажімо, економіку чи статистику сільської економіки, філософію чи соціологію, історію розвитку сільських територій, то в інші розділи суспільно-науковий аспект входить як організаційно-практичні рекомендації (наприклад, збереження сільської культури, етноса, традиційних ремесл тощо).

Комплекс складових науки про сільську економіку у цілому і її окремі частин свідчать про те, що в них має місце синтез знання про природу, суспільство, агровиробництво і сільгосптехніку. Проте цей синтез перебуває далеко не на вищій теоретичній стадії, а безпосередньо відображує практичну природу діяльності зі створення продовольства. У більшості випадків це поки що «механічна» сума знань з трьох основних підрозділів сучасної науки (природничі, технічні, суспільні), об'єднана на основі потреб сільських агломерацій, сільгоспвиробництва і цілей сільського соціуму, поставлених перед цим видом людської діяльності.

Інтеграційні процеси, що відбуваються у науці про сільську економіку, ймовірно, посилюватимуться з часом, і одне з головних завдань цього інтеграційного руху полягає в інтенсифікації синтезу знань та підвищенні рівня його органічності за рахунок все більшого включення теоретичних чинників. У плані посилення інтеграційно-синтетичних тенденцій у цій галузі науки на шляху її теоретизації помітне місце належить інтеграційно-загальнонауковим формам, засобам і напрямам досліджень, зокрема засобам математики, кібернетики та інформаційному підходу до імплементації світовизнаних підойм Агро 4.0.

У результаті системної взаємодії соціально-економічних, територіальних,

фізичних, хімічних та інших чинників викристалізуються закони розвитку сільської економіки в цілому та сільських територій зокрема: рівноваги галузевої системи, її руху та розвитку. Ці закони визначають поточні тенденції її розвитку. Поряд із формулюванням таких законів були вироблені свої найважливіші поняття – «сільська економіка», «сільські території у несприятливих умовах», «агломерації», «продовольчий суверенітет», «продовольча безпека», «розумне сільське господарство – Агро 4.0» тощо. Всі вони носять фундаментальний характер: на них і на законах функціонування сільської економіки ґрунтується все прикладне знання, технологія, ефективні способи продукування продовольства.

Висновки. Процес інтеграції науки стосується всієї структури вітчизняної науки. Існування цієї тенденції дозволяє прогнозувати процеси, що будуть відбуватися в усіх секторах вітчизняної науки, виходячи з провідного та визначального значення університетського сектора науки. У зв'язку із недостатнім фінансуванням академічного та промислового секторів науки значення університетського сектору науки, як центру, що синтезує досягнення фундаментальних наук, у тому числі й пошукового характеру, у майбутньому має тільки зростати.

Традиційно поділ наук на фундаментальні та прикладні здійснюють у контексті протиставлення «теоретичне – емпіричне» та «теоретичне – практичне» знання, але на певному етапі розвитку науки фундаментального характеру в ній, як ми бачили, формуються прикладні розділи, як вияв практичного напрямку розвитку. В сучасних умовах більшість наукових дисциплін продукують як прикладне так й фундаментальне знання одночасно, що добре видно на прикладі суспільних наук – філософії, економіки, історії, лінгвістики та ін. Так, в економічній науці, де вона виявляє тенденції й закономірності функціонування економічних систем, ми маємо справу з фундаментальними

дослідженнями, коли ж вона дає рекомендації щодо оптимізації організації праці та підвищення її продуктивності ми спостерігаємо очевидно прикладні дослідження. На сучасному етапі інтеграції науки становлення нових дисциплін усе частіше відбувається на стику природничих, технічних і гуманітарних наук.

На прикладі науки, що вивчає сільську економіку, бачимо, як відбувається фундаменталізація науки, що на перший погляд є суто прикладною. Цей процес полягає у зростанні питомої ваги її теоретичних складових, удосконаленні поняттєвого й концептуального апарату, побудові моделей її розвитку, виявленні законів її функціонування і, як наслідок, в отриманні нового методологічного знання. Необхідною умовою цього процесу є також наявність відповідних наукових шкіл. Тому, очевидно, доцільно розглядати питання не про окрему фундаментальну чи прикладну науку, а про відповідний домінуючий тип дослідження, що переважає у тій чи іншій сфері наукової діяльності. Це цілком лежить у руслі підходів ОЕСР ([16]) до цього питання.

Література:

1. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : закон України від 11.07.2001 № 2623-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text>.
2. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text>.
3. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.10.2013 № 806-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#Text>.
4. Про схвалення Стратегії подолання бідності : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 № 161-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text>.
5. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1017-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text>.

6. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.
7. Akerlof G. A. The Market for «Lemons» : Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*. 1970. Vol. 84, No. 3. P. 488–500.
8. Spence M. Job Market Signaling. *The Quarterly Journal of Economics*. 1973. Vol. 87, No. 3. P. 355–374.
9. Stiglitz J. E. Equilibrium in Product Markets with Imperfect Information. *American Economic Association*. 1979. Vol. 69, No. 2. P. 339–345.
10. Stiglitz J. E. Transparency in government. *The Right to Tell : The Role of Mass Media in Economic Development*. 2002. P. 27–44.
11. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо створення Фонду розвитку сільських територій : проект закону України від 21.10.2020. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-byudzhethogo-kodeksu-ukrayini-shchodostvorennya-fondu-rozvitku-silskih-teritorij>.
12. Melnikov A. V., Semenyuk E. P. The information revolution and the modern printing industry. *Scientific and technical information processing*. 2014. Vol. 41, № 1. P. 1–11.
13. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : закон України від 17.10.1990 № 400-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12#Text>.
14. Про інноваційну діяльність : закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.
15. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>.
16. Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264239012-en>.
17. Габович О., Кузнецов В., Семенова Н. Українська фундаментальна наука і європейські цінності: монографія. 2-е вид., доп. Київ : Києво-Могилян. акад., 2016. 284 с.
18. Єгоров І., Попович О., Соловйов В. «Стратегія запозичень» і розвиток науки. *Вісник НАН України*. 2003. № 5. С. 3–14.
19. Мацевитый Ю., Тарелин А. Блеск и нищета отечественной науки. Какая все-таки наука нужна сейчас стране. 2000. 2015.
20. Павлик П. В., Ткач Л. Л., Дендебера О. П. Аграрна наука в інноваційному розвитку аграрного виробництва. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 75–83.
21. Безуглий М. Д. Давно назріле реформування аграрної науки розпочато за трьома напрямками – організаційним, науковим та інноваційним. *Зерно і хліб*. 2012. № 1. С. 3–6.

22. Никонов А. А. Аграрная наука СССР на переходе к рыночной экономике. *Вестник сельскохозяйственной науки*. 1991. № 2. С. 5.
23. Саблук П. Т., Курило Л. І. Наукові (економічні) центри розвитку сільських територій в управлінні аграрною економікою. *Економіка АПК*. 2014. № 5. С. 51–56.
24. Удовиченко С. М. Аграрна наука у системі державного господарського комплексу. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 19–22.
25. Єгоров І. Ю. Оцінки результатів наукової діяльності: Традиційні підходи та нові виклики. *Наука та наукознавство*. 2014. Т. 10, № 3. С. 42–47.
26. Єгоров І. Ю. Удосконалення статистики досліджень і розробок : Сучасні тенденції у розвинених країнах світу. *Статистика України*. 2013. № 3. С. 46–49.
27. Єгоров І. Ю. Трансформація наукових систем в країнах Центральної та Східної Європи : Можливі уроки для України. *Наука та наукознавство*. 2015. Т. 11, № 1. С. 26–33.
28. Єфименко Т. І. Концептуальні підходи щодо розвитку механізмів фінансування науки. *Фінанси України*. 2016. № 8. С. 9–23.
29. Падучак Б. М. Нові тенденції західного світу у сфері інновацій. *Наука та наукознавство*. 2014. Т. 10, № 4. С. 43–49.
30. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/33/f439014n8.pdf>.
31. Локтєв В., Трахтенберг І. Біоетика і псевдонаука. *Вісник НАН України*. 2003. № 5. С. 50.
32. Семенюк Е. П., Мельник В. П. Технічні науки, виробництво, соціальна практика: монографія. Київ: Знання, 1987. 110 с.
33. Семенюк Е. П., Мельник В. П. Філософія сучасної науки і техніки: монографія. 2-е вид., випр. і доп. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2012. 150 с.
34. Бык И. С. Проблемы организации и эффективности научной деятельности в ВУЗах. Киев : Высшая шк., 1982. 256 с.
35. Semeniyuk E. P., Kotlyarevsky Ya. V., Melnikov A. V. Information and Communication Aspects of Founding and Operating the Scientific Schools in the Field of Publishing and Printing. *Science and innovation*. 2016. Vol 12, No2. P. 63–80.
36. Петров М. К. Как создавали науку? *Природа*. 1977. № 9. 82 с.
37. Антипов Г. А. Историческое прошлое и пути его познания. Новосибирск : Наука, Сибир. отделение, 1987. 243 с.
38. Рузавин Г. И. Научная теория : Логико-мировозренческий анализ. Москва: Мысль, 1978. 244 с.
39. Москвичев Л. Н. Знания о мире и мир знаний. Москва: Политиздат, 1989. 127 с.
40. Петруха С. Державне управління комплексного забезпечення на шляху розвитку інституційних підвалин науково-комунікаційних потреб Держаудитслужби. *Фінансовий контроль*. 2020. Спецвип. С. 34–36.
41. Балаян Г. Г., Жарикова Г. Г., Комков Н. И. Информационно-логические модели научных исследований. Москва: Наука, 1978. 344 с.
42. Готт В. С., Мельник В. П., Семенюк Э. П., Урсул А. Д. Интенсификация научно-технического прогресса : Диалектика фундаментальных и прикладных исследований. *Философские науки*. 1986. № 3. С. 11–25.
43. Мельник В. П. Філософія. Наука. Техніка : Методолого-світоглядний аналіз. Львів : Вид. центр. Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2010. 592 с.
44. Урсул А. Д., Семенюк Э. П., Мельник В. П. Технические науки и интегративные процессы : Философские аспекты. Кишинев : Штиинца, 1987. 255 с.
45. Мюллер И. Эвристические методы в инженерных разработках (Методы нужно применять) : пер. с нем. Москва: Радио и связь, 1984. 143 с.
46. Забловський А., Петруха С., Назукова Н. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки : Оцінка дороговказів податкового реформування. *Економіст*. 2015. № 7. С. 6–12.
47. Котляревський Я. В., Мельников О. В., Штангрет А. М., Семенюк Е. П., Воробйов В. І. Концептуальні засади забезпечення сталого розвитку інформаційної сфери України. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 148 с.
48. Петруха С. В., Петруха Н. М. Динамізація економіко-академічного сектору харчової промисловості України. *Економіка харчової промисловості*. 2013. № 1. С. 65–67.
49. Семенюк Е. П. Філософські засади сталого розвитку. Львів : Афіша, 2002. С. 102–107.
50. Семенюк Э. П., Стацишин В. М. Математизация научного знания и информатика. *Вопросы теории НТИ*. Сер. 2. 1980. № 1. С. 1–7.
51. Семенюк Э. П., Стацишин В. М. Математизация научного знания и информатика. *Прикладные аспекты НТИ*. Сер. 2. 1980. № 4. С. 1–8.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine. (2001), The Law of Ukraine “On priority directions of development of science and technology”, retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14#Text>.
2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), “On approval of the Concept of development of rural territories”, retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text>.
3. Cabinet of Ministers of Ukraine, (2013), “On approval of the Strategy for the development of the agricultural sector of the economy until 2020”, retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80#Text>.

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), “On the approval of the Poverty Reduction Strategy”, retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text>.
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), “On approval of the Export Strategy of Ukraine (“road map” of strategic trade development) for 2017-2021”, retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text>.
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), “On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027”, retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.
7. Akerlof, G. A. (1970), “The Market for «Lemons»: Quality Uncertainty and the Market Mechanism”, *The Quarterly Journal of Economics*, 84(3), pp. 488–500. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-214850-7.50022-X>.
8. Spence, M. (1973), “Job Market Signaling”, *The Quarterly Journal of Economics*, №87(3), pp. 355–374. DOI: <https://doi.org/10.2307/1882010>.
9. Stiglitz, J. E. (1979), “Equilibrium in Product Markets with Imperfect Information”, *American Economic Association*, №69 (2), pp. 339–345, retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/1801670>.
10. Stiglitz, J. E. (2002), “Transparency in government. World Bank Publications (Ed.)”, *The Right to Tell: The Role of Mass Media in Economic Development* (pp. 27–44). WBI, Herndon, VA (USA).
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine “On modification of the Budget code of Ukraine concerning creation of Fund of development of rural territories”, retrieved from: <https://agro.me.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-dobyudzhethnogo-kodeksu-ukrayini-shchodo-stvorennya-fondu-rozvitku-silskih-teritorij>.
12. Melnikov, A. V. & Semenyuk, E. P. (2014), The information revolution and the modern printing industry. *Scientific and technical information processing*, vol. 41 (1), pp. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.3103/S0147688214010031>.
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (1990), The Law of Ukraine “On the priority of social development of the village and agro-industrial complex in the national economy”, retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12#Text>.
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine “On innovative activity”, retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.
15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine “On state aid to business entities”, retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>.
16. OECD (2015), *Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities*, OECD Publishing, Paris, DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264239012-en>.
17. Habovych, O., Kuznietsov, V. & Semenova, N. (2016), *Ukrainska fundamentalna nauka i yevropejski tsinnosti* [Ukrainian fundamental science and European values] (2nd ed.). Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», Kyiv, Ukraine, retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/A-Gabovich/publication/303248519_Ukrainian_Basic_Science_and_European_Values_Scientific_monograph_Second_Edition/links/5739ef6a08ae9f741b2c952d/Ukrainian-Basic-Science-and-European-Values-Scientific-monograph-Second-Edition.pdf.
18. Egorov, I. Popovich, O. & Solovyov, V. (2003), “Borrowing strategy» and the development of science”, *Bulletin of the NAS of Ukraine*, vol. 5, pp. 3–14, retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/70489>.
19. Macevityj, Ju. & Tarelin, A. (2015), “Shine and poverty of domestic science. What kind of science does the country need now?”, *Newspaper of 2000*, 23–29 October [in Russian].
20. Pavlyk, P. V., Tkach, L. L. & Dendebera, O. P. (2016), “Agrarian science in innovative development of agrarian production”, *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 75–83, retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2016_1_12.
21. Bezuhlyi, M. D. (2012), “Long overdue reform of agrarian science began in three areas - organizational, scientific and innovative”, *Grain and bread*, vol. 1, pp. 3–6.
22. Nikonov, A. A. (1991), “Agrarian science of the USSR in the transition to a market economy”, *Vestnik selskohozyaystvennoy nauki*, vol. 2, pp. 3–6.
23. Sabluk, P. T. & Kurylo, L. I. (2014), “Scientific (economic) centers of rural development in the management of the agricultural economy”, *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 51–56.
24. Udovychenko, S. M. (2013), “Agrarian science in the system of state economic complex”, *Innovatsiina ekonomika*, vol. 6, pp. 19–22.
25. Yehorov, I. Yu. (2014), “Estimations of results of scientific activity: Traditional approaches and new challenges”, *Nauka ta naukoznavstvo*, vol. 10 (3), pp. 42–47.
26. Yehorov, I. Yu. (2013), “Improvement of research and development statistics: Modern trends in developed countries”, *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 51–56.
27. Yehorov, I. Yu. (2015), “Transformation of scientific systems in the countries of Central and Eastern Europe: Possible lessons for Ukraine”, *Nauka ta naukoznavstvo*, vol. 11 (1), pp. 26–33.
28. Yefymenko, T. I. (2016), “Conceptual approaches to the development of funding mechanisms for science”, *Finansy Ukrainy*, vol. 8, pp. 9–23.
29. Paduchak, B. M. (2014). “New tendencies of the western world in the sphere of innovations”, *Nauka ta naukoznavstvo*, vol. 10 (4), pp. 43–49.
30. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), The Law of Ukraine “Agreement on a coalition of European Ukraine parliamentary factions”, retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/33/f439014n8.pdf>.

31. Loktiev, V. & Trakhtenberh, I. (2010), "Bioethics and pseudoscience", *Bulletin of the NAS of Ukraine*, vol. 10, pp. 47–53.
32. Semeniuk, E. P. (1987), "Technical sciences, production, social practice", Vydavnychiy dim «Znannia» [in Ukrainian].
33. Semeniuk, E. P. & Melnik, V. P. (2012), *Filosofia suchasnoi nauky i tekhniki* [Philosophy of modern science and technology] (2nd ed.), Lviv. nats. un-t im. Ivana Franka [in Ukrainian].
34. Byik, I. S. (1982), *Problemy organizatsii i effektivnosti nauchnoy deyatel'nosti v vuzah* [Problems of organization and efficiency of scientific activity in universities]. Kyiv, Ukraine, Vysshaya shk.
35. Semenyuk, E. P., Kotlyarevsky, Ya. V. & Melnikov, A. V. (2016), "Information and Communication Aspects of Founding and Operating the Scientific Schools in the Field of Publishing and Printing", *Science and innovation*, vol. 12 (2), pp. 63–80.
36. Petrov, M. K. (1977). "How Was Science Created?", *Pryroda*, vol. 9, pp. 82.
37. Antipov, G. A. (1987). *Istoricheskoe proshloe i puti ego poznaniya* [Historical past and ways of its knowledge]. Sibir, Novosibirsk: Nauka, otd-nie.
38. Ruzavin, G. I. (1978). *Nauchnaya teoriya: Logiko-mirovovzrencheskiy analiz* [Logical and worldview analysis]. Moscow, Russia.
39. Moskvichev, L. N. (1989). *Znaniya o mire i mir znaniy* [Knowledge about the world and the world of knowledge], Politizdat, Moscow.
40. Petrukha, S. (2020), "State management of complex support on the way of development of institutional foundations of scientific and communication needs of the State Audit Service", *Finansovyi kontrol*, Special issue, pp. 34–36
41. Balayan, G. G., Zharikova, G. G. & Komkov, N. I. (1978), *Informatsionno-logicheskie modeli nauchnykh issledovaniy* [Information-logical models of scientific research], Nauka, Moscow, Russia.
42. Gott, V. S., Melnik, V. P., Semenyuk, E. P. & Ursul, A. D. (1986), "Intensification of scientific and technological progress: Dialectics of fundamental and applied research", *Filosofskie nauki*, vol. 3, pp. 11–25 [in Russian].
43. Melnik, V. P. (2010), *Filosofia. Nauka. Tekhnika: Metodoloho-svitohliadnyi analiz* [Philosophy. Science. Technique: Methodological and worldview analysis], Vyd. tsentr. Lviv. nats. un-tu im. Ivana Franka, Lviv, Ukraine.
44. Ursul, A. D., Semenyuk, E. P. & Melnik, V. P. (1987). *Tekhnicheskie nauki i integrativnyie protsessy: Filosofskie aspekty* [Technical sciences and integrative processes: Philosophical aspects], Shtiintsa, Kishinev, Moldova.
45. Myuller, I. (1984), *Evresticheskie metody v inzhenernykh razrabotkakh (Metody nuzhno primenyat)* [Euretic methods in engineering development (Methods must be applied)]. Moscow, Russia.
46. Zablovskiy, A., Petrukha, S. & Nazukova, N. (2015), "The only comprehensive strategy for the development of agriculture and rural areas for 2015–2020: Estimation of roadmaps for tax reform", *Economist*, vol. 7, pp. 6–12.
47. Kotlyarevsky, Ya. V. Melnikov, A.V., Shtanhret, A. M., Semenyuk, E. P. & Vorobiov, V. I. (2016). *Kontseptualni zasady zabezpechennia staloho rozvytku informatsiinoi sfery Ukrainy* [Conceptual principles of ensuring sustainable development of the information sphere of Ukraine], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
48. Petrukha, S. V. & Petrukha, N. M. (2013). "Dynamization of the economic-academic sector of the food industry of Ukraine", *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, vol. 1, pp. 65–67, retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2013_1_18.
49. Semenyuk, E. P. (2002). *Filosofski zasady staloho rozvytku* [Philosophical principles of sustainable development], Afisha, Lviv, Ukraine.
50. Semenyuk, E. P. & Stasishin, V. M. (1980). *Matematizatsiya nauchnogo znaniya i informatika. Voprosy teorii* [Mathematization of scientific knowledge and informatics. Questions of theory]. *NTI*, vol. 2 (1), pp. 1–7.
51. Semenyuk, E. P. & Stasishin, V. M. (1980). *Matematizatsiya nauchnogo znaniya i informatika. Prikladnyie aspekty* [Mathematization of scientific knowledge and informatics. Applied aspects]. *NTI*, vol. 2 (4), pp. 1–8.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2021 р.

УДК 330.46:519.86

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-194-200

НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ РИНКУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ

Ткач Д.К.

аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: dmitriyt@krok.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0009-1856-5523>

DIRECTIONS OF ELECTRICITY MARKET REFORMATION

Tkach Dmytro

postgraduate student, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: dmitriyt@krok.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0009-1856-5523>

Анотація. У статті аналізується сучасний стан реформування ринку електроенергії України, основою якого є впровадження в життя з 1 липня 2019 року нового ринку електроенергії. Метою статті є розкриття основних факторів та тенденцій, які впливають на реформування ринку електроенергії України на сучасному етапі і обґрунтування пропозицій щодо вирішення проблем цієї галузі. Головними елементами ринкової реформи стало забезпечення розвитку конкуренції. Окрім цього, Україна зобов'язалась перед Європейським Союзом здійснити реформу енергетичного ринку і це є умовою виділення їй п'ятсот мільйонів євро фінансової допомоги. Сформований новий ринок встановив наступні правила роботи. Так контроль ДП «Енергоринок» над виробництвом та продажем електроенергії був ліквідований. Замість одного монополіста на ринок прийшли два нових суб'єкти. Перший – забезпечує діяльність та організацію договорів купівлі-продажу електроенергії на ринку по принципу «на добу вперед», або на внутрішньоденному ринку та називається оператор ринку. Другий – опікується придбанням «зеленої» енергії від виробника, а саме сонячної та вітряної та називається ДП «гарантований покупець». Обласні енергопостачальні компанії були реорганізовані в операторів систем розподілу електроенергії. На базі існуючих раніше облэнерго були створені нові підприємства по постачанню електроенергії, що привело до збільшення кількості гравців на цьому ринку після його реформування. Одночасно був створений оптовий ринок, сегментами якого є двосторонні контракти, біржа контрактів на фізичне постачання, біржа фінансових контрактів, а також балансує ринку і ринок допоміжних послуг. Проте, встановлено для того щоб покращити ситуацію у галузі енергетики Верховній Раді слід вирішити розбіжності між Законом України «Про акціонерні товариства» та Законом України «Про управління об'єктами державної власності». Потрібно приділити увагу розбудові інституційної спроможності ДП НЕК Укренерго. Все це вимагає від Верховної Ради ухвалення таких законів, які б створювали оптимальні умови для діяльності акціонерних товариств, відмінили подвійне оподаткування, удосконалювали фондовий ринок та ринок капіталів. Реформування енергетичної сфери вимагає удосконалювати самостійність та ефективність діяльності регулятора в цьому секторі. Тим самим постало питання, чи регулятор у змозі надати сертифікат НЕК Укренерго як орган на якого покладені спеціальні обов'язки. І саме це є вирішальною умовою інтеграції української енергосистеми до ENTSO-E. Тому саме Кабінет Міністрів України повинний створити незалежного регулятора, який відповідає критеріям Енергетичного Співтовариства. Українській владі необхідно знайти джерела сплати заборгованості на електроенергетичному ринку що значно спростить процедуру його виходу.

Ключові слова: реформування ринку електроенергії України, ДП «Енергоринок», НАЕК «Енергоатом», відновлюваних джерел енергії, оператора системного розподілу, НКРЕКП, ENTSO-E.

Формул.: 0, рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 8

Annotation. The article analyzes the current state of reforming of the electricity market of Ukraine, the basis of which is the new electricity market introduced on July 1, 2019. The purpose of the article is to reveal the main factors and trends that affect the reform of the electricity market of Ukraine at the present stage and substantiate proposals for solving the problems of this industry. Ensuring of the development of competition became the key element of the market reform. In addition, Ukraine pledged to the European Union to reform the energy market, that became the reason for the allocation of five hundred million euros of financial assistance. The developed new market has established the following rules. Thus the control of state enterprise "EnergyMarket" over the production and sale of electricity was eliminated. Instead of one monopolist, two new entities entered the market. The first provided the activities and organization of contracts for the purchase and sale of electricity on the market according to the principle of "day ahead", or on the intraday market that is called market operator. The second one is involved into the purchase of "green" energy from the manufacturer, namely solar and wind, and is called SE "guaranteed buyer". Regional energy supply companies were reorganized into operators of electricity distribution system. On the basis of the existing

regional power companies, new enterprises for electricity supply were created, which led to an increase in the number of players on the market after its reformation. At the same time, a wholesale market was created, the segments of which included bilateral contracts, exchange of contracts for physical supply, exchange of financial contracts, as well as the balancing market and the market of additional services. However, it is established that in order to improve the situation with energy sector, the Verkhovna Rada needs to resolve the differences between the Law of Ukraine “On Joint Stock Companies” and the Law of Ukraine “On Management of State-Owned Objects”. Attention should be paid to building of the institutional capacity of State Enterprise Ukrenergo. All this requires from the Verkhovna Rada to adopt such laws that would create optimal conditions for the activities of joint stock companies, call off double taxation, improve the stock market and the capital market. Reformation of the energy sector requires improving of the independence and efficiency of the regulator in this sector. Thus the issue appeared about whether the regulator is able to issue a certificate of NPC Ukrenergo as a body with special responsibilities. And this is a crucial condition for the integration of the Ukrainian energy system into ENTSO-E. That is why the Cabinet of Ministers of Ukraine must create an independent regulator that meets the criteria of the Energy Community. The Ukrainian authorities need to find sources to pay the debt in the electricity market, which will greatly simplify the procedure for its output.

Key words: reformation of the electricity market of Ukraine, SE “Energorynok”, NAEC “Energoatom”, renewable energy sources, operator of system distribution, NKREKP, ENTSO-E.

Formulas: 0, *fig.:* 0; *tab.:* 0; *bibl.:* 8

Постановка проблеми.

Євроінтеграційні наміри України вимагають реформування українського ринку електроенергії. Для цього потрібно запровадити конвергенцію ринків електричної енергії нашої держави та Європейського. Завдання, що витікають з цієї мети, потребують всебічних структурних та інституційних реформ у сфері виробництва, передачі, розподілу, постачання і споживання електроенергії.

Тому дослідження стану, ключових проблем, перспектив подальшого розвитку електроенергетичної галузі України є актуальним завданням і заслуговує на детальну наукову розвідку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській науковій спільноті, яка займається дослідженням проблем розвитку галузі електроенергетики великий внесок зробили: М. Земляний, О. Єфімов, Л. Іванова, Н. Кузьминчук, В. Лір, О. Суходоля, А. Сменковський, Л. Тютюник, А. Шевцов тощо.

В той же час зміни, які на постійній основі відбуваються в українській економіці, потребують подальшого вивчення, вищезазначених проблем. Не дивлячись на те, що сучасний стан реформування ринку електроенергії України досліджується на постійній основі вченими – економістами, проте питання електроенергетичної галузі України, підвищення її ефективності є надзвичайно

актуальними і потребує подальшого дослідження та детального вивчення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття основних факторів та тенденцій, які впливають на реформування ринку електроенергії України на сучасному етапі і обґрунтування пропозицій щодо вирішення проблем цієї галузі.

Викладення основного матеріалу дослідження. З 1 липня 2019 року в Україні був впроваджений в життя новий ринок електроенергії. Його автори взяли за приклад досвід країн Центральної та Східної Європи, а також в Німеччині, Франції, країн Балтії та Скандинавії [1].

Розглянемо якими були головні елементи ринкової реформи? Насамперед, розвиток повноцінного ринку може бути забезпечений тільки розвитком конкуренції. І наступне, України зобов'язалась перед Європейським Союзом здійснити реформу енергетичного ринку і це є умовою виділення їй п'ятсот мільйонів євро фінансової допомоги.

Сформований новий ринок встановив наступні правила роботи:

По-перше, контроль ДП “Енергоринок” над виробництвом та продажом електроенергії був ліквідований. Замість одного монополіста на ринок прийшли два нових суб'єкти. Перший –убезпечує діяльність та організацію договорів купівлі-продажу електроенергії на ринку по принципу «на добу вперед», або на внутрішньоденному ринку та називається

оператор ринку. Другий – опікується придбанням “зеленої” енергії від виробника, а саме сонячної та вітряної та називається ДП “Гарантований покупець”.

По-друге, обласні енергопостачальні компанії були реорганізовані в операторів систем розподілу електроенергії. На базі існуючих раніше облэнерго були створені нові підприємства по постачанню електроенергії, що привело до збільшення кількості гравців на ринку електроенергії після реформи.

По-третє, був створений оптовий ринок, сегментами якого є двосторонні контракти, біржа контрактів на фізичне постачання, біржа фінансових контрактів, а також балансуєчий ринок і ринок допоміжних послуг[2].

Систем двосторонніх договорів працює таким чином, згідно довгострокових та двосторонніх угод електроенергія продається виробниками (генеруючими компаніями) та купується споживачами електроенергії.

Щодо ринку “на добу вперед” – то тут процес купівлі-продажу електроенергії здійснюється оператором з періодом дії на наступний день [3].

Внутрішньоденний ринок охоплює торгівлю електроенергією протягом дня після укладення всіх угод і контрактів на ринку «на добу вперед».

Балансуєчий ринок – це ринок, який створюється з метою створити урівноваження рівня виробництва та імпорту з рівнем споживання для чого постачальник електроенергії додатково купує недостатні об’єми електроенергії. Таким чином на цьому ринку використовується механізм регулювання дисбалансів.

По-четверте, значно спростилася процедура виходу на енергоринок. Так як зараз отримати ліцензію нескладно, то будь - який учасник підприємницької діяльності у цій сфері може стати постачальником електроенергії.

Докорінні перетворення на ринку електроенергетики в Україні зумовлені також його внутрішніми причинами. Реформування цього ринку, поява в ньому

суперництва продемонструвало те, що електроенергетична галузь як у сфері виробництва електроенергії, так і у сфері постачання перестала бути монополією однієї чи декілька компаній. На ринку електроенергетики, за рахунок використання новітніх технологій, з’явилися незалежні від потужних підприємств, різноманітні електрогенеруючі компанії середньої і малої потужності, які мають можливість більш гнучко пристосовуватися до нових умов конкуренції.

На самому початку впровадження новітнього ринку електричної енергії його учасники зустрілися із наступними складними проблемами, а саме:

- ціна електроенергії для споживаючих її підприємств необґрунтовано збільшилась. Хоча за попередніми розрахунками ріст ціни на електричну енергію підвищувався аж на 40-50% від дійсної, насправді збільшення відбулось тільки на 20-30%. З чим це пов’язано:

По - перше, уряд запровадив механізм покладення спеціальних обов’язків (ПСО) в діяльності оператора усіх діючих АЕС України НАЕК «Енергоатом», який практично вивів компанію із нового енергоринку України. До 09. 2020 року НАЕК доправляла 85% виробленої електроенергії ДП «Гарантований Покупець» – виконуючи вимоги ПСО. Тим самим практично об’єми, із яким компанія могла б вийти на інші сегменти ринку електричної енергії, дорівнювали всього 15%.

Таким чином, завдяки штучному державному регулюванню Енергоатом був викинутий із енергоринку, а підприємства змушені були придбавати електроенергію теплової генерації, яка коштує значно дорожче за атомну[4].

Аналізуючи майже два роки дії новітньої моделі ринку електроенергії можна стверджувати, що втручання держави в його регулювання має не сприяло переведенню його на ринкові рейки, а спричинило лише посилення рівня адміністративного контролю. Як результат балансові обмеження та

введення примусового ціноутворення на цьому сегменту ринку призвели до величезних збитків у діяльності Енергоатом, який ще нещодавно був одним із головних платників податків до бюджету України.

По - друге, у валовому енергетичному балансі країни зросла доля виробництва електроенергії з відновлюваних джерел енергії (далі – ВДЕ). Державне підприємство «Гарантований покупець» платить за неї ціну у тричі вищу ринкової. Оскільки за останні роки частки ВДЕ значно виросли, це вплинуло на збільшення підсумкової ціни на електроенергію.

В мережу «Гарантований покупець» продає 60-70% електроенергії постачальникам універсальних послуг для забезпечення попиту населення, а те що залишається реалізується — через ринок електричної енергії «на добу наперед» (далі – РДН), тим самим покриває втрати від реалізації електроенергії населенню.

По – третє, на РДН та внутрішньодобовому ринку утворилася серйозна нестача електроенергії. Причину цього слід шукати в тім, що більш ніж половина всіх ТЕС продають електроенергію через двосторонні договори, таким чином в інших частках ринку виникає нестача пропозицій. Це викликано, у першу чергу, тим що генеруючі компанії не бажають реалізувати електроенергію за низькими тарифами. Так ТЕС вимушена реалізувати електроенергію за «нічним» тарифом по ціні удвічі нижчій чим за «денний». В той же час якщо вийти на ринок небалансів то цей же обсяг можливо реалізувати на 15% дорожче.

По – четверте, норми нового ринку зобов'язують оператора системного розподілу (ОСР) надавати інформацію щодо підписаних з всіма без винятку постачальниками угоди до системи MMS (Market Management System). Ці показники необхідні для того щоб врахувати вартість електроенергії, однак енергетична система не змогла це повністю забезпечити, тому на ринку

енергобалансів було складно передбачити за якою ціною буде продаватись електрична енергія. Результати впровадження цих новацій на початковому етапі діяльності ринку продемонстрували, що ОСР не були здатні надати в MMS повну інформацію про договори. Через це Укренерго не був у змозі вирахувати ціну для «небалансів». Тому тарифи для постачальників РДН, вираховували на базі операційних даних. Пізніше ця проблема була вирішена і на сьогодні до системи MMS направляється повна інформація.

По – п'яте, за перші шість місяців 2020 р. середня оплата державного підприємства «ГП» з продуцентами «зеленої» електроенергії склав 25,7%, що спонукало Кабінет Міністрів ухвалити Меморандум, у якому зроблена спроба знайти спільну мову з виробниками «зеленої» енергії щодо проблем, які виникли у сфері відновлюваної енергетики. Цей документ послужив основою для прийняття Верховною Радою Закону України 810-IX від 21.07.2020р., головною метою якого було подолання всебічної кризи відсутності платежів перед тими компаніями, які здійснюють значні капіталовкладення у відновлювальні джерела енергії[5].

Однак, цей Закон не був виконаний, в результаті, на початку 2021р. борги перед інвесторами у ВДЕ склали більше 30 млрд. грн.

То що на наш погляд, варто зробити, щоб покращити ситуацію у галузі енергетики.

Верховній Раді слід вирішити розбіжності між Законом України “Про акціонерні товариства” та Законом України “Про управління об'єктами державної власності”. Державне підприємство НЕК Укренерго, у своїй діяльності керується відповідним законодавством, а те у свою чергу є надзвичайно протирічливим. Візьмем тільки два закони України “Про акціонерні товариства” і “Про управління об'єктами державної власності”. Як відомо, НЕК Укренерго 29 липня 2019 року перетворилася у акціонерне товариство,

однак розбіжні положення цих законів можуть створити можливості для політичного втручання в її діяльність. Все це вимагає від Верховної Ради України прийняття нового гармонізованого закону, що буде налагоджувати державну власність та у подальшому утверджувати практику корпоративного врядування.

Потрібно приділити увагу розбудові інституційної спроможності

ДП НЕК Укренерго. Ще з лютого 2019 року права, пов'язані з майном стосовно НЕК Укренерго здійснює Мінфін України[6]. Але ця функція для головного фінансового відомства країни виявилася проблематичною з деяких причин:

1) розмежування діяльності власника та бюджетного контролю не має чіткого нормативно – правового забезпечення;

2) діяльність, яка була покладена на міністерство, незабезпечена відповідними фінансовими та кадровими ресурсами.

Все це вимагає від Верховної Ради ухвалити такі закони, які б створювали нормальні умови для діяльності акціонерних товариств, відмінили подвійне оподаткування, удосконалювали фондовий ринок та ринок капіталів.

Реформування енергетичної сфери вимагає удосконалювати самостійність та ефективність діяльності регулятора в цьому секторі. Як відомо у 2016 році була створена Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП). Саме цей орган затверджує для НЕК Укренерго тарифи на передачу і диспетчеризацію електроенергії. Ці новації призвели до руйнації діяльності НКРЕКП як дійового регулятора у часи піднесення ринків електроенергії в Україні, що вразило його незалежність та спричинило серйозні вади у сфері корпоративного врядування.

Зокрема, з липні 2019 року, коли був запроваджений гуртовий ринок електроенергії, НЕК Укренерго став зловживати систематичними замінами її тарифів на передачу і диспетчеризацію, все це спричинило критику з боку промислових споживачів, які

опротестовують підвищені тарифи. Регулятор не спромігся започаткувати механізм стабільності тарифу, що також не покращило ситуацію на ринку електроенергії[7].

А це, в свою чергу, негативно вплинуло на фінансовий стан НЕК Укренерго та спроможність компанії виконувати нові функції та обов'язки, зокрема, покладені спеціальні обов'язки (ПСО). У грудні 2019 р. Верховна Рада прийняла зміни до Закону про НКРЕКП, в результаті комісія перетворилася у центральний орган виконавчої влади який діє під орудою Кабінету Міністрів.

Тим самим постало питання, чи регулятор у змозі надати сертифікат НЕК Укренерго як орган на якого покладені спеціальні обов'язки, саме це є вирішальною умовою інтеграції української енергосистеми до ENTSO-E. Тому Кабінет Міністрів України повинний створити незалежного регулятора, який, відповідає критеріям Енергетичного Співтовариства. Головні положення цих вимог наступні, регулятор:

1. є невідкладним як від інтересів у галузі, так і від органів державного управління;

2. утворює власну юридичну особу;

3. керує власним бюджетом та має таку кількість матеріальних та фінансових ресурсів, щоб забезпечити своє функціонування.

На реалізацію вимог Третього енергетичного пакету ЄС необхідно здійснити сертифікацію НЕК Укренерго як компанії на яку покладені спеціальні обов'язки, що є важливою умовою інтеграція української енергосистеми до загальноєвропейської енергосистеми ENTSO-E.

Державні підприємства, які діють в сфері електроенергетики, мають бути здатними скласти конкуренцію приватним генеруючим підприємствам, а ще одержати змогу збувати більші об'єми електроенергії на оптовому ринку, дістати такі умови на ринку електроенергії, які б забезпечували чесну конкуренцію, а також

вплив на зменшення видатків на виробництво електроенергії в країні.

Оптовий ринок електроенергії потребує таких перетворень, які б гарантували кожному його з учаснику рівну конкуренцію, включаючи закордонних енергокомпаній. На сьогоднішній день, український ринок у цій царині панує потужна регламентація: це зачіпає і ролі різних учасників ринку, і цін. У першу чергу це пов'язано із політичною складовою, а саме втримати під контролем ціни для населення.

Тому великі об'єми електроенергії, які генеруються НАЕК Енергоатом і ПрАТ Укргідроенерго, - є джерелом дешевої електроенергії для населення в рамках ПСО. Залишкові обсяги електроенергії які попадають на оптові ринки в при певних обставинах можуть створювати умови для корупції і зловживань [8].

Важливу роль у аналізі динаміки ринку мають відігравати НКРЕКП і АМКУ, що у свою чергу повинно спонукати їх до конкретних дій для його урегулювання. Важливим у плані розвитку конкуренції є і дозвіл допустити на цей ринок енергокомпанії із сусідніх країн. Посиленню ринку будуть слугувати заходи по позбавленню державних підприємств спеціальних обов'язків та втрати їх права обмеження ціни. Для того щоб вирішити проблему зростаючої ціни електроенергії для населення, потрібно запровадити бажано практику надання прямих субсидій тим домогосподарствам, які не в змозі винести ціновий тягар.

Коли мова йде про ринок електроенергії – відокремлення функцій генерації електроенергії, її постачання та передачі/розподілу.

Це частина реформ у сфері енергетики, спрямованих на демонополізацію енергетичних ринків та збільшення конкуренції, що забезпечить відповідність механізмів та принципів роботи українських енергетичних ринків європейському законодавству, зокрема, Третьому енергопакету.

Види діяльності з транспортування та розподілу газу та електроенергії вважають

природними монополіями: збудувати альтернативний газопровід чи електричні мережі теоретично можливо, однак на практиці – технічно складно та дуже дорого.

Натомість ринки постачання природного газу та електроенергії – конкурентні. І на цих ринках компанії змагаються за споживачів ціною, якістю обслуговування, додатковими пропозиціями. Але щоб конкуренція на відкритих ринках розвивалася, усі постачальники повинні мати однаковий доступ до газопроводу чи електромережі. Що неможливо забезпечити, якщо одна з зацікавлених компаній володіє або керує цим ресурсом.

Виконуючи вимоги Третьому енергопакету Україна повинна забезпечити розподіл функцій генерації електроенергії, її постачання та передачі/розподілу, так званого анбандлінгу для оператора системи розподілу (ОСР). Ціллю цих заходів є впровадження конкуренції в роздрібних продажах на ринку постачання електроенергії. Цей аспект є створює можливість особливо виходу на ринок непідвідомчих гравців, потрібно урахувати і те, що дотеперішні облэнерго, яких анбандлінг зробив постачальниками та операторами в ОСР, зловживають можливістю використання свого джерела постачання.

Ще одна проблема яку необхідно вирішити на енергоринку, це створити дієвий ринок зберігання рівноваги та допоміжних послуг. Ці послуг, особливо з урахуванням впливу на ринок електроенергії отриманої з відновлюваних джерел, позначатимуться на ціну та надійність системи електропостачання. Оператор службових послуг повинний активніше притягувати можливих постачальників послуг на ринок та у створення умов для надання послуги відповідно вимогам сертифікації НКРЕКП.

І на сам кінець, українській владі необхідно знайти джерела сплати заборгованості на електроенергетичному ринку. Ці так звані старі борги, а також

неоплачені нещодавні рахунки певними покупцями, призвели до банкрутства ДПЗД Укрінтеренерго, а також створили серйозні проблеми у діяльності ДП Енергоринок. Все це вимагає від уряду прийняття рішучих дій, а саме: знайти спосіб отримати кошти від цих боргів, включаючи і такі безпощадні заходи як конфіскація бізнесу боржника у власність компанії, якій вони винні певні кошти. Окрім цього, виконання НЕК Укренерго спеціальних обов'язків повинні реалізуватися у прозорий спосіб, а звітувати про їх виконання потрібно окремо і вчасно.

Література:

1. Нове життя ринку електроенергії України. URL : <https://www.energyline.com.ua/uk/energorinok/nove-zhittya-rinku-elektroenergi%D1%97-ukra%D1%97ni/>.
2. Реформа підприємств державної форми власності у секторі електроенергетики України, URL : <http://www.oecd.org/corporate/soe-reform-electricity-sector-ukraine.htm>.
3. Повноцінна енергетична біржа: як працює ринок "на добу наперед", URL : <https://www.epravda.com.ua/projects/promarket-energo/2019/12/12/654707/>
4. Итоги первого месяца работы нового рынка электроэнергии. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/projects/promarket-energo/2019/08/26/650840/>.
5. Закон України. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810-20#Text>.
6. Міністерство фінансів затвердило створення приватного акціонерного товариства (ПрАТ) «НЕК «Укренерго». URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2750476-minfin-zatverdiv-stvorennia-privatnogo-akcionernogo-tovaristva-nek-ukrenergo.html>.
7. Новий ринок електроенергії. Що треба знати бізнесу і населенню. URL : <https://www.epravda.com.ua/projects/promarket-energo/2019/06/13/648610/>.
8. Уряд змінив формулу продажу електроенергії "Енергоатому", через яку зверталися до президента. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2020/08/19/664188/>

References:

1. New life of the electricity market of Ukraine, retrieved from : <https://www.energyline.com.ua/uk/energorinok/nove-zhittya-rinku-elektroenergi%D1%97-ukra%D1%97ni/>.
2. Reform of state-owned enterprises in the electricity sector of Ukraine, retrieved from : <http://www.oecd.org/corporate/soe-reform-electricity-sector-ukraine.htm>.
3. A full-fledged energy exchange: how the day-ahead market works, retrieved from : <https://www.epravda.com.ua/projects/promarket-energo/2019/12/12/654707/>.
4. The results of the first month of the new electricity market, retrieved from : <https://www.epravda.com.ua/rus/projects/promarket-energo/2019/08/26/650840/>.
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine "On amendments to some laws of Ukraine to improve the conditions for supporting the production of electricity from alternative energy sources", retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810-20#Text>.
6. The Ministry of Finance has approved the establishment of a private joint-stock company (PJSC) NEC Ukrenergo, retrieved from : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2750476-minfin-zatverdiv-stvorennia-privatnogo-akcionernogo-tovaristva-nek-ukrenergo.html>.
7. New electricity market. What businesses and people need to know, retrieved from : <https://www.epravda.com.ua/projects/promarket-energo/2019/06/13/648610/>.
8. The government changed the formula for selling electricity to Energoatom, through which they appealed to the president, retrieved from : <https://www.epravda.com.ua/news/2020/08/19/664188/>

Стаття надійшла до редакції 25.01.2021 р.

РОЗДІЛ 8. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 377:006

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-201-208

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Сумбаєва Л.П.

старший викладач кафедри управління фінансово-економічної безпеки, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: ludmilasp@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4514-8327>

ANALYSYS OF TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INSTITUTIONS PROFESSIONAL PRE-TERTIARY EDUCATION

Sumbayeva Liudmyla

senior lecturer of the department of financial and economic security management, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: ludmilasp@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4514-8327>

Анотація. У статті розглядається місце закладів фахової передвищої освіти у вирішенні питання забезпечення ринку праці кваліфікованими працівниками. Зазначається, що аналіз статистичних та оперативних даних функціонування даної ланки освіти є важливим для розуміння тенденцій її розвитку, потреб, які існують сьогодні, сутності проблем, що можуть вплинути на концепцію розвитку. Такий підхід дав би можливість оцінити об'єми роботи для подальшого вдосконалення зазначеної ланки освіти. Наголошено, що певний час проведення такого аналізу було достатньо затрудненим, оскільки не існувало системного підходу до збору інформації щодо діяльності виключно закладів фахової передвищої освіти. Наразі це стало можливим, оскільки з'явилися матеріали інтерактивного дашборду, підготовленого на основі організованого німецьким міжнародним агентством Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH за підтримки Міністерства освіти і науки України збору анкет. Метою статті є аналіз статистичних та оперативних даних функціонування закладів фахової передвищої освіти, а також їх економічної безпеки. В статті систематизовано інформацію щодо співвідношення кількості закладів освіти зазначеної ланки по регіонах, проаналізовано контингент та його пропорційне співвідношення бюджетне замовлення-навчання за контрактом. Для цього з матеріалів було виокремлено статистику, яка стосувалася виключно закладів фахової передвищої освіти, тип закладу «Коледж» (дані були надані закладами освіти з двадцяти чотирьох областей України та міста Києва). В матеріалах статті розглянуто співвідношення кількості коледжів по областях, що дало можливість зробити висновок щодо більшої їх концентрації в промислових областях та центрах у порівнянні з аграрними регіонами. Проаналізовано кількісний склад закладів фахової передвищої освіти станом на січень 2020 року, виокремлено заклади фахової передвищої освіти, які мають найбільшу кількість контингенту здобувачів освіти, та заклади з найменшим контингентом, що дало можливість зробити порівняльний аналіз закладів фахової передвищої освіти одного регіону. Запропоновано систематизацію показників щодо контингенту і відповідно умовного розподілу закладів освіти даної ланки на сім категорій, що дало можливість отримати результати, які допомагають сформувавши загальну картину щодо наповненості закладів фахової передвищої освіти та сформувавши прогнози їх подальшого розвитку. Наголошується, що комплексний аналіз роботи закладів фахової передвищої освіти може стати інформаційною основою для подальшого розвитку системи професійної освіти на національному та регіональному рівнях та одним із факторів впливу на вирішення питання щодо фінансування окремих закладів освіти.

Ключові слова: система освіти, заклади фахової передвищої освіти, статистичні та оперативні дані функціонування закладів фахової передвищої освіти, джерела фінансування, контингент здобувачів освіти.

Формули: 0; рис.: 6; табл.: 1; бібл.: 5

Annotation. The article considers the place of institutions of professional higher education in solving the issue of providing the labor market with skilled workers. It is noted that the analysis of statistical and operational data on the functioning of this level of education is important for understanding the trends of its development, the needs that exist today, the essence of the problems that may affect the concept of development. Such an approach would make it

possible to assess the scope of work for further improvement of this level of education. It was emphasized that for some time such an analysis was quite difficult, as there was no systematic approach to collecting information on the activities of only institutions of professional higher education. This has now become possible with the publication of an interactive dashboard based on a questionnaire collection organized by the German international agency Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH with the support of the Ministry of Education and Science of Ukraine. The purpose of the article is to analyze statistical and operational data on the functioning of institutions of professional higher education, as well as their economic security. The article systematizes the information on the ratio of the number of educational institutions of this level by region, analyzes the contingent and its proportional ratio of the budget order-training under the contract. For this purpose, statistics related exclusively to vocational higher education institutions, type of "College" institution (data were provided by educational institutions from twenty-four regions of Ukraine and the city of Kyiv) were singled out from the materials. The materials of the article consider the ratio of the number of colleges by regions, which made it possible to draw a conclusion about their greater concentration in industrial regions and centers in comparison with agricultural regions. The quantitative composition of vocational higher education institutions as of January 2020 was analyzed, the vocational higher education institutions with the largest number of students and the smallest contingent were identified, which made it possible to make a comparative analysis of vocational higher education institutions in one region. The systematization of indicators on the contingent and, accordingly, the conditional division of educational institutions of this level into seven categories is proposed, which gave the opportunity to obtain results that help to form a general picture of the occupancy of professional higher education institutions and generate forecasts for their further development. It is emphasized that a comprehensive analysis of the work of vocational higher education institutions can be an information basis for further development of the vocational education system at the national and regional levels and one of the factors influencing the financing of individual educational institutions.

Key words: education system, institutions of professional higher education, statistical and operative data of functioning of institutions of professional higher education, sources of financing, contingent of applicants for education.

Formulas: 0; fig.: 6; tabl.: 1; bibl.: 5

Постановка проблеми. Заклади фахової передвищої освіти продовжують перебувати у стані реформування, а концепція їх подальшого розвитку у системі української освіти залишається одним із найактуальніших питань сьогодення. Тому виникає нагальна потреба в аналізі статистичних та оперативних даних їх функціонування, який допоможе оцінити об'єми роботи для подальшого вдосконалення зазначеної ланки освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системного підходу до збору інформації щодо діяльності виключно закладів фахової передвищої освіти довгий час не існувало. Певний період часу їх відносили до закладів вищої освіти й окрема аналітика не проводилася, а звітні статистичні форми носили роздроблений характер. Державна служба статистики України подає дані, розпочинаючи з 1990 року, в яких вказані кількісні показники об'єднані відразу стосовно коледжів, технікумів та училищ, а інформація на 2020-2021 рік навчальний рік взагалі відсутня. В січні 2020 року німецьке міжнародне агентство Deutsche Gesellschaft für Internationale

Zusammenarbeit (GIZ) GmbH за підтримки Міністерства освіти і науки України організувало збір анкет, заповнених закладами професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої освіти усіх регіонів України. На основі анкет створено інтерактивний дашборд, але сама інформація так і не була детально проаналізована.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз статистичних та оперативних даних функціонування закладів фахової передвищої освіти, а також їх економічної безпеки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Якісна освіта на сучасному етапі розвитку світової економіки продовжує швидкими темпами набувати статус одного з головних показників успішного репрезентування держави у міжнародній спільноті. Саме тому в період розбудови нової державності в Україні стільки уваги приділяється питанню реформування системи освіти. Назрів процес її глибокої трансформації від режиму закритого пострадянського функціонування до розвитку в глобальному конкурентному просторі[3]. В Законі України «Про освіту» зазначено, що

розвиток громадян, «які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству», «підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» стають метою освіти[1]. Таке бачення потребує від закладів освіти нових підходів у підготовці висококваліфікованих спеціалістів, які, в першу чергу, задовольнили б потреби сучасної ринкової економіки України.

Важливе місце у вирішенні питання забезпечення ринку праці займають заклади фахової передвищої освіти, оскільки їхнім завданням є формування і розвиток особи, яка буде готова виконувати виробничі завдання підвищеної складності, здійснювати обмежені управлінські функції, для чого потрібно володіти знаннями положень і методів відповідної науки[1]. Інакше кажучи, мова йде про середню ланку персоналу абсолютно всіх підприємств, установ, закладів тощо, якість підготовки якої в багатьох питаннях вирішує ефективність функціонування абсолютно всіх об'єктів господарювання. Тому важливо на даному етапі забезпечити повноцінне й ефективне функціонування фахової передвищої освіти як невід'ємного складника системи освіти в цілому.

Аналіз статистичних та оперативних даних функціонування закладів фахової передвищої освіти є важливим для розуміння тенденцій їх розвитку, потреб, які існують сьогодні, сутності проблем, що можуть вплинути на концепцію їх розвитку. Такий підхід дає можливість оцінити об'єми роботи для подальшого вдосконалення зазначеної ланки освіти.

Довгий час проведення глибокого аналізу було достатньо складним процесом, оскільки не існувало системного підходу до збору інформації щодо діяльності виключно закладів фахової передвищої освіти (їх відносили до закладів вищої освіти й окремо аналітика

не проводилася), а звітні статистичні форми носили роздроблений характер. В січні 2020 року німецьке міжнародне агентство Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH за підтримки Міністерства освіти і науки України організувало збір анкет, заповнених закладами професійної (професійно-технічної) і фахової передвищої освіти усіх регіонів України. Результати анкет були представлені у вигляді інтерактивного дашборду[4].

З метою систематизації інформації, яка стосується виключно діяльності закладів фахової передвищої освіти, а саме щодо співвідношення їх кількості по регіонах, контингенту, виокремимо з матеріалів статистику, яка стосується виключно закладів фахової передвищої освіти, тип закладу «Коледж». Зауважимо, що дані показники мають певну похибку, оскільки приватні навчальні заклади проходили дане опитування не в обов'язковому порядку, але вона буде надто мінімальною, щоб вплинути на якісний показник кінцевого результату.

Всього анкетні дані надали 477 коледжів з 24 областей України та 29 коледжів Києва. Спочатку розглянемо співвідношення кількості коледжів по областях. Якщо говорити щодо пропорційності розташувань закладів фахової передвищої освіти, то слід відзначити їх більшу локальність в промислових областях та центрах у порівнянні з аграрними (рис.1). Спостерігається також вагомий вплив чинника економічного розвитку регіону.

Лідерами по кількості ЗФПО є Дніпропетровська, Львівська, Харківська області та Київ. Найменшу кількість мають Черкаська та Херсонська області.

Якщо говорити про порівняння кількості ЗФПО з урахуванням регіонального розташування, то слід відзначити їх значне скупчення у західній та центральній Україні у порівнянні з північною, східною та південною (рис.2).

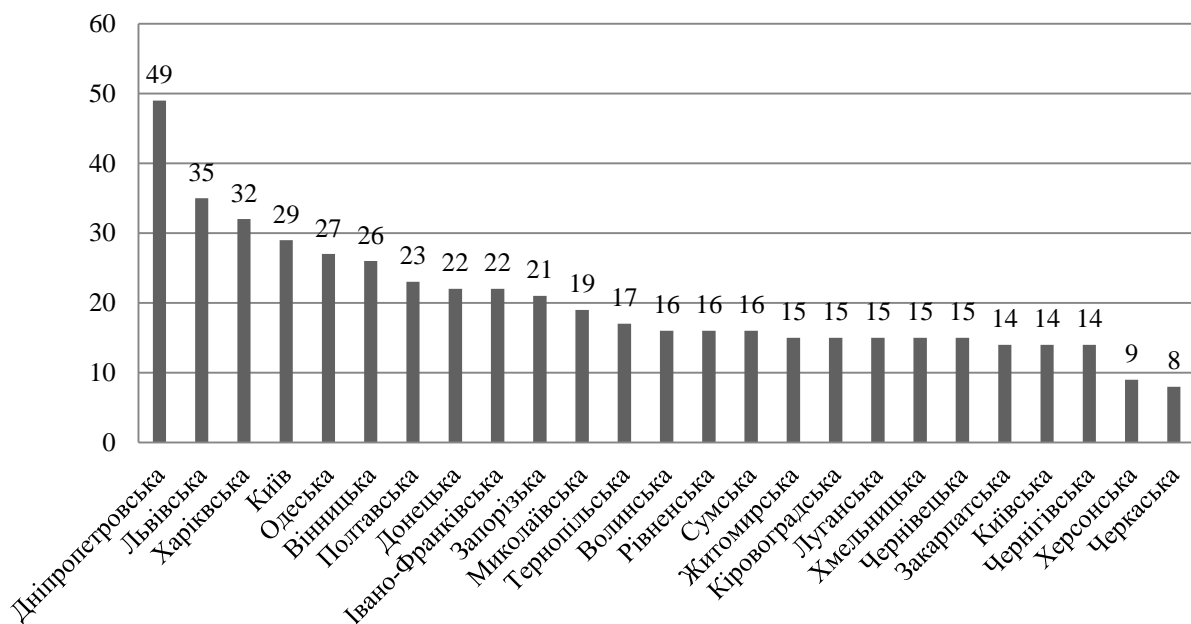

Рис. 1. Співвідношення кількості коледжів по областях

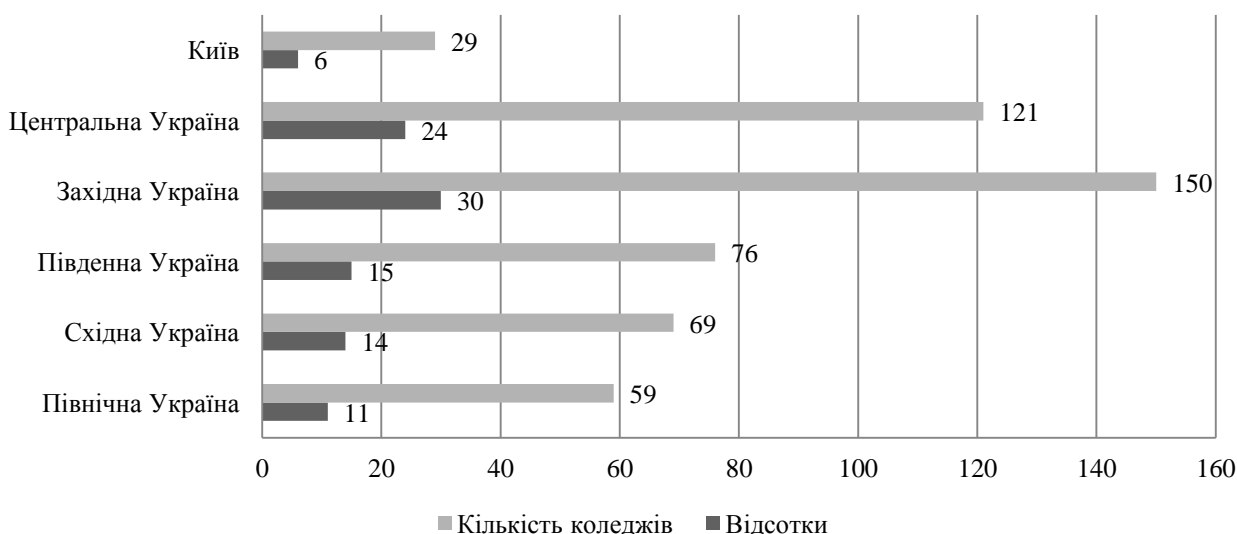

Рис. 2. Співвідношення кількості коледжів по регіонам

Оскільки основним джерелом у фінансуванні закладів фахової передвищої освіти залишається виділення коштів з державного та місцевого бюджетів важливим фактором стабільного розвитку навчальних закладів залишається кількість здобувачів освіти, які у ньому навчаються. Кількість контингенту стає запорукою самого існування закладів фахової передвищої освіти. Саме тому сьогодні активно ведуться дебати щодо необхідної кількості слухачів, за якої заклад збереже

свою ліцензію, та створення Центрів професійної освіти, які б об'єднали декілька існуючих самостійно, але нерентабельних закладів. Використовуючи дані комплексного аналізу, ми можемо проаналізувати кількісний склад закладів фахової передвищої освіти станом на січень 2020 року. При цьому ми можемо виокремити заклади фахової передвищої освіти, які мають найбільшу кількість контингенту, та заклади з найменшим контингентом, що дає можливість

співставити відмінності між ЗФПО одного регіону.

До п'ятірки лідерів по кількості здобувачів освіти входять наступні заклади: Київський державний коледж туризму та готельного господарства, у якому навчаються 2 411 осіб (м. Київ); Одеський морехідний коледж рибної промисловості імені Олексія Солянки – 2 367 осіб (Одеська область); Запорізький авіаційний коледж ім. О.Г. Івченка – 2 160 осіб (Запорізька область); Технічний коледж Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя – 1 973 особи (Тернопільська область); Волинський коледж Національного університету харчових технологій – 1 872 особи (Волинська область). При цьому існують заклади, які в анкетах зазначили повну відсутність здобувачів на момент її заповнення. Це Олександрійський політехнічний коледж (Кіровоградська область) та Товариство з обмеженою відповідальністю «Політико-правовий коледж «АЛСКО» (м. Київ). До п'ятірки закладів з найменшою кількістю контингенту також ввійшли Коледж при Житомирському інституті Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом» (Житомирська область), який зазначив одну особу, Калуський коледж культури і мистецтв – шість осіб (Івано-Франківська область), Луцький коледж вищого навчального закладу "Відкритий міжнародний університет людини "Україна" (Волинська область), який зазначив 15 осіб.

Якщо систематизувати показники і умовно розподілити заклади фахової

передвищої освіти на сім категорій, взявши за основу кількість контингенту за наступними параметрами:

- навчається від 2 000 і більше осіб;
- навчається від 1 500 до 2 000 осіб;
- навчається від 1 000 до 1 500 осіб;
- навчається від 500 до 1 000 осіб;
- навчається від 300 до 500 осіб;
- навчається від 100 до 300 осіб;
- навчається від 0 до 100 осіб.

То отримуємо результати, які допомагають сформулювати загальну картину щодо наповненості закладів фахової передвищої освіти (табл.1).

Якщо перевести показники у проценти, то можна визначити, які ЗФПО на сьогоднішній день превалюють у нашій системі освіти (рис. 3). Таким чином ми бачимо, що найбільша складова (40,51%) належить закладам фахової передвищої освіти, які мають контингент у спектрі від 0,5 тисяч осіб до 1 тисячі. Найменшу частку складають заклади, які мають кількість здобувачів від 2 тисяч і більше. За умови якщо буде прийнято рішення щодо мінімальної кількості контингенту у 300 осіб під загрозою існування опиниться 85 закладів. Якщо ж стартовою цифрою стане 500 здобувачів, то кількість таких закладів становитиме 234.

У ситуації, яка сьогодні складається навколо фінансування закладів фахової передвищої освіти, зрозумілою стає підвищена зацікавленість адміністрацій навчальних закладів, які знаходяться на повному фінансуванні за рахунок бюджетів державного та регіонального рівнів, у прийнятті якомога більшої кількості осіб, які отримуватимуть освітні послуги за контрактом.

Таблиця 1

Зведена інформація щодо загальної картини наповненості закладів фахової перед вищої освіти

Кількість контингенту	Кількість закладів фахової передвищої освіти
від 2 000 і більше осіб	4
1 500 до 2 000 осіб	9
від 1 000 до 1 500 осіб	54
від 500 до 1 000 осіб	205
від 300 до 500 осіб	149
від 100 до 300 осіб	77
від 0 до 100 осіб	8

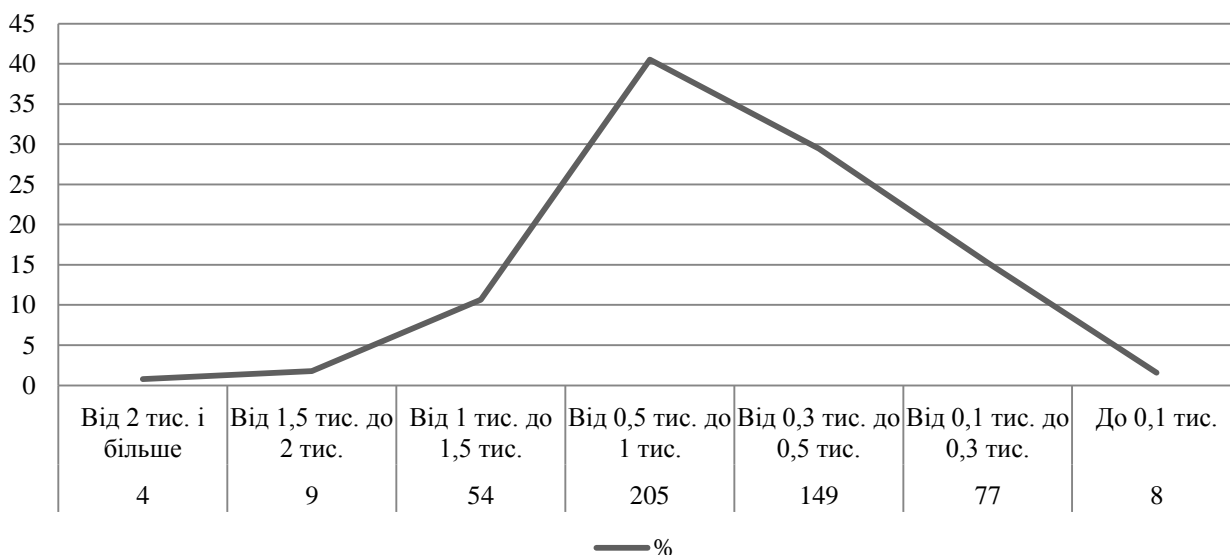

Рис.3. Процентне співвідношення кількості коледжів і контингенту

Проаналізуємо статистичні дані щодо обсягів набору на контрактну форму навчання в Україні по регіонах у 2019 році, які ми можемо отримати із зазначеного вище анкетування, проведеного німецьким міжнародним агентством Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH та даних з ЄДЕБО. При цьому потрібно

враховувати, що серед коледжів, які проходили анкетування, є приватні навчальні заклади. Співвідношення кількості здобувачів, які вступили на навчання на бюджетні місця і тих, які розпочали навчання на основі контрактів по Україні в цілому складає 94,89% до 5,11% (рис.4).

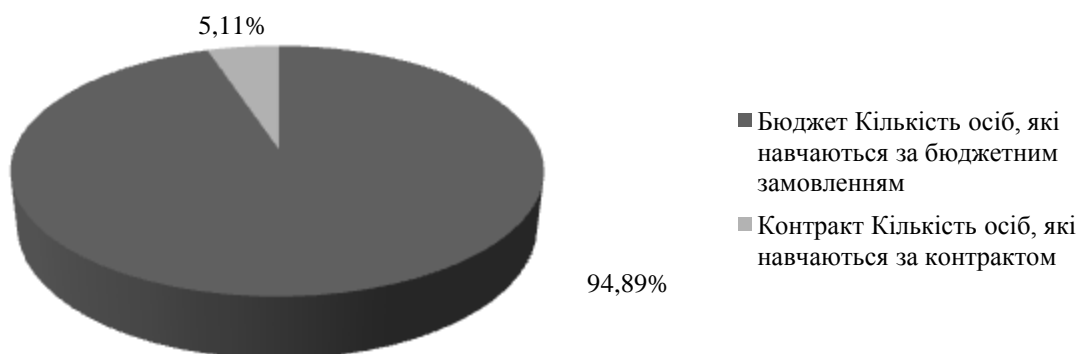

Рис. 4. Співвідношення кількості здобувачів відповідно до форми фінансування навчання

Найвищі показники по кількості контингенту, який отримує освітні послуги за контрактом, у 2019 році продемонстрували коледжі Києва – 51,26% від загальної кількості здобувачів освіти, Одеської області – 47,45%, Миколаївської області – 44,03%, Хмельницької області – 43,08% та Закарпатської області – 42,90%.

Останні три позиції займають коледжі Луганської – 14,09%, Сумської – 17,46%, Донецької – 20,13% областей (рис.5). Особливості ситуації, яка сьогодні складається в Луганській і Донецькій областях, однозначно впливають на ці показники.

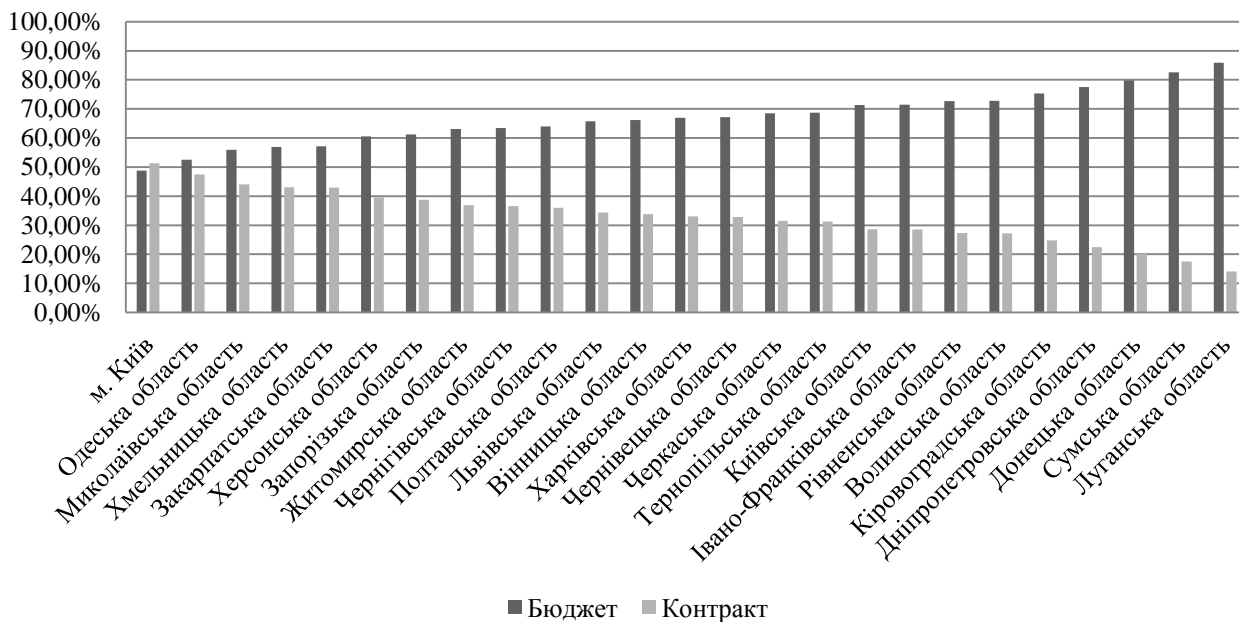

Рис. 5. Співвідношення обсягів набору на бюджетні місця і за контрактом по областях (на основі даних з ЄДЕБО)

Таким чином, ми маємо лідерів по кількості осіб, які навчаються на контрактній основі:

- м. Київ – 11 622 особи;
- Одеська область – 8 660 осіб;
- Львівська область – 6 754 особи
- Дніпропетровська область – 5 970

осіб;

- Харківська область – 5 743 особи.

Хоча при цьому слід зазначити – у процентному співвідношенні частка фінансових надходжень з бюджету у цих регіонах суттєво відрізняється (рис. 6).

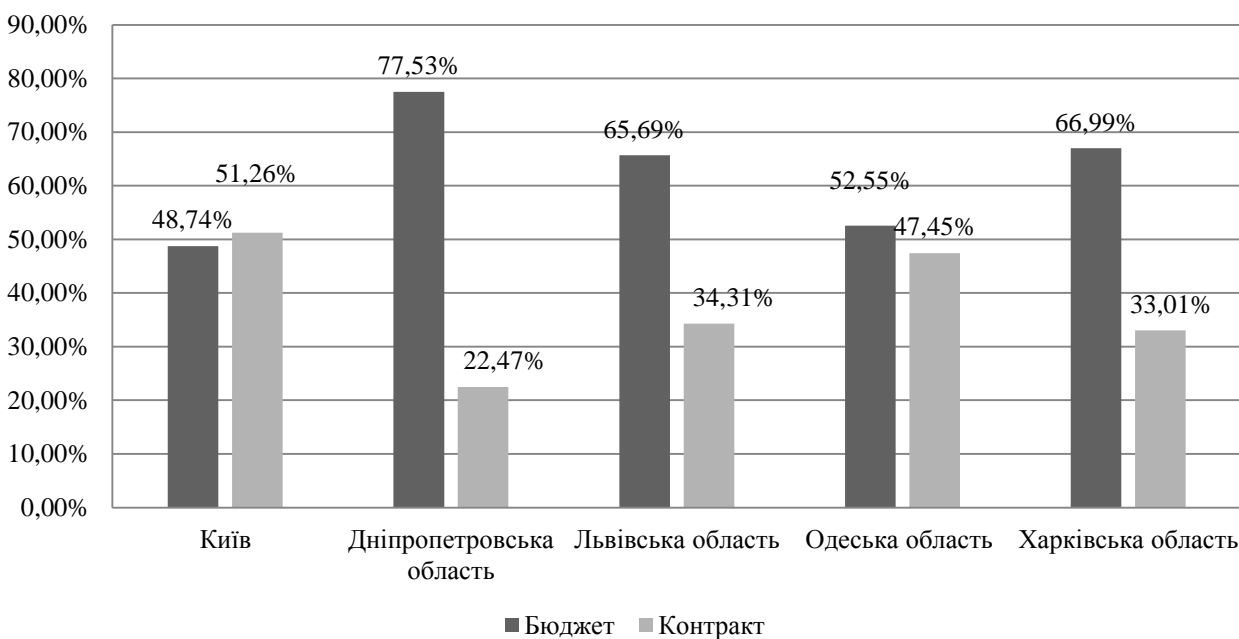

Рис. 6. Співвідношення надходження коштів з бюджету і від контрактів

Висновок. Комплексний аналіз роботи закладів фахової передвищої освіти, здійснений на основі анкет від міжнародного агентства Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH та на основі Єдиної державної електронної бази з питань освіти може стати інформаційною основою для подальшого розвитку системи професійної освіти на національному та регіональному рівнях та одним із факторів впливу на вирішення питання щодо фінансування окремих закладів освіти. Таке дослідження стане в нагоді і для реалізації рекомендацій, зазначених у листі Міністерства освіти і науки України «Щодо формування пропозицій обсягу прийому та випуску фахівців з вищою та фаховою передвищою освітою на 2020 рік» [5], в якому йдеться про узгодження формування конкурсних пропозицій обсягу прийому за державним замовленням з обласними (Київською міською) державними адміністраціями та регіональними центрами зайнятості.

Література:

1. Закон України «Про освіту» 2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
2. Закон України «Про фахову передвищу освіту» 2019 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>

3. Освіта в Україні: базові індикатори (інформаційно-статистичний бюлетень). URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiyniy-byuleten.pdf>.
4. Аналіз діяльності регіональних систем професійної освіти (2020). URL : http://opendata.iea.gov.ua/zpto_audit_2020.
5. МОНУ. Обсяги державного замовлення 2020. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/vstupna-kampaniya-2020/derzhavne-zamovlennya-2020>.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine “About education”, retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine “About professional higher education”, retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>.
3. Education in Ukraine: basic indicators (information and statistical bulletin), retrieved from : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nova-ukrainska-shkola/1serpkonf-informatsiyniy-byuleten.pdf>.
4. Analysis of the activities of regional systems of vocational education (2020), retrieved from : http://opendata.iea.gov.ua/zpto_audit_2020.
5. MONU. Volumes of the state order 2020, retrieved from : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/vstupna-kampaniya-2020/derzhavne-zamovlennya-2020>.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2021 р.

УДК 343.3/7

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-209-218

ПРОТИДІЯ КОНТРАБАНДНИМ ЯВИЩАМ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ МІНІМІЗАЦІЇ

Тимошенко А.В.

здобувач, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Головний державний інспектор Державної митної служби України, Київ, Україна, e-mail: tymoshenko.kyiv@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5303-1407>

COMBATING SMUGGLING PHENOMENA IN UKRAINE: PROSPECTS OF MINIMIZATION

Tymoshenko Andrii

postgraduate student, "KROK" University, Chief State Inspector, State Customs Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
e-mail: tymoshenko.kyiv@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5303-1407>

Анотація. Географічне розташування України, проходження через її територію головних магістральних шляхів, що з'єднують Схід і Захід, а також відсутність ефективної системи контролю за кордоном на всій лінії його протяжності, особливо в умовах військового часу, підвищують ризики налагодження контрабандних потоків товарів, продукції, матеріальних цінностей тощо. Контрабандна діяльність посилюється в умовах високого рівня корумпованості чиновників, представників правоохоронної системи та суспільства загалом. Це не лише ускладнює розробку ефективних організаційно-економічних механізмів боротьби з контрабандою на прикордонних територіях України, але й активізує діяльність кримінальних угруповань та активізує розвиток тіньових процесів в економіці. У сучасних умовах боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил є першочерговим завданням для нашої держави. Обумовлено це тим, що контрабанда та порушення митних правил набувають дедалі більші витончених та організованих форм, що у свою чергу ставить під загрозу національну безпеку та належний економічний розвиток країни. Крім того, географічне положення України дозволяє використовувати автомобільний, залізничний, авіаційний та морський транспорт для вчинення контрабанди та порушень митних правил. На теперішній час досить розвинута транспортна логістика (система з переміщення будь-яких матеріальних предметів або речовин з однією точки до іншої оптимальним маршрутом) стала одним з детермінантів збільшення контрабандних переміщень та порушень митних правил на транспорті. Метою статті є аналіз протидії контрабандним явищам в Україні та перспективи мінімізації. В статті досліджено сутність поняття «контрабанда» та встановлена основна типологія поняття з урахуванням особливостей дій її здійснення. Встановлено обсяги контрабандних поставок в Україну та в розрізі товарних груп. Проаналізовано розподіл контрабандних поставок в Україну за товарними групами. Визначені основні країни-джерела контрабандних поставок в Україну. Систематизовано основні фактори, які створюють сприятливі умови для контрабанди. Узагальнено основні схеми контрабандного імпорту. Запропоновані шляхи протидії контрабандним явищам в Україні.

Ключові слова: контрабанда, протидія контрабандним явищам, економічна безпека держави, експорт, імпорт, поставки.

Формули: 0; рис.: 3; табл.: 2; бібл.: 14

Annotation. The geographical location of Ukraine, the passage through its territory of the main highways connecting East and West, as well as the lack of an effective system of border control along its entire length, especially in wartime, increase the risks of smuggling flows of goods, products, material values, etc. Smuggling intensifies amid high levels of corruption among officials, law enforcement officials and society at large. This not only complicates the development of effective organizational and economic mechanisms to combat smuggling in the border areas of Ukraine, but also intensifies the activities of criminal groups and intensifies the development of shadow processes in the economy. In modern conditions, the fight against smuggling and violations of customs regulations is a priority for our state. This is due to the fact that smuggling and violations of customs rules are becoming more sophisticated and organized forms, which in turn threatens national security and proper economic development of the country. In addition, Ukraine's geographical location allows the use of road, rail, air and sea transport for smuggling and violations of customs regulations. At present, a well-developed transport logistics (system for moving any tangible objects or substances from one point to another optimal route) has become one of the determinants of increased smuggling and violations of customs regulations in transport. The aim of the article is to analyze the fight against smuggling in Ukraine and the prospects for minimization. The article examines the essence of the concept of "smuggling" and establishes the basic typology of the concept, taking into account the peculiarities of its

implementation. The volumes of smuggled deliveries to Ukraine and in terms of commodity groups have been established. The distribution of smuggled supplies to Ukraine by product groups is analyzed. The main countries-sources of smuggled supplies to Ukraine have been identified. The main factors that create favorable conditions for smuggling are systematized. The main schemes of smuggling imports are generalized. Ways to counteract smuggling phenomena in Ukraine are proposed.

Key words: *smuggling, counteraction to smuggling phenomena, economic security of the state, export, import, supplies.*

Formulas:0; fig.: 3; tabl.: 2; bibl.: 14

Постановка проблеми. Наукове опрацювання проблематики правових та організаційних засобів протидії контрабанді та порушенням митних правил уже протягом тривалого часу залишається актуальним, а боротьба з цим негативним явищем є одним із пріоритетних завдань для України. Це пов'язане з тим, що за роки незалежності наша держава неодноразово була об'єктом експансії міжнародних злочинних груп, діяльність яких сконцентрована на вчиненні контрабанди та порушень митних правил. Крім того, така діяльність негативно впливає на суспільну безпеку у разі незаконного перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, зброї та боєприпасів, а також викликає загрозу для захисту культурних цінностей та надбань країни. На сьогодні найбільш типовими контрабандними схемами та механізмами, що застосовуються на митницях продовжують залишатися переміщення товарів за допомогою різного виду транспорту без належного оформлення, митних платежів, фіксації в обліках відповідних служб та зниження митної вартості та кількості задекларованих товарів шляхом підміни або підробки товарно-супровідних документів, маніпуляції з кодуванням товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема побудови ефективних механізмів боротьби з контрабандою є об'єктом досліджень наукових праць таких вітчизняних і зарубіжних учених, таких як В.І. Волошин, Басель Алі Діб, В.О. Допілко, О. Бусол, Д. Бхаваті, О. Дячкін, Ф. Жаксобекова І.П. Кекіш, В. Ложкін, М. Литвин, Д. Османова, П. Пасека, І.В. Пліш, О. Потушинська, Ю. Турчин, Б. Хансен, В. Хома, Р.В. Явдошук, В.О. Юрченко та інші.

Водночас у наукових джерелах недостатньо уваги приділено шляхам протидії контрабандним явищам в Україні та перспективи мінімізації.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз протидії контрабандним явищам в Україні та перспективи мінімізації.

Викладення основного матеріалу дослідження. Контрабанда як антисоціальне явище має давню історію. Її розвиток безпосередньо залежить від ефективності заходів тарифного регулювання зовнішньоторговельної діяльності. Використання протекціоністських митних тарифів, запровадження монополії на зовнішню торгівлю та введення додаткових торговельних обмежень закономірно зумовлює збільшення випадків контрабандного переміщення товарів та інших активів [1].

Під контрабандою (італ. «contrabando», від «contra» – проти та «bando» державний указ) розуміють переміщення товарів і цінностей через державний кордон без відома органів митного контролю. Контрабанда породжує підвищену суспільну небезпеку, адже вона посягає на встановлений порядок переміщення матеріально-товарних цінностей через кордон і зумовлює збитки для економіки держави, її культурної спадщини, сприяє розвитку тінювих схем тощо [2].

Згідно зі ст. 201 Кримінального кодексу України, контрабандою вважається переміщення товарів у великих розмірах і культурних та історичних цінностей, отруйних і сильнодіючих речовин, радіоактивних матеріалів, вибухових речовин, а також зброї та боєприпасів, спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації через митний кордон України поза митним контролем

або з приховуванням від митного контролю.

Крім того, контрабанда завжди сприймалась суспільством як явище протиправне і суспільно небезпечне, що несе загрозу для економічних інтересів країни, громадської безпеки, норм моралі, безпеки життя, здоров'я населення та національної безпеки держави загалом [3].

В.О. Юрченко вважає, що «суспільна небезпека контрабанди полягає в тому, що у разі протиправного переміщення через митний кордон України товарів та предметів порушується порядок державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, який включає у себе загальний, а щодо окремої групи товарів та предметів – спеціальний порядок переміщення їх через кордон» [4].

Натепер найбільш типовими контрабандними схемами та механізмами, що застосовуються на митницях, продовжують залишатися переміщення товарів за допомогою різного виду транспорту без належного оформлення, митних платежів, фіксації в обліках відповідних служб та зниження митної вартості та кількості задекларованих товарів шляхом підміни або підробки товарно-супровідних документів, маніпуляції з кодуванням товарів.

Отже, контрабанда завдає прямих економічних збитків державі, пов'язаних із несплатою мита, інших податків

(платежів) як під час переміщення через митний кордон України, так і у зв'язку з реалізацією контрабандних товарів на території України чи за її межами. Крім того, контрабанда заподіює шкоду встановленому порядку управління, посягає на національну культурну спадщину українського народу, може зашкодити відносинам України з іншими державами.

Визначення поняття «контрабанда» дається в різних джерелах і для різних цілей неоднаково. О.П. Дячкін зазначає, що «воно має мінливий характер і залежить від соціально-політичних, економічних, часових, а також інших чинників [5].

Основними (в широкому розумінні) є такі визначення контрабанди: незаконне, таємне перевезення або перенесення через державний кордон товарів, коштовностей тощо, заборонених або обкладених митом; товари, коштовності тощо, які незаконно, таємно перевозять або переносять через кордон.

Тобто у першому понятті контрабанда розуміється як протиправне діяння, а у другому – як її предмет. Але обидва вони взаємопов'язані й не можуть існувати окремо». Враховуючи вищезазначене, доцільно систематизувати поняття «контрабанда» з урахуванням особливостей дій її здійснення (табл. 1).

Таблиця 1

Типологія поняття «контрабанда» з урахуванням особливостей дій її здійснення

Напрями здійснення контрабанди	Класифікація напрямів контрабанди
За інструментарієм приховання від митного контролю	з використанням тайників; наданням одним предметам вигляду інших; з поданням підроблених документів, одержаних незаконним шляхом, що містять неправдиві дані; під виглядом дипломатичного вантажу.
Поза митним контролем	Поза місцем розташування митного органу; у місці розташування митниці, але поза зоною митного контролю; поза часом здійснення митного оформлення; з використанням незаконного звільнення від митного контролю.
За розмірами	Здійснення у великих розмірах (понад 1000 НМДГ); здійснена у середніх та малих обсягах.
За чисельністю учасників	Однією особою; групою осіб.

Джерело: систематизовано автором на основі [6]

Разом з тим, здійснюючи контрабандні дії, використовують способи, тобто дії особи, що передбачають підготовку, виконання і приховання незаконного переміщення через митний кордон, які можна розподілити на дві групи:

1) Фізичні методи:

- приховання – намагання приховати контрабандний товар в іншому товарі або із задекларованим чи сховати товар від митного огляду;
- погрожування працівникам митниці для отримання дозволу на імпорт / експорт контрабанди;
- перевезення дуже великої кількості товару, що дає змогу перемістити незначну частину контрабанди.

2) Економічні методи:

- хабарництво – спосіб підкупу співробітників митниці за дозвіл на імпорт / експорт контрабанди;
- використання дипломатичного захисту – товар має змогу ввозитись / вивозитись як дипломатичний багаж, який звільняється від митного огляду;

- заниження митної вартості товару, що переміщується через митний кордон [7].

Контрабанда може перевозитись за допомогою подання митним органом:

- підроблених документів, що може виявлятися як у частковій зміні первинного змісту справжнього документа (шляхом підвищення чи виправлення), так і у повному виготовленні фальшивого документа від бланка до підписів, печаток та штампів;
- документів, які були отримані незаконним шляхом і містять справжні підписи, печатки та надають право переміщати товари через митний кордон особі, яка такого права не має. Це можуть бути документи, отримані за допомогою хабара, обману або навіть погроз;
- документів, які є справжніми за формою, але містять неправдиві відомості. Переважно в таких документах занижується кількість товару або товари записуються за іншими назвами.

Доцільно проаналізувати обсяги контрабандних поставок в Україну (рис. 1).

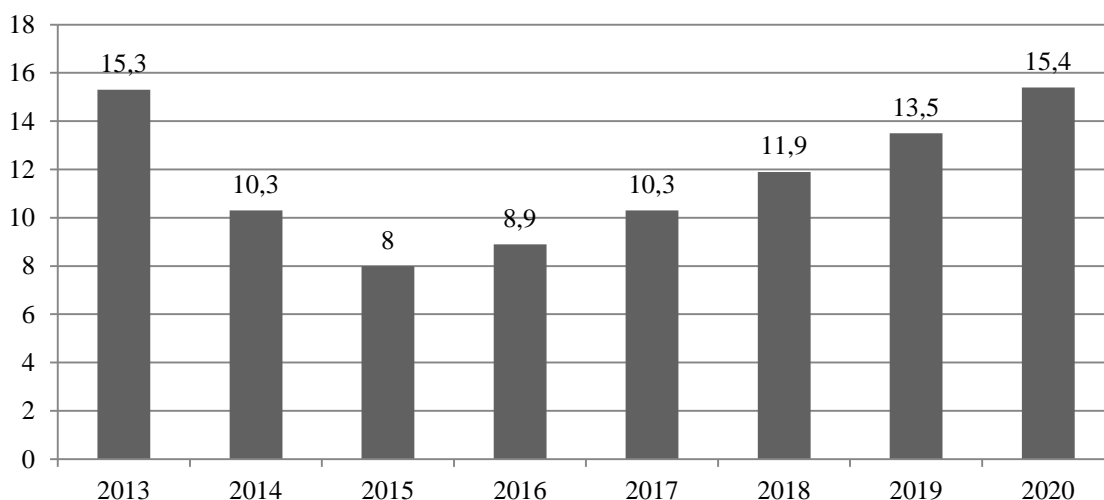

Рис. 1. Обсяги контрабандних поставок в Україну, млрд. дол.

Джерело: систематизовано автором на основі [8]

Окрему увагу звернемо на розподіл контрабандних поставок за основними категоріями товарів. Як бачимо, найбільш ризикогенними товарними групами є: машини та електроніка 22,64%, хімічна продукція 14,8%, транспорт 11,2%, текстиль та одяг 10,2%, та аграрний сектор

— в середньому по 7% на кожну підгалузь: продукти тваринного походження, продукти рослинництва і продукти харчування.

Доцільно розглянути й обсяги контрабандних поставок в розрізі товарних груп (табл. 2).

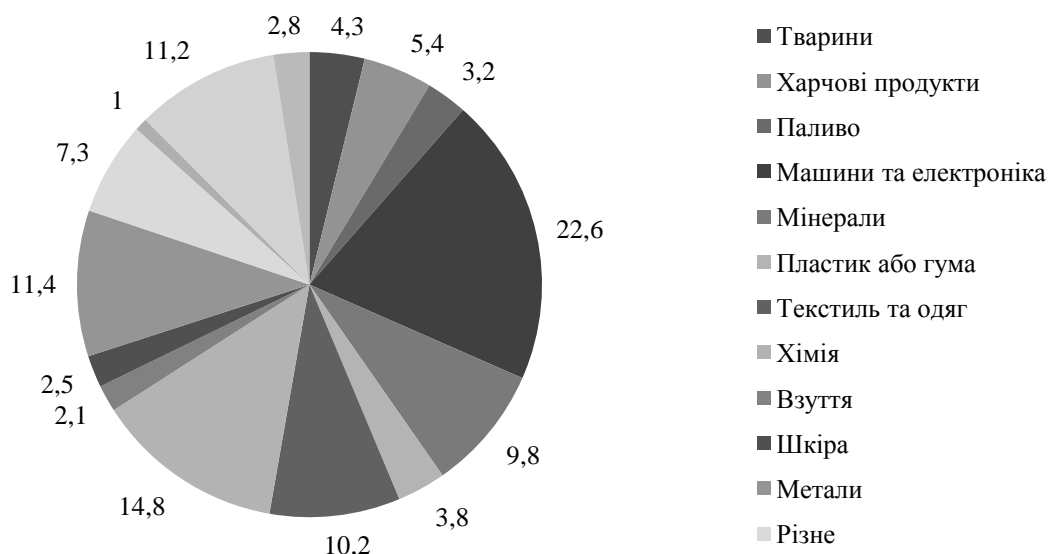

Рис. 2. Розподіл контрабандних поставок в Україну за товарними групами, 2020, %
Джерело: систематизовано автором на основі [8]

Таблиця 2

Обсяги контрабандних поставок в розрізі товарних груп, млн. дол.

№	Товари контрабанди	2016	2017	2018	2019	2020
1	Продукти тваринництва	440,9	507,8	574,2	656,4	734,3
2	Хімічна галузь	1484,0	1709,4	1932,6	2209,5	2471,8
3	Харчові продукти	559,5	644,4	728,6	833,0	931,8
4	Взуття	273,6	315,2	356,3	407,4	455,7
5	Паливо	334,7	385,6	436,3	498,4	557,6
6	Шкіра	118,1	136,0	153,8	175,8	196,7
7	Машини та електроніка	2212,8	2548,9	2881,8	3294,6	3685,7
8	Метали	372,1	428,6	484,6	554,0	619,8
9	Мінерали	318,9	367,4	415,4	474,9	531,2
10	Різне	755,3	870,0	983,6	1124,5	1258,0
11	Пластик або гума	324,3	373,6	422,4	482,9	540,2
12	Камінь і скло	100,9	116,3	131,5	150,3	168,1
13	Текстиль та одяг	1018,8	1173,5	1326,8	1516,8	1696,9
14	Транспорт	1100,6	1267,7	1433,3	1638,6	1833,1
15	Продукти рослинництва	708,6	816,2	922,8	1055,0	1180,2
16	Деревина і вироби з деревини	221,5	255,2	288,5	329,8	369,0
17	Всього контрабанди, млн. \$	10344,7	11915,7	13471,9	15401,9	17230,2
18	T (contraband), %	16	13	11	12	10

Джерело: систематизовано автором на основі [8]

Якщо акцентувати увагу на географічному розподілі, то найбільші порушення у торгівлі спостерігаються з «сусідами» України по сухопутному кордону та найбільшими торгово-економічними партнерами в зовнішніх відносинах: Польща (16,7%), Російська Федерація (15,7%), Німеччина (9,5%), Угорщина (7,1%) та Китай (3,9%). Окремо важливо відмітити, що оцінка питомої ваги

Китаю в контрабандних потоках є дещо заниженою порівняно із фактичною, що пов'язано із згаданими вище «чорними» поставками. Так, рівень тіньової економіки в Китаї складає в середньому 12,1%, що еквівалентно \$1,5 трлн; значна частка експорту відвантажується в тіньовому режимі та не відображається у торговій статистиці КНР.

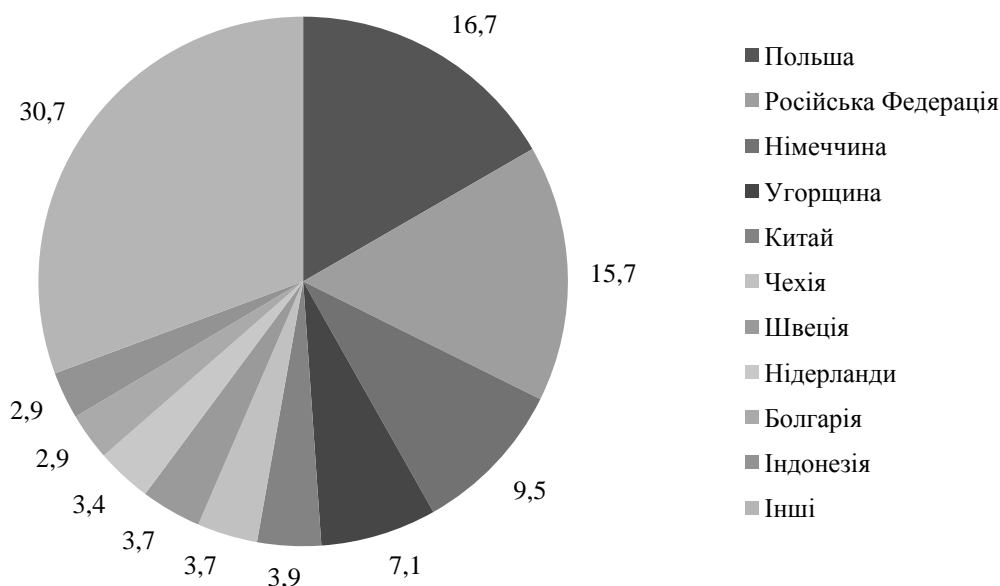

Рис. 3. Основні країни-джерела контрабандних поставок в Україну, %

Джерело: систематизовано автором на основі [8]

Відзначимо, що частково різниця між офіційними експортом-імпортом на прикладі Польщі та Угорщини також може бути пояснена тим, що країни ЄС мають єдину митну територію і часто при поставках товарів в Україну проводять митне оформлення експорту в митницях на кордоні з Україною. Відповідно ці поставки рахуються експортом прикордонної країни, зокрема Польщі, Угорщини тощо.

В Україні ці поставки враховуються в імпорті за країною походження товару, а у випадках, коли країна походження не декларується або зазначається як «ЄС», як імпорт з Угорщини (країна відправлення товару). Наприклад, французький товар, який український підприємець купив у німецького дилера, оформлений на експорт у польській митниці на кордоні з Україною, в ЄС буде рахуватись експортом Польщі, а в Україні імпортом з Франції (за країною походження товару). Або, до прикладу, якщо в Польщі оформлено експорт до України фініків, інжиру, ананасів, авокадо, манго та аналогічних продуктів на суму 949 тис. дол. США, які в імпорті України враховані відповідно до своїх країн походження

товару – Бразилії, Ізраїлю, Іспанії, Панами, Перу та інших [9].

Враховуючи вищезазначене, доцільно систематизувати основні фактори, що створюють сприятливі умови для контрабанди:

- недостатня координація контролюючих та правоохоронних органів України з відповідними органами сусідніх країн для обміну інформацією щодо боротьби з переміщенням товарів поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. Як правило, причиною цього є допомога посадовими особами юридичним або фізичним особам у переміщенні через митний кордон України цього виду продукції (корупційний складник);
- відсутність єдиної бази митних органів України з митними органами іноземних держав;
- наявність суттєвої різниці між цінами на певні групи товарів на світовому та внутрішньому ринках; недосконале та суперечливе законодавче регулювання діяльності щодо боротьби з контрабандою та порушенням митних правил;
- безробіття серед жителів прикордонних районів.

З цього приводу заслуговує на увагу думка А.Ф. Моти, який вказує, що «у сучасних умовах ефективна діяльність органів охорони державного кордону України у боротьбі з контрабандою

можлива лише у взаємодії з іншими правоохоронними органами» [10].

В Україні існує ряд схеми контрабандного імпорту які можна систематизувати з табл. 2.

Таблиця 2

Схеми контрабандного імпорту в Україні

№	Умовна назва	Суть схеми
1	«Зеленка»	Переміщення товарів поза пунктами пропуску на кордоні: товари без документів ввозяться так званою «зеленкою» (полями, лісами, підземними тунелями, по річках, на літаках і т. п.).
2	«Порожняки».	Оформлення транспортних засобів з товарами (в т. ч. мікроавтобусів) як таких, що переміщуються «порожніми».
3	«Перерваний» транзит (Схеми під час переміщення товарів)	«перерваний» транзит (товари під час ввезення в Україну заявляються як «транзитні» з подальшим їх вивантаженням на території України та формальним закриттям «транзиту»); підміна товарів після їх ввезення на митну територію України на шляху слідування у внутрішню митницю призначення; зникнення товарів, які не випущені у вільний обіг та знаходяться під митними контролем, з міст їх зберігання (складів та місць тимчасового зберігання, територій портів та аеропортів).
4	«Піджаки»	зловживання пільгами, які надає законодавство для ввезення товарів громадянами (товари на суму 500 євро — авто, 1000 євро – авіа): подрібнення товарних партій товарів, формування бригад із фізичних осіб (так звані «мурахи»), якими в межах норми «до 500 євро, до 50 кг» здійснюється переміщення товарів без оподаткування.
5	«Поштова контрабанда»	окремий напрямок схем із нормами безоподаткованого імпорту (товари на суму не більше 150 євро в одному відправленні): надання товарним комерційним партіям вигляду малих поштових відправлень, їх подрібнення під норму до 150 євро з подальшим ввезенням на підставних фізичних осіб.
6	Недостовірне декларування	заниження ваги (враховуючи, що умовною одиницею індикативів по митній вартості є долар США/кг нетто, заниження ваги нетто дозволяє зменшити митні платежі); заниження митної вартості (приховування фактичної вартості товарів та підлаштування митної вартості під граничні індикативи); декларування товарів не своїм товарним кодом (декларування товарів в товарних підкатегоріях з меншою ставкою ввізного мита); декларування товарів не своїм найменуванням, використання товарів групи «прикриття» (високовартісний товар декларується як низьковартісний; повна підміна найменувань, наприклад, замість побутової техніки декларується плитка керамічна; недостовірне декларування кількісних та якісних характеристик товарів, приховування торгових марок та виробника товарів
7	«Майданчики» («модні фірми»)	створення фірм-імпортерів, які отримують від митниці «особливі умови» (тарифи, «гра» з вагою та кодами тощо) для масштабного ввезення імпортованих високоліквідних товарів, що ставить легальний бізнес у неконкурентне середовище.

Джерело: систематизовано автором [11]

Відповідно, в Україні існує дві основні проблеми, що забезпечують життєздатність контрабанди:

1) *Існуючі прогаллини в законодавстві, які формують проблему відсутності інструментів боротьби з порушенням митних правил.* Наприклад, законодавством не передбачено обов'язкове пломбування транспортних засобів і 80% вантажів, що переміщуються по території України, не гарантуються

імпортером. В результаті вантаж можна просто підмінити чи «втопити». Аналогічно, контроль переміщення посилок від кордону до місць сортування (так звана «поштова контрабанда») — не передбачений на нормативно-правовому рівні. Таким чином, на шляху проходження відправлень можливі будь-які махінації з вантажем.

2) *Недотримання норм діючого законодавства, інакше кажучи — корупція*

на митниці та у прикордонній службі. З одного боку, як показують нам успішні кейси «Нафтогазу» і «Аграрного Фонду» — часткове вирішення проблеми лежить в рівні заробітних плат співробітників цих відомств та імплементації західних корпоративних стандартів. З іншого, важливі і відповідальність держслужбовців в даних відомствах з невідворотністю покарання [12].

Таким чином, для протидії контрабандним явищам, необхідно вирішити такі завдання:

- встановити жорсткий парламентський та громадський контроль за діями митних та прикордонних органів і забезпечити покарання за корупційні діяння;

- оптимізувати ставки ввізного мита, акцизного податку та ПДВ з урахуванням забезпечення необхідного рівня захисту внутрішнього ринку;

- спростити процедуру митного оформлення товарів;

- раціоналізація процесу митного оформлення транспортних вантажів шляхом зменшення кількості бюрократичних процедур, скорочення часу на їх проведення на засадах автоматизації, використання спеціалізованих пристроїв, обладнання та програмного забезпечення, мінімізації контактів між працівниками митниці та безпосередніми перевізниками вантажів;

- забезпечити взаємодію органів СБУ, МВС, Державної прикордонної служби України, а також правоохоронних і контролюючих органів суміжних держав та митних і податкових органів ДФС для обміну інформацією;

- забезпечити технічне обслуговування митниць сучасними засобами митного контролю, тобто встановити системи відеоспостереження, електронні ваги, прилади для сканування тощо;

- сприяти розвитку кінологічної служби та застосувати пошукові методики виявлення наркотиків, засновані на міжнародному досвіді;

- декриміналізація окремих аспектів контрабанди шляхом легалізації деяких видів діяльності, що мають низький рівень суспільної небезпеки, формування механізмів і стимулів для детінізації контрабандних потоків, використання інструментів митної амністії, створення суб'єктами господарювання прозорих схем ведення зовнішньоторговельної діяльності;

- провадження цілеспрямованої послідовної інформаційної політики запобігання розвитку контрабандної діяльності, що має на меті популяризацію легального ведення бізнесу, роз'яснення серед населення антисоціального характеру контрабанди та невідворотності настання відповідальності за її вчинення»

- види аналогів наркотичних засобів для тренування собак, оскільки тренування проводяться із застосуванням замінників, які за запахом відрізняються від оригіналу;

- висвітлювати в засобах масової інформації дії органів державної влади, пов'язані з боротьбою із контрабандою та порушеннями митних правил.

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене, контрабанда — це фактично звільнення імпортованих товарів від будь-яких податків і зборів на території України. Імпортер, отримавши відшкодування ПДВ в середньому на рівні 20% при вивезенні продукції з країни походження та сплативши близько 5%, в якості трансакційних витрат на нелегальну доставку продукції в Україну, автоматично набуває непомірної конкурентної переваги над вітчизняним виробником.

Український бізнес, навіть якщо знаходиться в абсолютній тіні, все одно поступається контрабандному імпорту. Будь-яка влада, що переймається захистом інтересів держави і суспільства, змушена приділяти значну увагу питанням протидії контрабанді, у тому числі й шляхом її правової заборони та встановлення відповідальності за її порушення, а також створення належних правових механізмів сприяння легальному переміщенню через її митний кордон товарів, валюти, цінностей, іншого майна та предметів,

щодо яких встановлюються особливі правила переміщення.

Тому, для успішної боротьби з таким соціально небезпечним явищем, як контрабанда, необхідно розробляти нормативно-правові акти щодо покращення координації та співпраці між митними та правоохоронними органами України, а також оновлювати нормативно-правову базу, якою буде регламентовано порядок виявлення та попередження контрабанди та порушень митних правил.

Література:

1. Волошин В. І. Боротьба з контрабандою на прикордонних територіях як інструмент зміцнення економічної безпеки держави. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 4. С. 56–63. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20144\(108\)/sep20144\(108\)_05_6_VoloshynVI.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20144(108)/sep20144(108)_05_6_VoloshynVI.pdf).
2. Бусол О. Ю., Ложкін В. Ю. Стан боротьби з контрабандою та порушенням митних правил в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. Вип. 18. С. 40-50.
3. Допілко В. О., Явдошук Р. В. Правові засоби протидії контрабанді та порушенням митних правил на транспорті: сучасний стан. *Lex portus*. № 4 (18). 2019. С. 90–104.
4. Юрченко В. О. Кримінологічна характеристика запобігання контрабанді в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Ч. 2. С. 209–212.
5. Дячкін О. П. Суспільна небезпечність контрабанди і правова відповідальність за її вчинення. *Форум права*. № 1. 2012. С. 281–288. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_44.
6. Кекіш І. П. Зарубіжний досвід використання митного контролю у протидії контрабанді товарів. *Економіка та митно-правові відносини*. Вип. 11–12. 2019. С. 48–57.
7. Османова Д., Жаксыбекова Ф. Контрабанда і ее влияние на развитие национальной экономики. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. №5(143). С. 426-431.
8. Офіційний сайт Державної статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Допілко В. О., Явдошук Р. В. Правові засоби протидії контрабанді та порушенням митних правил на транспорті: сучасний стан. URL : https://lexportus.net.ua/vipusk-4-2019/dopilko_v_o_yavdoshchuk_r_v_pravovi_zasoby_prottydii_kontrabandi_ta_porushenniam_mytnykh_pravyl_na_transporti_suchasnyi_stan.pdf.
10. Волошин В. І. Боротьба з контрабандою на прикордонних територіях як інструмент зміцнення економічної безпеки держави. URL :

[http://ird.gov.ua/sep/sep20144\(108\)/sep20144\(108\)_05_6_VoloshynVI.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20144(108)/sep20144(108)_05_6_VoloshynVI.pdf).

11. Лугіна Н. А., Жук Ю. О. Організаційно-правові засоби боротьби з контрабандою. URL : http://www.legalnovels.in.ua/journal/13_2021/19.pdf.

12. Литвин М. М. Прикордонна безпека України: етапи становлення, проблеми і перспективи. *Національна безпека: український вимір*. 2008. Вип. 1–2(20–21). С. 41–46. URL: dpsu.gov.ua/upload/file/26.pdf.

13. Гуцул І. А. Митна політика зарубіжних країн: навчальний посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 198 с.

14. Мота А. Ф. Боротьба з контрабандою в діяльності Державної прикордонної служби України: організаційно-правові та процесуальні аспекти. *Форум права*. 2018. С. 374–379.

References:

1. Voloshyn, V. I. (2014), “Combating smuggling in border areas as a tool to strengthen the economic security of the state”, *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 4, pp. 56–63, retrieved from : [http://ird.gov.ua/sep/sep20144\(108\)/sep20144\(108\)_05_6_VoloshynVI.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20144(108)/sep20144(108)_05_6_VoloshynVI.pdf).
2. Busol, O. Yu. and Lozhkin, V. Yu. (2008), “The state of the fight against smuggling and violation of customs rules in Ukraine”, *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiiei (teoriia i praktyka)*, vol. 18, pp. 40-50.
3. Dopilko, V. O. and Yavdoshchuk, R. V. (2019), “Legal means of countering smuggling and violation of customs rules on transport: current status”, *Lex portus*, № 4 (18). 2019. С. 90–104.
4. Yurchenko, V. O. (2017), “Criminological characteristics of smuggling prevention in Ukraine”, *Aktualni problemy vitchyznianoj yurysprudentsii*, part. 2, pp. 209–212.
5. Diachkin, O. P. (2012), “Public danger of smuggling and legal responsibility for its commission”, *Forum prava*, № 1, pp. 281–288, retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_44.
6. Kekish, I. P. (2019), “Foreign experience in the use of customs control in combating smuggling of goods”, *Ekonomika ta mytno-pravovi vidnosyny*, vol. 11–12., pp. 48–57.
7. Osmanova, D. and Zhaksibekova, F. (2013), “Smuggling and its impact on the development of the national economy”, *Aktualni problemy ekonomiky*, №5(143), pp. 426-431.
8. The official site of the State Statistics of Ukraine, retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Dopilko, V. O. and Yavdoshchuk, R. V. (2019), retrieved from : https://lexportus.net.ua/vipusk-4-2019/dopilko_v_o_yavdoshchuk_r_v_pravovi_zasoby_prottydii_kontrabandi_ta_porushenniam_mytnykh_pravyl_na_transporti_suchasnyi_stan.pdf.
10. Voloshyn, V. I. (2021), Combating smuggling in border areas as a tool to strengthen the economic security of the state, retrieved from :

[http://ird.gov.ua/sep/sep20144\(108\)/sep20144\(108\)_05_6_VoloshynVI.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20144(108)/sep20144(108)_05_6_VoloshynVI.pdf).

11. Luhina, N. A. and Zhuk, Yu. O. (2021), “Organizational and legal means of combating smuggling”, retrieved from : http://www.legalnovels.in.ua/journal/13_2021/19.pdf.

12. Lytvyn, M. M. (2008), “Border security of Ukraine: stages of formation, problems and prospects”, *Natsionalna bezpeka: ukrainskyi vymir*, vol. 1–2(20–21), pp. 41–46, retrieved from : dpsu.gov.ua/upload/file/26.pdf.

13. Hutsul, I. A. (2018), *Митна політика зарубіжних країн* [Customs policy of foreign countries], TNEU, Ternopil, Ukraine, 198 p.

14. Mota, A. F. (2018), “Combating smuggling in the activities of the State Border Guard Service of Ukraine: organizational, legal and procedural aspects”, *Forum prava*, pp. 374–379.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2021 р.

РОЗДІЛ 9. ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 330.341.1:338.2:338.45:330.3

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-219-227

ВПРОВАДЖЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В ІНВЕСТИЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ

Алькама В.Г.¹, Кириченко О.С.²

¹ д.е.н., професор, завідувач кафедри управлінських технологій, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: Alkema@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2014-4584>

² к.е.н., доцент кафедри управлінських технологій, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail.: OK872@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5244-832>

IMPLEMENTATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS IN INVESTMENT SUPPORT OF INNOVATIVE INDUSTRY DEVELOPMENT

Alkema Viktor¹, Kirichenko Oksana²

¹ Doctor of science (Economics), professor, head of the management technologies department, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: Alkema@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2014-4584>

² PhD (Economics), associate professor of management of technology department, «KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail.: OK872@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5244-8323>

Анотація. У статті досліджено перспективи впровадження публічно-приватного партнерства в інвестиційному забезпеченні інноваційного розвитку промисловості. Метою статті є дослідження перспектив впровадження публічно-приватного партнерства в інвестиційному забезпеченні інноваційного розвитку промисловості. Визначено провідну роль держави, яка створює передумови, формує нормативно-правовий та інституційний базис на засадах якого відбувається впровадження публічно-приватного партнерства і забезпечується успішна реалізація спільних програм. Розроблено механізм формування інституційного базису впровадження публічно-приватного партнерства, що є ефективним механізмом залучення до процесів взаємодії та інвестиційних процесів суспільства, громад і громадян країни. Виявлено необхідність одночасної комплексної реалізації значної кількості державних цільових програм, та безпосередньо інноваційно-інвестиційних проектів модернізації що потребує залучення та акумулювання значних обсягів фінансових інвестиційних ресурсів і не може здійснюватися за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, чи окремих промислових підприємств. Визначено, що механізм формування інституційного базису впровадження публічно-приватного партнерства, із визначенням основних принципів його формування та дії, суб'єктів-учасників, їх функцій в спільних діях, дає можливість сформулювати в країні поле взаємодії суспільства, держави, наукових, фінансових інститутів, промисловості, бізнесу і забезпечить реалізацію цільових державних проектів та програм модернізації промисловості із залученням та цільовим спрямуванням як зовнішніх так і внутрішніх інвестиційних, інноваційних, фінансових, матеріальних ресурсів. Визначено основні принципи механізму формування інституційного базису впровадження публічно-приватного партнерства: узгодженості інтересів держави та приватних партнерів; верховенства права, стратегічної цільової орієнтованості, інформаційної відкритості і прозорості, пріоритетності суспільних інтересів, соціальної відповідальності бізнесу, ефективності бюджетних витрат забезпечення вищої ефективності діяльності, забезпечення державного контролю.

Ключові слова: публічно-приватне партнерство, промисловість, інвестиційне забезпечення, інноваційний розвиток, механізми венчурного фінансування, Індустрія 4.0.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 12

Annotation. The article discusses the prospects for the introduction of public-private partnerships in investment support for the innovative development of industry. The leading role of the state that creates preconditions is determined, forms a regulatory and institutional basis on the basis of which the public-private partnership is implemented and the successful implementation of joint programs is ensured.

The mechanism of formation of the institutional basis for the implementation of public-private partnerships has been developed, which is an effective mechanism for involving in the processes of interaction and investment processes of society, communities and citizens of the country. The need for simultaneous comprehensive implementation of a significant number of state target programs and directly innovation and investment modernization projects, which requires attracting and storage of significant amounts of financial investment resources and cannot be carried out at the expense of state and local budgets or individual industrial enterprises, has been identified. It is determined that the mechanism of formation of the institutional basis for the implementation of public-private partnerships, with the definition of the basic principles of its formation and action, subjects-participants, their functions in joint actions, makes it possible to form in the country a field of interaction between society, the state, scientific, financial institutions, industry, business and will ensure the implementation of targeted state projects and programs for the modernization of industry with the involvement and purpose of both external and internal investment, innovative, financial, material resources. The basic principles of the mechanism of formation of the institutional basis for the implementation of public-private partnerships are defined: coordination of interests of the state and private partners; the rule of law, strategic targeted focus, information openness and transparency, priority of public interests, social responsibility of business, effectiveness of budget expenditures to ensure higher efficiency of activities, ensuring state control.

Key words: public-private partnership, industry, investment support, innovative development, venture finance mechanisms, Industry 4.0.

Formulas:0; fig.: 0;tabl.: 0; bibl.: 12

Постановка проблеми. Впровадження процесів інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку промисловості України в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції та досягнення реальних структурних змін в промисловості, потребує залучення та використання значних обсягів фінансових, інвестиційних ресурсів. Водночас, держава з ресурсами бюджету та окремі промислові підприємства із власними достатньо обмеженими фінансовими ресурсами вирішити ці питання самостійно не зможуть. Зміни, прогресивні структурні зрушення, впровадження модернізації та перехід на новий рівень техніко-технологічного і як результат економічного розвитку промисловості загалом є найбільш ефективним саме за умови впровадження кардинального техніко – технологічного оновлення переважної більшості підприємств за короткий період часу.

Саме внаслідок цього виникає та поширюється ефект синергії, при якому кількісні техніко-технологічні, економічні зміни в функціонуванні підприємств дають нову якість системи та забезпечується загальний перехід промислового комплексу країни на новий рівень техніко-технологічного розвитку на засадах цифровізації та інтелектуалізації операційних та логістичних процесів, впровадження «розумного виробництва» та інших провідних технологій Четвертої промислової революції. Завданням такого

«технологічного прориву» можливо лише за умови, що зміни будуть відбуватися масштабно, із одночасною реалізацією декількох державних цільових програм та проектів інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку та впровадження процесів новітньої модернізації промисловості. Але таке потужне концентроване в часі впровадження змін потребує залучення значних обсягів інвестиційних фінансових ресурсів, якими жоден із безпосередніх учасників чи зацікавлених в економічному розвитку сторін не володіють.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання перспектив впровадження публічно-приватного партнерства в інвестиційному забезпеченні інноваційного розвитку промисловості досліджували у своїх працях провідні вітчизняні та зарубіжні науковці: Варнавский В. [1], Головінов О. [2], Грищенко С. [3], Джусов О. [4], Зайдель М. [5], Кузьмін О. [6], Куліков А. [7], Павлюк К. [8], Поручник А. [9], Устименко В. [10], Циганкова М. [11], Шарингер Л. [12] та інші. Науковцями ґрунтовно досліджено механізми та процеси впровадження публічно-приватного партнерства в інвестиційному забезпеченні інноваційного розвитку промисловості.

Аналіз наукових досліджень та публікацій дав можливість дослідити існуючі концептуальні та методичні засади формування та впровадження публічно-

приватного партнерства в розробці та впровадженні інновацій, підтримці та фінансовому забезпеченні розвитку проектів в провідних країнах світу, де цей механізм активно застосовується проте незважаючи на значну кількість публікацій практично не дослідженим залишилося питання про перспективи впровадження публічно-приватного партнерства з метою організації спільних дій та спрямованих на реалізацію інвестиційних, інноваційних проектів розвитку промисловості.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження перспектив впровадження публічно-приватного партнерства в інвестиційному забезпеченні інноваційного розвитку промисловості.

Викладення основного матеріалу дослідження. Основою дослідження перспектив впровадження механізму публічно-приватного партнерства в інвестиційному забезпеченні інноваційного розвитку промисловості є розумінням сутності та концептів самого поняття публічно-приватного партнерства. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку, фінансування розробки та впровадження інноваційних проектів оновлення промисловості потребує вирішення стратегічних завдань створення та впровадження механізмів які дали б можливість здійснити масове залучення та акумулювання фінансових, інвестиційних, інноваційних, кадрових, техніко-технологічних ресурсів держави, органів місцевого самоврядування, самих промислових підприємств, бізнесу, структур та організацій наукової, інноваційної сфери, інвестиційних компаній та структур банківського сектору, вітчизняних та іноземних інвесторів, інститутів міжнародної підтримки та суспільства, громадськості. Вирішення таких стратегічних для економіки країни загалом та для подальшого функціонування і розвитку промисловості питань, потребує впровадження та розвитку механізмів державно-приватного партнерства, а враховуючи масштаб майбутніх

перетворень та потенційну зацікавленість в них всіх громадян країни, суспільства – публічно-приватного партнерства, що можливо із розвитком інститутів спільного інвестування і основоположної ролі держави у створенні інституційного середовища для їх функціонування та розвитку.

Таким чином, інвестиційне забезпечення розробки та реалізації інноваційних проектів необхідних для розвитку промисловості країни актуалізує питання створення та впровадження механізмів публічно-приватного партнерства, що дали б можливість акумулювати об'єднати та спрямувати зусилля не тільки держави та безпосередньо бізнесу, промислових підприємств всіх форм власності але й громад, приватних осіб, загалом суспільства до фінансування інноваційно-інвестиційних проектів розробки, впровадження технологій та модернізації промисловості.

В світовій економічній практиці достатньо широкого застосування набули механізми державно-приватного партнерства, що характеризуються об'єднанням спільних зусиль держави в особі державних органів та структур, державних органів місцевого самоврядування та підприємства всіх форм власності, приватного бізнесу. Публічно-приватне партнерство є більш широкою формою взаємодії яка здатна об'єднати ресурси, зусилля не лише держави в особі державних та місцевих органів влади та бізнесу, але й організацій науково-технічної сфери, міжнародних інститутів, а також загалом громади, суспільства.

Кожна з груп учасників публічно-приватного партнерства як суб'єктів взаємодії виконує певні функції, а разом в рамках кооперації та взаємодії вони здатні сформувати ресурси інвестиційно-інноваційного забезпечення та практичної реалізації державних цільових програм розвитку промисловості.

Державні законодавчі органи влади здійснюють законодавчу функцію яка полягає в прийнятті необхідних для

розвитку промисловості законодавчих змін, прийняття нових законів та внесення змін до норм діючого законодавства, а саме податкового, митного законодавства з метою стимулювання впровадження інвестиційно-інноваційних процесів. Організаційна функція державних органів виконавчої влади полягає в організації роботи інститутів та створенні інституційного середовища необхідного для активного розвитку інвестиційної, інноваційної діяльності. Держава виступає головним регулятором інвестиційно-інноваційних процесів взаємодії та співпраці учасників в рамках публічно-приватного партнерства, виконує регуляторну функцію в управлінні економічними процесами. Важливою є стимулююча функція держави та широке впровадження інструментарію державної інноваційної політики в активуванні та стимулюванні здійснення підприємствами інноваційної та інвестиційної діяльності, мотивуванні та стимулюванні всіх учасників взаємодії в рамках публічно-приватного партнерства. Не менш вагомим є здійснення державою функцій контролю процесів функціонування та діяльності інститутів та учасників у взаємодії в рамках публічно-приватного партнерства.

В сучасних суспільно-політичних умовах зростає роль та значення органів місцевого самоврядування не тільки як органів державної влади на місцях а й як представників, що відображають інтереси громади, населення певному міста чи регіону. Саме тому зростає роль та значення органів місцевого самоврядування у впровадженні процесів розвитку промисловості, здійснення інноваційної діяльності, оскільки реалізація тих чи інших дій, безпосередня розбудова підприємств, впровадження інвестиційно-інноваційних проектів розвитку промисловості та розбудова нових промислових та інноваційних об'єктів, інноваційної інфраструктури здійснюється та реалізуються на місцях і потребує сприяння та підтримки органів місцевого самоврядування, саме тому органи місцевого самоврядування

покликані виконувати організаційну, стимулюючу, контролюючу та об'єднуючу функції.

Промислові підприємства всіх форм власності, бізнес-структури виступають безпосередніми учасниками публічно-приватного партнерства розбудовуючи об'єкти чи здійснюючи техніко-технологічне оновлення, модернізацію виробництв, впровадження у промислове виробництво інноваційних продуктів чи інноваційних процесів, і подальше просування комерціалізацію інновацій, а також подальший експорт інноваційних продуктів.

Суб'єкти інноваційної сфери науково-дослідні інститути, лабораторії, інноваційні підприємства, організації, установи виконують важливу роль безпосередньо створюючи інноваційні продукти, процеси, технології, матеріали та забезпечуючи інтеграцію наукових знань інновацій для їх подальшого промислового впровадження. Основоположними функціями цих організацій є науково-дослідна функція з проведення фундаментальних, прикладних досліджень, науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, розробка інноваційних продуктів, процесів, формування і накопичення нових наукових знань, їх суспільну популяризацію, оприлюднення, інтегрування в освітнє середовище через співпрацю та взаємодію науково-освітньої сфери та участі у підготовці кадрових ресурсів нової якості необхідних для роботи промислових підприємств та впровадження технологій Четвертої промислової революції, формування, зміцнення кадрового, інтелектуального потенціалу країни.

Основною функцією яка покладена на фінансові та інвестиційні структури, інвестиційні компанії, банки, фінансові та інвестиційні фонди, венчурні фонди та венчурні компанії як учасників публічно-приватного партнерства є функція інвестиційного забезпечення практичної реалізації інноваційно-інвестиційних проектів в рамках реалізації державних

цільових програм розвитку промисловості країни.

Міжнародні організації інвестори, які здійснюють підтримку публічно-приватного партнерства – це в першу чергу Європейський банк реконструкції та розвитку та Європейська група Світового банку. Крім цього активну діяльність в цій сфері здійснюють консультативна інституція з підтримки публічно-приватної інфраструктури (Public-Private Infrastructure Advisory Facility – PPIAF), інституції з впровадження Програми підготовки інфраструктурних проєктів ЄБРР (IPPF), Глобальної інфраструктурної програми (GIF). Технічна допомога у розбудові та впровадженні процесів публічно-приватного партнерства за такими напрямками як надання грантів за визначеними цими організаціями секторами та фінансовий інжиніринг може здійснюватися з залученням коштів Структурних фондів ЄС. Таким чином, міжнародні організації в середовищі публічно-приватного партнерства здатні виконувати інвестиційну функцію, а також сприяти інтеграції інноваційної діяльності та продукції вітчизняних виробників на міжнародні ринки, сприяти трансферу технологій.

Суспільство, громади як учасники публічно-приватного партнерства виконують інвестиційну функцію пов'язану із безпосереднім інвестуванням населення через інвестиційні компанії, фонди у процеси реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів – венчурному фінансуванні. Ринкова, соціальна функції полягають у тому, що суспільство, громади є безпосередніми учасниками процесів впровадження інвестиційно-інноваційних проєктів якщо вони є працівниками промислових підприємств чи жителями тих регіонів де ці проєкти будуть фізично здійснюватися. Функція споживання полягає у тому, що соціальне середовище, населення України, як споживачі, формують внутрішній ринок країни та визначають обсяги та попит на споживання товарів, за умови цілеспрямованого проведення відповідних

інформаційних компаній спрямованих на активування підтримки вітчизняних виробництв, продукції вітчизняних виробників із зростанням внутрішнього ринку споживання високо та середньо технологічних товарів промислових підприємств України, що забезпечить можливості до зростання обсягів промислового виробництва.

Основними принципами механізму формування інституційного базису впровадження публічно-приватного партнерства повинні стати принципи: узгодженості інтересів держави та приватних партнерів; верховенства права, стратегічної цільової орієнтованості, інформаційної відкритості і прозорості, пріоритетності суспільних інтересів, соціальної відповідальності бізнесу, ефективності бюджетних витрат забезпечення вищої ефективності діяльності, забезпечення державного контролю.

Одним із основоположних принципів на засадах якого має здійснюватися публічно-приватне партнерство є принципи узгодженості інтересів держави та приватних партнерів, адже інтересами держави є забезпечення державності, незалежності, стабільності та розвитку економічної системи країни, її перетворення на високотехнологічну державу з високим рівнем промислового розвитку та соціального забезпечення, безпеки її громадян. В особі держави реалізується загальнодержавні та загальні суспільні інтереси. Приватний бізнес зацікавлений в першу чергу в отриманні прибутку, в тому числі і за рахунок оновлення, зростання техніко-технологічних потужностей, впровадження нових інноваційних технологій, що разом призводить до зростання конкурентоспроможності виробленої продукції та послуг як на внутрішньому так і на зовнішніх ринках, що забезпечує економічну стабільність, прибутковість та подальший розвиток.

Таким чином, ключовими точками взаємодії держави в особі державних органів та органів місцевого

самоврядування та бізнесу мають стати необхідність забезпечення стабільності та розвитку. Це об'єднуючі цінності які мають стати основою публічно-приватного партнерства і допоможуть розбудувати та впровадити механізм взаємодії держави, бізнесу та інших структур та організацій в середовищі публічно-приватного партнерства.

Налагодження діалогу, а потім тісної співпраці та взаємодії з знаходженням компромісу та узгодженням економічних інтересів всіх сторін є основою у формуванні середовища публічно-приватного партнерства.

Базовим принципом формування інституційного базису публічно-приватного партнерства є верховенство права. Провідна роль у впровадженні цього принципу належить саме державі, бо в основі всіх процесів та дій має стояти закон. Важливим завданням держави її законодавчих органів є формування законодавчих норм для ініціювання процесів публічно-приватного партнерства та законодавчих актів, які визначили б та регулювали діяльність, механізми публічно-приватного партнерства. Всі відносини та взаємодія учасників в процесі публічно-приватного партнерства, розбудова інститутів взаємодії та участь в них суб'єктів повинна бути визначена нормами закону, здійснюватися відповідно до норм чинного законодавства. Це забезпечить правову основу і водночас безпеку процесів взаємодії дотримання прав та інтересів всіх учасників.

Наступним основоположним принципом є стратегічна цільова орієнтованість всіх дій в процесах публічно-приватного партнерства. Інвестиційно-інноваційне забезпечення промисловості країни в умовах переходу до технологій Четвертої промислової революції потребують реалізації комплексу державних цільових програм реалізація яких дасть можливість досягнути загальної стратегічної для держави, економіки та суспільства мети: забезпечення потужного високотехнологічного економічного

розвитку країни, її промисловості та переходу соціально-економічної системи країни на новий високий рівень еволюціонування та розвитку.

Важливим є принцип інформаційної відкритості прозорості, адже поле публічно-приватного партнерства потребує створення сприятливого інвестиційного клімату для дії внутрішніх та зовнішніх інвесторів, забезпечення належного рівня довіри між учасниками, безпеки фінансових, інвестиційних операцій і в цьому аспекті важлива роль відведена державі в забезпеченні безпеки законності, недопущення проявів корупції чи монополізації ринків.

Слід зазначити, що технології Четвертої промислової революції з масовою цифровізацією та інформатизацією суспільно-економічних процесів та дій дають можливість повною мірою реалізувати цей принцип та зробити всі процеси взаємодії відкритими, гласними, прозорими, з дотриманням безпеки та прав учасників.

Принцип пріоритетності суспільних інтересів визначає пріоритети переваги досягнення загальних суспільних цінностей: незалежності, безпеки, стабільності, розвитку, і акцентує увагу на загальній цінності процесів модернізації промисловості, що значно розширює ціннісно-суспільні орієнтири і питання промислового розвитку перестає бути лише питанням власників цих підприємств чи її працівників воно стає складовою суспільних процесів, консолідує суспільство з метою здійснення загальних економічних змін, що призводить до покращення життя кожного громадянина країни.

Принцип соціальної відповідальності бізнесу, зазначає, що бізнес як учасник публічно-приватної взаємодії стає партнером держави у вирішенні соціальних, економічних питань і разом із залученням інших учасників цього партнерства вони поєднують зусилля та спрямовують їх на досягнення визначеної мети. Водночас, самі технології Четвертої промислової революції з активним

впровадженням біотехнологій, штучного інтелекту, використання альтернативних джерел енергії спрямовані на соціалізацію, екологізацію процесів, зростання безпеки та зменшення витрат в виробництві продукції та послуг і відповідно спрямовані не лише на створення додаткової вартості а і на суспільно-економічне благо.

Принцип ефективності бюджетних витрат визначає, що впровадження публічно-приватного партнерства спрямоване на досягнення більшої ефективності витрат з державного та місцевого бюджетів на здійснення економічних та соціальних перетворень.

Принцип забезпечення вищої ефективності діяльності визначає пріоритети отримання більш високої ефективності від реалізації інвестиційно-інноваційних проектів в рамках реалізації державних цільових програм загалом, для всіх учасників зацікавлених сторін цього партнерства, з одночасним розподілом відповідальності та загальним зменшенням витрат завдяки високому рівню цілеспрямованості промисловості та координації дій учасників та з використанням стимулюючих та мотивуючих інструментів державної фінансової, інвестиційної, митної, податкової політики.

Одним із основоположних принципів здійснення формування інституційного базису впровадження публічно-приватного партнерства є принцип забезпечення державного контролю. Загалом при організації діяльності, активність учасників та безпека, ефективність впровадження механізму публічно-приватного партнерства значною мірою залежать від розбудови і налагодження роботи ефективних механізмів державного контролю за взаємодією всіх учасників, з дотриманням ними законності і ефективності дій спрямованих на реалізації державних цільових програм, використання інвестиційних та інших ресурсів. Держава через механізми контролю має виступати не лише учасником публічно-приватного

партнерства вона має виступати гарантом дотримання законів, правил та норм та взятих на себе зобов'язань всіх учасників публічно-приватного партнерства. Вона має стати гарантом безпеки та прозорості цієї співпраці для інвесторів та учасників внутрішнього ринку, бізнесу, громад, суспільства, наукових організацій та установ та міжнародних інститутів учасників цього партнерства.

Узагальнений механізм формування інституційного базису впровадження публічно-приватного партнерства, із визначенням основних принципів його формування та дії, суб'єктів-учасників, їх функцій в спільних діях, дасть можливість сформувати в країні поле взаємодії суспільства, держави, наукових, фінансових інститутів, промисловості, бізнесу і забезпечить реалізацію цільових державних проектів та програм розвитку промисловості із залученням та цільовим спрямуванням як зовнішніх так і внутрішніх інвестиційних, інноваційних, фінансових, матеріальних ресурсів. Провідну роль у цьому процесі відіграє держава оскільки саме держава створює передумови, формує нормативно-правовий та інституційний базис на засадах якого відбувається впровадження публічно-приватного партнерства і забезпечується успішна реалізація спільних програм.

Результати сучасних досліджень свідчать, що розвиток промисловості країни за засадах технологій Четвертої промислової революції можливий та ефективний із впровадженням державних цільових програм кожна з яких є невід'ємною складовою комплексних системних дій та напрямів, що мають стратегічне значення для забезпечення майбутнього перспективного розвитку промислового виробництва та переходу економічної системи країни на новий високотехнологічний рівень.

Отже, держава, державні органи для реалізації програм публічно-приватного партнерства повинні здійснити зміни, удосконалення чинного законодавства з визначенням підстав та умов за яких це партнерство повинно впроваджуватися,

створити чи ініціювати створення нових інститутів підтримки публічно-приватного партнерства, розробити механізми забезпечення їх подальшого функціонування та механізми здійснення самого партнерства. Загалом публічно-приватне партнерство в широкому розумінні повинно поєднувати різні за структурою та обсягами ресурси такі як інвестиційні, фінансові ресурси, матеріальні ресурси, інноваційні нематеріальні ресурси, в тому числі результати проведення фундаментальних, прикладних досліджень, винаходи, технологій, патенти, ліцензії ресурси, проте найбільш потужним та загальним ресурсом який має бути об'єднаними та спрямованими на реалізацію державних цільових програм розвитку промисловості є інвестиційні ресурси.

Висновки. Особливістю розробленого механізму формування інституційного базису впровадження публічно-приватного партнерства є: диверсифікація кола учасників, за рахунок залучення до процесів взаємодії та інвестиційних процесів суспільства, громад і громадян країни; одночасна комплексна реалізація в просторі та часі значної кількості державних цільових програм яка потребує залучення та акумулювання значних обсягів фінансових інвестиційних ресурсів і не може здійснюватися лише за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів; наявність основних принципів його формування та дії, суб'єктів-учасників, їх функцій в спільних діях. Водночас, бізнес структури, самі підприємства промисловості, енергетичної сфери в переважній більшості не мають власних фінансових ресурсів необхідних для впровадження значних технологічних змін, а реалізація окремих інвестиційно-інноваційних проектів окремими підприємствами не дає потужного синергетичного ефекту, який необхідний для здійснення техніко-технологічного прориву в розвитку вітчизняної промисловості. Існуючі інвестиційні компанії вітчизняні та міжнародні суб'єкти не впроваджують активних дій щодо

інвестування в промисловість та не зацікавлені в таких інвестиціях, а банківський сектор та банківське кредитування інвестиційно-інноваційних проектів протягом 2008-2020 рр. було фактично згорнутим. Іноземні інвестори спрямовують свої інвестиції переважно у власні підприємства через прямі інвестиції, що гарантує можливість повернення та є значно менш ризиковими.

Таким чином, як вже зазначалося, в розгляді механізмів венчурного фінансування особливого значення набуває необхідність активування внутрішньої співпраці та взаємодії та акумулювання внутрішніх інвестиційних ресурсів при одночасному залучення до співпраці міжнародних організацій та міжнародних інвесторів. Крім впровадження нових інструментів фінансової підтримки, інвестування, механізми публічно-приватного партнерства дають можливість оптимально розподілити ризики між державними та приватними партнерами, що дає можливість зменшити вартість впровадження самих проектів в межах реалізації державних цільових програм.

Представлений механізм включає участь держави, органів місцевого самоврядування, підприємств промисловості, бізнесу, суб'єктів інноваційної сфери, фінансових, інвестиційних організацій та структур, міжнародних інвесторів, суспільства та громади. Кожен із цих учасників виконує певні функції та зацікавлений в реалізації економічних інтересів за застосуванням цього механізму. Така співпраця дає можливість розбудувати поле інвестиційної взаємодії – середовище публічно-приватного партнерства в межах якого відбувається кооперація та взаємодія суб'єктів в рамках реалізації державних цільових програм розвитку промисловості.

Впровадження механізму формування інституційного базису впровадження публічно-приватного партнерства, із визначенням основних принципів його формування та дії, суб'єктів-учасників, їх

функцій в спільних діях, дасть можливість сформулювати в країні поле взаємодії суспільства, держави, наукових інститутів, промисловості, бізнесу і забезпечить реалізацію цільових державних проєктів та програм модернізації промисловості із залученням та цільовим спрямуванням як зовнішніх так і внутрішніх інвестиційних, інноваційних, фінансових, матеріальних ресурсів.

Література:

1. Варнавский В. Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски. Москва : Наука, 2005. 315 с.
2. Головінов О. М. Механізм приватно-державного партнерства. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. Випуск 34–3 (138). 2008. С. 10–16
3. Грищенко С. Підготовка та реалізація проєктів публічно-приватного партнерства. Київ : ФОП Москаленко, 2011. 140 с.
4. Джусов О. А. Інноваційний розвиток світової економіки: інвестиційний аспект: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2009. 278 с.
5. Зайдель М. І. Публічно-приватне партнерство: європейський досвід та українські реалії. *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна*. 2012. №. 20. С. 152-158
6. Кузьмін О. Є., Літвін І. В. Венчурні організації в машинобудуванні: види та тенденції розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. №1(91). С.126-135
7. Куліков А. І. Аналіз зарубіжного досвіду механізмів реалізації державно-приватного партнерства. *Держава та регіон*. 2012. №2. С. 20-28.
8. Павлюк К. В. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2010. Вип. 17. С. 48
9. Поручник А. М., Антонюк Л. Л. Венчурний капітал: зарубіжний досвід та проблеми становлення в Україні: монографія. Київ : КНЕУ, 2000. 172 с.
10. Устименко В., Джабраїлов Р. Проблеми та перспективи впровадження державно-приватного партнерства у відносини у сфері господарювання. *Схід*. 2011. Вип. 1 (108). С. 175-178
11. Циганкова М. О. Ідентифікація інвестиційного партнерства держави та бізнесу. *Економіка і прогнозування*. 2006. Вип. 2. С. 101–116.
12. Шарингер Л. Новая модель инвестиционного партнерства государства и частного сектора. *Мир перемен*. 2004. Вип. 2. С. 13

References:

1. Varnavsky`j, V. G. (2005), *Partnerstvo gosudarstva i chastnogo sektora: formy, proekty, riski* [Partnership between the state and the private sector: forms, projects risks], Nauka, Moscow, Russia, 315 p.
2. Golovinov, O. M. (2008), “The mechanism of public-private partnerships”, *Naukovi praci Donecz`kogo nacional`nogo texnichnogo universy`tetu*. №34–3 (138), pp. 10–16.
3. Hryshenko, S. M. (2011), *Pidhotovka ta realizatsiia proektiv publichno-pryvatnoho partnerstva: prakt. posib. dlia orhaniv mistsev. vlady ta biznesu* [Preparation and implementation of public-private partnership projects: practical guide for local authorities and business] Moskalenko, Kyiv, Ukraine, 140 p.
4. Dzhusov, O. (2009), *Innovacijnij rozvitok svitovoyi ekonomiki: investicijnij aspekt* [Innovative development of the world economy: Investment Dimension], Yugo-Vostok, Doneck, 278 p.
5. Zajdel, M. I. (2012), “Public-private partnership: European experience and Ukrainian realities”, *Visnyk Kharkivs`koho natsional`noho universytetu imeni VN Karazina*, vol. 20, pp. 152-158.
6. Kuzmin, O. and Litvin, I. (2009), “Business ventures in Engineering: Types and trends of development”, *Aktualni problemi ekonomiki*, №1(91), pp. 126-135.
7. Kulikov, A. I. (2012), “Analysis of foreign experience mechanisms for implementing public-private partnership”, *Derzhava ta region*. No 2, pp.20-28.
8. Pavlyuk, K. V. (2010), “The essence and role of public-private partnership for socio-economic development”, *Naukovi praci KNTU*, № 17, pp. 48.
9. Poruchnik, A. and Antonyuk, L. (2000), *Venchurnij kapital: zarubizhnij dosvid ta problemi stanovlennya v Ukrayini* [Venture capital: foreign experience and problems of formation in Ukraine]. KNEU, Kyiv, Ukraine, 172 p.
10. Ustymenko, V. A and Dzhabrailov, R. A. (2011), “Problems and prospects of implementation of public-private partnership in economic relations”, *Skhid*, vol. 1 (108), pp. 175-178.
11. Cy`gankova, M. O. (2006), “Identification of investment partnership between the state and business”, *Ekonomika i prognozuvannya*. No 2, pp. 101–116.
12. Sharynher, L. (2004), “A new model of investment partnership between the state and the private sector”. *Myr peremen*, vol.2, p. 13.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2021 р.

УДК 372.7

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-228-232

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ДОДАТКОВИХ МОЖЛИВОСТЕЙ МОЛОДІ

Савельєв Є.В.

аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна,
email.: evgen.savelyev@a.krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7441-2938>

NON-FORMAL EDUCATION AS A TOOL FOR THE DEVELOPMENT OF ADDITIONAL OPPORTUNITIES FOR YOUTH

Saveliev Yevhenii

postgraduate student, "KROK" University, Kyiv, Ukrain, email.: evgen.savelyev@a.krok.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7441-2938>

Анотація. У статті досліджуються питання теоретичного представлення визначення поняття неформальної освіти вітчизняними та зарубіжними науковцями; розкрито сутність поняття «неформальна освіта», «формальна освіта», «неформальна освіта» та «інформальна освіта»; досліджено питання впливу неформальної освіти на розвиток додаткових можливостей та проаналізовано досвід застосування підходів неформальної освіти в повсякденному житті. Розглянуті різні варіанти формулювання поняття «формальної освіти», «не формальної освіти» та «інформальної освіти» для закріплення вже існуючих знань та розширення теоретичної бази. Метою статті є вивчення та узагальнення теоретичних засад розвитку неформальної освіти, дослідити вплив неформальної освіти на розвиток можливостей для молоді. Основними завданнями виходячи з мети є: дослідити різні трактування поняття «неформальна освіта». Розкрито питання впливу неформальної освіти на розвиток додаткових можливостей молоді, досліджено одне із головних завдань неформальної освіти - підготовка молоді та дорослих до самостійного життя. З аналізу статті, можна дійти висновку, що у сучасних умовах формальна освіта втрачає свою монополію, так як не дає стопроцентної гарантії інтеграції на ринку праці. Неформальна освіта є однією із сил, яка послаблює цю монополію, пропонуючи альтернативні форми навчання та новий зміст, які допомагають людям пристосуватися до постійних трансформацій суспільства. В багатьох європейських країнах неформальна освіта позиціонується у сфері громадянської освіти і спрямована на створення умов для формування демократично орієнтованого громадянина. Автором проаналізовано та висвітлено вітчизняний та Європейський досвід дослідження різних понять про освіту з метою подальшого використання та впровадження отриманих знань для покращення якості сучасного рівня освіти в Україні.

Ключові слова: неформальна освіта, формальна освіта, інформальна освіта, розвиток, освіта
Формул.: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 8

Annotation. The article investigates the issues of theoretical representation of the definition of non-formal education by domestic and foreign scholars; the essence of the concepts "non-formal education", "formal education", "non-formal education" and "informal education" is revealed; the issue of the impact of non-formal education on the development of additional opportunities is studied and the experience of applying non-formal education approaches in everyday life is analyzed. Various options for formulating the concept of "formal education", "non-formal education" and "informal education" to consolidate existing knowledge and expand the theoretical basis are considered. The aim of the article is to study and generalize the theoretical foundations of non-formal education, to investigate the impact of non-formal education on the development of opportunities for young people. The main tasks based on the goal are: to explore different interpretations of the concept of "non-formal education". The issue of the impact of non-formal education on the development of additional opportunities for young people is revealed, one of the main tasks of non-formal education - the preparation of young people and adults for independent living - is studied. From the analysis of the article, we can conclude that in modern conditions, formal education loses its monopoly, as it does not provide a 100% guarantee of integration into the labor market. Non-formal education is one of the forces that weakens this monopoly by offering alternative forms of learning and new content that help people adapt to the constant transformations of society. In many European countries, non-formal education is positioned in the field of civic education and aims to create conditions for the formation of a democratically oriented citizen. The author analyzes and highlights the domestic and European experience of researching various concepts of education in order to further use and implement the acquired knowledge to improve the quality of modern education in Ukraine.

Key words: Non-formal education, formal education, informal education, development, education.
Formulas: 0; fig.: 0; tab.: 0; bibl.: 8

Постановка проблеми. В останні роки освіти в різних країнах, в тому числі і в Україні, приділяється надзвичайно велика увага. Довгий час формальна освіта була мінімальною, а додаткова освіта поза обов'язковою програмою була доступною тільки небагатьом. Введення в більшості європейських країн стратегії масової освіти (60-70-ті роки 20 ст.) означало, як мінімум, номінальний загальний доступ державних освітніх послуг. Поряд з основною шкільною освітою, держави забезпечили можливість розвиватися та навчатися поза школою, пропонуючи гуртки за інтересами, наприклад, музичний чи спортивний напрямом. Такі форми педагогіки дозволяли заповнювати ніші, не зайняті формальною освітою, і мали добровільний та додатковий характер. Загальний принцип діяльності освітніх систем розвинених країн – це залучення громадянина до навчання, яке триває постійно все, все життя

Розвиток неперервного навчання разом із формуванням суспільства знань стали одним із соціальних наслідків глобалізації та інформатизації. Освіта більше не може обмежуватися кількома роками чи навіть десятиліттями на початку життя людини, оскільки безперервне оновлення інформації вимагає постійного самовдосконалення та навчання для досягнення життєвого успіху.

Проблематику безперервної освіти можна умовно розділити на дві основні сфери. Перша пов'язана з побудовою системи безперервної освіти як частини соціальної практики (соціально-освітній аспект безперервної освіти), друга – із процесом засвоєння людиною нового життєвого, соціального, професійного досвіду. Саме тому в другій половині 90-х років ХХ століття у сфері освіти дорослих було проголошено сполучення принципу безперервності освіти із принципом навчання протягом життя і формуванням суспільства знань. Тим самим зроблена спроба закріпити в суспільній свідомості розуміння взаємної відповідальності суспільства, держави й особистості за розвиток освітніх процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових праць зарубіжних та вітчизняних науковців щодо визначення неформальної освіти охоплює різноманітні категорії освітньої діяльності.

Зокрема, історію, особливості функціонування й перспективи розвитку неформальної освіти дорослих у світовому, європейському та національному вимірах досліджували В. Андрущенко, Т. Десятов, С. Закревська, О. Лазоренко, В. Луговий, Н. Махія; особливості формування неформальної складової освіти студентської молоді розкрито у працях О. Бондаренка, Ю. Деркач, П. Кряжева, Л. Шаповалової; аспектам неформального навчання дітей в системі обов'язкової освіти країн-членів ЄС присвячені роботи К. Боріна, Ю. Закаулова, М. Кічули, Г. Ніколаї; особливості неформальної освіти дітей і учнівської молоді в зарубіжних країнах розглядали О. Биковська (Польща, Словаччина, Білорусь, Росія), Н. Савченко (Польща), В. Стрижалковська (Чехія), І. Петрова (теоретичні основи дозвілля в зарубіжних країнах); порівняння особливостей становлення й розвитку неформальної освіти дітей і молоді у країнах Європейського регіону й Україні викладено в наукових працях Р. Науменко

Водночас комплексі дослідження питання неформальної освіти як інструменту розвитку додаткових можливостей для молоді не дослідженні на достатньому рівні, тому з'являється потреба в дослідженні цього питання та виокремлення окремих понять для подальшого впровадженні підходів в системі освіти України

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення та узагальнення теоретичних засад розвитку неформальної освіти, дослідити вплив неформальної освіти на розвиток можливостей для молоді. Основними завданнями виходячи з мети є: дослідити різні трактування поняття «неформальна освіта».

Викладення основного матеріалу дослідження. У сучасному світі концепції

«навчання протягом життя» стає основною передумовою розвитку суспільства та економіки країни. Ця концепція включає формальну, неформальну та інформальну освіту. Розвинені країни мають тривалий період становлення та розвитку системи освіти. Проте, виклики сьогодення спонукають до розгляду низки аспектів та питань щодо освіти. Зокрема виникають такі поняття, як формальна, неформальна та інформальна освіта.

В законі України «Про освіту» у статті 8 зазначені наступні поняття про види освіти:

1. Особа реалізує своє право на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти. Держава визнає ці види освіти, створює умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, що надають відповідні освітні послуги, а також заохочує до здобуття освіти всіх видів.

2. Формальна освіта - це освіта, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою.

3. Неформальна освіта - це освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій.

4. Інформальна освіта (самоосвіта) - це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям.

5. Результати навчання, здобуті шляхом неформальної та/або інформальної освіти, визнаються в системі формальної освіти в порядку, визначеному законодавством[4].

Також, аналізуючи інші термінології видів освіти слід виділити наступні поняття, які можна поділити на такі сектори:

- формальна освіта – державна система нижчої, середньої і вищої освіти та підвищення кваліфікації фахівців, що має затверджені програми та терміни навчання. Вона відбувається, зазвичай, у спеціально створених умовах (закладах) та контролюється державою. Навчальні заклади цієї системи надають «освітні кваліфікації» – посвідчення, атестати, сертифікати, дипломи, титули, що засвідчують здобуття певного рівня знань, умінь, навичок, підтвержене оцінкою, що присуджується за загальноприйнятими критеріями;

- неформальна освіта – освіта, що необов'язково має організований та систематичний характер, може здійснюватися поза межами організованих освітніх закладів. До сфери неформальної освіти належать індивідуальні заняття під керівництвом тренерів чи репетиторів, тренінги та короткотермінові курси, що переслідують практичні короткострокові цілі. Неформальна освіта не має вікових, професійних чи інтелектуальних обмежень щодо учасників, нерідко не обмежується часовими рамками. Заклади чи організації, що займаються неформальною освітою, зазвичай, не присуджують кваліфікацій і не провадять формального оцінювання навчальних досягнень учасників. У цьому секторі найчастіше застосовують інноваційні підходи, апробують новаторські методики та технології навчання;

- інформальна освіта – неорганізований, не завжди усвідомлений та цілеспрямований процес, що триває протягом усього життя людини. Фактично це здобуття необхідних знань, умінь, навичок у формі життєвого досвіду[5].

У Меморандумі неперервної освіти Європейського Союзу зазначено: «Досі при формуванні політики в галузі освіти враховувалася лише формальна освіта, а іншим двом категоріям не надавалося практично жодної уваги. Континуум

неперервної освіти робить неформальну та формальну освіту рівноправними учасниками процесу навчання». Сформувалось також європейське традиційне розуміння неформальної освіти, яке базується на визначенні неформальної освіти від фахівців Ради Європи та Європейської комісії. Воно трактує неформальну освіту як «будь-яку організовану поза формальною освітою освітню діяльність, яка доповнює формальну освіту, забезпечуючи освоєння тих умінь і навичок, які необхідні для соціально та економічно активного громадянина країни. При цьому така освітня діяльність має бути структурованою, мати освітню мету, певні часові рамки, інфраструктурну підтримку і повинна відбуватися усвідомлено. Отримані знання, як правило, не сертифікуються, хоча це є можливим».

На сьогодні, одним із головних завдань неформальної освіти, як і формальної та інформальної є підготовка молоді та дорослих до самостійного життя. У сучасних умовах формальна освіта втрачає свою монополію, так як не дає стопроцентної гарантії інтеграції на ринку праці. Неформальна освіта є однією із сил, яка послаблює цю монополію, пропонуючи альтернативні форми навчання та новий зміст, які допомагають людям пристосуватися до постійних трансформацій суспільства. В багатьох європейських країнах неформальна освіта позиціонується у сфері громадянської освіти і спрямована на створення умов для формування демократично орієнтованого громадянина. Як будувати суспільство, де є місце для всіх, чому важливо брати на себе відповідальність за процеси, які відбуваються навколо, і як це робити, як бути громадянином не тільки де-юре, але і де-факто – ці питання стали лейтмотивом програм неформальної освіти в Європі[6].

Питання освіти – це питання для дискусії. Дебати і резолюції по розробці національних навчальних планів в останні роки буквально заповнили освітню політику. Рішення найчастіше приймаються вузьким колом людей.

Неформальна освіта, навпаки, пропонує більш гнучкий підхід до освітнього процесу, забезпечуючи активну участь тих, хто навчається, у формуванні навчальних програм. Якщо формальна освіта створює «загальну базу», то неформальна освіта швидше розвиває її, поглиблюючи компетентність у сферах, які представляють інтерес для тих, хто навчається, або ж формує вміння та навички, які виходять поза межі цілей формальної освітньої системи (напр., вміння справлятися з проблемами та стресовими ситуаціями, вміння критично мислити та брати участь в суспільно-політичних процесах, вміння жити в умовах різноманітності та динамічних змін у суспільстві, вміння вчитися тощо)[6].

З аналізу матеріалу викладеному в даній статті, можна зазначити, що неформальна освіта базується на певних принципах, найбільш важливими з яких є: навчатися в дії (*learningbydoing*), вчитися співпраці, навчитися вчитися. «Навчатися в дії» означає отримувати різні вміння та навички під час практичної діяльності. «Вчитися співпраці» передбачає отримання та розвиток уявлень про відмінності, які існують між людьми, вміння працювати в групі та в команді, а також приймати оточуючих такими, які вони є, і співпрацювати з ними. «Навчитися вчитися» означає отримувати навички пошуку інформації та її опрацювання, навички аналізу власного досвіду і виявлення індивідуальних освітніх цілей, а також здатність застосовувати вище сказане в різних життєвих ситуаціях.

Висновки. Основним методом неформальної освіти є дослідження. Особа, яка навчається, веде різнопланове пізнання навколишнього світу, яке проходить на різних рівнях: когнітивному, практичному та чуттєвому.

Загальноосвітня тенденція сьогодення – рух до зближення та взаємодоповнення формальної та неформальної освіти замість конкуренції між ними. Неформальна освіта може бути полігоном для випробування методик та інструментів, котрі згодом

може взяти на озброєння формалізована освіта. Але не слід забувати, що, на відміну від формальної освіти, неформальна освіта є необов'язковою та добровільною, а значить – не може замінити чи витіснити існуючу освітню інфраструктуру. Потребують системного наукового дослідження механізми взаємодії усіх трьох гілок освіти – формальної, неформальної та інформальної, законодавче врегулювання можливостей ціложиттєвої освіти та навчання в Україні, європейське та міжнародне співробітництво в галузі освіти, обмін досвідом, взаємодія між державними, недержавними та громадськими організаціями, що задіяні в сфері освіти.

Література:

1. Андрущенко В. Філософія неформальної освіти: проблеми та перспективи розвитку.
2. Перспективи впровадження інноваційних форм освіти в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/2665>.
3. Рекомендації Асамблеї Ради Європи 1437 Про неформальну освіту. 2000. URL : <http://coe.kiev.ua/bul/bul9/text30htm>.
4. Закон України «Про освіту». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
5. Неформальна освіта як важливий елемент безперервної освіти. URL : <http://javoriv-rda.gov.ua/osvita/neformalna-osvita-yak-vazhlyvyj-element-bezperervnoji-osvity/>
6. Неформальна освіта як інструмент підвищення лідерського потенціалу учнів ПТНЗ. URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23725/1/T_ZhuraVel_Y_Rogozna_PLP_SPSR_IL.pdf.
7. Неформальна освіта: теоретичні аспекти та наукові підходи. URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/335421.pdf>.

8. Роль неформальної освіти у сучасному суспільстві. URL : <http://iqholding.com.ua/articles/rol-neformalno%D1%97-osv%D1%96ti-u-suchasnomu-susp%D1%96lstv%D1%96>.

References:

1. Andrushchenko, V. (2021), *Filosofiiia neformalnoi osvity: problemy ta perspektyvy rozvytku* [Philosophy of non-formal education: problems and prospects of development].
2. Prospects for the introduction of innovative forms of education in Ukraine. National Institute for Strategic Studies, retrieved from : <http://www.niss.gov.ua/articles/2665>.
3. Recommendations of the Assembly of the Council of Europe 1437 On non-formal education. 2000, retrieved from : <http://coe.kiev.ua/bul/bul9/text30htm>.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), *The Law of Ukraine “About education”*, retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
5. Non-formal education as an important element of continuing education, retrieved from : <http://javoriv-rda.gov.ua/osvita/neformalna-osvita-yak-vazhlyvyj-element-bezperervnoji-osvity/>
6. Non-formal education as a tool to increase the leadership potential of vocational students, retrieved from : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23725/1/T_ZhuraVel_Y_Rogozna_PLP_SPSR_IL.pdf.
7. Non-formal education: theoretical aspects and scientific approaches, retrieved from : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/335421.pdf>.
8. The role of non-formal education in modern society, retrieved from : <http://iqholding.com.ua/articles/rol-neformalno%D1%97-osv%D1%96ti-u-suchasnomu-susp%D1%96lstv%D1%96>.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2021 р.

УДК351.72:336

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-233-241

ЛОГІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ З УРАХУВАННЯМ РІВНІВ ГОТОВНОСТІ ТЕХНОЛОГІЙ

Філатов С.А.¹, Філатова В.С.²

¹ к.т.н., доцент кафедри управлінських технологій, ВНЗ Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: filatovy@ukr.net, ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-9831-7051>

² к.ф.-м.н., завідувач відділу проєктно-інноваційної діяльності, Інститут металофізики ім. Г. В. Курдюмова НАН України, м. Київ, Україна, e-mail : filatova@imp.kiev.ua, ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-3419-622X>

LOGISTICAL APPROACH TO THE INNOVATIVE APPLICATIONS WITH RESPECT TO TECHNOLOGY READINESS LEVEL

Filatov Serhii¹, Filatova Vira²

¹ PhD (Technical), associate professor of management technologies department, «KROK» University», Kyiv, Ukraine, e-mail: filatovy@ukr.net, ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-9831-7051>

² PhD (Physical and Mathematical), head of project and innovation department, G.V. Kurdyumov Institute for metal physics of N.A.S. of Ukraine, Kyiv, Ukraine, e-mail: filatova@imp.kiev.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3419-622X>

Анотація. Активна інноваційно-інвестиційна діяльність дедалі стає невід'ємною умовою забезпечення стійкості національної економіки, для підвищення рівня якої необхідно: впровадження результатів наукових досліджень у виробничий процес; удосконалення системи заходів державної підтримки винахідництва та інновацій; удосконалення інституційних умов для інноваційної діяльності. Для України сьогодні вкрай важливо реалізувати свій науково-технічний потенціал, подолати проблеми, пов'язані з відсутністю належного фінансування з боку держави та приватного сектору, низьким попитом бізнес-структур на інновації, невизначеною стратегією побудови національної інноваційної системи. Тому наявні ресурси і потенціал необхідно зосередити на логістичній підтримці наукових досліджень, яка є однією з основ інноваційного потенціалу, а також створенні ефективної інфраструктури, що стане запорукою перетворення результатів досліджень у продукт, придатний до комерціалізації. Національна академія наук України сьогодні пропонує всім зацікавленим сторонам перспективні науково-технічні розробки українських вчених по тематичним напрямкам з визначенням рівня готовності технологій (TRL). Мета дослідження полягає в конкретизації особливостей логістичних підходів до інноваційних та прикладних наукових проєктів з урахуванням рівнів їх готовності для забезпечення мінімізації ризиків неповернення інвестицій. Для застосування логістичних принципів до управління інноваційними проєктами, якими по суті є науково-технічні розробки встановлено зв'язок фаз життєвого циклу інноваційного проєкту з рівнями готовності технологій (TRL) та з урахуванням прогнозного часу залучення інвестицій. Визначено логістичне забезпечення на різних етапах розробки і впровадження технологій, яке дасть можливість частково знизити та перестрахувати відповідні ризики розробника та інвестора на різних рівнях готовності технологій. Застосування інструментів логістики, гнучкості та сприйнятливості логістичних систем до впровадження інновацій є вагомим складовою для ефективної комерціалізації наукових результатів, розвитку трансферу технологій, інноваційної діяльності наукових установ.

Ключові слова: інноваційний потенціал, рівень готовності технологій, комерціалізація, логістична підтримка.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 2; бібл.: 13

Annotation. Active innovation and investment activity is becoming an integral condition for ensuring the stability of the national economy, to increase the level of which is necessary: the introduction of research results into the production process; improving the system of measures to support the state of invention and innovation; improving the institutional conditions for innovation. It is extremely important for Ukraine today to realize its scientific and technical potential, to overcome the problems associated with the lack of adequate funding from the state and the private sector, low demand of business structures for innovation, uncertain strategy of building a national innovation system. Therefore, the available resources and potential should be focused on the logistical support of research, which is one of the foundations of innovation potential, as well as the creation of an effective infrastructure that will ensure the transformation of research results into a product suitable for commercialization. Today, the National Academy of

Sciences of Ukraine offers to all interested parties perspective scientific and technical developments of Ukrainian scientists in thematic areas with determination of the level of readiness of technologies (TRL). The purpose of the study is to specify the features of logistics approaches to innovative and applied research projects, taking into account the levels of their readiness to minimize the risks of non-return of investment. To apply logistics principles to the management of innovation projects, which are essentially scientific and technical developments, the connection of the phases of the life cycle of an innovation project with the levels of technology readiness (TRL) and taking into account the estimated time of investment. Logistic support at different stages of technology development and implementation has been identified, which will make it possible to partially reduce and reinsure the relevant risks of the developer and investor at different levels of technology readiness. The use of logistics tools, flexibility and receptivity of logistics systems to the implementation of innovations is an important component for the effective commercialization of scientific results, the development of technology transfer, innovation activities of research institutions.

Key words: innovation potential, technology readiness level, commercialization, logistical support
Formulas:0; fig.: 0; tabl.: 2; bibl.:13

Постановка проблеми. Переорієнтація вітчизняної промисловості на активізацію інноваційного напрямку розвитку, шляхом впровадження різноманітних нововведень, є запорукою підвищення конкурентоспроможності. Крім того, активна інноваційно-інвестиційна діяльність дедалі стає невід'ємною умовою забезпечення стійкості національної економіки, для підвищення рівня якої Україні необхідно: впровадження результатів наукових досліджень у виробничий процес; удосконалення системи заходів державної підтримки винахідництва та інновацій; удосконалення інституційних умов для інноваційної діяльності в країні.

Інноваційну продукцію, яка не поступається за якістю світовому рівню, в Україні випускають не тільки інноваційні центри і академічна наука, а й вищі навчальні заклади, хоча теж відносяться до числа «неприбуткових» (non profit) організацій. Працюючи за кошти держбюджету, вони обмежені в можливостях для плідної участі в міжнародному бізнесі, який дає прибуток [1].

Характерною особливістю українських розробок є достатньо високий ступінь готовності за визначенням 9-бальної шкали рівня готовності технологій TRL (Technology Readiness Levels). Разом з цим діяльність більшості науково-дослідних установ Національної академії наук України спрямована на розробку нових ідей та проведення досліджень для їх розвитку. Тому наявні ресурси і можливості доцільно зосередити на підтримці наукових досліджень, які є

однією з основ інноваційного потенціалу, та створенні ефективної інфраструктури, яка сприятиме перетворенню результатів досліджень у продукт, придатний до комерціалізації. Використання логістичних підходів до управління інноваційною діяльністю науково-дослідних установ, як мережею інвестиційних проєктів, буде сприяти інтегруванню України у європейське високотехнологічне конкурентне середовище

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені-економісти М. А. Йохна та В. В. Стадник вважають, що «інноваційний проєкт є комплексом взаємопов'язаних заходів, розроблених з метою створення, виробництва та просування на ринок нових високотехнологічних продуктів за встановлених ресурсних обмежень» [2]

У своїй роботі Ілляшенко С. М. [3] визначає теоретичні основи понять інновацій, логістики, інноваційного менеджменту та інноваційної діяльності. Одрехівський М. В. визначає і досліджує показники оцінки економічної ефективності інновацій [4].

В роботі [5] розглядаються фактори впливу на якість та комерційну привабливість продуктів наукових розробок від неприбуткових організацій типу інноваційних кластерів академічного типу, функцією яких є їх «життєвий цикл» на ринку інноваційних технологій.

Аналіз наукових публікацій показав, що інноваційність у ринковій економіці є прогресивним напрямом розвитку, а з іншого боку, – суб'єкти господарювання, які прагнуть забезпечити собі тверді позиції на ринку шляхом впровадження

різноманітних нововведень, неминуче стикаються з невизначеністю подальших подій і, як наслідок, з ризиками. Небажані наслідки, що виникають в результаті настання ризикових подій в інвестиційній діяльності, можуть полягати: у втраті або недосягненні запланованого прибутку; в зниженні ефективності бізнес-напряму, в який здійснено вкладення; в недостатній капіталізації продукту інвестиційного проекту; у несвоєчасній здачі об'єкта в експлуатацію; в збільшенні термінів виведення на повну потужність інвестиційного об'єкта; в падінні ринкової вартості і (або) ліквідності фінансового інструменту і т. п. [6].

Дослідження науковців дають можливість стверджувати, що основними внутрішніми чинниками, що стримують інноваційну активність підприємств, є: брак фінансових коштів, низький потенціал підприємства щодо розробки та впровадження новизни і брак кваліфікованих кадрів. Серед загальних проблем з науковою сферою виділяють: низьку мотивацію дослідників; високу ціну наукових досліджень; низький рівень завершеності розробок. Тому інноваційна діяльність в контексті наукових розробок являє собою безперервне вдосконалення існуючих характеристик економічних категорій з метою досягнення поставлених цілей на основі зовнішніх і внутрішніх факторів [7].

Разом з тим, у вітчизняній літературі не достатньо приділяється уваги дослідженню логістичної підтримки інноваційної діяльності науково-дослідних установ. Тому визначення особливостей логістичного забезпечення наукових розробок на теперішній час є актуальним для українських і закордонних інвесторів.

Формулювання цілей статті. Полягає в конкретизації особливостей логістичних підходів до інноваційних та прикладних наукових проектів з урахуванням рівнів їх готовності для забезпечення мінімізації ризиків неповернення інвестицій.

Викладення основного матеріалу дослідження. У розвинених країнах соціально-економічне зростання

забезпечують інновації та трансфер технологій.

Інтенсивність науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (далі НДДКР) визначається питомою вагою витрат на НДДКР у валовому внутрішньому продукті (Research and development expenditure, % of GDP). За даними Світового банку (World Development Indicators) найбільшу величину показника у 2018 р. зафіксовано для Ізраїлю (4,95), Південної Кореї (4,81), Швеції (3,34), Японії (3,26), Австрії (3,17), Німеччини (3,09), Данії (3,06) та США (2,84). Для України величина показника становила тільки 0,47% [8].

Викликами для України, як сучасної, інноваційно орієнтованої держави, що прагне побудувати конкурентоспроможну економіку та запровадити законодавство і систему управління з урахуванням кращих стандартів ЄС, є здійснення дієвих кроків з посилення генерації та використання винаходів та інших об'єктів права інтелектуальної власності (ОІВ) в установах науки й закладах вищої освіти і в цілому в Україні, що відповідає стандартам ЄС, а також позитивній практиці нових незалежних держав, системи розвитку винахідницької діяльності [9].

Відсутність в Україні розвинутої інноваційної системи та ефективних механізмів підтримки інноваційної діяльності і трансферу технологій суттєво обмежує можливості використання ОІВ для технологічного розвитку національної економіки, розширення випуску інноваційної продукції. У тому числі на експорт [9].

Для України сьогодні вкрай важливо реалізувати свій науково-технічний потенціал, подолати проблеми, пов'язані з відсутністю належного фінансування з боку держави та приватного сектору, низьким попитом бізнес-структур на інновації, невизначеною стратегією побудови національної інноваційної системи.

Національна академія наук України пропонує всім зацікавленим сторонам

перспективні науково-технічні розробки українських вчених по тематичним напрямкам з визначенням рівня готовності технологій (індекси IRL та TRL) та пропозиції до комерціалізації.

Одним з дієвих інструментів для визначення зрілості технології, а також для управління інноваційними та прикладними науковими проектами є оцінка рівня технологічної готовності (TRL).

Рівні готовності технологій (TRL) – це метод оцінки зрілості технологій на етапі її придбання у програмі, розробленій в НАСА в 1970-х роках. Використання TRL дозволяє послідовно, однаково обговорювати технічну зрілість для різних типів технологій. TRL визначається під час оцінки готовності технології, що включає

програмні концепції, технологічні вимоги та продемонстровані технологічні можливості. TRL базуються на шкалі від 1 до 9, де 9 є найбільш зрілою технологією. Міністерство оборони США використовувало шкалу для закупівель з початку 2000-х. До 2008 року шкала також використовувалася в Європейському космічному агентстві (ЄКА). Європейська комісія порадила науково-дослідним та інноваційним проектам, що фінансуються ЄС, прийняти шкалу у 2010 році. TRL були використані в 2014 році в ЄС у програмі Horizon 2020 [10].

Рівні готовності технологій прийняті у Європейському Союзі і наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Класифікація рівнів готовності технологій

Рівень готовності	Визначення рівня готовності	Зміст визначення рівня готовності
TRL 1	Було спостережено основні принципи	Фундаментальні наукові дослідження трансформуються в потенційні нові базові принципи, котрі можуть бути використані в нових технологіях.
TRL 2	Сформульована концепція технології	Визначення потенційного застосування основних (технологічних) принципів, в тому числі технологічних рішень. Також досліджуються базові принципи виробництва і визначаються можливі ринки збуту. Невелика дослідницька група створена з метою оцінки технічної здійсненності проекту.
TRL 3	Експериментальне підтвердження концепції	Виходячи з попереднього вивчення питання, проводяться фактичні дослідження для оцінки технічної та ринкової доцільності концепції. Сюди входить активна науково-дослідницька діяльність на рівні лабораторій і перші переговори з потенційними клієнтами. Дослідницька група продовжує розширюватися і виконується попередня оцінка ринкової ефективності
TRL 4	Технологія, перевірена в лабораторії	Об'єднання основних технологічних компонент для попередньої оцінки ефективності шляхом тестування в лабораторних умовах. Виконується активне дослідження можливостей виробництва з паралельним визначенням основних принципів виробництва. Перевірка провідних ринків для визначення попиту. Організація готова вступити на етап розширення, проводиться аналіз можливих послуг.
TRL 5	Технологія, перевірена у відповідному середовищі	Система проходить перевірку в робочому середовищі користувача з використанням більш широкої технологічної інфраструктури. Тестується і підтверджується фактичне використання. В лабораторних умовах виконуються підготовчі процедури і випробування для запуску виробництва, на основні ринки можуть виноситися пробні дослідні продукти. В рамках організації виконуються перші кроки для подальшого розповсюдження пілотної продукції і виходу на ринки збуту.
TRL 6	Технологія, продемонстрована у відповідному середовищі	На даному етапі продукт і технологія виробництва повністю готові для запуску на пілотній лінії або дослідному промисловому підприємстві (виробництво на низькому рівні). Проводиться оцінка і доопрацювання продукту і технології виробництва, в тому числі додаткова науково-дослідницька діяльність. Перевірка

		продукту і технології виробництва на провідних ринках з паралельною оперативною організацією виробництва (в тому числі маркетинг, логістика, виробництво тощо).
TRL 7	Демонстрація прототипу системи в робочому середовищі	Повністю функціональне виробництво продукту на низькому рівні, фактичне виробництво комерційного продукту. Перевірка кінцевого продукту на провідних ринках і фактично завершена організаційна складова (повністю готові схеми просування на ринок, а також повністю організована решта виробничої діяльності). Продукт офіційно запущений на перші пробні ринки.
TRL 8	Система повна та кваліфікована	На даному етапі повністю визначені схеми виробництва продукту і його остаточна версія, а також повністю запущені процедури організації виробництва і просування продукту. Повністю запущене виробництво або продукт на даному етапі представлений на більшості національних і загальних ринків.
TRL 9	Фактична система, перевірена в робочому середовищі	Запущений повний цикл виробництва, продукт розповсюджується на нові ринки, незначні доопрацювання продукту створюють нові його версії. Технологія і загальний об'єм виробництва оптимізуються шляхом постійної реалізації інноваційних ідей щодо процесу. Продукція повністю підлаштована під основні ринки.

Джерело: систематизовано авторами на основі [10]

Методологія TRL дозволяє незалежно відстежувати кожен рівень готовності технології, що сприяє збалансованому розвитку проекту в цілому.

Для застосування логістичних принципів до управління інноваційними проектами, якими по суті є перспективні науково-технічні розробки, важливо розглянути зв'язок фаз життєвого циклу інноваційного проекту з рівнями готовності технологій (TRL) та з урахуванням прогнозного часу залучення інвестицій, що представлений на рис.1.

Різні рівні TRL можна умовно об'єднати в окремі стадії від «Ідеї» до «Підтримки виробництва», які умовно співпадають з фазами життєвого циклу інвестиційного проекту. На рис.1 кривими 1 і 2 показано залучення та повернення інвестицій на стадіях реалізації інвестиційного проекту. Розглянувши графічно поданий зв'язок стає зрозуміло, що існує відповідність і з залученням коштів для подальшої розробки технологій зі стадій TRL 1 до TRL 6. При цьому додаткове залучення коштів на початкових етапах розвитку технології дозволить прискорити повернення інвестицій (рис.1, крива 2).

Українські наукові проекти, за словами Ольги Крупської, часто є на рівні TRL 7-8, тобто практично відразу готові до випуску нового продукту або впровадження у виробництво. Але навіть на такій стадії їм важко знайти необхідні інвестиції для реалізації. Тоді як, наприклад, у США інвестори починають боротьбу за перспективні проекти і укладають договори на фінансування досліджень вже на 5-й стадії розвитку ідеї. Ця особливість є не тільки перевагою українських розробок для інвесторів, але й тривожним сигналом, що свідчить про недостатню взаємодію науковців та бізнесу [11].

Розглянутий механізм поєднання TRL та життєвого циклу інвестиційного проекту дозволяє раціонально використовувати інвестиційні кошти для реалізації науково-технічних розробок. Але застосування логістичних принципів до розробки та впровадження інновацій науково-дослідних установ потребує не тільки мінімізації витрат, а і мінімізації ризиків.

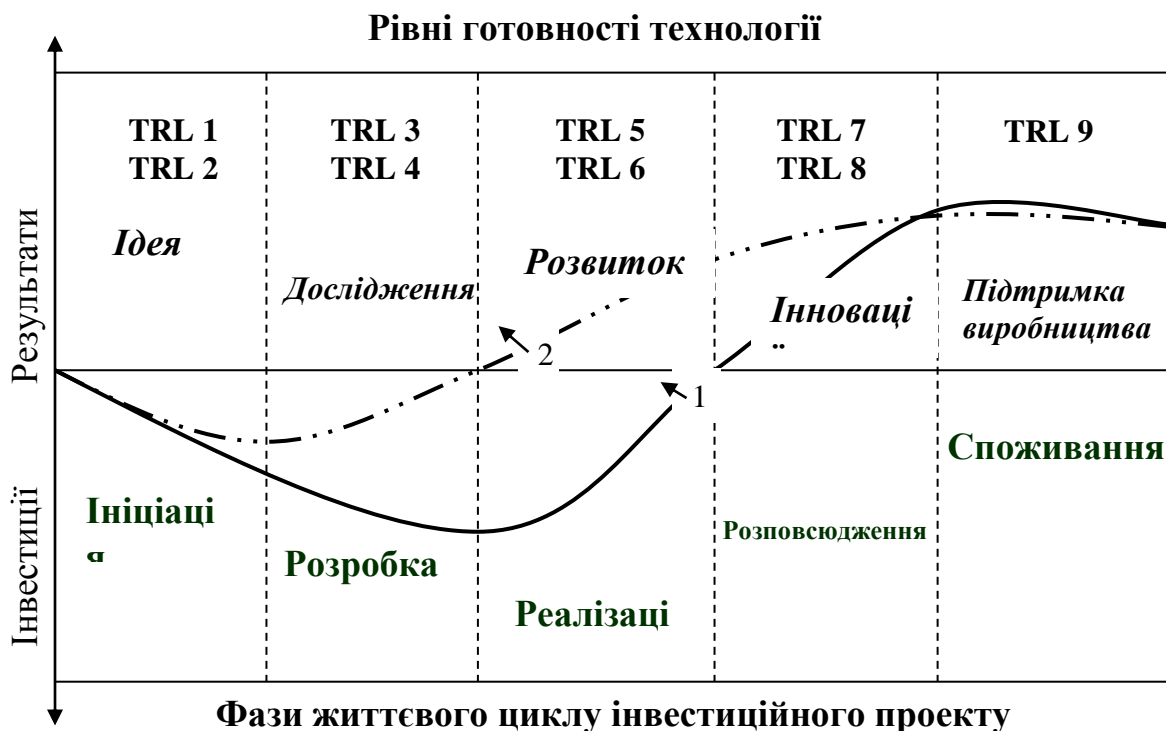

Рис. 1. Зв'язок фаз життєвого циклу інноваційного проекту з рівнями готовності технологій (TRL)

Джерело: побудовано авторами

Істотний вплив на інноваційні проекти можуть чинити ризики, до яких належать:

- організаційні ризики (неефективна стратегія інноваційної діяльності підприємства, погана організація підрозділів, які займаються інноваційними розробками тощо);
- маркетингові ризики (неефективний підбір відповідних маркетингових стратегій пропагування);
- продуктові ризики (неефективний підбір відповідних технологій, постачальників ресурсів тощо);
- фінансові ризики (брак необхідних для реалізації інноваційних проектів коштів, погіршення фінансового стану підприємства тощо);
- ризики управління персоналом (неспроможність штатних працівників підприємства самостійно реалізувати інноваційний проект тощо) [12].

В умовах ринкової економіки виникають ризики протиріччя між розробником та інвестором. Тому мінімізація таких ризиків буде сприяти ефективній співпраці суб'єктів

інноваційного проекту на усіх стадіях рівнів готовності технологій.

В таблиці 2 наведено приклади логістичного забезпечення, яке дасть можливість частково знизити та перестрахувати відповідні ризики розробника та інвестора на різних рівнях готовності технологій

Необхідність логістичної підтримки інноваційної діяльності науково-дослідних установ, як і промислових підприємств, обумовлена об'єктивно існуючими факторами:

1. Необхідний тривалий життєвий цикл проекту вимагає раціонального управління економічними потоками.

2. Як функція управління економічними потоками логістика має розроблений механізм застосування свого інструментарію в системі оптимізації цих потоків.

3. При здійсненні інноваційно-інвестиційної діяльності виникають певні ризики, тому логістичне забезпечення повинно гарантувати здатність знижувати та страхувати відповідні ризики.

4. Для забезпечення інноваційної діяльності та задоволення потреб в фінансових, інтелектуальних та інших ресурсах необхідний доступ до ринків капіталів, інформації, праці, що вимагає від логістики поєднання цих ринків.

5. У процесі здійснення інвестиційної діяльності виникає необхідність кризової оптимізації інвестування, перенесення акценту з організаційно-технічної до організаційно-економічної площини [13].

Таблиця 2

Логістична підтримка інноваційного проекту з урахуванням ризиків

Рівні готовності технологій	Інвестор	Ризики розробника (внутрішні)	Ризики інвестора (зовнішні)	Логістичне забезпечення (заходи, інструменти)
TRL 1	державна	фінансові, управління персоналом	невідповідність результатів досліджень запланованим	залучення експертів для перевірки гіпотези; чітка класифікація OIB по TRL
TRL 2	державна	фінансові, маркетингові, організаційні	невідповідність результатів досліджень запланованим	на етапі планування вибір раціональних інновацій; , впровадження системи <i>CAP (Computer Aided Planning)</i> - комп'ютерна підтримка планування; створення бази даних нормативної документації, яка регламентує господарську, логістичну та інноваційну діяльність науково-дослідних установ.
TRL 3	державна, приватний	фінансові, маркетингові, організаційні	не вірний вибір споживача розробки	ранжування OIB для інвесторів по напрямкам їх діяльності для зменшення витрат; інтеграція управлінської діяльності з логістичною та інноваційною діяльностями; створення підрозділу з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності в оргструктурі наукових установ.
TRL 4	державна, приватний	фінансові, маркетингові, організаційні	невчасне патентування OIB через недостатнє вивчення кон'юнктури ринку	зниження витрат розробника на стадії апробації за рахунок використання обладнання інших наукових установ (аренда); раціоналізація поточної діяльності за рахунок використання програмного забезпечення; впровадження обліку логістичних витрат в науково-дослідних установах та здійснення їх аналізу, контролю та аудиту
TRL 5	державна, приватний	фінансові, маркетингові, організаційні	невідповідність витрат на розробку очікуваному економічному ефекту	напрацювання загальних підходів до реалізації проекту (модальні контракти); застосування системи <i>PPC (Production Planning and Control)</i> - планування і управління виробництвом;

TRL 6	державна, приватний	фінансові, маркетингові, організаційні	невідповідність витрат на розробку очікуваному економічному ефекту	застосування інформаційної системи, що дозволяє здійснювати планування виробничих ресурсів (<i>Manufacturing Resource Planning, або MRP</i>); чіткий вибір критеріїв до вибору постачальників; зменшення витрат на закупівлю технологій; навчання персоналу.
TRL 7	державна, приватний	фінансові, маркетингові, організаційні, продуктові	невідповідність витрат на розробку очікуваному економічному ефекту	застосування системи <i>CAE (Computer Aided Engineering)</i> - комп'ютерна підтримка розрахунків і стимуляції.
TRL 8	державна, приватний	маркетингові, організаційні, продуктові	-	створення бази даних логістичних витрат, витрат на розробку та впровадження інновацій; повернення інвестицій через впровадження наукових розробок на державних підприємствах;
TRL 9	державна, приватний	маркетингові, організаційні, продуктові	-	отримання роялті науково-дослідними установами від впровадження технологій.

Джерело: побудовано авторами

Таким чином застосування інструментів логістики повинно стати вагомою складовою для ефективної комерціалізації наукових результатів, розвитку трансферу технологій, інноваційної діяльності науково-дослідних установ.

Висновки. В результаті дослідження показано, що сучасна українська держава має обмежену фінансову та інституційну спроможність. Тому наявні ресурси і потенціал необхідно зосередити на логістичній підтримці наукових досліджень, які є однією з основ інноваційного потенціалу, а також створенні ефективної інфраструктури, що стане запорукою перетворення результатів досліджень у продукт, придатний до комерціалізації.

За результатами дослідження зроблено аналіз різних поглядів на інноваційні наукові проекти з урахуванням рівнів їх готовності для оптимізації їх інвестування.

Встановлено зв'язок фаз життєвого циклу інноваційного проекту з рівнями готовності технологій (TRL) та з урахуванням прогнозного часу залучення інвестицій.

Визначено логістичне забезпечення на різних етапах розробки і впровадження технологій, яке сприятиме забезпеченню мінімізації ризиків неповернення інвестицій.

Застосування інструментів логістики, гнучкість та сприйнятливність логістичних систем до впровадження інновацій повинно стати вагомою складовою для ефективної комерціалізації наукових результатів, розвитку трансферу технологій, інноваційної діяльності наукових установ та об'єктом подальших досліджень.

Література:

1. Андрощук Г. Комерціалізація результатів інтелектуальної діяльності, створених за кошти держбюджету. *Інтелектуальна власність*. 2010. №10. С. 28.
2. Йохна М. А., Стадник В. В. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2006. 464 с. (3, С. 316).
3. Ілляшенко С. М. Інноваційний менеджмент : підручник. Суми : Університетська книга, 2010. 334 с.
4. Одрехівський М. В. Показники оцінки економічної ефективності інновацій. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.3. С. 308–315.

5. Методическое руководство №4 по составлению прогнозных оценок коммерческой привлекательности продукта научной разработки для рынка инновационных технологий. Сост. Д. А. Грицишин – Київ : КИМ, 2017. 48 с.

6. Басовский Л. С., Басовська Є. М. Економічна оцінка інвестицій: навч. посіб. Москва: ІНФРА-М, 2008. 241 с.(1, С. 40).

7. Гук О. В., Мельник А. Фактори впливу на інноваційну діяльність підприємств. *Бізнес, інновацій, менеджмент: проблеми та перспективи* : зб. тез доп. учасн. І Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квітня 2020 р. Київ: НТУУ «КПІ» ім. І. Сікорського, 2020 р. С.164-165.

8. Хаустов В. Інтелектуальна власність – останній шанс на вихід із кризи: веб-сайт. URL: <http://www.golos.com.ua/article/340678?fbclid>

9. Винахідницька діяльність у наукових установах / за ред. Ю. М. Капіци; кол. авторів: Ю. М. Капіца, Т. Г. Косско, Д. С. Махновський, І. І. Хоменко, Н. І. Аралова, М. П. Туров: Наук.-практ. вид. К.: Логос, 2021. 455 с. (С. 261).

10. Рівень готовності технології. *Вікіпедія*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

11. Українські наукові проекти мають високий рівень готовності за критеріями NASA! URL: <https://techtoday.in.ua/techtoday-hub/ukrayinski-naukovi-proekti-mayut-visokiy-riven-gotovnosti-za-kriteriyami-nasa-61532.html>.

12. Косюченко І., Шкода М. С. Шляхи зниження інвестиційних ризиків впровадження інновацій. *Освітньо-інноваційна інтерактивна платформа «Підприємницькі ініціативи»* : ІІ Всеукр. наук. Інтернет-конф., С. 295-301.: URL : https://er.knuid.edu.ua/bitstream/123456789/9941/1/OI_IP2017_P294-301.pdf.

13. Косенко В. В., Мілаш Л. М. Логістична підтримка інноваційної діяльності. *Державне будівництво*. 2016. № 2. URL : <http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2016-2/index.html>.

evaluation of investments], INFRA, Moscow, Russia, 241, (1, p.40).

7. Huk, O. V. and Mel'nyk, A. (2020), "Factors influencing the innovative activity of enterprises", *Biznes, innovatsiy, menedzhment: problemy ta perspektyvy* : zb. tez dop. uchasn. I Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 23 kvitnya 2020 r. Kyiv: NTUU «KPI» im. I. Sikors'koho, p. 164-165.

8. Khaustov, V. (2021), "Intellectual property is the last chance to get out of the crisis veb-sayt", retrieved from : <http://www.golos.com.ua/article/340678?fbclid>.

9. Ed. YM Kapitsa; count authors: Yu. M. Kapitsa, TG Kossko, DS Makhnovsky, II Khomenko, NI Aralova, MP Turov, (2021), *Vynakhidnytska diialnist u naukovykh ustanovakh* [Inventive activity in scientific institutions], Logos, Kyiv, Ukraine, p 455, (P. 261) .

10. The level of readiness of technology, retrieved from : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

11. Ukrainian research projects have a high level of readiness according to NASA criteria! Retrieved from: <https://techtoday.in.ua/techtoday-hub/ukrayinski-naukovi-proekti-mayut-visokiy-riven-gotovnosti-za-kriteriyami-nasa-61532.html>.

12. Kosyuchenko, I. and Shkoda, M. S., (2017), "Ways to reduce investment risks of innovation", *Osvitn'o-innovatsiyna interaktyvna platforma «Pidpryyemnyts'ki initsiatyvy»* [Educational and innovative interactive platform "Entrepreneurial Initiatives"]: ІІ Vseukr. nauk. Internet-konf. [I All-Ukrainian Science. Internet conference], p. 295-301, retrieved from : https://er.knuid.edu.ua/bitstream/123456789/9941/1/OI_IP2017_P294-301.pdf.

13. Kosenko, V. V., and Milash, L. M., (2016), "Logistical support of innovation", *Derzhavne* № 2, retrieved from: <http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2016-2/index.html>.

References:

1. Androshchuk, H. (2010), "Commercialization of the results of intellectual activity created at the expense of the state budge", *Intelektual'na vlasnist'*, №10, p. 28 .

2. Yokhna, M. A. and Stadnyk, V. V. (2006), *Innovatsiynyi menedzhment* [Innovation management], Akademvydav, Kyiv , Ukraine, p. 464 (3, S. 316)

3. Ilyashenko, S. M. (2010), *Innovatsiynny menedzhment* [Innovation management], Universytet s'ka knyha, Sumy, Ukraine, p. 334

4. Odrekhivs'kii, M. V. (2012), "Indicators for assessing the economic efficiency of innovation", *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny*, Vol. 22.3., p. 308.

5. Hryshchshyn, D. A. (2017), Methodological guide No. 4 on the preparation of predictive estimates of the commercial attractiveness of a scientific development product for the market of innovative technologies, KYM, Kyiv, Ukraine, p.48.

6. Basovskii, L. YE. and Basovs'ka, YE. M. (2008), *Ekonomichna otsinka investyoskva* [Economic

Стаття надійшла до редакції 19.01.2021 р.

РОЗДІЛ 10. ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.955

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-242-250

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ ТА ВОЛЬОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ СТУДЕНТІВ

Ковалькова Т.О.

*к.пед.н., доцент кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, Україна, e-mail: TatianaKovalkova@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2992-922X>*

DEVELOPMENT OF STUDENTS' EMOTIONAL AND VOLUNTARY REGULATION

Kovalkova Tatiana

*PhD (Pedagogical), associate professor of psychology department, «KROK University», Kyiv, Ukraine,
e-mail: TatianaKovalkova@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2992-922X>*

Анотація. Психічний рівень регуляції є провідним у поведінці людини; завдяки йому здійснюється інформаційний обмін, пристосування до життя. Поведінка особистості набуває характеру цілеспрямованої діяльності, у якій найбільш повно реалізується її активність, яка регульована свідомо поставленою метою. У статті наголошується на тому, що студент є рушійною силою протікання всіх навчально-виховних процесів. Метою даної статті є висвітлення можливостей розвитку вольової та емоційної регуляції студентів за допомогою тренінгової роботи. Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження: 1. На основі аналізу наукової літератури узагальнити теоретичні підходи щодо проблеми емоційної та вольової регуляції поведінки особистості. 2. Обґрунтувати програму тренінгу «Розвиток емоційної та вольової регуляції студентів». Автором узагальнено теоретичні підходи щодо проблеми емоційної та вольової регуляції поведінки особистості. На основі досліджень теоретичної літератури визначено основні методи емоційної саморегуляції особистості. На основі досліджень теоретичної літератури описано можливості застосування психорегулюючого тренування для розвитку здатності до вольового зусилля. Охарактеризовано базальні (первинні) та системні (вторинні) вольові якості особистості як стійкі, незалежні від ситуації психічні утворення, що констатують досягнутий студентом рівень свідомої саморегуляції поведінки, до них належать: енергійність, терплячість, витримка, сміливість, наполегливість, дисциплінованість, самостійність, цілеспрямованість, ініціативність та організованість. Обґрунтовано програму тренінгу з розвитку емоційної та вольової регуляції студентів. Охарактеризовано мету, завдання, принципи і правила проведення тренінгу, методи, що були використані під час тренінгу, зокрема: групові дискусії, проєктивні методики, психогімнастичні та практичні вправи, рольові ігри та мозковий штурм.

Ключові слова: вольова регуляція, емоційна регуляція, студент, тренінг.

Формули: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 20

Annotation. The mental level of regulation is leading in human behavior; thanks to it the information exchange, adaptation to life is carried out. The behavior of the individual acquires the character of purposeful activity, in which its activity is most fully realized, which is regulated by a conscious goal. In the article is noted that student is the driving force of all educational processes. The purpose of this article is to highlight the possibilities of developing volitional and emotional regulation of students through training. According to the purpose the following tasks of research are defined: 1. On the basis of the analysis of scientific literature to generalize theoretical approaches concerning a problem of emotional and volitional regulation of behavior of the person. 2. To substantiate the training program "Development of emotional and volitional regulation of students". Based on the analysis of scientific literature, the author generalized theoretical approaches to the problem of emotional and volitional regulation of behavior of personality. The main methods of emotional self-regulation of personality are determined. On the basis of research of theoretical literature, the possibilities of application of psychoregulatory training for development of ability to volitional effort are described. Basal (primary) and systemic (secondary) volitional qualities of personality are characterized as stable, independent of the situation mental formations that state the level of conscious self-regulation of behavior achieved by the student. They include: energy, patience, endurance, courage, persistence, discipline, independence, purposefulness, initiative and good organization. The training program for the development of emotional and volitional regulation of students is substantiated. The purpose, tasks, principles and rules of the training, methods

used during the training are described, They include: group discussions, projective methods, psychogymnastic and practical exercises, role games and brainstorming.

Key words: volitional regulation, emotional regulation, student, training.

Formulas:0; fig.: 0; tabl.: 0; bibl.: 20

Постановка проблеми. Вирішення проблеми регуляції та саморегуляції поведінки особистості, форм і способів її становлення стає актуальною в наш час в період розвитку інформаційних технологій та дистанційного навчання.

Психічний рівень регуляції є провідним у поведінці людини; завдяки йому здійснюється інформаційний обмін, пристосування до життя. Поведінка особистості набуває характеру цілеспрямованої діяльності, у якій найбільш повно реалізується її активність, яка регульована свідомо поставленою метою. Психологічна регуляція поведінки забезпечується формуванням внутрішньої системи установок та цінностей, успішної соціальної, інтелектуальної та професійної реалізації студентів. Тому проблема саморегуляції набуває особливого значення за сучасних освітніх вимог. Високий рівень автономності сучасних студентів щодо планування освітньої діяльності в умовах дистанційного навчання не завжди призводить до готовності до успішного і ефективного виконання поставлених викладачем завдань. В умовах дистанційного навчання студент має швидко реагувати на зміни інформаційного середовища, пропонувати нові погляди на звичні ситуації, нестандартно вирішувати нові задачі у зв'язку із пандемією COVID-19, генерувати оригінальні ідеї та надавати пропозиції, реалізовувати ефективні стратегії особистісного розвитку.

У сучасному світі надзвичайно актуальні проблеми пошуку шляхів активізації особистісного потенціалу сучасних студентів: врахування психологічних особливостей юнацького віку є одним із основоположних факторів підвищення ефективності навчальної діяльності студентів, адже рушійною силою протікання всіх навчально-виховних процесів є студенти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Регуляція особистості вивчається науковцями з різних площин, зокрема як: емоційна саморегуляція (Т. Вайден, Дж. Майер, О. Саннікова, О. Чебикін), вольова саморегуляція (Є. Ільїн, В. Калін, П. Рудик, В. Селіванов, Б. Смірнов), інтелектуальна саморегуляція (А. Бандура, Ю. Кулюткін, Н. Пов'якель, Н. Шевченко), саморегуляція психічних станів (Г. Габдреева, Л. Дика, К. Максименко) стильові аспекти саморегуляції довільної активності особистості (О. Конопкін, В. Моросанова) та ін. Водночас проблема вольової та емоційної регуляції студентів в процесі навчальної діяльності залишається малодослідженою.

Не достатньо вирішеними залишаються психологічні особливості розвитку вольової та емоційної регуляції за допомогою інших методів емоційної саморегуляції, зокрема сугестивних методів та психотехнік на основі візуалізації.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є висвітлення можливостей розвитку вольової та емоційної регуляції студентів за допомогою тренінгової роботи.

Відповідно до мети визначено такі завдання дослідження:

1. На основі аналізу наукової літератури узагальнити теоретичні підходи щодо проблеми емоційної та вольової регуляції поведінки особистості.

2. Обґрунтувати програму тренінгу «Розвиток емоційної та вольової регуляції студентів».

Викладення основного матеріалу дослідження. Проблема розвитку вольової та емоційної регуляції розглядалися багатьма науковцями. Вивчалася психічна саморегуляція, емоційна, вольова, смислова регуляція поведінки людини у різних галузях діяльності. Так, В. Гаврилькевич вивчає усвідомлену

емоційну саморегуляцію, що спрямована на досягнення позитивного емоційного стану за допомогою вольового зусилля, вольового контролю зовнішніх проявів емоційних переживань [3, с. 44].

Серед методів емоційної саморегуляції визначають сугестивні методи, психотехніки на основі візуалізації, техніка м'язової релаксації Джекобсона, емоційна розрядка через фізичну активність, катарсис, дихальні вправи, релаксація на основі зворотного зв'язку, відвертання уваги від неприємних переживань і її переключення, активізація приємних спогадів, придушення відчуттів та ін.

В. Клименко і Е. Носенко звернули увагу на розвиток емоційного інтелекту, що на функціональному рівні передбачає емоційну обізнаність, управління власними емоціями, здатність до самомотивації, емпатії та усвідомлення емоційних переживань інших людей і управління їхнім емоційним станом [7; 17].

О. Конопкін наголошує на важливості розвитку усвідомленої саморегуляції як одного з основних видів довільної психічної активності [10]. На думку вченого, будь-яка «вада» однієї із складових процесу психічної саморегуляції не може компенсуватися досконалістю іншої його складової, це «вада» всього процесу в цілому, що і позначається на його дієвості.

Ефективний розвиток механізмів довільної саморегуляції студентів не може здійснюватися без врахування відображення регулятивної функції емоцій на всіх рівнях її психічної організації, що забезпечують активну взаємодію з обставинами життя і підтримкою необхідного психічного тону. Н. Капітоненко розглядає емоційну регуляцію поведінки через модуляцію рівня емоційного збудження, механізм адаптації до зовнішніх впливів, механізм організації особистісного досвіду переживань, характеристику самосвідомості та особистісного розвитку, цілеспрямований усвідомлений та опосередкований процес саморегуляції поведінки [6, с. 267–274].

Для розвитку емоційної саморегуляції передбачається удосконалення довільної концентрації та переключення уваги, когнітивної саморегуляції і регуляції поведінкових проявів, управління емоційним вираженням, тобто експресією [11; 16].

Розвиток емоційної саморегуляції як механізму адаптації до зовнішніх впливів має за мету оптимізацію підлаштування емоційного досвіду до повсякденних подій на основі здатності індивіда адекватно реагувати на них [6, с. 268]. До даного механізму входять такі компоненти: емоційне переживання, фізіологічні прояви емоційного збудження, поведінкові прояви емоцій, власне поведінка особистості. Розвиток регуляції зосереджується на усвідомленні студентом своєї реакції як наслідку реагування на емоційно насичену подію, пізнавальну оцінку ситуацій, що викликають емоції, вибір відповідного емоційного прояву [4; 7].

Зміну емоційного стану можна досягнути шляхом впливу пізнавальних процесів (розподілу уваги) чи зміни значення ситуації або поведінки на емоційно значущу інформацію, що сприймається студентом. Здатність майбутнього фахівця управляти своїми емоціями проявляється через емоційну регуляцію внутрішніх станів і поведінки (саморегуляцію) або зовнішню емоційну регуляцію, що здійснюється соціальним середовищем. Вирішальну роль у цьому процесі відіграватиме емоційна регуляція як усвідомлений намір змінити емоцію або поведінку, обумовлену орієнтуванням студента на досягнення мети, його наміром, довільною дією або прикладанням вольового зусилля [2; 15; 19].

Самостимуляція виявляється в різних формах залежно від характеру подолання труднощів та індивідуального досвіду студента. Саме через самостимуляцію свідомість дає людині команду, що і як треба робити [4, с. 142].

Прийомами самостимуляції студентів можуть бути самонакази, самопереконання, самопідбадьорення,

уявлення позитивно забарвлених емоційних переживань, спогади про свої попередні успіхи, приклади інших людей, актуалізація почуття обов'язку, почуття власної гідності, сором, пробудження самолюбства та ін.

Для розвитку здатності до вольового зусилля В. Калін і В. Мунтян використовували психореґулююче тренування (ПРТ). З їхніх досліджень спостерігаємо, що після занять респонденти стали проявляти в м'язовій роботі більшу реактивність, тобто стали швидше мобілізувати свої ресурси. У розумовій діяльності значно легше відбувалося відмежування від перешкод, підвищувалася швидкість роботи, причому кількість помилок зменшувалася. Це і є свідченням підвищення концентрації і стійкості уваги [5, с. 94]. Дослідники пов'язують це поліпшення з розвитком реґулюючої функції другої сигнальної системи [4, с. 249].

В. К. Калін виділяє базальні (первинні) вольові якості особистості: енергійність, терплячість, витримку, сміливість, а також системні (вторинні) якості, що пов'язані з проявами різних сфер особистості (емоційної, вольової, інтелектуальної): наполегливість, дисциплінованість, самостійність, цілеспрямованість, ініціативність, організованість. Автор зазначає, що базальні (первинні) вольові якості стають основою для системних (вторинних) якостей. Низький рівень розвитку базальних (первинних) вольових якостей ускладнює виникнення складніших системних вольових якостей особистості. Сукупність базальних і системних вольових якостей складає силу волі. Тобто можемо охарактеризувати студентів як людей із дуже сильною волею, сильною волею, помірною волею, слабкою волею і безвільних [5].

Наполегливість, тобто здатність до активних дій, результативність у подоланні перешкод є центральною вольовою якістю, що розвивається на основі виховання студентами уміння доведення до кінця виконання поставлених завдань. Позитивну роль у вихованні

цілеспрямованості, як здатності свідомої концентрації на певній меті, і наполегливості відіграють цілі й усвідомлення відповідальності й важливості їх виконання. Викладачу важливо навчити студентів не припиняти покладення зусиль при виникненні перешкод. У студентів часто виникає конфлікт між цілеспрямованістю і ситуативними інтересами, потребами, що знижують активність майбутнього фахівця. Тому необхідно оволодівати основними шляхами підтримки цілеспрямованості як якості, що включає в себе не лише усвідомлення мети, а й вибір ефективних шляхів її досягнення. Таким може бути, наприклад, конкретизація мети і перспектив діяльності, осягнення здатності до планомірного виконання дій для досягнення своєї мети. Невизначеність мети і ситуації знижує мобілізованість і старанність студентів, призводить до зниження їхньої працездатності [4, с. 249].

Якщо у студента недостатньо розвинене розуміння обов'язку, то наполегливість може виражатися не у повній мірі. Усвідомлення майбутнім фахівцем свого обов'язку, відповідальності за реалізацію свого потенціалу свідчить про те, що у цієї особистості є всі умови для саморозвитку цілеспрямованості і наполегливості. Якщо у студента наявне прагнення до подолання перешкод, він може компенсувати свої недостатньо розвинені здібності і врешті-решт досягти поставленої мети [4, с. 250].

Волю особистості визначає її організованість, що полягає в умінні студента керуватись у своїй поведінці чітко окресленим планом дій. Ця вольова якість вимагає уміння як втілювати свій план у життя, так і проявляти гнучкість під час змін життєвих обставин.

Успішність виховання дисциплінованості у студентів залежить від того як сформульований і наскільки доступний для розуміння перелік вимог, що пред'являється майбутнім фахівцем. Особливо важливо утверджувати навички дисциплінованої поведінки як необхідної складової частини культури поведінки студента. В цілях корекції

недисциплінованості варто застосовувати наступні заходи: залучення студентів до суспільно корисної праці з урахуванням їхніх інтересів; надання майбутнім фахівцям ініціативи у виконанні деяких суспільно корисних справ; зміцнення в них віри в свої сили; надання справі значущості для всієї групи однолітків; застосування методів переконання, схвалення; використання суспільної думки проти порушників дисципліни [4, с. 251].

Самостійність волі дозволяє, враховуючи погляди інших людей, певну критичність щодо їхніх порад і думок. Розвиток самостійності проходить декілька етапів. На першому етапі самостійність виявляється у виконанні того, що було заплановано викладачем спільно зі студентами. На другому етапі самостійність виражається не лише у виконанні, але і у самоконтролі. На третьому етапі до них приєднується можливість самостійного планування своєї роботи. На четвертому етапі з'являється ініціатива, тобто самостійність у створенні мети, виборі способів її досягнення, у прийнятті відповідальності за результат своєї роботи. Успішний розвиток самостійності можливий за умови набуття знань, умінь і навичок, що є необхідними у даному виді діяльності. Розвиток самостійності має відбуватися під контролем викладача і у випадку наявності інтересу студента до навчального процесу [4, с. 252].

Основним методом розвитку рішучості є тренування з повторенням проблемних ситуацій (коли необхідно приймати рішення за недостатньої кількості інформації, при ліміті часу і т. ін.). Виконання складних вправ також сприяє розвитку рішучості й навіть сміливості як здатності протистояти страху і йти на свідомо виправданий ризик для отримання бажаного, досягнення своєї мети, здатності при виникненні небезпеки щодо власного життя або здоров'я зберігати стійкість психічних функцій і не знижувати якість своєї активності і діяльності [18].

Розвитку рішучості, тобто вміння приймати обдумані рішення у складних

обставинах, не вагаючись сприяє створення змагальної діяльності у групі. Але велика значущість роботи і відповідальність знижують прояв рішучості. В цьому проявляється закон Йеркса-Додсона, тобто залежність найкращих результатів від середньої інтенсивності мотивації. Згідно з цим законом підвищення сили мотивації стимулює діяльність, а надмірна сила мотивації навпаки пригнічує її, отже, існує певна межа, за якою посилення мотивації призводить до погіршення майбутніх результатів. Підвищенню рішучості сприяє те, що у міру опанування студентом новим матеріалом виникає його упевненість у своїх силах. Для швидкого виникнення цього відчуття і зняття емоції страху викладачеві доцільно задавати посилені запитання і завдання, а також надавати допомогу студентам у виконанні цих завдань у випадку необхідності [4, с. 252].

Психологічна робота із вольовою саморегуляцією передбачає використання наступних методів: лекцій, бесід за певною темою; вправ щодо відпрацювання прийомів самостимуляції вольових зусиль (самопереконання, самонаказ, самонавіювання, самопідкріплення, самомотивація, звернення до відчуття обов'язку, самосхвалення, самозаохочення, спогади про попередні успіхи, приклади інших людей та ін.).

Розвиток вольових якостей може відбуватися із використанням спеціальних прийомів. Наприклад, щодо розвитку наполегливості і цілеспрямованості – це конкретизація мети та ближніх і далеких перспектив діяльності, використання студентського суперництва, усвідомлення обов'язку і відповідальності під час виконання завдань та ін.); дисциплінованості – залучення студентів у різні види діяльності, що потребують прояву цієї вольової якості, надання недисциплінованим студентам ініціативи у важливих справах, зміцнення їхньої віри в свої сили; переконання, заохочення; використання суспільної думки; самостійності – через набуття знань, умінь і навичок, що необхідні в певному виді

діяльності; постійний контроль без обмеження ініціативи студентів; пробудження інтересу до діяльності; рішучості – за допомогою повторення проблемних ситуацій, в яких необхідно приймати рішення за наявності вибору обмеженої інформації, створення змагальної ситуації у групі, розвитку впевненості в своїх силах та ін. [8, с. 58].

Методами розвитку вольової регуляції є наступні: метод аутогенного тренування; психодрама; рольові ігри (прогривання типових ситуацій, що виникають під час діяльності психолога). Важливими є організація і допомога педагога в самовихованні вольових якостей студентами, їхньої самосвідомості, самоконтролю, відповідальності і позитивної спрямованості особистості; застосування прийомів індивідуальної роботи майбутніх фахівців (вимоги, контроль, конструктивна критика, поради, схвалення, пряме або непряме спонукання до діяльності та ін.) [8, с. 59].

Розглянувши методи розвитку вольової та емоційної регуляції, вважаємо, що психотренінговий метод є найбільш ефективним для розвитку вольової та емоційної регуляції студентів. Основні принципи тренінгової роботи були висвітлені у дослідженнях наступних психологів: І. Вачкова [1], С. Макшанова [12], Г. Марасанова [13], К. Мілютіної [14], І. Сингаївської [20] та інших.

Груповий психологічний тренінг – це сукупність активних психолого-педагогічних методів, що застосовуються для формування умінь і навичок студентів до самопізнання та саморозвитку; тренінги можуть використовуватися як у клінічній психотерапії, так і в роботі зі студентами, що бажають саморозвиватися [9, с. 168].

Під час викладання дисципліни «Тренінг загальних компетентностей» був проведений тренінг для студентів спеціальності «Психологія». У тренінгу приймали участь студенти третього курсу вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК». Перед початком тренінгу студенти прослухали лекції, що спрямовані на надання їм

теоретичної інформації про особливості міжособистісних відносин у процесі командної взаємодії та емоційну і вольову регуляцію особистості.

Програма тренінгу «Розвиток емоційної та вольової регуляції студентів» призначена для розвитку змістових компонентів емоційної та вольової регуляції майбутніх психологів.

Мета тренінгу: розвиток у студентів навичок психологічної саморегуляції, самосвідомості, самоконтролю та ефективної самокорекції поведінки, самостійності та цілепокладання, рефлексивного осмислення своєї діяльності.

Завдання тренінгу:

1. Розвиток навичок застосування методів емоційної та вольової саморегуляції на практиці, підвищення здібностей за рахунок умінь і навичок впливу на власний психоемоційний стан, розвиток навичок психофізичного відновлення, зменшення афективних переживань, умінь вчиняти самоконтроль, самоаналіз, самокорекцію поведінки, досягти мету своїх дій, зважати на отриманий результат.

2. Розвиток розуміння переваг та недоліків своєї поведінки, якостей, що сприяють підвищенню фахового спрямування, формування усвідомлених професійних цілей, стимулювання потреби в особистісному розвитку студентів.

До принципів і правил проведення тренінгу ми віднесли загальноприйняті:

- принцип «тут і тепер»;
- принцип рефлексивно-діяльнісного опосередкування;
- принцип активності під час тренінгу;
- принцип добровільної участі в тренінговій роботі;
- принцип рівності позицій щодо визнання особистісних поглядів студентів;
- правило фіксації на індивідуальному досвіді студентів;
- правило відкритості зворотного зв'язку;
- правило схвалення і взаємопідтримки студентами;

- правило заохочення інтелектуального й емоційного розвитку учасників тренінгу.

Опишемо методи, що були використані під час тренінгу:

групова дискусія – обговорення питань, що виникають під час тренінгу, це інтерактивний метод навчання, що припускає аналіз думок, поглядів студентів під час їхнього спілкування з метою бачення учасниками проблемних психологічних питань з різних сторін та продукування загальної ефективної позиції;

проективні методики – сукупність методик, спрямованих на діагностику особистості, для яких властивий цілісний підхід до дослідження особистості, а не виявлення окремих її рис, цей метод дає змогу усвідомити та осмислити підсвідому позицію студентів щодо проблем міжособистісної комунікації у групі;

психогімнастичні та практичні вправи – дають можливість студентам пізнати на власному досвіді нові відчуття, набути нових навичок поведінки. Вони також збільшують концентрацію уваги, підвищують активність та сприяють зворотньому зв'язку студентів, налаштовують створенню невимушеної атмосфери під час тренінгової взаємодії;

рольові ігри – різновид ділової гри, що передбачає вдавання студентами обставин за заздалегідь розподіленими ролями з метою опанування особливостями професійної діяльності, під час ділових ігор студенти взаємодіють згідно із заданими ролями та обставинами, що спрямовані на вирішення професійних завдань в ігровій формі;

мозковий штурм – метод групового обговорення проблемної ситуації з метою її розв'язання, при якому всі учасники тренінгу можуть вільно представляти будь-які свої погляди стосовно вирішення поставленої педагогом задачі.

Охарактеризуємо зміст програми тренінгу «Розвиток емоційної та вольової регуляції студентів». Основний зміст тренінгу складається з вступної частини, основної (змістової) та заключної.

Вступна частина зорієнтована на створення сприятливого психологічного мікроклімату у групі студентів, засвоєння правил групової роботи, налагодження зворотного зв'язку «студент – група» та «група – студент», створення рефлексивних ситуацій.

Основна частина складається з розвитку вмінь психологічної саморегуляції та розвитку вмінь особистісної рефлексії. Розвиток навичок психологічної саморегуляції містить завдання з розвитку навичок аутогенного тренування, психофізичного розвантаження, зменшення афективних переживань, заспокоєння, формування позитивного самопрограмування, управління власним диханням та впровадження навичок ідеомоторного тренування, розвиток ефективного самовпливу і самоконтролю. Розвиток навичок особистісної рефлексії містить тренінгові вправи з розвитку власної відповідальності та гнучкості, здатності реалістично оцінювати свою діяльність, впровадження осмислених емоційно позитивних особистісних цілей, планування свого життєвого й професійного циклів, оцінювання отриманих результатів, програмування своєї поведінки, моделювання умов життєдіяльності, оцінювання і корекції результатів.

Заключна частина зорієнтована на закріплення набутих знань, умінь і навичок студентів, усвідомлення їхніх особистісних змін, обговорення реалізації очікувань студентів від тренінгу, оцінювання результатів тренінгової роботи. Вправи містять розминки, обговорення з метою рефлексії, зворотного зв'язку студентів наприкінці тренінгу.

Наведемо структуру тренінгу. Завданнями вступної частини тренінгу є: створення на початку семінару позитивної психологічної атмосфери та зняття психологічної напруги в умовах дистанційного навчання, створення сприятливого психологічного мікроклімату у групі студентів, засвоєння правил групової роботи, налагодження взаємозв'язку «студент – група» та «група

– студент», забезпечення рефлексії. Для цього проводились вправи направлені «на розігрів», релаксаційні вправи, особливо це було актуальним на початку тренінгу з метою створення позитивної атмосфери у групі та зняття психологічного захисту.

Під час основної частини оцінювався рівень інформованості студентів щодо емоційної та вольової регуляції особистості. Перед проведенням тренінгу педагогом проводилися лекції, що стосувалися особливостей міжособистісних відносин у процесі командної взаємодії та емоційно-вольової регуляції особистості. Основна частина тренінгу була направлена на засвоєння отриманих у ході лекційних занять знань, формування умінь та навичок групової взаємодії та емоційної і вольової регуляції студентів завдяки виконанню вправ, проведенню дискусій, рольових ігор, забезпечення рефлексії.

Під час заключної частини оцінювалися набуті студентами умінь і ставилися завдання на відпрацювання умінь і навичок, оцінювалося позитивне налаштування студентів на самовдосконалення із-за отриманих знань, умінь і набуття навичок. На завершальній стадії тренінгу відбувалося отримання зворотного зв'язку між «студентом – групою» і «групою – студентом» у вигляді суджень, думок, умовисновків, пропозицій від студентів, співставлення цілей заняття з отриманим результатом.

Висновки. Програма тренінгу «Розвиток емоційної та вольової регуляції студентів» призначена для розвитку умінь психологічної саморегуляції студентів, їхнього самоконтролю та самокорекції поведінки учасників тренінгу, самосвідомості, ефективної самостійності та цілепокладання, рефлексивного осмислення складових поведінки. Таким чином, з метою оптимізації професійного становлення майбутніх фахівців психологічного профілю варто застосовувати під час навчально-виховного процесу різноманітні групові дискусії, психогімнастичні й практичні вправи, проєктивні методики, рольові ігри

та особливо психологічні тренінги, що забезпечують виконання поставлених педагогом завдань з навчання і виховання спеціаліста на гуманістичних засадах наукової психології і педагогіки вищої школи та мають на меті розвинути особистість студента.

Література:

1. Вачков И. В. Психология тренинговой работы: содержательные, организационные и методические аспекты ведения тренинговой группы. Москва : Эксмо, 2007. 416 с.
2. Габдреева Г. Ш. Практикум по психологии состояний: учебное пособие. СПб: Речь, 2004. 480 с.
3. Гаврилькевич В. К. Иерархические уровни эмоциональной саморегуляции личности как объект психодиагностики. Настоящи изследвания – 2009 : материалы за 5-а Международна научна практична конференция (17-25 януари 2009). Т. 8. Педагогически науки. Психология и социология. Музыка и живот. Физическа культура и спорт. София : «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2009. С. 44–50.
4. Ильин Е. П. Психология воли. 2-е изд. СПб. : Питер, 2009. 368 с.
5. Калинин В. К. Психорегулирующая тренировка как средство повышения способности к волевым усилиям. *Проблемы психологии воли*. 1974. С. 94-112.
6. Капитоненко Н. В. Эмоциональная регуляция поведения : области изучения, компоненты и функции. *Психологическая наука и образование*. 2007. № 5. С. 267-274.
7. Клименко В. В. Психофізіологічні механізми праксису людини : монографія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2013. 640 с.
8. Ковалев О. Г. Волевая саморегуляция несовершеннолетних осужденных женского пола. М. : «Права человека», 2001. 72 с.
9. Ковалькова Т. О. Регулювання емоцій студентів за допомогою тренінгової роботи методами когнітивної психотерапії. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2017. Вип. 28. С. 167-175.
10. Конопкин О. А. Структурно-функциональный и содержательно-психологический аспекты осознанной саморегуляции. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2005. Т. 2. № 1. С. 27-42.
11. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності : підруч. для студ. вищ. навч. закл. К. : Ельга, 2011. 400 с.
12. Макшанов С. И. Методическая подготовка специалистов в области тренинга. СПб. : Институт тренинга, 2000. 301 с.
13. Марасанов Г. И. Социально-психологический тренинг. 5-е издание, стереотипное. Москва : Когито-Центр : МПСИ, 2007. 251 с.

14. Мілютіна К. Л. Теорія та практика психологічного тренінгу. Київ : МАУП, 2004. 192 с.
15. Моросанова В. И. Самосознание и саморегуляция поведения. Москва : Институт психологии РАН, 2007. 213 с.
16. Неменский Б. М. Эмоционально-образное познание в развитии человека. *Вопросы психологии*. 1991. № 3. С. 9-16.
17. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Дніпропетровський національний ун-т. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.
18. Пашукова Т. И. Практикум по общей психологии. Москва : Институт практической психологии; Воронеж : НПО «Модек», 1996. 176 с.
19. Прохоров А. О. Саморегуляция психических состояний: феноменология, механизмы, закономерности. Москва : ПЕР СЭ, 2005. 352 с.
20. Сингаївська І. В. Соціально-психологічний тренінг особистісного зростання як метод розвитку життєвої компетентності особистості. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство*. 2000. С. 122–125.

References:

1. Vachkov, I. V. (2007), *Psihologiya treningovoy raboty: soderzhatelnyie, organizatsionnyie i metodicheskie aspekty vedeniya treningovoy gruppy* [Psychology of training work: substantive, organizational and methodological aspects of conducting a training group], Eksmo, Moscow, Russia, 416 p.
2. Gabdreeva, G. Sh. (2004), *Praktikum po psihologii sostoyaniy* [Workshop on psychology of states], Rech, St. Petersburg, Russia, 480 p.
3. Havrylkevych, V. K. (2009), “Yerarkhicheskiye urovny emotsionalnoi samorehulyatsyy lychnosti kak obekt psikhodyahnostyky”, *Nastoiashchy yzsledvaniya – 2009* [Current research - 2009], materyaly za 5-a Mezhdunarodna nauchna praktychna konferentsiya [materials for the 5th International Scientific and Practical Conference], Bial HRAD-BH» OOD, pp. 44-50.
4. Ylyn, E. P. (2009), *Psikhologiya voly* [Psychology of will], St. Petersburg, Russia, 368 p.
5. Kalyn, V. K. (1974), “Psychoregulatory training as a means of increasing the ability to willpower”, *Problemi psikhologiy voly*, pp. 94-112.
6. Kapitonenko, N. V. (2007), “Emotional regulation of behavior: areas of study, components and functions”, *Psikhologicheskaya nauka y obrazovaniye*, № 5. С. 267-274.
7. Klimentenko, B. B. (2013), *Psihofiziolohichni mehanizmi praksisu lyudini* [Psychophysiological mechanisms of human praxis], Slovo, Kyiv, Ukraine, 640 p.
8. Kovalev, O. G. (2001), *Volevaya samorehulyatsiya nesovershennoletnih osuzhdennyih zhenskogo pola* [Volitional self-regulation of female juvenile convicts], Prava cheloveka, Moscow, Russia, 72 p.
9. Kovalkova, T. O. (2017), “Regulation of students' emotions with the help of training work by methods of cognitive psychotherapy”, *Pravnychiy vIstnik UnIversitetu «KROK»*, vol. 28, pp. 167-175.
10. Konopkyn, O. A. (2005), “Structural-functional and content-psychological aspects of conscious self-regulation”, *Psihologiya. Zhurnal Vyisshyey shkoly ekonomiki*, part 2, № 1, pp. 27-42.
11. Korolchuk, M. S. (2011), *Psihofiziolohiya dIyalnostI* [Psychophysiology of activity], Elga, Kyiv, Ukraine, 400 p.
12. Makshanov, S. I. (2000), *Metodicheskaya podgotovka spetsialistov v oblasti treninga* [Methodical training of specialists in the field of training], Institut treninga, S. Peterburg, Russia, 301 p.
13. Marasanov, G. I. (2007), *Sotsialno-psihologicheskyy trening* [Socio-psychological training], Kogito-Tsentr : MPSI, Moscow, Russia, 251 p.
14. Miliutina, K. L. (2004), *Teoriia ta praktyka psikhologichnoho treninhu* [Theory and practice of psychological training], MAUP, Kyiv, Ukraine, 192 p.
15. Morosanova, V. Y. (2007), *Samosoznanye y samorehulyatsiya povedeniya* [Self-awareness and self-regulation of behavior], Institut psihologii RAN, Moscow, Russia, 213 p.
16. Nemenskiy, B. M. (1991), “Emotional and figurative cognition in human development”, *Voprosy psihologii*, № 3, pp. 9-16.
17. Nosenko, E. L. (2003), *EmotsIyniy Intelekt: kontseptualizatsiya fenomenu, osnovnI funktsiyi* [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, basic functions], Vyshcha shkola, Kyiv, Ukraine, 126 p.
18. Pashukova, T. I. (1996), *Praktikum po obschey psihologii* [Workshop on general psychologists], NPO «Модек», Voronezh Russia, 176 p.
19. Prohorov, A. O. (2005), *Samorehulyatsiya psihicheskikh sostoyaniy: fenomenologiya, mehanizmy, zakonmernosti* [Self-regulation of mental states: phenomenology, mechanisms, patterns], PER СЭ, Moscow, Russia, 352 p.
20. Synhaivska, I. V. (2000), “Socio-psychological training of personal growth as a method of developing the vital competence of the individual”, *Kroky do kompetentnosti ta intehratsii v suspilstvo*, pp. 122-125.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2021 р.

УДК 316.628:173.1

DOI: 10.31732/2663-2209-2021-61-251-257

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ПРИ ВИРІШЕННІ ПОДРУЖНІХ КОНФЛІКТІВ

Сингаївська І.В.¹, Лукаш Ю.С.²

¹ к.псих.н., доцент, директор ННІ психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: irinas@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6802-0081>

² магістрантка, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: nauka.portal@gmail.com

PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE IN RESOLVING MARITAL CONFLICTS

Synhaivska Iryna¹, Lukash Yuliia²

¹ PhD (Psychological), associate professor, director of the academic and scientific institute of psychology, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: irinas@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6802-0081>

² undergraduate, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: nauka.portal@gmail.com

Анотація. Міжособистісний конфлікт являє собою ситуацію протистояння учасників, яке сприймається та переживається ними (або принаймні, одним з них) як значуща психологічна проблема, що вимагає свого вирішення і викликає активність сторін, спрямовану на подолання протиріччя і вирішення ситуації в інтересах обох або однієї з сторін. Сімейні конфлікти існують стільки часу, скільки існує сім'я. Сімейний конфлікт розглядається як спосіб вираження і вирішення протиріч, які лежать в основі розвитку дуже складної системи під назвою сім'я. Сімейні конфлікти є однією із найбільш поширених форм конфліктів. За оцінками конфліктологів в 80-85% сімей відбуваються конфлікти, а в решті 15-20% виникають сутички із різних причин. Дуже важливим завданням практичної психології є підбір адекватних методів, використовуючи які психологи та психотерапевти зможуть конструктивно допомогти клієнтам у вирішенні подружніх конфліктів. Метою дослідження є аналіз впливу психологічної допомоги при вирішенні подружніх конфліктів. У статті розглядається поняття «міжособистісний конфлікт», виділяються його особливості, аналізуються причини виникнення міжособистісних конфліктів. Також описуються особливості сімейних конфліктів та причини конфліктів у сім'ях. Беручи до уваги безпосереднє джерело конфліктів, вивчаються існуючі класифікації сімейних конфліктів. Враховуючи поведінку подружжя в конфлікті, розглядаються види родинних конфліктів. Вивчаються основні типи порушень взаємодії у шлюбі: суперництво, псевдоспівробітництво, ізоляція. Наводяться найбільш загальні шляхи попередження сімейних конфліктів. Вивчаються шляхи розв'язання сімейних конфліктів. На підставі проаналізованого матеріалу розроблена психокорекційна програма з вирішення подружніх конфліктів.

Ключові слова: міжособистісний конфлікт, порушення взаємодії у шлюбі, сімейний конфлікт, джерело конфліктів, класифікація сімейних конфліктів, шляхи попередження родинних конфліктів, вирішення подружніх конфліктів, психокорекційна програма.

Formulas:0; fig.: 0; tabl.: 1; bibl.: 7

Annotation. Interpersonal conflict is a situation of confrontation between participants, which is perceived and experienced by them (or at least one of them) as a significant psychological problem that requires its solution and causes the activity of the parties to overcome contradictions and resolve the situation in the interests of both parties. Family conflicts last as long as there is a family. Family conflict is seen as a way of expressing and resolving the contradictions that underlie the development of a very complex system called the family. Family conflicts are one of the most common forms of conflict. According to conflictologists, 80-85% of families have conflicts, and the remaining 15-20% have fights for various reasons. A very important task of practical psychology is the selection of adequate methods, using which psychologists and psychotherapists can constructively help clients in resolving marital conflicts. The aim of the study is to analyze the impact of psychological assistance in resolving marital conflicts. The article considers the concept of "interpersonal conflict", highlights its features, analyzes the causes of interpersonal conflicts. The characteristics of family conflicts and the causes of conflicts in families are also described. Taking into account the direct source of conflicts, the existing classifications of family conflicts are studied. Given the behavior of spouses in the conflict, the types of family conflicts are considered. The main types of violations of interaction in marriage are studied: rivalry, pseudo-cooperation, isolation. The most common ways to prevent family conflicts are given. Ways to resolve family conflicts are studied. Based on the analyzed material, a psycho-correctional program for resolving marital conflicts has been developed.

Key words: *interpersonal conflict, violation of interaction in marriage, family conflict, source of conflicts, classification of family conflicts, ways to prevent family conflicts, resolution of marital conflicts, psychocorrection program.*

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 1; bibl: 7

Постановка проблеми. Період кардинальних змін, які відбуваються у соціокультурному просторі України, супроводжується актуалізацією кризових процесів інституту сім'ї: збільшення кількості розлучень, зниженням якості сімейних взаємостосунків та задоволеності шлюбом, погіршенням адаптивних можливостей подружжя, послабленням захисної функції сім'ї від динамічних процесів, що відбуваються у суспільстві. Все це призводить до дезорганізації шлюбно-сімейних взаємин.

Дуже важливим завданням практичної психології є підбір адекватних методів, використовуючи які психологи та психотерапевти зможуть конструктивно допомогти клієнтам у вирішенні подружніх конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення зв'язку розладів функціонування родини та міжособистісного конфлікту в сім'ї є суттєвим для поглиблення теоретичного підґрунтя та розширення можливостей діагностичних та корекційних методів сімейного психологічного консультування (О. Ф. Бондаренко [1], Л. Ф. Бурлачук [2], С. Д. Максименко [3], І. А. Семьонкіна [4]).

Необхідність цілеспрямованого вивчення розладів функціонування родини, міжособистісних конфліктів у сім'ї як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях у контексті української ментальності, їх актуальність у сучасних умовах кризи сім'ї обумовили вибір теми статті.

Формулювання цілей статті. У даній статті вважаємо за необхідне уточнити поняття міжособистісного конфлікту, дати характеристику особливостей родинних стосунків, розглянути засоби профілактики та подолання сімейних конфліктів.

Викладення основного матеріалу дослідження. За визначенням І. В. Сингаївської із співавторами,

міжособистісний конфлікт – це протиріччя, що виникає між людьми і викликане несумісністю їх поглядів, інтересів, цілей і потреб [5]. Міжособистісний конфлікт являє собою ситуацію протистояння учасників, яке сприймається та переживається ними (або принаймні, одним з них) як значуща психологічна проблема, що вимагає свого вирішення і викликає активність сторін, спрямовану на подолання протиріччя і вирішення ситуації в інтересах обох або однієї з сторін.

Міжособистісний конфлікт – це складна ситуація, яка може виникнути в силу сформованої дисгармонії міжособистісних стосунків людей у суспільстві або групі, а також в результаті порушення рівноваги між існуючими в них структурами. Міжособистісний конфлікт являє собою зіткнення двох або більше сильних потреб, які не можуть бути задоволені одночасно. Зменшення сили одного мотивуючого стимулу приводить до посилення іншого й потрібна нова оцінка ситуації.

Узагальнюючи усе різноманіття формулювань міжособистісного конфлікту шляхом аналізу його особливостей, виділимо наступне:

- конфлікти між людьми виникають не із-за прояву об'єктивних обставин, а в результаті їх неправильного суб'єктивного сприйняття й ставлення до них індивідів;
- у міжособистісних конфліктах відбувається безпосереднє протиборство між індивідами, тобто суперники, як правило, стикаються віч-на-віч;
- у міжособистісних конфліктах проявляється усе різноманіття відомих психологічних обставин (загальних, приватних, об'єктивних, суб'єктивних тощо);
- у процесі міжособистісних конфліктів відбувається швидка перевірка характерів, темпераментів, здібностей, інтелекту, емоційно-вольової сфери та

інших індивідуально-психологічних особливостей;

- міжособистісні конфлікти відрізняються високим емоційним напруженням та охопленням усіх сторін міжособистісних стосунків між суб'єктами, що конфліктують;

- міжособистісні конфлікти зачіпають інтереси не тільки конфліктуючих сторін, але і тих, хто з ними безпосередньо пов'язаний службовими чи особистими стосунками.

Основні причини виникнення міжособистісних конфліктів:

1) наявність суперечностей між інтересами, цінностями, цілями, мотивами, ролями окремих індивідів;

2) присутність протиставлення між різними особистостями, викликаного різницею соціальних статусів, рівнем домагань тощо;

3) вияв і стійке домінування негативних емоцій і почуттів як фонових характеристик взаємодії і спілкування між людьми;

4) розбіжність міркувань, тобто незгода з порядком (послідовністю) умовисновків опонента, яка в певних ситуаціях призводить до появи відчуття власного психологічного програшу;

5) особливості сприйняття, в ході якого відбувається втрата значної частини інформації;

6) суб'єктивна схильність до конфліктів, яка проявляється в поєднанні наступних психологічних якостей: неадекватна самооцінка, прагнення до домінування, консерватизм мислення, зайва прямолінійність, критицизм, тривожність, агресивність, упертість, дратівливість, образливість.

Сімейні конфлікти існують стільки часу, скільки існує сім'я. Сімейний конфлікт розглядається як спосіб вираження і вирішення протиріч, які лежать в основі розвитку дуже складної системи під назвою сім'я.

Сімейні конфлікти є однією із найбільш поширених форм конфліктів. За оцінками конфліктологів в 80-85% сімей

відбуваються конфлікти, а в решті 15-20% виникають сутички із різних причин.

На думку О. М. Васильченко, сімейні конфлікти – це протиставлення між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів [6].

Особливості сімейних конфліктів:

1) зміст сімейного конфлікту складають: міжособистісні стосунки (кохання, кровна спорідненість) і правові чи моральні обов'язки, які пов'язані із реалізацією функцій сім'ї, а саме: репродуктивної, виховної, господарсько-економічної, рекреативної (взаємодопомога, підтримка здоров'я, організація відпочинку), комунікативної і регулятивної;

2) в основному на причини конфліктів в сім'ях впливають чинники мікро- і макросередовища; до чинників мікросередовища відносяться: погіршення матеріального становища сім'ї; надмірна зайнятість одного чи двох членів сім'ї на роботі; неможливість нормального працевлаштування подружжя; тривала відсутність власного житла; відсутність можливості влаштувати малих дітей в дитячі заклади;

3) особливості сімейних конфліктів проявляються в динаміці та формах протікання; в цілому динаміка сімейних конфліктів характеризується класичними етапами (виникнення конфліктної ситуації, усвідомлення її, відкрите протиставлення – інцидент, ескалація, кульмінація, завершення конфлікту, постконфліктна ситуація), але сімейні конфлікти відрізняються підвищеною емоційністю, швидкістю протікання кожного із етапів; основні форми протиставлення у сімейних конфліктах: докори, взаємні звинувачення, сварки, сімейні скандали, порушення спілкування;

4) сімейні конфлікти мають особливі способи вирішення, а саме: примирення, досягнення згоди, «притирання» стосунків на основі взаємних поступок, розлучення;

5) сімейні конфлікти мають тяжкі, а інколи навіть і трагічні наслідки для членів сім'ї; досить часто виникають різні фізичні захворювання членів сім'ї; особливо важко переносять конфлікти діти.

Аналіз причин конфліктів в сім'ях показав наступне:

В період «притирання» подружжя найбільш типовими причинами конфліктів можуть стати такі:

- міжособистісна несумісність;
- претензії на лідерство;
- претензії на перевагу;
- розподіл домашніх справ;
- претензії на управління бюджетом;
- використання порад членів родини чи друзів;
- інтимно-особистісна адаптація.

Найважливіші причини конфліктів у сім'ї:

- обмеження одним із подружжя свободи, активності, дій, самовираження іншого;
- негативна поведінка одного із членів сім'ї (алкоголізм, наркоманія, токсикоманія);
- наявність протилежних інтересів, прагнень, обмеженість можливостей для задоволення потреб одного із членів сім'ї (на його думку);
- авторитарний, жорсткий тип взаємовідносин, які склалися в сім'ї;
- наявність важких матеріальних проблем, які практично не можливо розв'язати;
- авторитарне втручання родичів в подружні відносини;
- сексуальна дисгармонія партнерів.

Класифікація сімейних конфліктів: подружні конфлікти; конфлікти між батьками і дітьми; конфлікти між подружжям і їх родичами.

Беручи до уваги безпосереднє джерело конфліктів, сімейні конфлікти поділяють на:

- ціннісні конфлікти (наявність у подружжя протилежних цінностей і інтересів);
- позиційні конфлікти (боротьба за лідерство в сім'ї, незадоволеність у визнанні значущості „Я” одного із членів сім'ї);
- сексуальні конфлікти (психосексуальна несумісність подружжя);
- емоційні конфлікти (незадоволення потреби в позитивних емоціях: відсутність

ласки, турботи, уваги і розуміння зі сторони одного із членів подружжя);

– господарсько-економічні конфлікти (різні погляди на ведення домашнього господарства, тяжке матеріальне становище сім'ї).

Враховуючи поведінку подружжя в конфлікті, сімейні конфлікти поділяють на:

- відкриті конфлікти (взаємні словесні образи членів сім'ї, некоректна розмова);
- приховані конфлікти (демонстративне мовчання, різкі жести і погляди).

Розрізняють три основних типи порушень взаємодії в шлюбі: суперництво, псевдоспівробітництво, ізоляція.

В сім'ях, де вагомим типом взаємодії є *суперництво*, відносини між чоловіком і дружиною в цілому носять дружлюбно-ворожий характер. Між подружжям постійно відбуваються відкриті сутички, сварки, взаємні докори, агресивні прояви. Сімейні ролі партнерів нечітко визначені, в результаті чого ні один із партнерів не здатний взяти на себе відповідальність за пару.

В ситуації *псевдоспівробітництва* відносини ззовні виглядають рівними, з елементами перебільшеної турботи про партнера. Приводи до виникнення конфліктів лежать поза сімейною сферою і пов'язані з індивідуальними труднощами чи проблемами, які виникають у кожного із членів сімейної пари.

У випадку *ізоляції* члени подружжя емоційно відокремлені один від одного, не зацікавлені один в одному. Шлюб підтримується якимись іншими вигодами спільного існування. Конфлікти виникають, якщо кордони ізоляції порушуються або в сторону зближення, або в сторону ще більшого віддалення.

Наслідком конфліктної взаємодії між чоловіком і дружиною є розлучення – формальне розірвання шлюбу.

Попередження і розв'язання сімейних конфліктів. Попередження сімейних конфліктів залежить від всіх членів сім'ї, і перш за все від самих чоловіка і дружини. Хоча інколи сімейні конфлікти і можуть носити позитивну спрямованість, але в

цілому сімейних конфліктів не варто допускати. І.А. Дідук [7] наводить найбільш загальні шляхи попередження сімейних конфліктів:

- формування психолого-педагогічної культури у подружньої пари;
- виховання дітей з врахуванням їх індивідуально-психологічних і вікових особливостей та емоційного стану;
- формування сімейних традицій, розвиток взаємодопомоги, взаємної відповідальності, довіри та поваги;
- формування культури спілкування.

Враховуючи вищевикладене, нами було розроблено *психокорекційну програму з вирішення подружніх конфліктів*.

Методологічну основу програми склали такі наукові підходи подружньої та сімейної терапії, як: системний підхід (N. Ackerman, L. Bertalanffy, B. McCrady, K. Norton, T.J. Paolino, F. Steinglass та ін.): цілісність і організація сімейної системи, динамічна взаємодія підсистем, ефект зворотніх зв'язків; динамічний підхід (P. Martin, S. Sager, D. Willy, B. Buda та ін.): усвідомлюване і неусвідомлюване подружнє узгодження, проєкція незадоволених у дитинстві бажань, моделі батьківської сім'ї, комбінації типів особистості; біхевіористський підхід (D. Alexander, A. Ellis, N.S. Jacobson та ін.): керування взаємною позитивною поведінкою партнерів, формування міжособистісних вмінь і навичок, реалізація подружньої угоди про взаємну зміну поведінки; гештальт-підхід у роботі із сімейними дисфункціями: цілісність сім'ї як системи, життєдіяльність якої визначається процесом її функціонування, спрямування на модифікацію індивідуальних і сімейних меж.

В цілому психокорекційна програма має еkleктичний характер, оскільки включає різні методи психотерапії. Застосування комплексного підходу дає можливість досягнути особистісних та структурних змін, реорганізувати міжособистісні взаємини, зняти невротичні симптоми.

Мета програми: діагностика та корекція когнітивних, особистісних та поведінкових порушень, зумовлених батьківською

сім'єю, покращення інтерперсональної взаємодії, соціально-психологічної компетентності партнерів, подружньої адаптації, функційно-рольової комплементарності.

Завдання програми:

- діагностика сімейних та індивідуальних дисфункцій, зумовлених батьківською сім'єю;
- корекція індивідуального сімейного сценарію та його узгодженість між партнерами;
- вдосконалення навичок індивідуального та спільного вирішення сімейних проблем, опанування технік конструктивної міжособистісної взаємодії;
- корекція сімейних та індивідуальних меж, покращення сімейної адаптації, внутрішньосімейної інтеграції молодого подружжя;
- попередження функційно-рольової та сценарної некомплементарності, порушень у міжособистісній взаємодії, дезадаптації осіб, які беруть шлюб.

Показання для застосування програми: проблемне подружжя, дисфункційні конфліктні взаємини подружжя, незадоволення сімейними взаєминами.

На виконання програми передбачено використання різних форм роботи: лекційна форма, індивідуальна робота, групова робота (тренінги).

Лекційна форма роботи: теоретична підготовка, спрямована на розширення та поглиблення знань подружжя про специфіку функціонування сім'ї на різних стадіях, про особливості розвитку функційних та дисфункційних взаємин.

Індивідуальні заняття: психологічна діагностика сімейних дисфункцій, яка починається з першої зустрічі в консультації, коли вивчаються скарги і причини звернення в консультацію.

Групові заняття: психотехнічні вправи, терапевтичні техніки, спрямовані на зниження конфліктності і напруженості, досягнення благополуччя пари в цілому та кожного партнера окремо.

Висновки. Таким чином, аналіз психологічної літератури свідчить, що сім'я є гнучкою соціальною системою, яка

швидко змінюється і адаптується до процесів, що відбуваються у соціумі, але поряд з цим функціонує і розвивається за своїми законами, нормами і правилами. Сімейні конфлікти – це протистояння між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів.

Основне завдання корекції сімейних дисфункцій – усунення симптомів когнітивних, особистісних, поведінкових порушень у членів сім'ї; опанування подружжя конструктивними патернами взаємодії в ситуаціях сімейної кризи.

Програма корекції сімейних дисфункцій спрямована на когнітивну, особистісну та

поведінкову сфери подружжя. Завданням психокорекції є особистісно орієнтована терапія конфліктогенних характерологічних рис партнерів, корекція психологічної несумісності, руйнування зв'язку між негативними особистісними рисами подружжя та їх батьків, закріплення сформованих способів ефективної взаємодії. Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо в розробці та впровадженні програми психопрофілактики дисфункційного розвитку сім'ї, зумовленого конфліктним спілкуванням.

Таблиця 1

Зміст психокорекційної програми

Етап	Ефективність занять	Завдання	Тактика поведінки психолога	Методи та вправи, які використовувалися
Заняття № 1 «Знайомство з сім'єю»	проведені заняття виявились ефективними в плані встановлення ефективних контактів	знайомство з сім'єю, аналіз наявних симптомів дисфункційної взаємодії	створення психологічно комфортної атмосфери бесіди, досягнення згоди на подальшу співпрацю	теорія: сім'я як соціальна система; практика: техніки «Циркулярне інтерв'ю», «Позитивне переформулювання»
Заняття №2 «Сімейні правила»	проведені заняття ефективні, сімейні правила в усіх парах з'ясовані	з'ясувати сімейні правила для усвідомлення причин непорозуміння і проблем у поведінці членів родини	робота з подружжям над аналізом структурних особливостей сімейної системи та емоційних й інтерперсональних процесів у ній	теорія: зрілий і невротичний шлюби; практика: вправи «З'ясування сімейних правил», «Поправки до сімейних правил», «Виявлення прихованих правил»
Заняття №3 «Шляхи взаємодії подружжя»	заняття ефективні, шляхи взаємодії подружжя досліджені	дослідити шляхи взаємодії подружжя	виявлення сценарної поведінки подружжя та його сімейного сценарію	теорія: сімейний та життєвий сценарій; практика: техніки «Сімейне лялькове інтерв'ю», «Якби я був ...»
Заняття №4 «Подружні ролі»	проведені заняття виявили себе ефективними	усвідомлення невирішених проблем у взаєминах, психотерапія дисфункційності внутрішньосімейних ролей	діагностика рольових очікувань і домагань, сімейних цінностей і установок	теорія: лідерство у сім'ї, динаміка сімейних взаємин, сімейний сценарій; практика: техніки «Сімейні ролі», «Припис»
Заняття № 5 «Індивідуальна робота з «проблемним партнером»	проведені заняття виявились ефективними	аналіз психологічної автобіографії «проблемного партнера»	виявлення проблемних зон та проблемного партнера, психокорекційна робота з ним	теорія: «Індивідуальний міф»; практика: техніка «Я і мій життєвий шлях»
Заняття № 6	заняття	реконструкція	проведення	теорія: структурні

«Оптимізація взаємодії подружжя»	ефективні, навчіння новим поведінковим патернам пройшло успішно	уявлені людини про світ і свої можливості	комбінованої терапії (індивідуальна робота з партнерами, спільне обговорення і вирішення проблем)	особливості сімейної системи; практика: техніка «Рамки, через які ми дивимося на світ»
Заняття № 7 «Діагностика та психокорекція подружніх дисгармоній»	психотерапія конфліктної поведінки подружжя пройшла успішно	дослідження основного змісту взаємних претензій та психотерапія конфліктної поведінки подружжя	психотерапія сімейних дисгармоній; виявлення симптомів, які відображають деструктивні типи взаємодії	теорія: сімейні дисгармонії; практика: техніки «Незакінчені речення», «Прояснення комунікацій»

Література:

1. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика: Учеб. пособие для студентов ст. курсов психол. фак. и отд-ний ун-тов. К. : Укртехпрес, 1997. 216 с.
2. Бурлачук Л. Ф., Грабская И. А., Кочарян А. С. Основы психотерапии: Учебн. пособие для студентов вузов. К. : Ника-Центр; М.: Алетея, 1999. 320 с.
3. Максименко С. Д. Основы генетичної психології: Навч. посібник. К. : МПЦ «Перспектива», 1998. 220 с.
4. Семьонкіна І. А. Подружжя дезадаптація при порушенні функцій сім'ї та її психологічна корекція: Автореф. дис... канд. психолог. наук. К., 2001. 16 с.
5. Сингаївська І. В., Ткач В. В., Ткач Р. М. Методи юнгіанського аналізу в розв'язанні внутрішнього конфлікту особистості (на прикладі роботи з пошуком сенсу життя). *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2016. Вип. 24. С. 229–234.
6. Васильченко О. М. Сучасні підходи до дослідження сім'ї у психології. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2016. Вип. 24. С. 221–228.
7. Дідук І. А. Сім'я як чинник політичної ідентифікації особистості. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. За ред. Максименка С. Д. К., 2001. Т. III, ч. 4. С. 60–64.

References:

1. Bondarenko, A. F. (1997), *Psykhologhycheskaia pomoshch: teoriya y praktyka*

[Psychological help: theory and practice], Ukrtekhpres, Kyiv, Ukraine, 216 p.

2. Burlachuk, L. F. Hrabaskaia, Y. A. and Kocharian, A. S. (1999), *Osnovy psykhoterapyu* [Fundamentals of psychotherapy], Aleteya, Kyiv, Ukraine, 320 p.

3. Maksymenko, S. D. (1998), *Osnovy henetychnoi psykhologhii* [Fundamentals of genetic psychology], MPTs "Perspektyva", Kyiv, Ukraine, 220 p.

4. Semonkina, I. A. (2001), "Marital maladaptation in family dysfunction and its psychological correction", PhD Thesis, Economics, Kyiv, Ukraine, 16 p.

5. Synhaivska, I. V. Tkach, V. V. and Tkach, R. M. (2016), "Methods of Jungian analysis in resolving the internal conflict of the individual (on the example of working to find the meaning of life)", *Pravnychiy visnyk Universytetu «KROK»*, vol. 24, pp. 229–234.

6. Vasylychenko, O. M. (2016), "Modern approaches to the study of the family in psychology", *Pravnychiy visnyk Universytetu «KROK»*, vol. 24, pp. 229–234.

7. Diduk, I. A. (2001), "The family as a factor in the political identification of the individual", *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologhii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy*, part 3, 60–64 pp.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2021 р.

Збірник наукових праць

Вчені записки Університету «КРОК»

Фахове видання

Випуск №1 (61)

Підписано до друку 01.03.2021 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. друк. арк. 21,5. Наклад 200 прим.

Зам. 226

Університет економіки та права «КРОК»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано департаментом поліграфії

Університет економіки та права «КРОК»

місто Київ, вулиця Табірна, 30-32

тел.: (044) 455-69-80

e-mail: polygrafi a.krok@gmail.com